

BYRON

ÍRTA

KOEPPPEL EMIL

A STRASSBURGI EGYETEM TANÁRA

FORDÍTOTTA

ESTY JÁNOSNÉ

FÜGGELÉK:

BYRON MAGYARORSZÁGON

ÍRTA

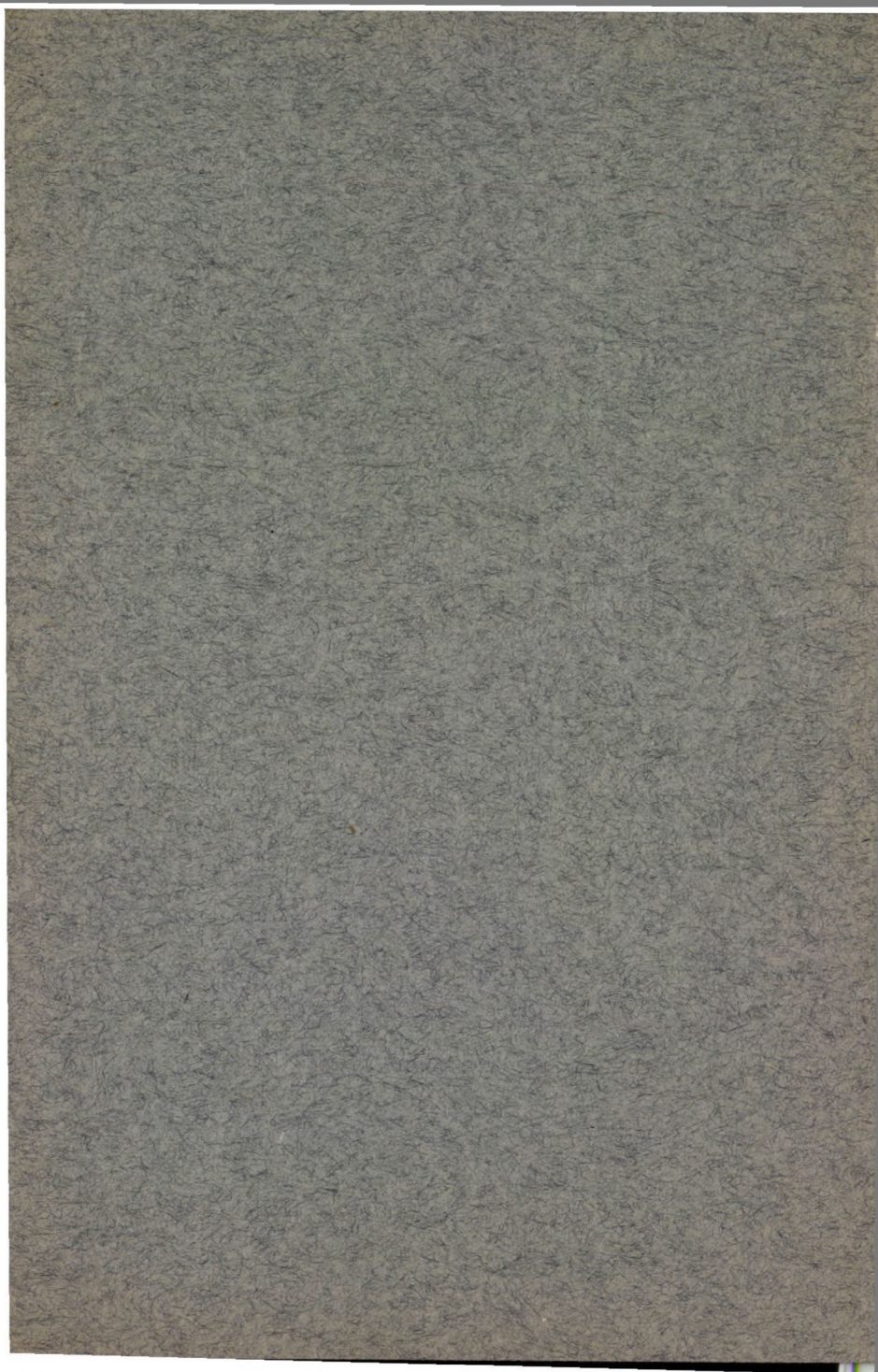
MORVAY GYÖZŐ

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

BYRON

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM,
1911—1913. CYCLUS

BYRON

ÍRTA

KOEPEL EMIL

A STRASSBURGI EGYETEM TANÁRA

FORDÍTOTTA

ESTY JÁNOSNÉ

FÜGGELÉK:

BYRON MAGYARORSZÁGON

ÍRTA

MORVAY GYÖZŐ

AZ 1913-IK ÉVI ILLETMÉNY NEGYEDIK KÖTETE

BYRON

ÍRTA

KOEPPPEL EMIL

A STRASSBURGI EGYETEM TANÁRA

FORDÍTOTTA

ESTY JÁNOSNÉ

FÜGGELÉK:

BYRON MAGYARORSZÁGON

ÍRTA

MORVAY GYÖZŐ

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1913.

A FORDÍTÁST REVIDEÁLTA
MORVAY GYŐZŐ

Hyornánszky Viktor cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.

ELSŐ FEJEZET.

Gyermek- és iskolaévei.

Catharine Byron Gordon mrs., a ki London egy bérházának egyik udvarra nyíló szobájában első és egyetlen gyermekének, egy fiúnak, adott életet, bizonyára keserves kedélyállapotban nézett eléje a szülés nehéz órájának, mivelhogy az élet vele, a gazdag ősnemes skót család egyetlen örökösnoájével, keserű csalódások egész lánczolatát szenvedtette el, mióta húszéves korában, 1785 május 13-án Bathban Byron János századossal egybekelt. Szép, de végtelenül könnyelmű férje, ki csak vagyona miatt vette őt feleségül annyira el volt adósodva, hogy nejének tekintélyes készpénzbeli vagyona sem volt elegendő hitelezőinek kielégítésére: az asszonynak el kellett adnia skótországi birtokát, melytől bizonyára nehéz szívvel vált meg és daczára, hogy ez áldozattól sem riadt vissza, Byron mrs.-nak évi jövedelme már házaseletének második évében körülbelül négyezer fontnyi csekély tőke kamatjaira apadt le. Hogy kevesebb pénzből megélhessen, férjét Franciaországba követte, 1788. év elején azonban visszatért Angliába és elérvén Londont, ott várta be lebetegedését. Kis fiát 1788 február

29-én keresztelték meg, a gyermek a keresztségben a György Gordon nevet nyerte.

Az angol fővárosból azonban, a hol a megélhetés viszonyai nagyon is költségesek lehettek, később Skóciába, Aberdeen városába vonult vissza. Ottan 1791 nyarán vett hirt férje haláláról is, ki tőle távol, Franciaországban hirtelen hunyt el. Az immár özvegygyé lett asszony anyagi helyzete e szomorú esemény következtében nem súlyosbodott ugyan, mert az önző férj és apa mitsem törődött felesége és gyermeke sorsával, mégis a nélkülözésekhez nem szokott asszonynak a megélhetés kicsinyes gondjaival kellett megküzdenie, a legszűkösebb életviszonyokba beletrörödnie. Vegyük tekintetbe azt is, hogy korántsem tanulta még meg alázatos lemondással viselni el a sors csapásait és szúrásait, hanem ellenkezőleg, elkeseredetten fellázadt annak mérges fullánkja ellen és környezetét hibáztatta az őt ért csapások és szenvedésekért! Szenvedélyes, háborgó lelkére még az anyai örömek és kötelességek sem hatottak csillapítólag, ezen édes forrásból is gyakran csak keserűség fakadt számára.

Általában, — hogyha terheltnék mondható halandó — úgy ezt az „aberdeeni“ fiúról, a kis Byron György Gordonnól állithatjuk. Apja javíthatatlan tékozló, kártyás, szerencsevadász, a ki gazdag első feleségéhez is csak házasságtörés árán jutott — elfajult gyönyörvadász, ki féktelen életével a „mad Jack“ csúfnévre szolgált rá —, anyja pedig végtelenül heves természetű, a pillanat befolyásától uralt és hysterikus rohamoktól gyötört nő, ki származására, melyet a régi skót királyok nemzetségére vezetett vissza, rendkívül gögös volt és kit elhibázott, szerencsétlen házassága

által megrontott élete teljesen elkésérített. Hogyha pedig egy generációra visszatekintünk, úgy az anyai családból Byron mrs. apjának tragikus alakja tűnik fel előttünk, ki öngyilkossággal vetett véget életének; az atyai nagyatyja, Byron János tengernagy ellenben, a ki unokája születése előtt körülbelül két évvel hunyt el, erőteljes, minden ízében tiszteletet érdemlő férfiúnak minősíthető. Annál sötétebb árny borult azonban a költő gyermekkorában még életben levő ötödik Byron lordnak, a tengernagy idősebb fitestvérének multjára. Ellenfelét, közeli rokonát, párbaiban olyannyira gyanus körülmények között ölte meg, hogy gyilkosság vádja alá került és az egyetlen bíróság, a mely egy angol pair bűnei felett ítélkezni hivatva volt, az angol felsőház, emberölésben vétkesnek találta. Noha ő, mint pair, a megérdemelt büntetést elkerülte, emez ítélet által kiközösített emberré lőn, annál is inkább, minthogy élete későbbi szakában legcsekélyebb mértékben sem fáradott azon, hogy a közvéleményt kiengesztelje. A rettegett és legközelebbi hozzátartozói, felesége és fiaitól került férfi Newstead Abbeyben, nottinghamshirei birtokán, bár elhagyatott, de mindamellett nyugtalan életet élt, melyről a nép szája mindenféle vészes mesét regélt. Bizonyára Aberdeensban, a kis György legszűkebb környezetében is gyakran szó esett erről az emberről, hiszen csupán e zord alak állott még a ragyogó, kíváncsú pairi korona és „veszett Jankó“, a „mad Jack“ kicsiny fia között! Az ötödik Byron lord nemcsak fiait, de egyetlen unokáját is túlélte és így halála után a pairi méltóság öcsésének, a tengernagynak, unokájára szállt. Nem csoda tehát, hogy a gonosz lord életét és cselekedeit Byron mrs. kicsiny köre is a legnagyobb érdeklődés-

sel és mohó figyelemmel kísérte. Ő maga azonban mitsem akart tudni utódjáról, „az aberdeeni kis fiúról“, és sohasem volt rábírható, hogy az özvegy szorult helyzetén segítsen.

A legközvetlenebb veszély azonban, mely a gyermek egészséges szellemi fejlődését fenyegette, kétségtelenül magának az anyának befolyására vezethető vissza: noha teljes elismeréssel adózunk a nehéz körülmények közt is oly fényesen bevált skót derékségének, élesen rá kell mutatnunk, miszerint Byron mrs. fia ellenében nagyot vétett. Annyira megszenvedett szeszélyei, gyengéd beczésésekkel váltakozó féktelen haragkitörései miatt, hogy volt olyan idő, mikor anyját igazságtalanul leggonoszabb, bizalmasaihoz intézett leveleiben gyakran kíméletlenül szidalmazott ellenségének vallotta. A gyermeknek az oktalan anya támasztotta beteges ingerlékenységét még fokozta a természet mostohasága: gyermekkorá óta lábbaj gyötörte a fiút. Byron mrs. már akkor, midőn a fia negyedik életévét betöltötte, elpanaszolja, hogy a fiú jobb lába annyira befelé hajlik, miszerint képtelen a talpán járni. És ezen ügyetlen gyógyítgatással még csak súlyosbított fogyatkozásától a természettől máskülönben annyira előnyösen megalkotott testének, sohasem szabadult meg többé Byron. Teljes életében éreznie kellett eme testi fogyatkozását és ifjú éveiben ez a tudat számára végtelen lelki gyötrelem kútforrásává lőn. De már éppenséggel elviselhetetlenné vált ez az állapot az érzékeny fiú számára akkor, midőn hirtelen természetű anyja dühkitöréseiben szemére hányta testi nyomorát. Az elkeseredés, a tehetetlen fájdalom e pillanataiban csirázott ki lelkében ama pessimismus és világfájdalom sokféle nyilvánulata, a mely a

költő későbbi nyilatkozataiban annyira megragadta és ámulatba ejtette a világot.

Így tehát, sajnos, nem nyujt derűs képet Aberdeenben a Byron mrs. özvegyi háza. Annál mélyebben vésődött az ifjú agyába ama néhány hét emléke, mit egészsége megszilárdítására falun, távol a város füledt szobalevegőjétől, tölthetett, ott az Aberdeen-nél eredő Dee folyó mentén elterülő fennsíkron, azon a nagy, hótakart Lochnagar vidékén. E néhány hét, mit a skót felföld testet edző levegőjén eltölthetett, nagy előszeretetet fakasztott a fiú lelkében Skóczia iránt és oly erős honszeretetet ébresztett fel benne, a minőre ő egyáltalán képes volt. A skót természet rideg szépségei, melyért lefolyt évszázadok alatt már oly sok költő lelkesedett, őt is rabul ejtették: a délvidék formai és szín pompás tökélye közepette is gyakran vágyva tekintett vissza észak felé, a skót felföld hegyei és völgyei felé és meghatón csendül fel költői alkotásaiban az „auld Lang Syne“ mélabús skót motivuma.

Már Byron tizenegyedik életévében következett be az az esemény, mely sorsát más mederbe terelte és mely őt egyelőre Aberdeen szűk látókörű világából és Skóczia noha érdes, de lelket-testet edző levegőjéből kiragadta. 1799 május 19-én elhunyt Vilmos, az ötödik Byron lord s a gyermek Byron György Gordonra szállt a pairi méltóság és az ehhez tartozó birtokoknak azon része, melyet elődjének rossz gazdálkodása még megkímélt. Egy gyakran ismételt hagyomány azt tartja, hogy a kis lord, midőn az aberdeeni iskolában legelőször mint „dominust“ hívták fel, alig bírta rá az „adsum“ feleletet megadni és izgatottságában könnyekbe tört ki. Mindenesetre kétség-

telen tény, hogy Byron mint fiú és mint serdülő ifjú és érett férfi egyaránt mindenkor igen nagy véleménynyel volt angol pairi méltóságával járó kiváló állása iránt, s hogy a kiváltságos helyzetével járó előjogokra mindig igényt tartott és daczára annak, hogy később az angol koronával és hordozójával ellenzékieskedésénél fogva szembe került, világéletében aristokrata maradt, ki büszkén tekintett végig Hódító Vilmosig visszavezethető ősi családfájára.

Még ugyanazon évben Byron mrs. fiával átköltözött Newstead Abbeyba, a Byron-család Nottinghamtól néhány órányira fekvő ősi birtokára. Az ősrégi, egy apátságból kastélylá átalakított építmény szépségeit Byron később költészetének tükrében vonzó színekkel varázsolta elénk, praktikus anyja szemeiben azonban az utolsó tulajdonosa által elhanyagolt birtok igazi állapota nem nyújtott épp örvendetes látványt. A rossz karban levő ház és az a lehetetlenség, hogy szerény anyagi eszközeivel egy nagyobb szabású háztartás kiadásait fedezhesse, Byron mrs.-t arra az elhatározásra késztették, hogy a szomszédos Nottinghamban telepedjék le. Azonban itt sem volt maradása. Következő nyáron, hogy a kis lordnak, kinek lábaját egy tudatlan kuruzsló Nottinghamban balsikerrel kezelte, megfelelőbb gyógykezelést biztosítson, Byron mrs. jogi tanácsadója Londonba vitte a fiút és az anya csakhamar követte fiát, miután anyagi helyzete egy 1799 október havában a királyi czivilistából számára kiutaltványozott 300 fontnyi nyugdíj által tetemesen megjavult. A fiú életében a legközelebbi fontos esemény volt belépése Anglia előkelő iskoláinak egyikébe, a főleg ifjú aristokraták által látogatott harrow-on-the-hilli iskolába, mely el-

határozása, úgy látszik, anyja határozott óhajára történt.

Byron átköltözése Harrowba 1801 április hónapban, tizennégyéves korában történt. Neveltetése, bár eddig sem hanyagolták el, a többszöri lakásváltozás folytán gyakran megszakadt. Házitanítók, az aberdeeni iskola és egy a londoni Dulwich külvárosban levő intézet nem eredménytelenül foglalkoztak mindeddig kiképzésével. Az egyetemre való képesítést azonban Harrowban kellett elnyernie.

Byron tartózkodása Harrowban tovább tartott négy évnél, végleg 1805 július havában vált meg az iskolától. A tanulóévekre szóló visszaemlékezés csakis néhány kiválóan szerencsés kedélyű, rendes hajlamú egyénre nézve ment minden keserűségtől — ezekhez azonban Byron nem tartozott. Útálta az iskolai kényszert, többször fel is lázadt előljárói ellen, de még a classikus nyelvek szigorúan nyelvtani formásaiba szorított tanulmánya iránt sem bírt lelkesedni, egészben véve azonban mégis csak czélszerűen és jól felhasználta idő volt ez, a melyre később szívesen emlékezett vissza. Az iskola igazgatója, Drury József dr., az intézet vezetője, egy méltányosan ítélő, tanítványai sajátos hajlamait bölcsen figyelembe vevő paedagogus emlékét későbbi években is őszinte tisztelettel őrizte meg: Harrowban többekkel igazi barátságot kötött, olyan barátságot, mely szívében, miként a legtöbb tehetséges, élénk érzületű ifjú szívében, némileg a szerelem szenvedélyes érzését is magába foglalta és e barátságot teljes életében hiven és őszintén meg is őrizte. Azonfelül Harrow szép fekvése is, melynek hegyéről tágas és vonzó körkép nyílik, a jövőre költőnek a gyönyörűség forrásává lett. A ki valaha

a harrowi temetőben időzött, az megérti, hogy az ifjú Byron ott, e szent hely hatalmas fái árnyékában egy nagy sírkövön ülve, sok-sok órát töltött el mélabús álmodozásban. Tekintetünk alig képes megválni a lábaink előtt bájosan zöldelő, félig ködfátyolba szőtt és a Themse ezüstösen csillogó szalagjától átfont vidéktől.

A harrowi évek leírását Byron életirója már ugyanabból a forrásból merítheti, a mely a költő későbbi élet-történetére nézve oly gazdag anyagot szolgáltat: Byron leveleiből. Noha e megbecsülhetetlen okmányok némi tekintetben csak bizonyos óvatossággal használhatók fel, kezdettől fogva mindenesetre megvan azon óriási előnyük, hogy a hangulatok valódi tükrei és a közlés perczeiben a levélíró lelkén uralkodó érzéseknek hű ecsetelői. Legtöbb számunkra amaz időkben fennmaradt levele, melyet egy fiatal leányhoz, féltestvéréhez, Byron Augusztához intézett (született 1783 január havában, meghalt 1851 novemberben), ki apjának D'Arcy Ameliával, Conyers bárónővel kötött első házasságából született leánya volt; ennek anyját a „mad Jack“ úgy szöktette meg első férjétől, Carmarthen márkitól és korai, már 1784-ben bekövetkezett halálát is szeretetlenségével csak siettette. Augusztát anyjának édesanyja, Holderness grófnő nevelte fel, úgy hogy majdnem állandóan nagy távolság választotta el a fivért a nővértől. Annál inkább lett tehát a nővér a szenvedélyes, magát elhagyatottnak érző ifjú számára egy eszményi cultus tárgyává. Ő előtte tárja fel minden tartózkodás nélkül szívét, ő hozzá menekül amaz idők nyomorúságában, neki küldi meg a házi (családi) harcztérrel, Burgage Manorból, a legújabb híreket; mert anyja, a fia számára is takarékoskodó özvegy,

1804-ben oda vonult vissza a nottinghamshire-i Southwell városkában álló szerény lakóházba.

A harcz az anya és fiú közt, mely már az aberdeeni gyermekszoba békéjét nagyon is gyakran megzavarta, az akkori iskolai szünidők alatt újult erővel és a lázongó fiú részéről fokozott elkeseredéssel folytatódott. A haragos fiú leveleiben felette súlyos vádakkal illeti anyját, kinek ördögi természetét az idő még fokozta. A gyermeki tisztelettel össze nem férő gúnynyal ecseteli tetszvágyát, mely ráveszi, hogy hat esztendővel fiatalítsa magát, de még azt sem átallja kimondani, hogy anyjának viselkedése csakis elmebeli zavarral menthető. Annál buzgóbban erősítgeti azonban nővére iránt érzett szeretetét, olyan szépen kiczirkalmazott, hangzatos mondatokban, miszerint közelfekvő gondolatnak tűnik fel előttünk, hogy az ifjú lord, ki e levelek egyikében leveleinek elégetését határozottan megtiltja nővérének, már akkor számolt azzal a lehetőséggel, hogy majdan nyilvánosságra kerülnek. Jólesőleg nyilvánul meg azonban a szenvedélyes phrasis mellett olykor az iskolásfiú ártatlan hiúsága is, így midőn nővérének lelkére köti, hogy a Harrowban tartott ünnepélyek egyikére mulhatlanul házigazdájának legpompásabb fogatán jelenjék meg, mert azt így követeli az iskolai etiquette. De Byron legszebb tulajdonai egyike mellett is tanuskodnak e levelek: a családja régi hűséges szolgálói iránt tanusított valóban szeretetteljes gondoskodása mellett. Röviden egybefoglalva, Byron leveleiben úgy mutatkozik előttünk, mint egy mélyérzelmű és ha boszantva lőn, rosszakaratú megjegyzésektől vissza nem riadó, de alapjában véve igen jószívű ifjú.

Arról az eseményről azonban, a mely Byron lelki-

életére és az ifjú költő belső kifejlődésére nézve legfontosabb, a ránk hagyott levelekben említés sem tétetik. 1803 szeptember havában Drury dr. szünidei szabadságáról az iskolába visszatérő tanítványai közt nem lelte az ifjú Byron lordot. Magasabb hatalom tartóztatta az ifjút falusi lakhelyén: az első szerelem szenvedélyes megnyilvánulása. Korántsem azt akarjuk ezzel mondani, miszerint akkor lett volna legelső ízben szerelmes. Maga Byron 1813-ból keltezett naplójában melegen megemlékezik ifjonti szerelméről, arról a hódolatról, melyet őbenne, az akkor még nem is kilenczéves fiúban, egy nálánál kissé idősebb szőke skót leányka, Duff Mária, anyjának távoli rokona, fakasztott; valamint arról a fájdalomról, mely őt még körülbelül hét évvel ezután is elfogta, midőn férjhezmeneteléről hírt vett. Néhány évvel később, 1800 körül, a koránérett fiú már egy másik unokanővérebe, Parker Margitba szeret belé és elragadtatással emlegeti sötét, hosszú pilláktól beárnyékolt szemeit, görögös szépségű vonásait, és a leány 1802-ben bekövetkezett, időelőtti halála után szinte megdicsőültként siratja meg. Viharos, szenvedélyes szerelemre azonban csak azon ifjú hölgy iránt lobbant föl szíve, ki oly alaposan feledtette el vele iskolai kötelezettségeit: Chavorth Mária Anna miss iránt. Ugyancsak unokanővére és anyjával Newstead Abbey közelében, Annesley nevű birtokán tartózkodott. Abban a levélben, melyet Byron mrs. jogi tanácsadójához, Hansonhoz intéz és melyben tudatja, mi tette fiát iskolakerülővé, megjegyzi, hogy ha fia házasulandó életkorban volna is és az ifjú hölgy keze még szabad lenne, akkor sem nézné jó szemmel a fiatal pár egyesülését. Lehet, hogy az ősi vérbűnre gondolt, mely az egymással sógorságban levő Byronok

és Chaworthok családjai közt fennállott: Chaworth miss volt ama Chaworth Vilmosnak az unokája, kit Byron nagybátyja és előde, az ötödik Byron lord, felette gyanus körülmények közt, tanuk nélküli párbajban megölt. Az aggódo anya azonban nyugodt lehetett, Byron szerelme úgy látszik már keletkezésétől fogva teljesen reménytelen volt. A nálánál két évvel idősebb és ifjú szépségének teljében álló leány, kinek arczképét nézve, nagyon is érthetőnek találjuk Byronnak érte való lángolását, mint Byron mrs. jelzi, már akkor is vonzódott későbbi férjéhez. Számára az ifjú szomszédbirtokossal való érintkezés csakis kellemes időtöltést jelentett, a szerelmes lordban csak az egyáltalán nem veszélyes iskolásfiút látta, kivel holmi szünidei kaczerkodást megengedhetett magának. Állítják, hogy az ifjú rá nézve felette fájdalmas módon értesült volna a hölgy közönyéről: akár füle hallatára, akár pletykából értesült arról, hogy Chaworth miss a következő megjegyzést intézte komornájához: „Azt véled talán, hogy én egyáltalán törődöm azzal a bÉna fiúval?“ E gúnyos szavak győzték meg — így mondják — Byront szerelmének reménytelen voltáról és üzték ki őt ebből a paradicsomból. Harrowba azonban csakis 1804 január havában tért vissza. Egy ugyanazon év október 25-ről keltezett és nővéréhez — ki abban az időben unokafivére, Leigh György kapitány, későbbi férjébe volt szerelmes — intézett levelében Byron a szerelmet kereken haszontalan balgaságnak minősíti, hízeltő, regényes, hazug pletykának, és a tapasztalt világfi modorával biztosítja, hogy arra vállalkozik, miszerint ő, ha kell, akár ötven szeretőt is változtat két hét alatt. Furcsa egy kijelentés valóban — e könnyelmű tréfálkozása mögött azonban

felismerhető a csalódott szerelem keserősége. Byron a valóságban sohasem feledte el Annesley szép örökös-nőjét, annál kevésbbé, hogy az életben e hölgy számára sem ragyogott: „sem boldogsága, sem csillaga”: házassága azon férfival, ki őt csakis pénzeért vette feleségül, nagyon boldogtalan volt, olyannyira, hogy Chaworth mrs. később elméjében is megzavarodott.

Múltak évek és

Már gyermekek csoportja környezé,
Szépségben anyjuk képmási mind,
De hajh! a nő tekintetébe bú
Vegyült. A lelki küzdelem nyomá
Az arcza bélyegét s a szem gyakorta
El-elborult, miként ha el nem öntött
Könyek súlyát viselni gyenge volna.
Mi bánthatá szívét?

(Ford. Győry Ilona.)

Az annesley-i napok boldog és boldogtalan emlékét és a szép asszony szerencsétlen sorsát a költő később lyrai költeményeinek egyik legkiválóbbjában, az „Álom”-ban foglalta egybe.

Chaworth miss esküvője 1805 augusztus havában volt, néhány héttel azután, hogy Byron a harrowi iskolától megvált.

MÁSODIK FEJEZET.

Az egyetem. Byron első költeményei: „A tétlenség órái“,
„Angol bárdok és skót kritikusok“.

Byron 1805 július 1-én iratkozott a cambridgei egyetem régi, hírneves Trinity College-be, az egyetemre azonban csakis ugyanazon év október havában költözött. Byronnak ott eltöltött akademikus éveit sok tekintetben élete legvigasztalanabb időszakának nevezhetjük. A kenyérkereseti forrás az ő esetében nem jött tekintetbe, sajátos önkéntes munkára sem sarkalta őt környezetének oktatói és tanulási módszere. Tanárai nem ébresztettek benne tiszteletet — egyáltalán abban tetszelgett magának, hogy minden iránt, mi az alma materrel összefüggött, gőgös lekicsinylést mutasson. A fölötte nagy cselekvőszabadságot, mit vele, az előkelő diákkal szemben, az egyetemi szabályok értelmében megengedtek, oly módon használta ki, hogy azzal lehetetlenné tette a komoly, sikeres munkát; gyakrabban volt a csábító Londonban és Nottinghamshire-ben található, semmint Cambridge-ben. Egyetemi tanévei befejeztével maga Byron a következő szavakban foglalta össze az egyetemről táplált véleményét: „Számomra az alma mater valósággal

injusta noverca volt és az M. A. czimet csakis azért adományozta nekem ez a vén csoroszlya, mert kénytelen volt vele!“ Cambridge-ben egy főnemes hallgatónak tudóssá, magister-artiummá való avatását tudákos bohózatnak minősíti.¹

Ez időben az egyetemi tanulmányok módszere ellen Byron panaszával korántsem áll egyedül; a tizenhatszadik század több híres angolja, közöttük Gibbon Edmund, a tudós hajlamaival kitünő történész, kijelentette, miszerint az egyetemen eltöltött éveket elveszetteknek kell tekinteni. Byron esetében azonban már a tanítvány jóindulata is hiányzott, ő sokkalta nagyobb fontosságot tulajdonított a sportnak, a vidéki színi productióknak, a főváros kevésbbé ártatlan élvezeteinek, de főkép a titokban folytatott verselésnek, semmint az egyetemen megkívánt komoly tanulmányoknak. Mert Byronban a költő már harrowi éveiben jelentkezett és minél nagyobb halmazát gyűjtötte össze asztalfiókjában hevenyészve a papírosra vetett költeményeknek, annál inkább felébredt benne a vágy, hogy azokat nyomtatásban láthassa. Már 1806 augusztus havában hírt hallunk költeményeinek nyomtatásban való megjelenéséről és valóban még ugyanazon év folyamán „Fugitive Pieces“² címmel ki is adta. Költeményeinek ezt az első gyűjteményét azonban egyik jóakaró barátja tanácsára megsemmisítette és 1807 január havában egy más átdolgozott és bővített kiadással pótolta, amely „Poems on Various Occasions“³ címen került nyilvánosságra. Ugyanazon

¹ L. Harness V.-hez intézett levelét. 1809 márcz. 18.

² Röpké darabok.

³ Különféle alkalomra írt költemények.

év nyarán pedig ismét egy átjavított és néhány tuczat költeménnyel bővített gyűjtemény jelent meg „Hours of Idleness“¹ czimen, mely ominosus címzés Byron ifjúságának költészetre nézve közkeletű maradt.

A két első közlés névtelenül jelent meg, a harmadik gyűjtemény címlapján azonban e szavak voltak olvashatók: „Szerzette Byron György Gordon lord, egy kiskorú“. Rákövetkező évben, 1808-ban, Byron saját neve alatt költeményeinek ismét egy sokféleképp megváltoztatott kiadását adta ki a következő címmel: „Poems Original and Translated“,² de elhagyta a gúnyt fölkelte, a kiskorúságát hangsúlyozó jelzöt.

Byronnak ez ifjúkori munkássága nagyrészen az iskolai évek epilógusának tekinthető; túlnyomóan Harrowra vonatkozó emlékek. Sok bennök a barátságot tárgyaló költemény, a „Childish Recollections“³ című hosszabb költeményében pedig elvonulnak előtünk barátjai, kettő közülök, kikről e sorokban magasztalólag emlékezik; különösen nálánál néhány évvel fiatalabb kedvenceihez, úgymint György Jánoshoz, Delawarr earljéhez (1791—1869) és Fitzgibbon Jánoshoz, Clare earljéhez (1792—1851) intéz kiválóan rajongó hangú verseket. Harrowra már a távolság mindent megszépítő fátyolán át tekint és a mint most a távolból visszatekint a magasra emelkedő iskolára, nem gondol már az ott mindennap elszenvedett bajoskodásokra, hanem a fiúknak a dombtetők lejtőin és a mezőkön véghezvitt pajkos, derült játékaik lebegnek szemei előtt, amaz ihletett órákra gondol csupán, melyekben sír-

¹ A tétlenség órái.

² Eredeti és fordított költemények.

³ Gyermeki emlékezések.

kövek közt figyelte a naplementét, arról az elismerésről emlékszik csupán, melyet szavalataival aratott mint Zanga vagy Lear király.

Amiken rohantunk, látom a dombokat,
S az árt, melyen úsztunk és a harczi mezőt,
Az iskolát, a hol egyre magoltunk csak,
Nem várva sohasem hívogató csengőt.

Látom a sírkövet, melyen elfeküdtem,
Mély töprengésekben töltve órák hosszát;
Esthajnal fényárja előnté termetem,
Mialatt a rideg temetőt jártam át.

Pajtással túltömve látom a termeket
S hittem, hogy Mansopnál nagyobb, híresb vagyok,
Ott Alonzó mélyen, mint Zanga meggörbedt,
És zúgtak fölötte vadul tapsviharok.

Voltam Lear, tomboltam, sirtam, átkozódtam,
Lányaim elrablák eszem s országomat,
Azt hittem, hogy Garrick sem külömb lény nálam,
Ha tetszés kísérte büszke játékomat.

(On a Distant View of the Village and School of Harrow.)¹ Sokkal kevésbbé előnyösen ítéli meg a költő a jelent, az egyetemet, ennek lakóit és rendszerét, melyek ellen két hosszabb költeményében irgalmatlanul kikel.

A nőtiszteletben is kitünteti magát az ifjú poeta, egymás után megénekli, ünnepli Karolinát, Emmát, Maryt, Elizát, Lesbiát, Mariont és több más névtelen szépséggel ingerkedik. Ezen nőkhez intézett költeményeiben is a mult, az elérhetlenség poetikus varázsá-

¹ Harrow falu és iskolájának egy messzi kilátójáról.

nak hódol: legigazabb érzés hangzik egyik legelső költeményéből, melyet korán elhunyt unokanővére, Parker Margit emlékének szentelt.

Mindezen technikailag elég sima rímekben és versekben, melyeknek kezdetlegességét maga a szerző, ha talán nem is egészen őszinte, de mindenesetre túlzott szerénységgel, műzsájának még nagyon is zsenge voltával menteget, legjőlesőbbben azok a költemények hatnak, melyek az északi felföldet vagy Harrow környékének dél-angol, bájos, szelíd halmait éneklik meg. Úgy mint a „When I Roved a Young Highlander“¹ című vers, melyben Skócia hegyvidéke komor hátteréül szolgál egy Mari nevű aranyfürtös, bájos leánynak.

Hajnalszóra kelve, elkísért hű ebem.
Az egyik hegyhátról a másikra mentem;
A Dieben fürödve, árja messze ragadt,
A hegyi nép dalát hallgattam azalatt.
Este mohágyamon fáradtan aludtam,
Marim nevét súgva, édesen álmodtam;
Fejére áldást és boldogságot kérve,
Hő imáim buzgón szálltak a nagy égbe.

Az a vers pedig, melyben a harrowi temetőben álló kedvencz szilfájától búcsúzik el „Lines Written beneath an Elm in the Churchyard of Harrow“.²

Itt temesettek el, hol annyit reméltem,
Hol ifjúságom tölt, s élhettem csendesen.

— — — — —
Szerető emberek áldva emlegetnek,
Sírva sírván értem, a kik megszerettek;
Felelhet a világ ... ez még semmi! semmi!
Csak a kit szerettek ... siratják hívei!

¹ Midőn hegyi gyermekként a felvidéket bekóboroltam ..

² Sorok, melyeket a harrowi temető egy szilfájához írtam.

E költemény szintere és az abból fakadó gondolatok szükségkép Gray temető-elegiájára kell hogy emlékeztessenek bennünket, a mint Byron a távoli Harrowra való visszatekintése ugyanazon szerző és iskolája, a Gray-féle „Ode on a Distant Prospect of Eton College“-re¹ emlékeztet.

Ezen ifjúkori költeményekben különben is könnyen rátalálunk a különféle irodalmi befolyásokra, maga Byron is ismételten rámutat a forrásra, melyből megihletését merítette. A görög és római classikusok fordításait nem tekintve, még egy más, a német irodalom befolyása is érvényesül: a romantikus, Skóciába áthelyezett verses elbeszélés, az „Oscar of Alva“, Schiller a „Geisterseher“-ben szereplő szicíliai férfi történetén alapszik, mely regény erős effectusainál fogva Angliában igen olvasott és kedvelt volt s az ifjú Coleridge, a nagy német költőnek lelkes bámulója „Osorio“ című drámájában értékesítette is. A honi költők közül különösen Macpherson Ossianja az, ki erősen befolyásolja Byront, ő dolgozta át az Aeneisből a Nisus- és az Euryalus-episodot is és abban híven utánozta Macpherson sajátosan elmosódott, de mindamellettagadhatatlanul poetikusan hangzó és ható kifejezésmódját. Más esetben viszont nem állapíthatjuk meg ilyen biztonsággal azt a forrást, melyből Byron merített, azonban a hogy verseit olvassuk, múlhatatlanul az az érzésünk támad, miszerint ő régi híres versek mintájára írja költeményeit és önkéntelenül is arra kell emlékeznünk, hogy a fáradhatatlan, a betűt csak úgy faló, olvasó Byron Dulvichban tanára, Glennie dr. könyvtárában az angol

¹ Az Eton College távoli kilátásáról írt óda.

költők összegyűjtött munkáit, Chaucertól Churchillig állítólag nem csak egyszer olvasta el. Byron költészetének eme praeludiumából nem üti meg fülünket egyetlen új hang sem. Ő abban tisztán mint a XVIII. század classikusokat utánzó költőinek epigonja jelenik meg.

Semmi esetre sem mondható tehát túlzottan szigorúnak összetételünk Byron eme ifjúkori költeményeivel szemben, ha azt mondjuk, hogy ezek közül egyetlenegy sem sejteti a költő későbbi jelentőségét, hogy mindeme, az életíró és irodalomtörténész számára természetsszerűleg felette fontos, zsenge szülötteit múzsájának, bátran ki lehetne törölni életének munkásságából, anélkül, hogy ezzel költői hírnevén csorba esnék. Byron költői kifejlődésének történetében azonban annak daczára fontos szerepük van, minthogy ezek okozták azt az elkeseredést, mely majdan az ifjú költő valódi tehetségét felkeltette.

Már költői pályájának ezen zsengein is szemünkbe ötlík a gazdag termelésre való ellenállhatatlan ösztöne, a mely Byront a világirodalom legszorgalmasabb költői egyikévé avatta. Műveinek gyors egymásutánban egymást követő kiadásai újabb versekkel gyarapodtak és még mielőtt a negyedik kiadás megjelent volna, Byron már egy hosszabb költői munkába fogott bele: egy a jelenkor irodalmi törekvéseit ostorozó satirába, a melylyel a mindeddig csupán az iskolában és az egyetemen gyakorolt kritikáját tágabb térre igyekezett átvinni.

Ebben a vállalkozásában is épp oly utat követett Byron, melyet a közelmúltban már sokan tapostak. A XVIII. század utolsó évtizedében többféle, az akkori kor irodalmi törekvései ellen irányított satira

jelent meg. Kiváltkép Gifford Vilmos satirái (1756—1826.). Noha ez közepes tehetségű író és derék kiadó volt, Byron őt mindig a legmagasabb kritikai tekintélynek tekintette, benne tündöklő mintaképét látta. És a XVIII. évszázad végén élő satiráírók, a mint satiráik közös versmértékéből: a hősi párrimelésből felismerhető, Pope Sándorhoz, a satirának nagymesteréhez ragaszkodnak, kit Byron istenített. Hogy azonban Byron eme satirájával bele ne füljön az utánzás hinárjába, hanem ellenkezőleg, az egész irodalmi világot megragadó és csodálatba ejtő lendületet adjon az akkori kor költői törekvéseinek, erről ama jellembeli tulajdonának, a mely gyakran lett tetteinek irányítójává, a szinte beteges hiúságának keserű megsértése gondoskodott.

Költeményei általánosságban eléggé barátságos fogadtatásra találtak és az ifjú költő leveleiben nagyobb mennyiségű kedvező megítélésre mutathat rá. A minden szerző életpályájának közös tövisei azonban e főrangú „kiskorú“-t sem kímélték meg. 1808-ban a rettegett kritikus, Jeffrey Ferencz által szerkesztett „The Edinburgh Review“,¹ a Whigek pártlapja januárius füzetében „A tétlenség óráiról“ olyan kedvezőtlen kritikát közölt, hogy azzal alaposan megrontotta szerzőjének a szép rímekben lelt örömét. E kritika azonban eléggé igazságos, mert ha azt Byron költeményeinek áttanulmányozása után előveszszük, bizony sokban kétségünk tolmácsolójává lesz. Főleg az eredetiség hiányát és azt, hogy örökösen fiatalságára hivatkozik, veti szemére; az álszerénységet, mely mégé az előkelő fiatal szerző rejtőzik és noha lát-

¹ Az edinburghi Szemle.

szólagos közönnyel említi főúri rangját, nagyon is gyakran emlegeti őseit és nemzetségének ősi székhelyét, mert hiszen a gyűjteményben két Newstead Abbeyt megéneklő vers is foglaltatik. A hang azonban, mely ezen magukban véve helyes megjegyzésekből kihallik, kezdővel szemben túlságosan élesnek mondható s önkéntelenül azon gyanura is ad okot, miszerint a kritikusra jóleső érzés volt, hogy bonczolókése alá egyszer egy ifjú lord is került.

Ez az ifjú lord azonban egyáltalán nem volt hajlandó a bosszantást némán elnyelni. Byron világegyetében és mint író is azt az elvet követte, hogy „szemet szemért, fogat fogért”. Néhány, a közelmúltban megjelent, de eddig még ki nem nyomtatott ifjúkori verseiből is megtudjuk, miszerint ő azzal bosszúlta meg néhány, anyjának southwelli ismerős köréhez tartozó hölgynek gáncsoló szavait, a kik néhány versének erkölcstelen irányán botránkoztak meg — a mely verseket különben később ő maga sem adott ki —, hogy tollat ragadva, bosszúságát néhány méregbe mártott gúnyverssel hűtötte le, miket azonban elég esze volt ki nem nyomtatni. Hasonló módon állt bosszút az „Edinburgh Review” kritikusan is, kiben — a mint később kiderült, tévesen — magát Jeffreyt sejtette. A már bevégezett rövid satirát egy Jeffrey ellen intézett dühös támadással toldotta meg és egyéb toldásokkal együtt, egyelőre csak mint kéziratot, ki is nyomatta.

A fiatal költő azonban tüzet fogott; ő, kire fájdalomosan sujtott le a satirairó ostora, most arra áhítozott, hogy azt sajátkezüleg minél több író társa feje felett megforgassa. Tömegesen jelentkeztek agyában a satirikus eszmék és versek. Satirája 1809 márczius havá-

ban új alakban, „English Bards and Scotch Reviewers“¹ címmel került nyilvánosságra; októberben már egy második, körülbelül 370 sorral bővített kiadás jelent meg és az író buzgalma magával ragadta a közönség vásárlókedvét is. Ez a satíra néhány év alatt öt kiadást ért meg és a költő Byron első sikere.

Valóban megérdemelt siker! Nem azért, mintha az ifjú gáncsolónak minden egyes kijelentését az akkori, de még kevésbé a későbbi kritika helyesséssel fogadta volna, mert hiszen hasonló satirikus kifakadások ritkán tűnnek ki igazságos megítélésükkel, azonfelül az ifjú lord nagyon is buzgó és nagyon is dühös volt, semminthogy szavainak horderejét mérlegelhetné volna. Később azonban maga is megbánta támadásainak egyes részeit és ketten az általa irgalmatlanul kigúnyolt költők közül legjobb, leghívebb barátjaivá lettek: Scott Walter és Moore Tamás. Vakmerő ítéleteinek vakító megszövegezése, sziporkázó élczei, a nyelv élessége és duzzadó bősége — mindezen tulajdonságok egyesülése által Byron satirája irodalmi eseménynyé emelkedett. A szerencsés eszméknek különféle, kiválóan szerencsés kifejezései szálló igékké lettek Angliában. Reánk, utódokra nézve is tartós vonzóerőt gyakorol e költemény, sőt azáltal még érdekesebbé válik, hogy többen ama költők közül, kiket Byron ifjú pajkossággal pellengérre állított, nagy hírnévhez jutottak. Byronnak egy satirája, melyben olyan nevek, mint: Wordsworth, Coleridge, Scott, Southey tündökölnek, mindenkor biztosan számíthat olvasóközönségre:

¹ Angol bárdok és skót szemleírók.

Lám a következő: Marmion levente,
 Arany sisak fején, gebéjét megülte,
 Cseleket szövöget és lándzsákat tördel,
 Félig hős, dalia, félig gazember;
 Bitóra vagy hősi halálra érdemes,
 Derék egy kotyvalék, fenséges és szennyes;
 Scott Walter úr, tán csak nem azt hitegeted:
 Vak orrára varrhatod üres mesédet,
 Mert Murray és Miller honoráriumá,
 Verssorkint számítva netto egy korona?
 Ám a dal fiából, hogyha szatócs leszen,
 Szennyet ejt babérján s a költői neven!
 És a ki aranyért s nem babérért dalol,
 Az számúzve leszen a költők honából!

— — — — —
 Southey tanítványa ifjú, buta s kába,
 Neki Kis Miska a poesis szabálya,
 Tud egy-egy dalocskát az a simplex Wordsworth
 S május alkonyáról szedi le a szép szót.
 Inti barátjait: „Kerülj bajt s könyveket,
 Ne törd magad, mert ez ébreszt kételyeket!“
 Szabálylyal, példával untig bizonygatja:
 Hogy a prosa csak vers, és a vers csak prosa!
 Meggyőzi mindegyik, bizonygatása dönt,
 És minden barátja végre is nyers prosát önt!
 Karácsonyi mesék kinrímekbe öltve
 Legszebb, mit alkothat az emberi elme!

Igazán jellemző Byronra nézve, hogy legelső irodalmi sikerét egy satirának köszönheti. Költői kifejezőmódja rendkívül gördülékeny. A legkülönösebb érzelmeket szép hangzással fejezi ki: de legvilágosabban véljük Byron sajátos hangját hallani akkor, midőn védekezik, vagy midőn a politikai vagy irodalmi világnak egy gyűlölt jelenségét támadja és ostromozza.

Még mielőtt satirájának második kiadása 1809 márczius havában megjelent volna, Byron 1808 július-

ban már eltávozott Cambridge-ből és Newstead Abbey-ban telepedett meg. Az elválás bizonyára megkönnyebbülés számba ment, mind az egyetem vezetőségére, mind magára a kelletlenkedő diákra nézve is. Anyjához való viszonya sem javult az egyetemen eltöltött években. Nemcsak féltestvéréhez, de fiatalabb barátaihoz intézett levelei is telvék panaszszal anyja iránt, kiről azt állítja, hogy a legvészesebb, legrombolóbb példát nyújtotta és szolgáltatva számára, telvék maró gúnnyal anyjának okatlan dühkitörései felett, ezen túl is csupán „szeretetreméltó Alektoját, Upasfáját” látja benne. Hogy daczára ennek hosszasan és gyakran tartózkodott közelében a gyűlölt Southwellben, kedvezőtlen anyagi helyzetével igen könnyen kimagyarázható. Mikor Cambridge-ben és Londonban már összes pénzt elmulatta, nem tehetett egyebet, minthogy üres zsebbel és kimerült idegekkel, anyjának számára mindenkor nyitva álló házába visszavonuljon.

A Londonban eltöltött hetek és hónapoknak csak kevésbé örvendetes, bizonytalan képe maradt meg; úgy látszik, hogy a „veszett Jankó” fia ott atyjának téveteg nyomdokain haladt. Egymást érték a tivornyák és vaskos szerelmi kalandok: a fáma egy fiatal leányról is regél, ki férfinak öltözve, állítólag lépten-nyomon követte őt. Hasonló életmód mellett könnyen lehetséges, hogy az azon időben megszerkesztett, meglehetősen dagályos és phrasisdús költeményében, „To my Son”,¹ több a valóság, semmint a költői képzelet. Bizonyos kis Vilmoshoz intézvék e sorok, kivel őt egy Helena nevű hölgy ajándékozta meg, a ki azonban a gyermekszülésbe belehalt.

¹ Fiamhoz.

Akkor, midőn Byron az egyetemi évek leteltével Newstead Abbeyba vonult vissza, az élet nem éppen rózsás színben mutatkozott előtte. A cambridge-i haszontalanul és botorul eltöltött évek, a londoni kicsapongások minden bizonynyal a megbánás keserű utóízét eredményezték, testi-lelki lehangoltság volt a következményök. Nem jó néven veszi anyja jelenlétét, ki szívesen lakott volna Newstead Abbeyban, nővére pedig már 1807 augusztus havában férjhez ment unokafivéréhez, Leighhez. Byron mint ember igenis elhagyatottnak érezte magát, mint költő pedig még nem küzdötte le az „Edinburgh Review“ okozta bosszúságát. Ehhez még súlyos anyagi gondok is járultak. Az ifjú lord, ki mindenütt rangjához illően kívánt fellépni és a ki egyetlen kívánságáról sem tudott lemondani, a nyomasztó adósságok oly nagy tömegét halmozta magára, hogy már akkor is azzal a kinos gondolattal kezdett foglalkozni, miszerint kénytelen lesz szeretett otthonát, Newsteadet, eladni. Abban az időben azt írja jogi tanácsadójának, hogy úgy látszik, most már csak két eshetőség közt lehet választása; vagy gazdagon nősül, vagy golyót röpít agyába — mindkét eset pedig egyenlően kecsgetető.¹

1809 január 22-én Byron nagykorúvá lett. Newsteadben nagy ünnepélyességgel ülték meg e napot a bérlok és szolgaszemélyzet; a birtokos azonban közvetlen előtte rövidesen Londonba utazott el, mert hiszen a szomszédos főúri birtokosok jelenlétére úgysem számíthatott volna. Byron tudniillik, lehet, hogy inkább félszegségből, semmint gögből, elmulasz-

¹ L. Hanson Jánoshoz 1808 decz. 17-én intézett levelét.

totta a szokásos bemutatkozó látogatásokat visszaadni. Saját körében, a nemesi körben is el volt hagyatva, amint azt később, midőn 1809 márczius havában a felsőházban a helyét elfoglalta, fájdalommal kellett tapasztalnia. Egyik pairhez sem állott olyan baráti viszonyban, hogy arra a szívességre felkérhette volna, hogy őt a felsőházba bevezesse. Igazság szerint ez Carlisle earljének lett volna a kötelessége, őt rendelte a törvényszék, mint a Byron-család rokonát, a kiskorúnak gyámul. Carlisle lordnak azonban oly kevés öröme tellett mind az indulatos anyában, mind a rakoncátlan fiúban, kit hasztalanul igyekezett rábirni, hogy Cambridge-ben rendszeres tanulmányokat folytasson, miszerint azzal érte be, hogy egykori gyámfiának írásban küldte meg az első nyilvános fellépéshez szükséges utasításokat. Byron menten bosszút is állt e hanyagságért: satirájából, melynek utolsó átjavításával épp akkortájt, 1809 első hónapjaiban, volt elfoglalva, törölt néhány versszakot, melyekben jóindulatúlag emlékezett meg a nemes lord költői kísérletezéséről és helyébe egy hosszabb, maró gúnynyal telített versszakot szúrt, melyben gyámját mint tehetségtelen versfaragót, piperkőczőt és gúnyírórt lepiszkolja.

Minél vigasztalanabbnak és nyugtalanítóbbnak érezte Byron a nagyrészen maga-okozta zavaros viszonyokat, annál szívesebben foglalkozott keletre tervezett utazásával, a mely őt otthonának mindenfajta szorongatottságából felszabadítani lett volna hivatva. A szándékolt utazást gyakran felemlíti leveleiben és miután nagykorúságát elérte és felelősséggel senkinek sem tartozott többé, e terv megvalósítása ellen csakis pénzbeli akadályok merültek fel, melyeket azonban hűsé-

ges ügyvivője, Hanson, és egy másik jóbarátja sikeresen elhárítottak. Byron végre fellélegzett, kecsgető jövő állott előtte, elutazása előtt azonban, 1809 tavaszán, még egyszer maga köré gyűjtötte Newstead-ban kedvencz barátait: Hobhouse János Cam-t (1786—1869), leghívebb, ha nem is mindig legkellemesebb barátjainak egyikét, ki sohasem rettent vissza attól, hogy a költő előtt alkalomadtán kerekén kimondja véleményét, Davies Scrope Berdmore-t (1783—1852), ki később Byronról táplált véleményét azon szavakba foglalta össze, hogy a költő igen kellemes, eszes, de hiú, öntelt és féltékeny természetű volt, de a ki daczára ennek tőle telhetőleg kellemessé igyekezett tenni Byron életét azzal, hogy útiköltség gyanánt igen jelentékeny összeget bocsátott rendelkezésére, a szellemes, élesnyelvű Matthews Károly Skinnert (1811-ben Camban vizbefűlt) és Hodgson Ferenczet, a költőt (1781—1852). A fiatalembereknek e kis köre, mely csak néha-néha szaporodott meg egy-egy szomszédos birtokossal, igen derült, sőt pajkos jókedvvel árasztotta el Newstead Abbey tisztcsarnokait, miről főképp Matthewsnek testvéréhez intézett leveléből értesülünk. A pajkos czimborák gyakran álruhát öltöttek, szerzeteseknek öltöztek és Byront választották főnöküknek; körmeneteket rendeztek, az éjszakát nappallá varázsolták, nagyokat ittak és sohasem mulasztották el a lakoma végével a vérvörös borral megtöltött emberi koponyából inni. Azonkívül mindenféle sportot űztek, házigazdájuk szelidített medvéjével és farkasával, de egymással is szüntelen ingerkedtek — röviden — hatalmasan felforrt a must, úgy látszik azonban, nem tett kárt senkiben. De az apátság fényesen megvilágított ablaksora messze vidéket beragyogott, egyszer-

másszor a tivornya zaja is megütötte a járókelők fülét, vagy pedig útkokba tévedt egy-egy zord alak: mindenfelé mende-monda terjedt el az apátságban folytatott vig életről és e féktelen napok emlékének maga Byron kölcsönzött a Childe Harold önvádjával szinte félelmetes színt, a mely a nagyközönség előtt több hitelre talált, mintsem az magára a költőre nézve kívánatos lett volna.

HARMADIK FEJEZET.

„Childe Harold zárándokútja.“ „Horatius intelmei.“ Byron mrs. halála. A „Thyrza“ dalok.

„Elöttem az egész világ, szívesen hagyom el Angliát, nem is kívánok viszontlátni többé bármit is, mi hozzája tartozik — téged és jelenlegi lakóhelyedet kivéve“, ezt írja Byron 1809 július 22-én Falmouthból, a cornvalli kikötővárosból, anyjának, midőn ez távozta után az apátságba átköltözött. Azt, hogy anyját ezúttal, minden angol dolgot megvetvén, mégis fölébe helyezi, egykönnyen udvarias hazugságnak volna minősíthető, ha korábbi számtalan haragos kitöréseit tekintjük, annál is inkább, mivel a költő, midőn 1810 nyarán útjában másodszor érinti Athént, egyik, a cambridge-i időkből ismerős honfitársa, Sligo lord előtt állítólag azt a keserű megjegyzést tette, hogy anyja, noha a szüléskor csakis az ő oktalan álszemérmetessége lett okozója a költő jobblába elnyomorodásának, a testi fogyatkozását ismételten szemére hányta és még néhány nappal az elutazása előtt is szenvedélyes felindultságában azon kívánságának adott kifejezést, hogy bárcsak szellemileg is olyan nyomorékká válna, mint aminő már testileg volt.

Daczára ennek, elvitázhatatlan és lélektanilag megokolható tény, miszerint utazása alatt, midőn a sűrűlódások, a személyes érintkezés minden kicsinyes bosszúsága elől elkerült, mindjobban előtérbe lépett lelkében anyjának alakja. Megérezte, hogy mégis csak ő az, ki jóléte iránt legmelegebb részvéttel van eltelve, a kinek életét a saját életéhez a legszorosabb kötelék fűzi. Utazása alatt a legtöbb levelét ő hozzá intézi, ellenben egyetlen levél se maradt fenn számunkra, mit a saját családi ügyeivel elfoglalt nővéréhez intézett volna. És ekként nyert békés és kiengesztelő kifejezést anyjához való eddigi ellenséges, összeütközésekben annyira bővelkedő viszonya — mintha megsejtette volna, hogy nem látja őt többé viszont. Hogyha a hozzá intézett levelekben megnyilvánuló hangot tanulmányozzuk, nyilvánvalóvá lesz előttünk, miszerint a költő a legjobb szándékkal eltelve tért vissza anyjához és koporsója előtt szívének teljes őszinteségével siratta meg benne egyetlen igaz barátját.

1809 július 2-án kezdődött meg Harold úrfinak örökké emlékezetes zarándokútja. A tengeren járó előtt Lissabon városa tündöklő szépségben jelent meg. Megszemléli, levélben és versben dicsőíti a magas fekvésű, palotákban és kertekben oly gazdag Cintrát is, hol néhány évvel előbb egy másik angol költő, Southey Róbert írta meg alakokban gazdag, színpompás eposát a bosszúálló Thalabáról. Onnan lóháton teszi meg az utat az ibériai félszigeten át Sevillebe, onnan délnek Cadixbe, melynek szép asszonyai felől a költő furcsa dolgokat beszélt el anyjához intézett levelében. Gibraltárból Maltába vitorlázott. Itt Smith Spencer mrs., egy bájos, felette romantikus előéletű asszony, „új Kalypso“ képében

gyorsan múló vonzalmat ébreszt fel benne és néhány hangzatos versre készítette. Maltából Albánia partjai felé vitorlázik. Örömmel üdvözlí itt az utas vágyainak célpontját, a Keletet, azt az új világot, melynek lakossága és festői vidéke a költőt elbájolják. Útjának kimagasló pontja: találkozása Albánia uralkodójával, az épp oly ravasz, mint ellenségei iránt irgalmat nem ismerő Ali pasával, ki őt 1809 október havában szülővárosában, Tepeleniben fogadja. A fehér és piros, aranytól csillogó ruházatú albánok, az őszszakállas, méltóságteljes pasa, ki az idegent igen barátságosan fogadja, környezetének barbár harcziás pompája, a költőre felejtethetlen benyomást tettek. Karácsony napján érkeztek meg, Byron és barátja, Hobhouse, ki őt Konstantinápolyig elkíserte, Athénbe, hol 1810 márczius 5-ig tartózkodtak és az emlékekben oly gazdag országot minden irányban bekalandozták.

Később Smyrnát, utána Konstantinápolyt keresik fel, júliusban visszatérnek Athénbe és a Peloponnesus sok más classikus színhelyére ellátogatnak. Ősszel Patrasba utaznak, itt Byron súlyos betegségbe esik, mocsárlázat kap, és végre a vándor harmadszor is felkereste a Pallas Athene városát, hogy ott teleljen. Byronnak ez a harmadik és utolsó athéni tartózkodása, hol egy kapuczinuszárdában lakott, életének egyik leghomályosabb, életíróitól legkevésbé felderített időszaka: az 1810 novembertől 1811. tavaszi elutazásáig eltöltött időből csupán három levele maradt fenn számunkra. A hiteles források hiányában erről az időszakról a legkalandosabb hírek terjedtek el. Teljes biztonsággal csakis Byron romantikus szenvedélyes barátkozásainak egyike tehető ez időszakba, barát-

sága egy francia származású, de születésénél fogva görög, igen fiatal olasz nyelvmesterrel, Giraud Miklóssal. Byron az 1811 augusztus havában megszerkesztett végrendeletében 7000 fontot hagyományozott neki, mely akkor fizetendő ki, mihelyt Giraud huszonegyedik életévét betöltötte. Byron későbbi életében azonban ez ifjúról nincs többé említés.

A költő utazásának folytatása Egyiptomba elmaradt, minden valószínűség szerint pénzszüke miatt. 1811 tavaszán hazafelé indult, júliusban Londonba érkezett, tapasztalatokban gazdagon, útiládája tömve becses költői kincsekkel, ő maga azonban épp oly lehangoltan, a világgal és az emberekkel épp annyira meghasonlottan, mint a hogyan elutazott volt. „Szívesen hagyom el Angliát és nem örömetst térek majdan oda vissza,“ ezt írja egyik búcsúlevelében¹ és eme jövődölése be is teljesedett.

Midőn áttekintjük azon leveleket, melyekkel Byron anyjának és barátainak útjáról beszámol, azt a benyomást nyerjük, miszerint ő maga következő élményeire helyezte a fősúlyt: először is audientiájára Ali pasánál, de kivált Ali hízelgő kijelentésére, hogy őt, Byront, nyilvánvalóan igen előkelő származásúnak tünnetik fel apró fülei, göndör hajzata és fehér kezei, másodszor saját bátor tetteire, mely valóban bámulatraméltó is, hogy 1810 május 3-án átúsztatta a Hellespontot, Sestostól Abydosig. Hogy e vakmerő tettén érzett lelkesült örömeivel együttérezhessünk, meg kell gondolnunk, hogy minő keserű érzést fakasztott Byronban az, hogy lábbaja folytán sokféle sportban társai mögött messze elmaradt, annál nagyobb büszkeséggel

¹ Lásd Hodgson Ferenczhez intézett levelét. 1809 jún. 25.

töltötték el tehát a lovaglásban, de főként az úszásban elért sikerei. Ebből a szempontból tekintve, nem tűnik fel többé nevetségesnek az a kitörő öröme sem, hogy sikerült a classikus Leandert ilyen szerencsésen utánoznia, a miről minden lehető alkalommal meg is emlékszik.

Midőn leveleiben jövőjéről tesz említést, mindenkör sötét színekkel fest. A Byron-család egy másik birtoka, a Lancashire-ben fekvő Rochdale iránt folytatott hosszadalmas, bizonytalan kimenetelű perbe keveredett bele; e birtokot előde törvényellenes módon kéz alatt eladta volt. A per költséges voltánál fogva mindinkább kérdésessé vált, vajjon megmaradhat-e birtokában Newstead és már előre is borzadt a bérlők, ügyvédek és hitelezőkkel folytatandó tárgyalásoktól. Arra teljesen képtelen, hogy határozott élettervet kovácsoljon magának. A politikai, parlamenti pályáról hallani sem akar, lehető leghálátlanabbnak és lealázobbnak tekinti — ebbeli nyilatkozatának mindenestre több hitelt adhatunk, mintsem annak, hogy tollat soha többé kezébe nem vesz; hogy teljesen kielégíti őt a satirájával elért siker és nincsen kedve hírnevét, melyhez általa jutott, ismét kockára tenni. De ezen kijelentést rendszerint az az utóirat követi, hogy nagyszámú verset hoz magával haza. Egy pontra nézve azonban, úgy látszik, teljesen tisztában van magával: ismételten hangoztatja azt az elhatározását, hogy hazaérve, a világtól távol, a lehető legteljesebb magányban töltendi életét.

Egyelőre azonban, saját szavai szerint, a reményvesztetten, sőt vágytalanul visszatérő vándor lelke elé nem a czéltalanságnak, a lélekölő unalomnak szürke réme lépett, hanem a halál rettentően

komoly képe. Mialatt még Londonban tartózkodott (1811 augusztus), hírül vette anyja hirtelen bekövetkezett halálát. Newsteadbe sietett, hogy anyjának az utolsó tiszteletet megadja, a döntő pillanatban azonban mégse tudta magát ráhatározni, hogy a holttestet a családi kriptába kísérje el; visszatetsző volt előtte, hogy fájdalmát ekként a nyilvánosság előtt kimutassa. Fájdalmának őszinteségéhez azonban nem fér kétség, csak most ébred tudatára, hogy teljesen elhagyatott. Ez az év különben is megrázó erővel emlékezteti őt minden földi dolognak mulandóságára: májusban legkedvesebb társa a cambridge-i időkből halt meg, egy ifjú, kinek egykor ő mentette meg életét és a kit épp ennek folytán kiválóan megszeretett, Edleston, a kardalos; Londonba visszatérve pedig egy harrowi iskolatársának haláláról értesült, néhány napra anyjának temetése után Matthews, kivel együtt látogatta az egyetemet és a ki a newsteadi víg napokban a legmulatósabb, legeszeveszettebb szerzetescsimborája volt, vízbe fúlt. Az ifjú költő lelkét ennyi kegyetlen sorscsapás hallatára rémület szállja meg: „Reám és enyéimre átok súlya nehezedik!” — kiáltja fájdalomtól lesujtottan. Az 1811-ik év emez augusztusi napjaiban Byron végrendelkezett is. Végrendeletének leginkább ismeretes elkeseredését, beteges, a szokatlant hajhászó lelkiállapotát leginkább jellemző részlete azon rendelkezése volt, melylyel elrendeli, hogy őt mindennemű halotti vallásos szertartás mellőzésével egy Newstead Abbey kertjében építendő kriptába temessék el, hűséges kutyája, Boatswain mellé, melynek maradványai onnét semmi szín alatt el nem távolítandók.

De ezeket a borús napokat és heteket sem töltötte tétlenül Byron. Hazatérte óta, daczára, hogy ünnepélyesen

lemondott volt a további írói tevékenységről, egy oly műnek a sajtó alá való rendezésével van elfoglalva, a mely őt egy csapással híres emberré tenni hivatott: a „Childe Harold's Pilgrimage” című költeményével.

Három hosszabb és két rövidebb költemény képeztek Byron utazásainak költői gyümölcsét. Saját szemében becsesebbnek tűnik fel irodalmi satirájának folytatása, Horatius „Ars Poetica”-jának egy utánzata, melynek a „Hints from Horace”¹ címzést adta. Csupán ezt a költeményt juttatta el az akkori költői tevékenységét ellenőrizni hivatott rokonának, Dallas Károly Róbertnek, ki eleinte készségesen el is vállalta a kiadás revisióját, másnap reggel azonban, midőn eme második satira kéziratát elégedetlenül elolvasta, azzal a bátortalan kérdéssel állított be a költőhöz, hogy vajjon az ifjú lord nem írt-e ennél egyéb verset is? Byron erre meglehetősen becsmérő hangon emlékezik azokról a nagyszámú Spenser versszakos költeményéről, melyekbe útja benyomásait fektette le, e költeményekkel azonban — így mond — nem akarja őt terhelni. Ennek daczára Dallas a kéziratot elvitte, elolvasta, el volt ragadtatva és ezen költői útinaplónak rögtöni kinyomatását sürgette. De a költő csak hosszas tétovázás után állt rá. Byron ez ellenkezésében, hogy a „Childe Harold” költemény kiadását és nem inkább a költőileg sokkalta értéktelenebb satiráját, melyet első fényes működésével e téren bizonyára kedvezőtlenül hasonlítottak volna össze, részesítette előnyben, nem volt semmi tettetés, semmi hamisság: a hideg Horatius-utánzat, a mely Pope stylusa és metrumában volt megszerkesztve, az ő szemében,

¹ Horatius intelmei.

mint a kinek műveltsége a classikusok korában gyökeredzett, igazán értékesebb volt, mintsem a Childe Harold romantikus, a saját lelkéből izzóan fakadó versei. E tekintetben kezdettől végig hű maradt saját magához: Pope volt és maradt költői eszményképe, szívből útálta és a művészet szigorú szabályaival ellentétesnek minősítette az egész a romanticismus felé hajló áramlatot, melybe őt a saját heves, korlátot nem tűrő természete újból és újból ellenállhatlan erővel belesodorta. Shakespeare-ről, a drámaíró és színészről, a ki társulatának új meg új színdarabokat volt szállítani kénytelen, állították, hogy szinte akarata ellen, a szükségnek és az idők nyomásának engedve lett minden idők legnagyobb drámai költőjévé. Még több joggal állíthatjuk Byronról, miszerint a saját ízlésével ellentétben lángesze által sarkaltatva lett az angol költészet romantikus kifejlődésének hajtóerejévé. Gyakran idézett szavaiban, „Pope korszakában Horatius volt minden, most pedig Claudianus az“, foglaltatik végleges aesthetikai hitvallása.

Harold úrfinak két énekre osztott 191 kilencsoros versszakot megtöltő útleírásai és elmélkedései 1812 márczius első napjaiban adattak ki. Kiadásukat általános, rögtönös siker követte. Byron nem túlzott, midőn a költeményével elért hatást e jólismert szavakba foglalta: „Egy szép napon felébredtem és azt tapasztaltam, hogy híres emberré lettem.“ Az első ötszáz példányból álló kiadást három nap alatt elkapkodták, egymás után követték azt az újabb kiadások, 1819-ben már a 11. kiadást érte meg a halhatatlan költeménynek két első éneke; merthogy halhatatlan marad a Childe Harold mindama kedvezőtlen kritika ellenére is, mely azóta felhangzott.

A kortársakra bizonyára magának a hősnek alakja hatott a legnagyobb varázsszal, mert a közönség legott felismerte benne magának a főrangú szerzőnek alakját. Hogy eleinte maga Byron is mintegy a saját árnyékának tekintette a hőst, kiviláglik abból, hogy eredetileg a Burun nevet adta neki, mely név nemzetiségének ősi formája. A vándornak a bevezető versszakból kihalló túlzott őszintesége, melyben az igazba nagyon is belevegyül a költött, tanácsosnak tűntette fel a névváltoztatást. Később, a mint a világ nagyon is makacsul ragaszkodott ahhoz, hogy a regényes ifjú minden bűnét a költőnek rójja fel, Byron már hevesen tiltakozott emez egybeolvasztás ellen. A közönségnek azonban mindvégig igaza volt: a halványarcú búskomor Harold, a kit sorsa a saját hibájából meggyűlölt hazájából idegenbe készítet, valóban egy regényesen megfestett, sok költött vonással ellátott önleírása az ifjú szerzőnek.

Sziklán ülni, merengni bérczen, áron,
 Bejární erdők árnyas rejtekit,
 Hol soha nem, vagy ritkán vala lánnyom,
 Ember lakása nem emelkedik;
 Megmászni bércek vad meredekit
 Gazdátlan nyájjal; titkon lehajolni
 Nézzvén az ár tajtékzó gyöngyeit:
 Ez nem magány, nem más mint társalogni
 Ég-föld búfájival s szépségen andalogni.

De a tömegben, zaj, tusák között
 Érezni, bírní, látní, de hol árva
 Földönfutó vagy fáradt üldözött;
 Hol nincs, kit áldj és nincs ki téged áldna,
 Fényrabja, kit rettent a vérsznek árja;
 Kérők, hízeltgők, udvarlók raján
 Nincs egy rokonszív, kinek könnyre válna,

Ha nem leszünk, a mosoly ajakán :
Ez az egyedüllét, ez, ez csak a magány.

(Ford. Jánosi Gusztáv.)

De nem csupán a hős, a fáradt világpolgár lett a nagy tömeg számára új és megragadó alakká, de azon mód is, a hogy benyomásait előadja, meglepően új volt. A színpompás leírások, a történelmi vonatkozások e vakmerő keveréke a költőnek saját magáról való nagyon is semleges, minden tartózkodást mellőző kijelentéseivel, melyekkel a jelen politikai viszonyait épp úgy, miként földi létünk utolsó és legszenvedőbb eseményeit tárgyalta! Ennyi közvetlenséggel még angol író lelke nem tárult fel a világ előtt, még a legelfogultabb, ezt a nyíltságot nem angolosnak bélyegző olvasó, kire Harold egynémely nézete visszatszólólag hatott, sem vonhatta ki magát a költő személynének hatalmas varázsa alól és még ma is, midőn a Childe Harold színi ruházata évek sorával elfakult és leírásának egynémelyikére csak mint lapos színpadi decoratióra tekint szemünk, ez az, a mi az olvasó figyelmét újból és újból leköti.

Most, midőn Byron leveleit kiadták és több más hiteles tanu is anyagot szolgáltatott ifjú éveinek felderítésére, biztonsággal állíthatjuk, miszerint a regényes ifjú vándor csakugyan Byron legegységibb teremtménye, húsából való hús és véréből való vére. Harold borús, világfájdalommal telített elmélkedéseinek hasonmására találunk a költő leveleiben. De midőn az összehasonlító irodalomtörténész ennek daczára kutató tekintetével más rokon irodalmi térre hatol be, kell hogy feltűnjék neki a világfájdalom híres francia megismerélyesítője Chateaubriand „René“-jének a Harold-typussal való hasonlatossága. Renét, e bánatos hőst

Chateaubriand 1802-ben a kereszténység apologiája, a „le Génie du Christianisme“-ben szerepelteti: René, egy francia nemesember fia, kinek atyai szeretetben sohasem volt része, úgy miként Harold, nem tudja magát ráhatározni, hogy életpályát válasszon, ő is kimenekül hazájából, mely őt többé nem elégíti ki, a nagyvilágba, de ott sem talál kielégítést és országról országra bolyong és az idegen országok csodáiban is csak újabb táplálékát leli életúnt búskomorságának.

A tengert imádó és Görögország classikus földje, szépségei iránt lelkesedő angol pessimista ereiben azonban mégis csak forróbban lüktet a vér, mint ama könnyes szemű, siránczó, beteges francia ifjúében.

Mégis csak meglátszik, miszerint Harold úrfi egy oly költőt személyesít meg, a ki, noha leveleiben oly gyakran mutat rá jövője vigasztalanságára, e panaszeit legtöbbször azzal a férfias kijelentéssel végzi, hogy törhetlen bátorsággal kész szembeszállani minden viszontagsággal.

Maga Byron azt mondja költeményéről, hogy azt Ariosto tervei szerint, azaz terv nélkül fogalmazta. A költő kénye-kedve szerint állapodik meg vagy siet tova, elbeszél vagy elmélkedik. E két ének versszakaszai nem tartalmazzák Byronnak teljes útleírását, mert ő a második éneket már Smyrnában, 1810 márczius 28-án fejezte be. A költő azonban, úgy látszik, már akkor is számolt azzal, hogy megírja folytatását, ezt azonban több évvel később írta meg, miáltal költői értékben magasan felülmúlja az első két éneket. Az első két énekben is kimutatja már Byron erejét: leírásai eleven élettől duzzadók, a bikaviadal Cadizban, a délczeg angol hadihajó, a sulióták zajos népünnepe éjjel a tengerparton, Zitza, a csendes erdei

kolostor árnyas berkei és messzire terjedő kilátása, több hasonló, gyors változatokban gazdag kép nagy művészettel van vázolva és a költő által óhajtott hangulatba helyez bennünket.

Midőn a politikára tér beszéde, hatalmas erővel emeli fel szavát a szabadság, az elnyomott népek önkormányzati joga mellett. Az első éneknek, melynek Portugália és Spanyolország a színtere, alaphangja a zsarnok Napoleon elleni fellázadás, kinek nagyravágása csatatér színhelyévé változtatta a spanyol földet. A második ének a költő fájdalma és felháborodása tölti be Görögország hanyatlása, rabszolgasága felett. Az egyes leírások közül újból és újból felhangzik a philhellén költő panaszos, haragvó, ostorozó és intő szózata, a ki azonban leveleiben ítéletét a görögökről, kikkel naponta érintkezik, olybá módosítja, hogy azokra elnyomóik, a törökök, minden vétke átragadt, bátorságukat azonban nélkülözik. Az, hogy ezt felismerte, nem gátolja őt abban, hogy szüntelenül ne áhítazza a dicső ország felszabadulását és érzülete e tekintetben sem változott soha.

Childe Harold kijelentései a vallási problémák felől nagyon megbotránkoztatták Anglia orthodox közvéleményét, noha Byron unokafivére, Dallas, tanácsára több helyen törölte, vagy enyhébb kifejezésekkel módosította azokat. Byron skepsisében egyáltalán nem leljük fel ama viharos indulatot, a mely az ifjú Shelley költeményeiből sugárzik ki, ő nem száll szembe, nem támadja a megállapított vallási formákat, távol áll tőle a szándék, hogy ellenük harcra keljen, a mit pedig Shelley a maga számára életcélul tűzött ki. Ő csak a hideg kétkedés álláspontjára helyezkedik, szeretne hinni, de nem tud. Külö-

nősen a túlvilágba vetett hit, az, hogy ott szerettei rég elhalt hangját hallaná viszont, csábítja őt; de azért csak játszva hisz benne, mint valamely szép álomban, a valóságban az embert csupán a kétkedés és a halál szegény teremtményének tekinti, kinek reményei ingó nádszálra építvék. „Poor child of Doubt and Death, whose hope is built on reeds“.¹ Egy amaz időből származó levélbeli kijelentése — „nem tagadok, de mindenben kétkedem!“ — tartalmazza valóban Byronnak akkori hitvallását.

Mialatt a Childe Harold csakhamar magára vonja a világ figyelmét és országról országra viszi szerzőjének dicsőségét, abbanmaradt a második irodalmi satira, a „Horatius intelmei“-nek kiadása. Később sem jutott ki a költőnek az az öröm, meg sem érte, hogy a világ elé állíthassa ezen általa kiválóan sokra becsült költeményét: a satira csak néhány évvel a költő halála után, 1831-ben nyomtatott ki. Az alkalmas pillanatot elszalasztotta. A satira kiadását, mely bénítólag hatott volna közvetlenül a Childe Harolddal elért nagy siker után, maga a szerző sem tekintette időszerűnek és később is el kellett attól állnia, mint-hogy barátai kedvezőtlenül ítélték meg a költeményét. Ezzel azonban nem befolyásolták saját, felőle táplált nézetét. Többször meg is esett, hogy nagy sikert aratott költeményeit műzsájának e mostohagyermekével szemben lekicsinyelte. Mindenesetre igazságtalanság lenne ezt a Horatius-utánzatot röviden nem sikerült műnek minősítenünk, kétségtelenül sok benne az elmés ötlet, a találó megjegyzés és a jó vers,

¹ A kétség és halál szegény gyermeke, kinek reménye nádra van építve.

hiányzik azonban belőle a tűz, a költő szenvedélyes pártállása, a mely az első satira hatását biztosította volt. Akkor kortársainak tömegébe vetette bele magát a haragvó ifjú szerző és szívének elkeseredésében ütött, szúrt, a kit ért; a második satirában ellenben kritikus áttekintését adja az angol költészetnek, különösen a XVIII. századénak és csak úgy mellékesen sujt le kortársai legútáltabbjaira, különösen a tavakat megénekelő Wordsworthra és Southeyre. Csupán Jeffreyt, az „Edinburgh Review“ gyűlölt kritikusat támadja itt is hosszabban és hívja ki újból harcra. Figyelemreméltók és az ifjú költőtől követett izlésre jellemzők a drámának szentelt versei is, melyekkel Byron a vértől ázott angol dráma fölé mintaképül a francia tragoediát helyezi, mint a melyben a színpadról a vérontás máris száműzetett.

Mindent egybevetve azonban, körülbelül biztonnággal azt következtethetjük, miszerint a költő kortársai ebben a második satirában csak az elsőnek halvány utánzatát látták volna és el kell ismernünk, hogy azon barátai, kik annak kiadatását halogatták, jó tanácsadói voltak.

A harmadik nagy költeménynek közlését is, melyet Byron útjából magával hozott, kifogásolták, de egészen más okból. Az athéni Akropolis romjain, a Zeus-templomnak egyik oszlopán elmerengő Childe Harold is e régi márványszentélyek lerombolásán kesereg és azoknak utolsó fosztogatóját, Elgin lordot, a skót nemest átkozza, ki a Parthenon metopáit leszedte és a saját költségén Angliába vitette el. Több részről történt kísérlet, hogy a költőt rábírják, hogy művéből egy oly cselekedetnek éles elítélését törölje, a melyet a legtöbb angol ember viszont érdemes és

hazafias cselekedetnek minősített. Egyik kiadó, kinek Dallas bemutatta a „Zarándoklás“ kéziratát, el is utasította annak közlését, a skeptikus versszakok és Elgin lord megtámadása miatt.

De Byron azok törléséről hallani sem akart, két fölösleges szakot azonban — heves vádiratának költői hatásának előnyére — utóbb mégis csak törölt. Kéziratai között még egy kettős rímbe megszerkesztett hosszabb költemény is volt, melyet Elgin, a rabló, teljes erkölcsi megsemmisítésének szentelt. Egy gyönyörű holdvilágos éjjelen maga Pallas Athene jelenik meg az Akropolis romjain álmodozó vándor előtt és szenvedélyes panaszokban tör ki az őt ért mélységes gyalázat ellen, átkozza szentélyének kifosztóját és vészteljes jövődölésekkel sejteti a jövőt, mely a kapzsi Angliára vár. Itt a költő teljes határozottsággal választófalat von saját maga: az angol és Elgin lordnak honfitársai: a skótok közt, kikről egyáltalán kedvezőtlen véleménynyel van eltelve. A naplementét és a holdfényt megéneklő remek leírásokat nem tekintve, vígasztalannak mondható e költemény; a költő átkozódásaiban saját magát túlkiabálja és Minervája, ki a londoni és általában az angol viszonyok felől oly jól értesült, miszerint az angol miniszterelnök szónoki kudarczát is előre megjósolni képes, ez a világlátott olympusi istennő egyenesen komikusan hat. A támadás jogosultsága iránt nagyon különbözők a vélemények, meg nem czáfolható azon állítás, hogy Elgin lord tettével a világ számára a becses szobrokat — a Parthenon oromzatának magasztos isteneit és félisteneit, melyek bizony Londonban, a British Museum sárga ködös levegőjében, mint számkivetettek szomorúan tekintenek reánk — megmentette. Bizonyos azonban

az is, hogy a templommaradványok, főekességüktől megfosztva, minden tekintetben kárt szenvedtek és hogy a minden idők művelt emberiségére nézve szent helyeknek megcsorbitása a nézőt elszomorították.

Mindnyájunk előtt tudva van, hogy szükségesnek mutatkozott a Vezuv hamuja alól feltámadt Pompeji falfestményeit és szobrait a nápolyi múzeumban elhelyezni — azért azonban gyakran kellemetlenül érint bennünket a hamuváros csupasz falainak látása és arra való emlékezésünk, miszerint észszerű cselekedet volt azokat szépen elrendezett gyűjteményekben elhelyezni, sem képes bennünket a pillanatnyi kellemetlen érzéstől megóvni. Byron lord csakis a pusztulást, a remek romokon ejtett sebeket látta az észszerűség gyenge vigaszával szemben és felháborodását a Childe Harold erőteljes stropháiban, valamint a Minerva kevésbbé szerencsésen megalkotott panaszos verseiben tudatja velünk. Sikertelenül is keresett irodalmi kirohanása számára angol kiadót, csak 1815-ben Amerikában nyomatta ki, de hogy a szerző tudtával-e, vagy anélkül, ezt nem lehet megállapítani. Maga Byron a hangulatos bevezető versszakot egy későbbi költeményében, a „Kalóz“-ban, értékesítette; a maga egészében „Minerva átka“ csakis a költő halála után, 1828-ban, nyomtatott ki.

A kisebb, útjában keletkezett költeményekben a költő a szerelmet, a napi eseményeket éneкли meg: az ünnepelt szép asszonyok árnyai lebegnek át a classikus, görög színtéren. E versek erotikáját nem nevezhetjük szenvedélyesnek — úgy látszik, hogy sem ama fiatal asszonynak, Smith Spenser mrs.-nek, kit Byron Maltában ismert meg és kit a „Zarándoklás“ néhány versszakában, úgymint egyes rövid költemé-

nyekben mint Florence énekel meg — sem az „Atheni lány“-nak, állítólag Macri Teréznek, egy özvegy-asszony leányának, kinél a költő Athénben lakott, sem magának az ifjú dalnoknak nem származott e futó viszonyokból komolyabb szívfájdalma.

Szép görög lány, míg elválnánk,
Add, add vissza szívemet.
Vagy ha elrablád nyugalmát,
Tartsd meg, el nem vetheted.
Halld meg, ez a búcsúszó :
Ζών μου, σάς αγαπώ!

Esküszöm lengő hajadra,
Mely széllel játsz' szabadon,
Selyemfényű pilláidra,
A rózsákra arczodon,
Homlokodra, mint a hó :
Ζών μου, σάς αγαπώ!

Ajkadra, mit szívní égek,
Karesú derekadra, mely
Igén több gyönyörűséget,
Mennyit szó mondhatna el,
Szídre, mely üdv- s búhozó
Ζών μου, σάς αγαπώ!

Szép görög lány, távozom már!
Gondolj rám magadba' majd!
Utam bár Stambol felé jár,
Szívem csak feléd sóhajt.
Halld, mit zeng az esküszó :
Ζών μου, σάς αγαπώ!

(Ford. Szász Károly.)

Ennél sokkal bensőbb, igazabb benyomást kelt néhány dal, mely az első hónapokban Byron hazatérté

után keletkezett és 1812 márcziusban a Childe Harold énekeivel együttesen nyomtatott ki: remek, lágyan omló dalok ezek, melyek, úgy látszik, egy halott kedvese emlékének szentelvek, a híres, titokzatos „Thyrza-dalok“. Titokzatosak azért, mert mai napig sem sikerült Thyrza személye és Byronhoz való viszonya felől biztosat megtudnunk. A név természetesen álnév, melyet Byron állítólag Geszner Salamonnak Angliában igen elterjedt bibliai idylljéből, a melyben Ádám felesége Thyrza néven szerepel, vett kölcsön. A Childe Harold második énekébe is beleszúrt még nyomtatás közben néhány versszakot, melyek egy nemrég elhalt szeretett lényhez intézvék, e versszakok legszebbjei alkotják a második éneknek megható befejezését. Ezekből az világlik ki, hogy a költőre nézve oly fájdalmas haláleset még annak távollétében történt meg, azonban csakis hazatérte után adatott tudtára, mert a költő keserű szavakban panaszolja, hogy a szeretett lényt már nem találta az élők sorában és e sorscsepést, mint az utolsót, mely rásujtott, jelöli meg; a halál mindent elrabolt tőle, az anyát, a barátot (Matthewst) és most azon lényt is, mely barátjánál is drágább volt neki — „The Parent, Friend, and now the most than Friend“ (II. 96.).¹ És ugyanazon időben, midőn a mélyen lesujtott költő emez újabb vesztéségén oly megható hangokban kesereg, sőt Byron sajátkezű keltezése szerint ugyanaznap, melyen az első Thyrza-dal: „Without a stone to mark the spot“² iratott, azaz 1811 október 11-én, az ifjú költő barát-

¹ Anyámat, barátomat s még azt is, a ki barátnál több volt, elszedte a halál.

² Kő se mutatja helyét.

jának, Hodgsonnak, egy szenvedélyes panaszszal telt verses levelet küld el, a melyben azt erősítgeti, hogy számára már nincsen öröm, nincsen szerelem, merthogy arra ítéltetett, hogy szíve menyasszonyát más férfi karjaiban lássa viszont — ő, ki képes volt a még mindig imádott asszonynak hideg, közönyös tekintetét eltűrni és gyermekét, egy más férfi gyermekét megcsókolni —, ez nyilvánvalóan czélzás akar lenni ifjúkori, Chaworth Mária iránt érzett, szerelmére és arra a látogatásra, melyet nála 1808 november havában, férjhezmenetele után tett.

S te halva vagy, — oly ifjú szép,
Hogy szebb nem született!
Óh lány alak, tündéri kép,
S óh sír föld tégedet!
De bár fölötted sír legyen
S a sokaság — fekhelyeden
Gondatlan lépeget,
Van egy szem, mely a kint: — e sirra
Egy perczig nézni, el nem bírja.

Nem kérdem én, hol fekhelyed?
Utam nem arra jár;
Bokor, virág, sírod felett
Rám mind hiába vár.
De nekem tudni azt elég,
Hogy mit leghőbben szereték:
Sár, mint a többi sár!
Nincs szükségem, hogy kő hirdesse
Mily kincsem van itt porba esve!...

(Ford. Szász Károly.)

Hogy egy és ugyanaznap meghalt kedvesét sirassa meg és viszont hevesen azt erősítgesse, miszerint sohasem lesz képes ifjúkori szerelmének csalódását feledni: — ez valóban csodálatos sokoldalúságára vallana a költői léleknek! Nem csoda tehát, hogy az ismeretlen Thyrza felől mindenféle monda keringett, hogy le is tagadták létezését és a hozzája intézett dalokat a Byron által kedvelt és támogatott énekesre, Edlestonra, vonatkoztatták, kinek haláláról csak hazatérte után, 1811-ben vett hírt a költő.

Bármennyire különösnek látszassék is ez a vélekedés, valószínűbbé válik az, hogyha egy mély irodalmi benyomásra vezetjük vissza, hiszen az ilyen benyomások Byronra nézve gyakran jelentősekké és termékenyítőkké váltak. A Harold-strophák nem nyujtanak felvilágosítást a Byron által siratott lény nemére nézve, azok olyannyira semlegesek, miszerint maga a szerző, midőn Dallasnak megküldi, indítatva érzi magát, megjegyezni, hogy azok nem férfi-baráthoz intézvék. A Thyrza-dalok azonban, úgy a mint most előttünk vannak, csakis egy szeretett nőért való gyászdalnak minősíthetők és lehet, hogy a skót költőnek, Burns Róbertnek, mélyérzésű strophái, „To Mary in Heaven”,¹ melyeket a halál által elrabolt, szeretett leány emlékének szentelt, befolyását is megéreztek. A Burns-féle költemény metruma, a nyolczsoros, négyütemű jambus versszak négy Thyrza-dalban is felismerhető, úgyszintén az első ének egyik verssora is múlhatlanul rájuk emlékeztet, a midőn Byron így kérdez: „Ah! wherefore art thou lowly laid?” ez szinte visszhangjaként tűnik fel a Burns-féle versnek: „Seest thou thy lover lowly laid?”

¹ Marihoz az égben.

Határozottan lehetségesnek látszik, hogy a hasonló benyomások iránt felette fogékony költő a skót dalnok feledhetetlen panaszdalaival arra indíttatott, hogy verseit, melyeket eredetileg a rajongva szeretett ifjú barát emléke ihletett meg, az imádott nőért való halotti kesergéssé változtatta át, miáltal a költőre nézve mégis csak fontosabb dolog, a poetikus hatásuk rendkívül fokozódott. A lélektani befolyás mindenestre meglepő, de Byront tekintve, éppenséggel nem valószínűtlen, hiszen vele szemben mindig el lehetünk készülve a valónak és a költöttnek csodás összekeveredésére. Hogy különben a költőnek megholt barátját sirató versébe mily könnyen illeszkednek bele olyan szavak, mik jobban a nő és férfi közötti érzelmekre illenének, erre Tennyson megholt barátja, Hallamról szóló híres halotti kesergésének néhány versszaka is bizonyítékul szolgálhat.

Nem is először történnék, hogy Byron Edleston iránti barátságának versben adjon kifejezést: a „Tétlenség órái“-ban egy költeménye foglaltatik „The Cornelian“ címzéssel, melyben köszönetét fejezi ki egy szerény ajándék felett és barátjának lelki, úgymint testi szépségét lelkes szavakban dicsőíti. Megholt barátjának ajándékát, egy szivalakú carneolkövet, Byron abban az időben, midőn a Thyrza-dalokat írta, 1811 októberben, visszaköveteli egy nőismerősétől Southwellben, a kire rábizta volt. Figyelemreméltó a harmadik Thyrza-dalnak egy strophája is, mely így szól: „One struggle more, and I am free“¹ — ebben egy ajándékról, egy szerelmi zálogról van szó. Először, a versszak legelső megszerkesztésében, a költő egysze-

¹ Még egy küzdelem — és szabad vagyok.

rűen „Dear simple gift“-nek¹ nevezi ezt az ajándék-tárgyat, épp úgy, mint ahogyan Edlestonhoz írt verseiben „The simple gift“-ről tesz említést. Később azonban, midőn teljesen elragadta lelkét a Thyrra-hangulat, törölte ezeket a barátja szerény ajándékára vonatkozó szavakat és e szókkal: „My Thyrra's pledge“² helyettesítette.³ Azon körülmény is, hogy Byron a szeretett nő szép hangjáról tesz említést és annak vallásos éneke által e strophák megírására indít-

¹ Drága egyszerű ajándék.

² Thyrrám záloga.

³ Byron Edleston ajándékáról még két más költeményben is megemlékezik, melyek halála után jelentek meg: a „Pignus Amoris“ (1806-ból és 1898-ban kinyomatva) és a „The Adieu“ költemény egyik strophájában (1807-ből és 1832-ben kinyomatva). E két versben is rajongó barátságot látunk. 1807-ből egyik levelében erősítgeti, hogy Edlestont minden más emberi lény-nél jobban szereti és hogy ő ezt még erősebben viszonzozza. Közvetlenül a Thyrra-dalok megalkotása után, 1812 márcz. 16., még két négysoros verse van, mely egy eltörött carneol-szív-hez van intézve: „On a Cornelian Heart which was broken“ (Egy karneol szívhez, mely eltörött), mintegy bizonyosságául annak, hogy Byron ebben az időben mily gyakran foglalkozott elhunyt barátjával és ajándékával. A Thyrra-dalok egy helyére és Edleston halálára vonatkozó nyilatkozatainak figyelemreméltó megegyezése: „And thou art dead“-re (És meghaltál) Leslie István utalt a „Dictionary of National Biography“ Byron cikkében. Byron 1812 február 16-án Hodgsonnak írja: There is one consolation in death — where he sets his seal the impression can neither be melted nor broken, but endureth for ever (Van vigasz a halálban — a hova pecsétjét helyezi, hatása el nem olvad és meg nem törik, hanem örökre fennmarad — és az útján ebben a hónapban költött Thyrra-dalban áll: „The Love where Death hath set his seal, Nor age can chill, nor rival steal“. (A szerelmet, melyet megpecsétel a halál, sem a kor el nem hidegíti, sem a vetélytárs el nem rabolhatja.)

tatik: „Away, away, ye notes of woe!“¹ emléünkbe kell hogy juttassa a cambridge-i kardalosnak zenei tehetségét.

Az, a ki valószínűtlennek tekinti azt, hogy Byron egyik költeményében megható szavakkal kesergi kedvese halálát, a másikban pedig már keserű szavakban azt hangoztatja, hogy ifjúkori szerencsétlen szerelmét nem képes feledni, az Edleston-féle hypothesis nem fogja elutasítani: a barátja halálán érzett fájdalommal igen jól összefér a csalódott szerelem feletti keserűség, mely kifejezésre törekszik. De bármi lett legyen is a Thyrza-dalok megírására serkentő ok, azok mindenestre Byronnak, mint lyrikusnak leg hangulatosabb, legösszhangzatosabb költői kifejezői.

Így tehát az 1811-iki ősz és tél szomorú időszakát sem töltötte el a költő néma töprengésben, hanem a teremtő gondolatok örökké mozgalmas költői munkásságával. És ha tekintetünket akkori tartózkodási helyére, a Byronok ősi székhelyére irányítjuk, az apátság sok, omladozó helyiségével, a deczemberi hóval borítottan, messzeterjedőn, zordonan mered elénk, hogyha azonban lakott részét keressük fel, feledjük a romok melancholiáját, ott bíborszínűre kárpitozott falak, hatalmas tűzzel lobogó óriás kandallók jóleső melege üdvözl. E felette lakályos termekben három fiatalemberre akadunk: magára a várúrra és költőre, a mint a Childe Harold épp kinyomatott ívei fölé hajol és két barátjára, kik úgy mint ő, irodalmi munkássággal foglalkoznak. A pihenés óráiban összekerül a három jóbarát és költészetről, költőkről folyik köztük a szó, eközben azonban komoly vallásos themákról is

¹ El véletek, gyászos dalok!

vitatkoznak, melyekkel a saját, a hívők álláspontjára igyekeznek a vendégek a házigazdát téríteni. Eme jóleső bepillantást az ifjú várúr otthonába egyik iskola-társa, Harnes Vilmos (1790—1869) egy levelének köszönhetjük, kinek Byron Childe Haroldját ajánlani szándékozott, de attól tartva, hogy ez barátjának papi pályájára nézve netán hátrányos leend, ezen szándékától ismét elállott.

NEGYEDIK FEJEZET.

Byron szűzbeszéde a lordok házában. Moore Tamás. Scott Walter. Lamb Karolina lady. Milbanke miss. „A gyaur.“ „Az abydosi ara.“ „A kalóz.“ „Lara.“

A Harnesz vázolta newsteadi téli idylltól távolabb eső vidéken azonban korántsem uralkodott valami békés hangulat. Amaz idők legbonyolultabb socialis harcza a gyáraktól elárasztott Nottinghamshire-ben folyt legnagyobb elkeseredéssel. Ez a takácsoknak a gépektől hajtott szövőszékek ellen való harcza volt, mely miatt nagyszámú kézierő vált feleslegessé. A kenyérkeresetüktől megfosztott éhező munkások nagy tömegbe verődtek össze, elpusztították a gépeket és e pusztító hadjáratukat olyan dühvel, de emellett akkora furfanggal folytatták, hogy a kormány katonai karhatalom igénybevételevel sem volt képes a legkülönbözőbb helyen folyton meg-megújuló zavargásoknak elejét venni.

Byron lord szemtanuja lőn a nagy inségnek, felismerte, hogy mindkét részt terheli hiba és midőn egy, a gépek elpusztítói ellen irányuló, igen szigorú új törvényjavaslatot szentesítés végett a Lordok Háza elé terjesztettek, először lépett a politikai sorompó elé, hogy szót emeljen a socialis viszálynak eme súlyos-

bítása ellen: 1812 február 27-én tartotta jól megfogalmazott és jól megfontolt szűzbeszédét a felsőházban és azzal megérdemelt sikert aratott. Rátaalt arra, hogy a jelen időszak kiválóan kedvezőtlennek mondható az új, a termelést megkönnyítő és fokozó gépek behozatalára nézve, minthogy a napoleoni harcok megakadályozták a kivített és hogy a katonai karhatalom céltalan igénybevételével a gyűlölködés és a nyomor csak fokozódik. Ne feledjék a nemes lordok, hogy az általuk megvetett csöcselék szájából is a nép szava szól hozzájuk, hogy az angol nemzetnek, mely idegen nyomort enyhíteni mindig kész, a mint ezt csak nemrég a francziáktól szorongatott portugallok esetében is kimutatta, elsősorban arra kellene törekednie, hogy hazája végtelen nyomorán enyhítsen, hogy ő, Byron, utazásai alatt sehol, még a háború borzalmaitól sujtott ibériai félszigeten sem, de még a törökök által nyomorgatott tartományokban sem látott akkora szivettépő, szennyes nyomort, mint a minőnek e keresztény ország szívében szemtanuja volt. Ezek és ehhez hasonló irodalmi vonatkoztatásokkal tarkított kijelentéseit hatásos fokozatokban fejtette ki, egészen a tényleg kissé hatást hajhászó befejezésig.

Előadásáról maga Byron úgy vélekedik, hogy az eléggé folyékony és érthető volt, de lehet, hogy kissé színpadias. Ezt akkor, midőn második parlamenti beszéde után már kissé lelohadt az újszerű szónoklata iránt a lelkesedés, más oldalról is szemére vetették. A szűzbeszéd azonban tagadhatatlanul nagy sikert jelentett és ez Byront ama pillanatban nagy büszkeséggel töltötte el.

Néhány nappal ezután a szónok sikerét a költő-

nek ennél hasonlíthatlanul fényesebb és maradandóbb sikere követte. Childe Harold megjelenik — és baráti és ellenséges körökben egyaránt a legbámulatosabb hatást kelti, a költőt minden oldalról hódolat és hízeltetés környezi. Byron pedig, úszva az árral, Londonban marad és ezzel kezdetét veszi amaz izgalmakban gazdag, idegőrlő, külsőleg fényes, de belsőleg ki nem elégítő élet, melynek egy nőnek, a költő feleségének beavatkozásával oly hirtelenséggel vége szakadt.

A férfiak és nők azon tömegéből, kikkel Byron londoni évei alatt érintkezett, többféle alakkal találkozunk, kiknek barátsága vagy ellenséges indulata a költő későbbi életére kihatott.

Első satirájában az ifjú Byron erényes ábrázattal, noha ez már akkor sem igen fért össze megszokott életmódjával, veti szemére Moore Tamásnak, az ír lyraköltőnek, erotikus ömlengései erkölcsstelen irányát és javulásra inti őt, merthogy a múzsa oltárán csakis tiszta láng éghet. A könnyűvérű irlandit nem nagyon bántotta ez a philippika, annál bosszantóbban hatott azonban rá Byron célzása a Jeffreyvel, a kritikussal, vívott vértelen párbajra, a ki őt verseinek lebecsmérése által halálosan megsértette volt (1806). A párbajt utolsó pillanatban a rendőrség akadályozta meg, midőn pedig a pisztolyokat megvizsgálták, állítólag kiderült, hogy csakis Moore pisztolya volt megtöltve. E hírt a mende-monda szárnyaira kapta és azzal toldotta meg, hogy mindkét ellenfél pisztolyában egyáltalán nem lett volna golyó. Ez Moore-t arra indította, hogy nyilatkozatban állapította meg a tényállást. Viszont Byron, kinek csakis a két író veszélytelen párbajának kaczagtató történetéről volt tudomása és Moore tiltakozásáról mit sem tudott, satirájában gúnyos célzattal csakis

a golyótlan párbajt tréfálta ki. Mint ennek közvetlen következménye jelent meg 1810-ben a hevesvérű irlandinak egy Byronhoz intézett levele, a mely valószínűleg egy másik, már komolyabb kimenetelű párbajra vezetett volna, ha hogy a keleten utazó költő kezébe jut. E levél először Hodgson kezébe került, ki minden aggály nélkül egyszerűen megsemmisítette a szertelen kifakadásoktól duzzadó irományt. Midőn Byron hazatért, Moore, kit időközben létrejött házassága békésebb hangulatba terelt, egy második, békülékenyebb levelet intézett a költőhöz. Ezt kölcsönös kimagyarázás, végre személyes találkozás követte, egy közös barátjuk, Rogers Sámuel költő és bankár házában, 1811 november havában. Moore-ra mély benyomással volt Byronnak előkelően szép megjelenése, szívélyes előzékenységétől el volt ragadtatva és legott megfedkezett minden neheztelésről. E találkozásnak egy életen át tartó, minden félreértéstől ment barátság lett a következménye, mely azzal is mind bensőbbé vált, hogy a két költő őszinte bámulattal adózott egymás műveinek. A londoni évek alatt Moore Byron legkiváltságosabb társává lőn. A költő a vele négyszemközt eltöltött órákat ezen nyugtalan időkből fennmaradt legkedvesebb emlékei közé sorozta. Moore-t a legkellemesebb társalgónak mondja: szerinte derült kedélyű, minden láрма nélkül, elmés, erőltettség nélkül, humoros, de sohasem durva, érzékeny lélek, de nem siránkozó.

Byron egy ízben az ezeregyéjszaka gyémántmezejével hasonlítja össze Moore költészetét, azonban azzal a megszorítással illeti e dicséretét, hogy ezerszeres tündöklésével a szemlélő figyelmét szétforgácsolja.

Épp oly örvendetessé alakult ki Byronnak, ifjonti

satirájának másik áldozatához, Scott Walterhez való viszonya. Őt sokkal keserűbb megjegyzésekkel illette, mint az irlandit. Annak az óhajának ad kifejezést, hogy bár az „utolsó kóbor lantos dala“ csakugyan utolsó dalának bizonyulna, szemére veti, hogy csak pénzvágtyból, bérért költi műveit és mellesleg arra figyelmezteti, ne alacsonyítaná le tagadhatatlanul fényes tehetségét azzal, hogy továbbra is régi angol balladák utánzásából tengődjék. Scottnak tehát bőven volt megsértődni oka és meg is sértődött. Ebben az esetben Murray János, Byron új kiadója, a kinél a „Zarán-dokút“ megjelent, lett a közbenjáró. Az angol regens-herczegnek udvari bálja alkalmából bemutatták az új és általános feltűnést keltő költemények szerzőjét. A herczeg társalgás közben élénk dicsérettel emlékezett meg Scott Walter műveiről, mihez Byron is készségesen hozzájárult. Maga Byron tudatta később kiadójával e beszélgetés tartalmát, Murray pedig sietett azt a híres skót költőnek, kinek jóindulata az új íróra nézve csakis haszonnal járhatott, hírül vinni. Scott erre barátságos és meleghangú levelet intézett Byronhoz, melyben először is satirájának a saját személyére vonatkozó egyes túlzásait czáfolja meg — minthogy genialis kortársának a véleménye nem lehet reá nézve közönyös — és azzal végezte be levelét, hogy köszönetét fejezi ki a Murray által értésére adott hízeltő kijelentéseiért, a melyekkel Byron bizonyára őt akarta megörvendeztetni. Byron rögtönös válasza nem kevésbé volt lekötelező, a jég megtört és a két költő három évvel ezután, 1815 április havában, Murray házában személyes ismeretséget kötött. E találkozás pedig a két szerző benső, a jövő eseményektől semmikép sem befolyásolható barátságát

eredményezte. E barátság is nagyrészből műveik kölcsönös megbecsülésén alapult. Byron feltétlen csodálattal adóz Scott novelláinak, be sem tud olvasásukkal telni — később is, idegenben, türelmetlenül várja és követeli a nagy elbeszélő minden egyes újonnan megjelent regényének megküldését. A Childe Harold negyedik énekében mint az Észak Ariostóját magasztalja a szerzőt, ezzel persze inkább jóhangzású, mintsem találó szavakkal jellemezve Scott Walter költészetét.

Míg a férfiak sorában Byron régi ellenségei hűséges barátaivá változnak át, addig a nőkkel való viszonya, az ő rá nézve igen fontos esetekben, ellenkező kifejlődést mutat fel: azok a nők, kiknek forró szerelmét bírta, lesznek legelkeseredettebb ellenségeivé. Azon szemrehányásra, miszerint Don Juan-jában rosszul bánt el a nőkkel, a költő később azzal felel, hogy ez lehetséges ugyan, de viszont ő a nők mártírjának is tekinthető. Ő, a ki nekik áldozta egész életét, áldozatukká is lőn. Bizonyos értelemben igazat is mond vele, noha nem a teljes igazságot, mert Byron sohasem süllyedt a nők tehetetlen rabszolgájává. A nőkhez való viszonya ellentmondással és a legcomplicáltabb problémákkal telt; az pedig a szemlélő előtt mindenkor kétségben fog maradni, vajjon Byron, mi helyt férfivá lett, egyáltalában tudott-e még asszonyt teljes szívvel, lelke mélyéből szeretni. Midőn feljegyzéseiben harrowi iskolatársával, Clare lorddal 1821-ben Olaszországban történt véletlen találkozására vonatkozó tudósítását elolvassuk: — hogy megfigyelve az egész világról, miként állt egymással szemben a poros országúton, úgy öt perczig némán a két jóbarát, olyan izgatottságban, hogy Byron minden

ujja hegyében megérezte szíve lüktetését — és Byron e találkozásról azt mondja, hogy életének aligha van egy órája is, mely felért volna e percz gyönyörével — hogy a Clare névnek pusztá említésére is már nagyot dobban a szíve —, ekkor elemi erővel kell hogy hasson ránk érzelmeinek hamisítatlan igaz volta, de viszont számtalan szerelmeinek ecsetelésében hasztalan keresnénk ehhez hasonló, meggyőző kijelentést. Byronnak a nőkre szüksége van, azok nélkülözhetetlenek számára, velük érintkeznie kellemes, ők alkotják életének és költészetének feltétlenül szükséges hátterét, azonban megjegyzései a nőkről, mind általánosságban, mind pedig egyes nők iránt tanusított bánásmódja gyakran emlékeztet bennünket Nietzschének e tárgyról tett leghírhedtebb és legbrutálisabb nyilatkozataira.

Látszólagos engedékenységgel és odaadásával ellentétben, minek az általuk ihletett verseiben ad kifejezést, szíve irántuk kőkemény tudott lenni, de azt, hogy már Görögországban is mélységes lenézéssel nyilatkozik a nőkről, csakis számtalan túlzásának kell betudnunk, ámde ugyanazon hang csendül meg belőle, mint a mely már egész életének irodalmi munkásságából, összes költeményeiből, leveleiből és számos mások által megörökített szóbeli kijelentéseiből is különböző alakban újból és újból előtör. Bizonyos, hogy a nők igen gyakran okát szolgáltatták a róluk való csekély véleményének, főkép az a mód, a hogy a londoni évek alatt az új csillagot, a hires, főrangú, szép megjelenésű költőt ünnepelték, egymástól elvitatták — nagyon is alkalmas volt, hogy Byront irántuk táplált véleményében megerősítse.

A költő főrangú női tisztelőinek 1812-ben leg-

szembetűnőbb alakja egy csinos fiatal asszony volt, aranszőke hajú, barnaszemű, lágy, dallamos hangú: Lamb Karolina lady, neje egy szeretetreméltó férfinak, a ki az ő, Byron, megjelenéséig szeszélyes és ingátag „Arieljét” — a mint a többi közt ezzel, a természetének megfelelő beczéző névvel is illette az ifjú hölgyet — elnéző szeretettel tudta vezetni. Már a midőn legelőször találkozott Byronnal, kimutatta szeszélyességét, persze oly módon, hogy azt bizvást kiszámított kaczérságnak is lehetett minősíteni.

Egy barátnője házában, hol ez őt a társaság új arslánjának bemutatni vállalkozott, a közelébe vezette magát, figyelmesen ránézett s aztán bemutatás nélkül hátat fordított Byronnak. Noha ennek az első benyomásnak eredményeként a költőt naplójában bolondnak, gonosznak és veszedelmesnek jelöli meg, második találkozásuk alkalmával a hölgy mégis hajlandónak mutatkozott vele megismerkedni, rövid időn belül pedig már annyira rabul esett a költő varázsának, hogy nemsokára szélteben tárgyalták oktan, minden óvatosságról megfeledkező szerelmi szenvedélyét. Magát Byront eleinte kétségtelenül vonzotta a fiatal asszony eredetisége és nem lett volna fiatalember, hahogy nem hizeleg neki annak olyan világosan kimutatott vonzalma; szíve azonban érintetlen maradt és a nőre mihamar rá is únt, mert szerelmének túlságos kimutatásával saját magát és őt is nevetség tárgyává tette. Azon kevés levél egyikében, mely levélváltásukból fennmaradt, ugyanazt erősítgeti előtte, hogy őt mindig a világ legeszesebb, legkellemesebb, legbohóbb, legbájosabb, legésztesztöbbs, legveszedelmesebb, legbűvösebb kis teremtésének tartotta, de minde hízélgő jelző sem édesítette meg a „szegény Karo” számára

azt a keserű pilulát, hogy őt ugyanazon levelében óvatosságra inti. Egy későbbi levelében ismét a fiatal asszonynak férje és szülei iránt tartozó kötelességeiről beszél, késznek nyilatkozik azonban — valójában az utóirat végső mondatában —, hogy vele szökjék, a mikor, a hová és a hogyan ő kívánja. De nem-sokára rá, valószínűleg 1812 november havában, sértő levélben örökre szakít vele.

E levelet az oktan fiatal asszony 1816-ban ki-adott, „Glenarvon“ című regényében, melyben a saját szempontjából ismerteti boldogtalan szerelmének történetét, nyilvánosságra hozza. E levelet különben később Byron is valódinak ismerte el. A szerelmi kórban vergődő fiatal asszonyt azonban még ezen elutasítás sem jőzanította ki és ő tovább is szerelmével és gyűlöletével üldözte a költőt, olyannyira, hogy Byron még 1813 február havában keltezett levelében azt írja egyik barátjának, hogy a „Lamm“ végtelenül dühös és fogalma sem lehet arról, minő borzasztó és oktan dolgokat beszél és cselekszik, a mióta ő a legjobb-indulatú okoknál fogva megszűnt neki hódolni. Azt regélik, hogy a hölgy egy ízben férfiruhába öltözve házába hatolni igyekezett, hogy aláírását is meghamisította, mert ekként vélt egy Murraynál deponált arczképének a birtokába jutni, hogy egy, különben igen ártatlanul végződő, öngyilkossági kísérletre vete-medett, azon reményben, hogy ezzel szívét meghatja — egyszóval e nő szerelmi őrjöngése bőven okot szolgáltatott a világnak a gúnyolódásra és nevetésre. De a mint az hasonló viszálykodásnál rendesen meg-esik, Karolina ladynak is akadtak pártfogói és a hűtlen költőről terjesztett panaszai és meséi sok-ban hozzájárultak, hogy a közvéleményt Byron ellen

lázítsák és ekként társadalmi bukását készítsék elő. Azon nő azonban, kinek eljárása e katasztrophát előidézte, persze egészen más fából volt faragva, mint a női méltóságokból kivetkezett és a világot jajgatásával betöltő Lamb Karolina.

A Lamb Karolinához 1812 május 1-én intézett első leveleinek egyikében Byron dicsérőleg emlékezik meg egy ifjú úri hölgynek kéziratban küldött költeményeiről. „E fiatal leány valóban rendkívüli teremtés,” írja tovább, „ki hitte volna, hogy ama nyugodt arcz mögött a gondolatoknak ilyen ereje és bősége rejtőzzék?” E titkos költőnő a Karolina lady rokona, anyósának, Melbourne ladynek unokahuga volt; Milbanke Anna Izabella miss, Milbanke Ralph bárónak 1792-ben született leánya. Levelének végsoraiban azt a kijelentést teszi Byron, hogy ő mindezt egész őszintén állítja, merthogy egyáltalán nem kíván Milbanke missel közelebbről megismerkedni, minthogy e hölgyre nagyon is érdemetlen egy oly meghasonlott szellem, mint a milyen ő és hogy a hölgy csak úgy felelne meg ízlésének, ha nem volna ilyen túlságosan tökéletes. Ezen iránta táplált véleménye — melyben házaseletének egész tragoediája már csirájában bennfoglaltatik — nem akadályozták meg azonban a költőt, hogy a fiatal leánynyal, ki verseivel még fokozottabban felkeltette érdeklődését, közelebbi érintkezésbe ne lépjen. Már néhány nappal ezután, május 4-én, azt írja egy főrangú asszony, kinek azáltal, hogy a saját fia sikertelenül fáradozott Milbanke miss kegyeit elnyerni, megfigyelése élesebbé vált, hogy Byron e fiatal hölgy iránt nagy figyelmet tanusít, amaz ellenben, úgy látszik, csak a költőt látja benne — ő viszont lehet, hogy csakis a hozzáillő feleséget.

A nagyon kíváncsi Milbanke miss, Byron saját leírása szerint, nem volt szépség, de csinos és pikáns, legfinomabb arczzsínű, kerek ábrázattal, gömbölyű arcza és jó termete volt; az ellentétek vonzódási törvényénél fogva, Byronra keresetlen, tartózkodó, biztos fellépése gyakorolta a legmélyebb hatást. Vele, a hóditóval szemben is mindvégig nyugodt szemlélő volt. Byron közeledését Melbourne lady mozdította elő és ő volt az, a ki már 1812 augusztus havában is a kérőnek közbenjárója volt, azonban Milbanke miss elutasította. De hogy a Childe Harold szerzője a leány előtt sem volt közönyös, ezt azzal bizonyította be, hogy egy évvel később ő maga vette fel ismét az elutasított kérővel a levelezést, a mi egy hozzája hasonló higgadt természettel szemben mindenestre minden reményre feljogosító lépés volt. Byron rögtön válaszolt, levelének hangja nem árult el meggondolt barátságnál egyebet, taglalja benne a Melbourne lady által közvetített, szerinte még korai megkérés körülményeit és a szokott melancholikus fordulattal azt vallja, hogy elutasítása miatt nem érzett csalódást, merthogy lehetetlen egy keserőséggel már csordultig megtelt kehelybe egy cseppnyi keserűséget is önteni, és azzal a körmönfont kijelentéssel végzi be levelét, hogy ezen elutasítás némi büszkeséggel tölti el lelkét, minthogy arra emlékezteti őt, hogy egykor az egyetlen, általa igazán nagyrabecsült lénynek viszontvonzalmára méltónak érezte magát.

Milbanke miss, ki nem csupán költőnő volt, de matematikai, theologiai és nyelvészeti tanulmányokkal is foglalkozott, úgy látszik, a barátjává változott kérőjét vallási vizsgálatnak vetette alá. Byron következő levelében ugyanis vallási elveiről nyilatkozik,

melyeket abba a kijelentésbe foglal össze, hogy ő kétségtelenül hisz egy Istenben és igen boldog lenne, ha hogy ennél sokkal többet is hinni képes lenne. De mihamar ráún a száraz fejtegetésekre, sarcastikus megjegyzést kockáztat, egy újabb költeményét küldi el neki, ingerkedik vele, számos kérést emlegeti és azzal a fogadkozással végzi levelét, hogy a saját szíve immár mindennemű kísértés ellen vértezett. Naplójában is, 1813 novemberben, megemlékezik különös barátságáról „Annabella“ iránt, a mely olyan felette szokatlan körülményeknek a szüleménye és a melybe mindkét oldalról a szerelemnek még egy szikrája sem vegyül. Néhány hóval ezután azonban annak a félelmének ad kifejezést, hogy ismét bele talál „Bellába“ szeretni, 1814 szeptemberben pedig újból megkéri a leányt, meghallgatják és 1815 január 2-án Seahamban, a Milbanke-család birtokán, frigyük meg is köttetik.

Szerelmi házasság volt-e Byron lord házassága? Ha a főszereplőket, magát a házaspárt, kívánjuk legilletékesebb bírónak tekinteni, erre az oly gyakran megtárgyalt kérdésre határozott nemmel kell felelnünk. Későbbi években Byron azon kijelentést tette, hogy felesége csakis azért ment hozzá, mert ő társaságba lépése idejében éppen divatban volt, mert világhi és piperkőcz hírében állt, a mi fiatal leányok szemében mindig nagy előny. Hiúságból lett feleségévé és mivel azt remélte, hogy megjavíthatja őt. Byron lady azonban ennél sokkalta kényesebb indítókat adja férje eljárásának. Néhány héttel azután, hogy férje házából elmenekült, Byron egyik benső és mint közbenjáró szereplő barátja, az ifjú Hodgson lelkes elött azt jelenti ki, hogy férje csakis azon

indokból vette őt feleségül, hogy rajta bosszút állhasson — de hogy miért, arról nem tesz említést, másra ezt azonban nem lehet vonatkoztatni, mint hogy férje az első visszautasítás sértését akarta rajta megtorolni. Ezt állítólag már lakodalmuk napján be is vallotta neki és a legszeretőbb odaadásával sem tudta őt meggátolni, hogy eme szándékát rendszeres és mindinkább növekvő kegyetlenséggel végre ne hajtsa. Azzal pedig, hogy mint felesége, házából elmenekült, minden valószínűség szerint csak a legkeserűbb önvádtól kímélte meg Byron lordot. Sógornőjével szemben is sejtetni engedte Byron lady, hogy férjét a vele való eljárásában csakis a bosszú érzése vezérelte.

Az egymáshoz nem illő házasságok ezen nyilatkozatát bizonyára főleg a gyűlölködés adta szájukba, ennek daczára azonban bizonyos, hogy mindkét fél állításában sok a való, különösen pedig a férjnek mérsékeltebb hangon tartott vádjában. Egy olyan hideg, józan és a saját előnyei felől biztos, oktatni szerető természet előtt, mint a minőnek valamennyi forrás vázolja Milbanke misst, bizonyára igen kecsgető gondolat lehetett, a társadalom amaz arszlánját is diadalszekere elébe foghatni; másrészt viszont a költő sértett hiuságból arra áhítozott, hogy az elszenvedett vereséget teljes diadallal üsse helyre. Ha igaz az, hogy Byron az új asszonyt ilyen örületes fenyegetéssel riasztotta meg, ezzel legalább is részben, csak azon, már oly gyakran kimutatott szellemi szükségletének adott alakot, hogy a saját személyét titokzatos árnyakba burkolni, mindenféle rémes sejtelmekkel környezni szerette. Az ilyen fenyegetést azonban mindennek daczára sem lehet másnak minősíteni, mint menthetlen durvaságnak. Ezen gyakran hangoz-

tatott gyanúsítás alól viszont, hogy pusztán pénzért nősült volna meg, mindenesetre felmenthetjük Byront, minthogy a Milbanke miss vagyoni viszonyai csakis később alakultak annyira fényesekké és egybekelésük idejében még nagyon is szerények voltak, de hogy ilyen bizonyítékokkal szemben csak egy percig is bármelyik részről szerelmi házasságnak minősithessék e frigyet, azt megérteni valóban nem lehet. Miként a legtöbb emberi cselekményt, úgy ez ifjú pár elhatározását is valószínűleg különféle indító ok irányította, azonban igenis nagy optimizmus szükséges, hogy ezen indító okokban a valódi, őszinte szerelmet mint főokot szerepeltessük.

Azon időköz, midőn a költő először, eredménytelenül kérte meg felesége kezét, az 1812 augusztus és az 1814 szeptemberben történt jegyváltása időközébe esik két előkelő, az angol társasághoz tartozó férjes asszonynyal folytatott viszonya is. A nálánál sokkal idősebb Oxford lady volt az egyik, kinek hervadó szépségét a költő Claude Lorrainnek a leáldozó nap sugaraitól beragyogott tájképeivel hasonlította össze, a másik pedig Webster Wedderburn Frances lady, kihez két, 1813 decemberben megírt költeménye, a „Sonnets to Genevra“,¹ szólt. A „Kalóz“ kedvesének is eredetileg az ő tiszteletére adta volt a „Genevra“ nevet. Mindkét hölgynek házassága boldogtalan, Webster lady körülbelül tíz évvel később el is vált férjétől. Byronnak e két nőhöz intézett levelei — melyekről említést is tett, midőn arról volt szó, hogy levelezését összegyűjtse, — nem maradtak fenn számunkra.

¹ Sonettek Ginevrához.

E szerelmi intrikák izgalmai mély nyomot hagytak az ifjú költő lelkében, nem engedték, hogy bensőleg megnyugodjék. Ő maga is, kinek pedig nem volt annyi akarateréje, hogy valaha ellent tudott volna állni a hiúságát legyezgető szirén kísértéseinek, már kikívánczozott ebből a zaklatott életből és ismételten visszatért egy újabb hosszú utazás eszméjéhez. Ragyogó színekben tűnik fel előtte egy földi paradicsomnak, a görög archipelagus egyik legszebb szigetén álló várkastélynak képe, honnan felfedező utat tervez az egész Keletre. Nyomás ok nem készíti rá, hogy hazájában, melynek légköre fullasztja, kitarson. Azon eszmétől pedig, melyet első parlamenti fellépésének sikere érlelt meg benne és a mely őt eleinte kecsegtetni látszott, hogy politikai pályára határozza magát, mihamar és véglegesen letett. Byron a főrendek házában csupán csak egy hosszabb, tényleg figyelmet érdemlő beszédet mondott el, még pedig 1812 április 21-én. E beszédben a katholikuskoknak a vallásos gyakorlatukat és polgári jogaikat korlátozó törvények alól való, a szabadelvű ellenzék által pártolt felszabadítását védi. E beszéd már sokkal szenvedélyesebb hangú, benne a mai idők véleményét is annyira feltűzelő home-rule kérdést is érinti és Irlandnak úgynevezett unióját Angliával a prédáját felfaló czethalhoz hasonlítja. Beszédét azzal végzi be, hogy ironikusan rámutat, mekkora közkedveltségnek örvend a külföld előtt a fennálló angol kormány. Ezen második nagy beszéde mindenestre alkalmas volt rá, hogy a tisztelt Ház másik felében helyet foglaló nemes lordokat, a Torykat megerősítse a Childe Harold költője ellen — ki olyan kíméletlenséggel nekiment honfitársai legkedvesebb

előítéleteinek — táplált ellenszenvükben. Ez a politikai gyűlölködés nem csekély mértékben hozzájárult, hogy Byron társadalmi állása megrendüljön. Előrelátható volt, hogy a conservatív párt minden alkalmat kész megragadni és minden eszközzel odahat, hogy emez új és veszélyes ellenfelét a világ szemei előtt megalázza.

Annál szivesebb fogadtatásra talált az ifjú lord az ellenzék körében, kiváltkép a Holland House-ban a harmadik Holland lord londoni palotájában (1773—1840.). A lord az utolsó Whig-miniszteriumnak tagja és pártjának legbefolyásosabb embere maradt. Mint író is működött és ebbeli minőségében őt is érte Byron satirájában gúnyos megjegyzés, de még Holland lord nejről, bőséges lakomáiról is, melyekkel a kritikusokat akarja lekenyerezni, tétetik gúnyos említés. Byron eme sértő eljárása azonban nem akadályozta meg a főrangú diplomatát, hogy fogadtatásban részesítse sokat ígérő politikai párthívét, az ifjú költőt. Ő volt az, ki Byront rábírta, hogy ünnepi prologust írjon az 1807-ben leégett, de ismét felépített Drury-Lane színház megnyitása alkalmából. A színház igazgatósága eleinte nyilvános pályázatot hirdetett a prologusra, de mivel a beküldött 112 pályamű közt egyetlenegy sem találtatott megfelelőnek, a nap hőjét, a divatban álló költőt kérték fel annak megírására. Byron lelkiismeretesen végezte feladatát, itt is, ott is simított munkáján és tréfásan kiváltkép azon panaszkodott, hogy minő nehezére esik a hamujából feltámadt phönixmadarat, a mely már 69 elutasított prologusban szerepelt, a saját művéből száműznie. Midőn Byron prologusát 1812 október 10-én legelőször elszavalták a nyilvánosság előtt, nem arat-

tak vele épp fényes sikert és a lapok sem dicsérték. A verseket, mint nem eléggé lendületeseket és erőtelenekeket, kifogásolták. De lehet, hogy nem illetik őket az utóbbi váddal, hahogy a prologus eredeti alakjában adatik elő; egyik hosszabb tételét ugyanis, melyben a költő a közönséget arra inti, hogy a dráma egészséges kifejlődését ne hátráltassa a fényes külső kiállítás iránti előszeretetével, egyszerűen törölte az aggoskodó bizottság. E prologus, melyet mi utódok sem jobbnak, sem rosszabbnak nem ítélünk a hasonló alkalmi költemények legtöbbszörénél, Byronnak meghozta az irodalmi dicsőség elválaszthatatlan kellékét: a parodiát. A visszautasított prologusok egy állítólagos gyűjteményében, mely azon idők legismertebb költőinek stylusában volt megszerkesztve, egy Childe Harold-stylusban tartott prologus is megjelent. Byron mulatott rajta és megdicsérte: az elmés támadásokat mindenkor humoros oldalukról fogta fel.

Legközelebbi nagy művének tárgyát keleti utazásainak emlékeiből merítette. Athénben történt, hogy 1810 nyarán egy leány, egy rabnő életét megmentette, a kit tilos szerelmi kalandja következtében a barbár török szokás szerint vízbefojtásra ítélték. A Piraeusból — hol naponként fürödni szokott — hazatértében Byron állítólag szembekerült a bakókkal és azoknak egy zsákba bevarrt áldozatával. Úgy mondják, hogy pisztolyal kezében arra kényszerítette a menet vezetőjét, térjen vissza vele Athénba, a török kormányzó színe elé. Odaérve könyörgéssel, megvesztegetéssel és fenyegetéssel ráveszi a kormányzót, hogy a leánynak megkegyelmezzon és rögtön el is viszi azt magával Thébébe, hogy ott biztonságba helyezze.

Így hangzik e történetnek hivatalos, magától Byron-

tól származó, magyarázata; a hír azonban arról regél, hogy e találkozás nem volt a véletlen műve, hanem vagy a költő maga, vagy egyik szolgája lett volna ama bizonyos szerelmi kalandnak a hőse. Midőn Byronnak e borzalmas történetre vonatkozó titokzatos feljegyzéseit elolvassuk, — melyekben azt írja, hogy képtelen a borzalmas jelenetre még vissza is gondolni anélkül hogy a rémület el ne fogná lelkét —, csakugyan azt kell következtetnünk, hogy ő maga lehetett annak a tragoediának főszereplője.

E kaland visszfényét a költő saját állítása szerint legelső török-görög tárgyú verses elbeszélésében látjuk feltűnni, a „The Giaur, Fragment of a Turkish Tale“¹ című költeményben. Az első kiadás alkalmával, 1813 június havában, e költemény 685 verssorból állt, annak hetedik, még ugyanazon évben szükséges kiadásában pedig már 1334 verssorra növekedett. Minden egyes újabb kiadás alkalmával javított és bővített rajta a költő.

Byron hitetlene keresztény, a ki szeretőjéért ennek török gazdáján és gyilkosán bosszút áll. A történet első részében török szempontból elbeszéli a gyaur szerencsétlen szerelmének tragikus történetét, és átkozódások árja zúdul a keresztény csábítóra. A történetet pedig ama halász beszéli el, a kinek csónakjából a tengerbe dobták a szerencsétlen Leilát. A második részt a haldokló gyaur vallomása tölti be, a ki ráúnva féktelen életére, kolostorba vonul. A szerző bőven kihasználta azon a címlapon feltüntetett megszorítást, hogy a költemény töredék. Csupán Leilának, a szép cserkesznőnek a fekete Hasszán háreméből való szökéséről,

¹ A gyaur. Török elbeszélés töredéke.

kivégeztetéséről, a névtelen gyaur bosszújáról, ki az újabb menyasszony keresésére induló törököt megtámadja és megöli, végül pedig a bosszúálló keserű megbánásáról esik szó, a melyet nem ugyan Hasszán legyilkolásán érez, de azon, hogy ő volt a forrón szeregett leány halálának az okozója. E vallomás egyik versszakában már felhangzik a „Manfred“ vezérmotivuma: „Not mine the act, though I the cause!“¹

E hézagos elbeszélést azonfelül még hosszabb lyrikus részletek is megszakítják, noha ezekben rejlik tulajdonkép a költemény legfőbb bája. Még mielőtt Hasszán sorsáról értesülnénk, már felhangzik a panaszdal otthona feldúlásán; midőn pedig Leila haláláról értesülünk, újból visszanyúl a rapso-dikus költő a rabnő bűnös szerelmének és szökésének történetére és hosszasan elidőz szépségének színekben és képekben gazdag ecsetelésénél. Hasszán anyja ezalatt várva várja fia hazatértét, a kit már leszúrt a hitetlen gyaur. A gyaur bőszavú elátkozásával szintoly hirtelen megszakad a halász elbeszélése, — űr tátong előttünk —, aztán újból a szerzetessel folytatott beszélgetés kellő közepébe helyez bennünket a költő, a kolostorba, melybe a gyaurt befogadták és melyben ő, a szerzetes szavai szerint, most mint a magányosok legmagányosabbja, komor, magába vonult életet él — utána ismét űr támad és most már a gyaur utolsó gyónása következik. Különféle jóhangzású török nevek és az iszlám híveinek szokásai és hagyományaira való utalással sikerül a költőnek keleties színezettel zománcoznia költeményét, a háttérül szolgáló tájak leírása pedig saját szem-

¹ Nem én tettem, de én okoztam.

léletére vall. A költeménynek egyetlen alakja iránt sem bírtunk azonban felmelegedni; sem a becsületeért kegyetlen bosszút álló török, sem a titokzatos gyaur, sem pedig a bájos áldozat iránt. A legerősebb hatást még ugyanazon érzelmének a kifejezésre juttatásával éri el a költő, a melylyel már a „Zarándoklások“ második énekének stropháit is tartalmazókká és lendületesekké tudta tenni — azaz a Görögország megáláztatásán érzett fájdalmanak kifejezésével. De joggal szolgált rá a prologusnak azon része is az általános csodálatra és dicséretre, melyben egy szellemesen átgondolt hasonlattal Hellasz bár letört, de halhatatlan szépsége ama bájjal hasonlított össze, mely közvetlenül a halál pillanata után dicsfényt varázsol a haladók ember arczára.

A ki állott halottas ágynál,
Míg a végső percz még be nem áll,
A vész és kín utolsó napja,
A semmi első éjszakája
(Jogát kívánja a halál, míg
Lassan kihál erő s a szépség),
Az égi békét tűnni látja,
Oda van üdve és nyugalma,
Lágy és szelíd még a hideg arcz,
Nem torzította el a nagy harez,
Vad, eltompult már a tekintet,
Nem szól, nem sír s már nem nevet,
Rideg, merevült a szemöld,
A néző tőle borzalmat ölt;
Bánattal nézd, bútelt kebellet
Láttára borzadály fog el,
Ki kételkednék: az élet elmúlott,
Halál az úr, diadalmaskodott.
Oly szép, riasztó a halálnak
Ez első iszonyú nagy álma.

Ilyen Hellasz. Fekszik szép csendesen.
 Hellasz vón' még, de már élettelen!
 Halálosan szelíd, rémes szép,
 De lelke nincs — merő hiú kép!

A „Gyaurt“ azon férfiúnak ajánlja Byron, kinek házában a londoni évek alatt oly gyakran megfordult és kinél, mint azt már említettük, Scott Walterrel megismerkedett, a hosszúéletű költőnek, Rogers Sámuelnek (1763—1855), a ki Pope nyomdokain haladva, „A visszaemlékezés örömeiről“ szóló tankölteményével kortársai osztatlan elismerését kivívta. Ezen munkának Byron is elismeréssel adózott satirájában. Később sem változott meg a költő Rogersről táplált kedvező véleménye, noha róla, mint emberről, a későbbi években kevésbé elismerőleg nyilatkozott. Maga Rogers hirneves barátja emlékének, annak halála után, „Italy“ czimű leíró költeményében lelkes hódolattal adóz.

„Minden vonaglásomnak is csak egy-egy rim a vége; háborgatott éjjeleim vígaszául ismét egy török történetet firkáltam“, ezt írja Byron 1813 november végén Moore barátjának, midőn második verses elbeszélését, a „The Bride of Abydos“-t,¹ kiadatja. E szavakkal, úgy látszik, arra kíván utalni, hogy barátja, Webster Wedderburn felesége iránti szenvedélyes szerelmétől felzaklatott lelkét ez új alkotás által reméli megnyugtathatni. Naplójából ugyanazon kelettel ezt írja: „Az volt egyetlen kizárólagos és őszinte indító oka firkálmányaimnak, hogy a saját énemtől eltérítsenek!“ Képzőtehetsége iránt sem támasztott azonban túlnagy igényeket e második török történe-

¹ Az abydosi menyasszony.

tével; benne a szereplők hármasszámú és az alapmotívum, az ellenséges harmadik személy által megsemmisített szerelem, a gyaur meséjével közös.

Selim és Zuleika testvéreként nevelkedtek fel Giaffir basa palotájában, de csakis Zuleika a saját gyermeke, míg Selim a tőle megmérgeztetett Abdalahnak, fivérének gyűlölt fia. Az ifjú megtudja származását, alattomban szövetségre lép egy kalózcsoporttal és arra akarja rábírn Zuleikát, hogy szökjön vele. A szerelmesek találkozását azonban megleszi Giaffir, Selimet lelövi és ezzel Zuleika szíve is megtörik. Sirjából fehér rózsabokor fakad és az őt beárnyékoló cyprus lombjaiból minden éjjel egy láthatatlan madárdala hangzik fel, mely meghatja minden arramennő szívét és ott időzni kényszeríti: tisztán kivehetően hangzik fel ilyenkor a madárdalból a szeretett Zuleika neve. E dallamos befejezésnél nem kevésbé bájosak a költemény bevezető sorai; versének első sora nyilvánvalóan Mignon sóvárgó kérdésének, az „Ismered-e a hont, hol a citrom virul?”-nak visszhangja:

Ismered a földet, melyet cyprus s myrtus
Mint a hősi tettek szép jelképe övez?
Hol a sasok dűhe, a galamb szerelme
Majd halált fölébreszt, majd bűnösen vétkez?
Ismered a szőlők, a cédrusok földjét,
Hol a fény nem múló s virág sohse hervad?
Illattól kábultan, rózsáktól lekötve,
A zephyrek árja halkabban is halad?
Hol citrom- s olajfa hegyek koronája,
Hol éjente sohsem hallgat a csalogány,
Hol a föld és az ég pompás ragyogása,
Szépségben vetekvő, és más a szívárvány? ...
Az óceán pirja vésszen sötétlik.
Hol a leány rózsá, mit maga kötözget,

Hol minden isteni — csak az ember nem az —
 Ez a Nap hazája — ez a fénydús Kelet —
 Mely vérre, gazságra és kínokra mosolyg,
 És mint szerelmesek búcsúsírása
 Oly vad itt a szív és a népek mondája!

Byron úgy látszik Madame de Staël francia fordításában olvasta el a nagy német költő művét. Már a Gyaur egyik főcselekményében Goethére emlékeztet bennünket ama kérdés is, mely a halász mellett elszárguló gyaur megjelenését megelőzi: „Who thundering comes on blackest steed | With slackened bit and hoof of speed?“¹ Lehet, hogy e soroknál a minden jobb angol nyelvű költő műveit ismerő Byron előtt az Erkönygnek Scott Walter által lefordított kezdő verse volt.

E második elbeszélő költeményében sokkal világosabb a költő előadása, mint az első töredékben volt, ő maga is úgy jellemzi a „Menyasszonyt“, mint legelső hosszabb, teljesen kikerekített művét.

Különösen a helyi viszonyok és a külsőségek híven visszaadott részleteit említi fel büszkeséggel; így, midőn köszönetét fejezi ki Clarke Edének, a keleti utazónak azért a dicséreteért, melylyel az épp e külsőségeket illette (1769—1822), a költeményről magáról csak úgy mellékesen tesz említést. Általában mulattató, sőt néha kissé kínosan ható tapasztalatnak mondhatjuk, a hogy az ifjú költő teljes sikerének idejében, midőn befolyása közvetlenül kihatott az egész angol irodalomra, folytonosan azzal hitegeti önmagát, hogy az egész írói világra mélységes megvetéssel

¹ Ki jön dübörögve, fekete paripán, laza kengyellel s rohanó patkóján?

tekint le: „Senki se legyen versfaragó, a ki ennél különb mesterséget is tud. Nincs olyan ember, ki költeményt írjon, hahogy hasznosabban is eltöltheti idejét. Micsoda egy haszontalan, dologtalan fajzat is az az írónép!” — ilyen és ehhez hasonló érzelmeket kifejező mondásai olvashatók a londoni időkből származó naplójában. Ennek daczára azonban ő benne, az akkor huszonhatéves fiatalemberben, nincsen annyi akaraterő, hogy teljes határozottsággal másfelé irányítsa munkásságát. Tettetett közönye mellett pedig a legnagyobb gonddal ellenőrzi költeményeinek kinyomatását, kiadóját elhalmozza az egyes részletekre való utasításokkal, sajtóhibák láttára gyakran a legkomiкусabb kétségbeesés szállja meg, de különösen minden oldalról azt lesi, hogy vajjon az embereknek mi a véleményük legújabb költeményeiről.

A mit pedig kíváncsiskodásával a közvéleményről megtudott, avval bizvást meg lehetett elégedve.

Az „Abydosi menyasszony” kiadásai is egymást érték, két hónapra az első után, 1814 február 1-én már a hatodik kiadás hagyta el a sajtót, a Childe Harold hetedik és a Gyaur kilenczedik kiadásával egyetemben.

Ekkor jelent meg egy újabb, a két elsőt terjedelemben messze túlhaladó elbeszélő költeménye is: „The Corsair.”¹ Amazokban Byron főleg Scott költészetének befolyása alatt, a rövid négyütemű jambus által alkotott rímpárt használta, de emellett a rímelésben mindenféle túlkapást megengedett magának, a „Menyasszonyban” pedig ezenfelül rövidebb és hosszabb versszakokat is közbeszúrt, úgy hogy ebből

¹ A kalóz.

már strophaszerű kialakulás származott, „A kalóz“-ban azonban visszatért a Pope által használt és számára megszentezett metrumhoz, az öt ütemes jambusokból alkotott úgynevezett heroikus rimpárhoz.

Ez a török félholdtól beragyogott harmadik elbeszélő költeményének három rövidebb fejezetre felosztott éneke meghaladja az egyezernyolczszázötven verssort.

Megjelenésének első napján tizezer példányban kelt el és ekép sikere valóban példátlanak mondható.

Maga Byron tudatja barátjával, Moore Tamással, kinek „A kalóz“-t ajánlotta, hogy e műve tíz nap alatt keletkezett, épp ezért kétségének ad kifejezést, hogy benne annyi életerő nyilvánuljon meg, hogy állandóan leköthesse a közfigyelmet. A sietve megejtett fogalmazás csakugyan sok helyen a szófölségből, elcsépelet képletek alkalmazásából és mindenféle iránybeli pongyolaságból is kitűnik: még maga Moore is, a ki pedig nemes barátjával szemben ítéletében mindenkor — egy neki ajánlott művével szemben pedig különösen — óvatós körültekintést tanusít, amellettt hogy dicsérrettel bőven illeti, mégis „a mű elhanyagolt fenségéről“ emlékszik meg. Byron — így szól ítélete — gondatlan ugyan, de viszont ezt magának meg is engedheti, mert már költői szunyadása is olyan, mint az albatros madaré, kifeszített szárnyakkal lebegvén magasan fent a levegőben.

Ezen olyan hihetetlen gyorsasággal papirosra vetett költemény középpontját Konrád, a kalóz, foglalja el, a magány és titokzatosság embere: „That man of loneliness and mistery.“ Honnan jött, senki sem tudja; vakmerősége, véres tettek elkövetésétől vissza nem

riadó tetteireje által egy kalózcsapat vezérévé lett, a mely az ő vezetése alatt a görög tengerek réme. Midőn rablóhadjárataiban megpihen, egy kicsiny szigeten üt tanyát a mindenki által rettegett, csakis Medorától — ki előtt büszke szíve meghódolt — szeretett rabló. Egyik vállalkozásban azonban, melyet a törökök a kalózcsapat megbüntetésére szerveztek, saját élete kockáztatásával megmenti ellensége, Seyd basa kegyencznőjének, Gulnare-nek életét, kit az égő háremből ragad ki, de elfogják és a legkegyetlenebb halálra, karóba-húzásra ítélik. Gulnare szíve forró szerelemre gyúlt megmentője iránt, és hasztalan igyekszik a basa szívét könyörületre bírni, kinek gyanuja most Gulnare ellen irányul. Éjjel Konrád közelébe lopózik a nő, fel-szólítja őt, hogy szúrja le ellenségét, a basát, és midőn amaz nem bírja magát ráhatározni, hogy az alvó embert legyilkolja, ő maga követi el a véres tettet, melynek meg kellett történnie, hogy általa a szeretett férfi megmenekedjék. Együtt menekülnek el, de Konrád tétováz a hála és undor érzései közt Gulnare iránt. Sziklafészkébe hazatérve, Medorát már nem leli az élők sorában, a szeretett férfi elfogatásának híre megölte őt. Másnap reggelre Konrád is csónakjában a végtelen tengerre szállt és eltűnik. Gulnare sorsáról pedig a költő többé említést sem tesz.

Azt, hogy a „Kalóz“-t többféle tekintetben ósdibbnak tekintjük, mint két elődjét, a Gyaurt, és a kalózokkal szintén szövetkező Selimet, legfőképp a metrum alkalmazása okozza: Byron kedvencz metrumát alkalmazva, akaratlanul is a XVIII. század által annyira magasztalt költőgenerációja felé hajlik. Ezen török-görög tárgyú elbeszélő költemény csekély szellemi tartalmának világosabb és kellemet-

lenebb tudatára ébredünk akkor, midőn a költőt egy-egy hosszabb versszak keresettségére csábítja, semmint a két első költemény élénkebb lüktetésű rövidebb verssoraiban: Scott igen nagy költői tapintatról tesz tanúságot, midőn történelmi románczainál a középkor régi elbeszéléseiben használt metrumhoz fordult. Byron kortársai számára azonban, kiknél még a XVIII. század ízlésének iránya volt a mérvadó, e hiány nem hatott zavarólag, figyelmüket teljesen lekötötte „A kalóz” titokzatos alakja. Érdeklődésük iránta azzal is fokozódott, hogy kíváncsian azt kutatták, nem lelnek-e eme kissé gyanus hős és magának Byronnak élményei között némikép hasonló vonásra? Hiszen a költő keleti utazásairól oly sok furcsa hír keringett! Ő maga nagy kedvteléssel jegyzi fel naplójába azt a kósza hírt is, a melyről barátja, Hobhouse által értesül, hogy ő lett volna „A kalóz” eredeti mintaképe. Meg nem tagadhatja magától, hogy az utókor további megtévesztésére naplójába ehhez azt a sokfélekép magyarázható megjegyzést hozzá ne fűzze, hogy az emberek gyakran közel járnak, ha nem is teljesen a valósághoz.

Noha a rövid kalóz-eposz hevenyészett befejezése Konrád és Gulnare eltűnése után szinte kívánni látszott a további fejleményt, Byron az ajánlásban, az olyan könnyedséggel alkalmazott Horatius-féle fordulattal, a legünnepélyesebben kijelenti, hogy évek mulva sem akarja újból kihívni „az istenek, emberek és oszlopok” ítéletét és e kijelentését akkori leveleiben is gyakran nyomatékosan megismétli. De a költő tervez és műsája végez! Byron nem bír tétlenül élni. Már márczius végén újabb foglalkozásra áhítzik, mivelhogy szíve ismét magamagát emészti fel.

Június közepén már be is jelenti negyedik nagy elbeszélő költeményének, a „Lara. A Tale“-nek megjelenését, mely költeménye augusztus 6-án közlésre kerül és még ugyanazon év folyamán többszörös kiadást is ér.

Sok év multán Lara gróf visszatért hazájába, őseinek várába; egy szép barna fiú, Kaled, mint apródja kíséri őt oda. Lara multját titok fátyla fedi, melyet senki sem merészel fellebenteni, mert a gróf, bár alantasai iránt jóságos, rangjabelijeiről pedig előzékeny és udvarias, öreg és fiatal, gazdag és szegény számára egyenlően zárkózott, meg nem közelíthető. Egy ünnepély alkalmával, mely Othó, a szomszéd várúr palotájában történik, a vendégek sorából eléje lép Ezzelin, ki, miként Lara, hosszú éveken át idegenben tartózkodott. Most állítólag ráismer és Lara gróf gögös viselkedése által felfigyeltetve, az összes vendégek előtt le akarja leplezni a gróf multját. Othó, a várúr azonban ráveszi, hogy másnapra halaszssa tervét, nehogy a vigasság megzavartassék. Másnap Lara pontosan megjelen az Othó által egybehívott nemesek gyülekezetén, a kik sorsa felett dönteni hivatvák. Ezzelin azonban nem jön. Hiába is keresik mindenütt, eltűnt, nem találják sehol. A hír azzal vádolja Larát, hogy félelmetes ellenségét örökre eltávolította. Othó a bűnös megbüntetését sürgeti, de Lara, tudatában az őt fenyegető veszélynek, birtokán felszabadítja jobbágyait és ezzel a nemesség ellen lázadó népet saját pártjára hódítja. Ezrek ujjongják körül és mint a nép leghivatottabb vezérét ünneplik. Kitor a polgárháború, Lara rendetlen seregét mihamar leveri a jobban szervezett ellenséges sereg, maga a gróf a csatában halálosan megsebesül és hűséges

apródja karjaiban leheli ki lelkét; az apród iszonyú kétségbeesése elárulja kilétét, így csak egy szerető nő siratja meg kedvesét. A haldokló kérleli őt, hogy keletre meneküljön, ő azonban nem hagyja el kedvese sirját, utána hal és mellette, idegen földben leli örök nyughelyét: „Her tale untold, her truth too dearly proved“¹.

Évekkel ezután is hevesen kel ki Byron azon, szerinte sértő, föltevés ellen, hogy e költeményét kiváló gonddal dolgozta volna. Ő, úgymond, csak hevenyészetten írta meg Lara történetét — bálok és más mulatozások közepette éjjel, midőn álarczosbálókból és társaságokból hazatért —, de akárhogy lett légyen is, annyi bizonyos, hogy e műve, mind nyelvezetét, mind metrumát és tartalmát tekintve, a megfontoltan kidolgozott munka benyomását kelti. Versméretekben „A kalóz“-zal egyértékű, azon kérdés taglalgatásától pedig, hogy vajjon a tengeri rabló történetének folytatása-e, megkíméltettek volna a kritikusok, hahogy a költő kéziratába bepillantást nyernek. Itt a költemény címe eredetileg ez volt: „Lara the sequel of the corsair“². Ez az adat azonban Byron szempontjából nagyon is egyszerű és világos lett volna, tehát a cím csakis a hős nevére szorítkozhatott. Az első kiadás bevezetése különben egy általa később törölt megjegyzéssel kezdődik, melyben azt mondja, hogy az olvasó az elbeszélést valószínűen a „Kalóz“ folytatásaként tekintendi és hogy tényleg fenn is áll a két költeménynek bizonyos egymáshoz való vonat-

¹ Története nincs elmondva, de állhatatossága be van bizonyítva.

² „Lara, a Kalóz függeléke.“

kozása. Konrád itt mint Lara, Gulnare mint Kaled szerepel.

Jólesően hat reánk, hogy ez elbeszélés színhelye többé nem a színpompás Kelet, hanem hogy az egy közelebből meg nem jelölt országban megy végbe. Jóleső azért, mert itt a költőn már nem uralkodnak a külsőségek, a színpompás ruházat és a vidék, és így a jellemek megrajzolásába mélyedhet el. Az első ének majdnem kizárólagosan a hős titokzatos jelleme megvilágításának van szentelve! Itt alakul ki teljesen a Byron sajátos hős típusainak egyike, úgy a mint azok a költő első munkáiban alakot öltöttek. Lara még nem olyan mértékben átszellemült, mint Manfred, hanem azért már mégis közelebb áll hozzá, mint a Gyaur, vagy A kalóz. A nemes emberben némileg a saját jellemét festi meg Newstead Abbey várura, de e hasonlatosság csakis annyira terjed, hogy a Lara gróf alakját beburkoló árnyak annak szerzőjére is rávetődnek, a kinek annyira kedve tellett benne, hogy a közönség kíváncsiságát felizgassa és a saját személyét a romantika homályába áthelyezze. A Lara iránt mindhalálig hű Gulnare-Kaled képe is finomabban és lágyabb vonalakban van megrajzolva, mint az előzetesen vázolt női alakoké. Kedvesének — az egyetlen lénynek, a ki ez idegen világban számára létezett — halála feletti fájdalma igen meghatóan van ecsetelve:

Már Kaled, Lara, Ezzelin pihen ;
 Mindegyiköknek sírja jeltelen.
 A lányt a helytől el se' viheték,
 Hol szünni látta ura életét,
 Leverte büszke lelkét bánata,
 Nem szólhatott, könyút sem onthata ;
 De hogyha elvezetni akarák

Onnan, hol látni vélte holt urát :
 Dühébe lángot szórtak szemei —
 Tigris ilyen, ha kölkét nem leli.
 S ha nyugton tölthetett egy bús napot,
 Szünetlen árnyakat szólitgatott,
 Minőket munkás agygyal fest a Gond,
 Mely esd, figyeljenek rá, mit kimond.
 A hárs alatt feküdt legtöbbsnyire,
 Hol ő fejét lehajtá térdire ;
 Rágondol, hogy' tekintett, mit beszélt,
 Rá, mint esett el, mint fogá kezét!
 Holló haját levágta s eltevé ;
 Keblébül olykor azt veszi elé.
 Szétrázza és a földet nyomja véle,
 Az árnyak, hogy ne folyjon már a vére...
 Ha kérdez, akkor önmaga felel ;
 Felugrik, int, hogy csak siessen el
 Nyomába' levő szellemek elől.
 A csonka hársfa-törzsre le-leül,
 Arczát sovány kezével eltakarja,
 Vág fursza betűket a lágy talajba.
 Soká nem tarthatott... Talált helyet
 A férfi mellett, a kit szeretett.
 Ki volt, nem tudta tőle senki se' —
 Csak azt mutatta meg, mi hű szíve.

(Ford. Radó Antal.)

És a dicséret, melylyel e jellemrajzot illethetjük,
 épp úgy az elbeszélő művészetének is szól; az elbe-
 szélés mindvégig érdekfeszítő, nem csupán Kaled, de
 Ezzelin borzalmas sorsa is mindvégig bizonytalan.
 Csakis Lara halála után tudjuk meg, hogy ama
 végzetes ünnepély éjjelén egy parasztember tanuja
 lón, midőn egy ismeretlen lovas holttestet dobott a
 folyóba; de hogy a tettes Lara volt, ezt csakis sej-
 teni lehetett. A mi a lélekrajz és az elbeszélés mű-
 vészi kidolgozását, valamint a katastropha tragikumát

illeti, Lara messze túlhaladja a török-görög tárgyu elbeszéléseket.

Ekként jött meg a mindennemű izgató szerelmi kalandok és szakadatlan költői tevékenység közepette az 1814. év ősze és a költő jegyváltása. Röviden eme Byronra mint emberre nézve annyira fontos esemény után, melyet leveleiben is olyan meglepéssel tárgyal, a költőnek olyan tapasztalat jut ki, a mely neki elégtételül szolgált. November havában Byron Cambridge-be utazott, hogy az ott a boncztoni katedrára pályázó barátjának, Clarke dr.-nak szavazatokat gyűjtsön. Midőn az egyetem tanácstermében az urnához lépett, hogy leadja szavazatát, az egybegyűlt hallgatók viharos lelkesedése fogadta. Az a Byron, ki ezen ovatio után holthelványra vált és a kin oly izgatottság vett erőt, hogy annak közlését menyasszonyával másra kellett bízni, ez a valódi, a hamisítatlan Byron, nem pedig az a pessimista, ki a költői dicsőségről általában és a saját műveiről kiváltképen oly kicsinylőleg emlékezik meg.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Byron házaselete. „Korinthos ostroma.“ „Parisina.“ Byron lady elutazása. A válás. „Isten veled!“ Clermont Janka. Byron Angliából távozik.

Esküvőjük után (1815 január 2-án) az új házasok néhány hónapot falun töltöttek, először egyedül Halnaby-ban, a Milbanke-család yorkshire-i birtokán, később a költő apósánál Seaham House-ban. E látogatás Byronra nézve — a mint azt Moore-nak levelében bevallja — terhes kötelesség számba ment: nagyon is érthető, hogy ő e szigorúan szabályozott háztartásban, de főképp apósa társaságában, a ki őt esténként, ebéd után, egy pohár bor mellett az adóreform megtárgyalásával mulattatta, nem érezte magát valami jól. Moore-hoz intézett levelei mindinkább növekvő, bár csak tréfásan felemlített türelmetlenségét árulják el. Mindennap gyümölcsöt kellett ennie, séták, unalmas kártyázás, ásítózás, régi folyóiratok és a helybeli napilapok olvasása, kagylók gyűjtése a tengerparton és a piszkebokrok megfigyelése a kertben — ez mindennapi foglalkozása. Feleségéről csakis előnyösen nyilatkozik: neki ugyan még most is az a véleménye, hogy a házasság csak bizonyos időtartamra, csak úgy bérlet-szerűen köttessek, arról azonban meg van győződve,

hogy ilyen esetben is megújítaná a szerződést, még 99 esztendőre is. Mindent egybevetve azonban mégis az a benyomásunk, hogy Byron fellélegzett, midőn ifjú nejevel márczius közepén ismét Londonba térhetett vissza.

A költő mint vőlegény és fiatal férj sem maradt azonban teljesen tétlen. Egy kisebb csoport költeménye ebből az időből származik, ezeknek iránya világosan arra enged következtetni, hogy Byron abban az időben azon volt, hogy fiatal neje nézeteihez közeledjék. Egy egész sorozat olyan költeményt szerkesztett, melyeknek tárgyát az ó testamentom szolgáltatta és részben annak hőseit és hősnőit szólaltatta meg. Ezen történelmi színezetű költemények közé azonban néhány igazi szerelmi dal is belé van szöve, melyeket nem a bibliából merített. Az egész cyklust egy zsidó zeneszerző zenésítette meg és „Hebrew Melodies“¹ cím alatt 1815 április havában ki is adatta. A vallásos elem persze jóformán csakis a bibliai alakok és jelek felemlítésére szorítkozott, melyeket a költőnek hangulatos versekben sikerült előadnia. Így többek közt a zsidók diadalénekét az assyr sereg veresége felett, a mely Byronnak egyik legismertebb és számtalanszor lenyomatott költeménye.

A gyűjtemény gyöngyének azonban egy nyolcsoros vers nevezhető, melynek lágyan omló nyelvezetét nem zavarja bibliai vonatkozás — ez az éj sötétjét beragyogó csillaghoz, mint az álmatlanok napjához intézett fohász.

Virrasztók napja, csillag, méla fény!
Könyűs sugárod rezgve száll felém,

¹ Héber dallamok.

Alig hat át az éji árnyakon :
Emlékkel élő üdvvel vagy rokon !
Letűnt napok sugára az ilyen,
Ragyog, de hév nincs bágyadt fényiben ;
Virrasztva néz a bú e fényre föl,
Mely oly fagyos távolban tündököl.

(Ford. Lőrinczi L. Zsigmond.)

Az erre következő hónapokban még Londonban sem esik szó arról, hogy a fiatal házások összekülönböztek volna. 1815 április havában Byron lady gazdag nagybátyja, édesanyjának fítestvére, Wentworth lord meghal, de ezzel még nem javulnak a fiatal asszony vagyoni viszonyai, mert az egész nagy örökség anyjára száll. Pedig nagyon is kíváncsú lett volna, hogy a fiatal házaspár jövedelme gyarapodjék. Byron ugyanis annyira el volt adósodva, hogy fiatal nejét többször is megrémítették a végrehajtók. A költő mindig jövedelmén felül költekezett és anyagi viszonyai nőülése idejében olyannyira kedvezőtlenekké alakultak, hogy csakis newsteadi ősi birtokának eladásával könnyíthetett volna terhein, a mibe már régóta bele is kellett egyeznie. Nem volt azonban könnyű dolog ilyen nagy birtok számára vevőt találni. Midőn 1812-ben mégis akadt rá vállalkozó, az ismét visszazította a vételt és inkább megfizette a tetemes 25,000 font bánatpénzt, melyet Byron arra használt fel, hogy vele legsürgősebb tartozásait rendezze. Irodalmi tevékenységéből nem volt anyagi haszna, daczára költeményei nagy kelendőségének, mert ő egy angol főúr méltóságával összeférhetlennak tartotta, hogy szellemi munkásságáért pénzt fogadjon el. Ő, kit a saját szorult helyzete sohasem gátolt meg abban, hogy rászoruló barátait nagylelkűen ne támogassa, a leg-

több eddig kinyomatott költeményének kiadási jogát Dallasnak, vagyontalan unokafivérének engedte át, ki neki a sajtó alá való rendezésben segédkezett volt.

A költőnek rövid házaseletét betöltő főfoglalkozása sem volt éppen arravaló, hogy fiatal nejének lelki-állapotára megnyugtatólag hasson. Byron abban az időben tagja volt a Drury-Lane-színház felügyelőbizottságának és ebbeli minőségében nemcsak a szerzőkkel, kik neki darabjaikat bírálat czéljából bemutatták, hanem a színészvilággal is, — melyben a női elem nagyon is túlnyomó volt, — érintkezésbe jutott. Ez bármely fiatal asszonyt sem érintett volna kellemesen, még kevésbbé azonban olyan ember feleségét, ki mindenkor a nők dédelgetett kedvencze volt és kinek szerelmi kalandjairól annyit regélt a hir. Hogy Byron lady féltékeny természetű volt, ez ismeretes dolog; férjének látogatásai a „La Tante“-nál, kiben kétségtelenül Melbourne ladyt, apja nővérét, kell keresnünk, felette bosszantólag hatottak reá, mivelhogy könnyen megeshetett, hogy Byron e hölgy házában Lamb ladyvel találkozik össze, ki most is csak nagynehezen tartotta féken iránta való szerelmi indulatát. Sógornőjéhez, Leigh mrs.-hez, Byron nővéréhez, kihez már legelső találkozásuk óta benső vonzalom fűzte, melyet még a válás katastrophája után is hosszú időn át megőrzött, intézett egyik levelében a fiatal asszony nyíltan bevallja, hogy szenvedést okoz neki az a tény, hogy férje ama látogatásokat nem akarja beszüntetni. Ez az augusztus havában írott levél különben is mély bepillantást enged a fiatal asszony zaklatott lelkébe. „Oh csak volnék már távol ettől a rettenetes várostól, mely még megőrjit engem!“ — így

kiált fel és meg van róla győződve, hogy hosszabb tartózkodása Londonban rossz hatással lesz még egészségére is.

Mialatt ehhez hasonló gondolatok gyötörték Byron ladyt, férje, daczára nyomasztó anyagi helyzetének, mely bizonyára nem vált előnyére kedélyhangulatának, annyira megnyugodott, hogy idejének nagy részét éltető munkájának, a költészetnek szentelhette. Anglia ködéből ismét Görögország derült világába menekült lelke. Szemei előtt Korinthos romjait látja felemelkedni és egy a törökök ostromát a velenceiek által megszállt Korinthus ellen tárgyaló, 1715-ben — éppen 100 évvel ezelőtt, hogy költeménye megiratott — történt rövid történelmi feljegyzés felhasználásával megalkotta utolsó török-görög tárgyú verses elbeszélését, a rövid epost, *Alpnak, a renegátnak, gaztettéről és megbüntetéséről*. E költemény ismét a négyütemű rimpár schemájára épült fel, a költő azonban többféle metrikus szabadságot engedett meg magának és a rövid rimpár egyhangúságát azzal szakította meg, hogy igen szerencsésen a négylábú verssort is alkalmazta. Byron e költeménybe, melynek a „*The Siege of Corinth*“ címet adta, már esküvője havában fogott bele és azt 1815 nyarán nagyrészből be is fejezte. A kiadó kezeibe azonban csakis ugyanez év november havában került a Byron lady által szépen letisztázott kézirat, nyilvánosságra pedig csak több hétre rá, elválásuk után, 1816 február 7-én, hozatott.

Ali Comourgi török parancsnok seregében harczol Alp, a velencei renegát is. Névtelenül megvádolták és hogy megmenthesse életét, el kellett Velenczéből menekülnie. Most, hogy keresztény hitét megtagadta, haragvó lelkét csak az az egy gondolat tölti be, hogy

Velenczén bosszút álljon. A velenczeiek által védelmezett Korinthos elestét azonban még más okból is áhitozza: falaiban él ifjúkorának szerelme, Francesca, a várparancsnoknak, Minottinak, azon férfiúnak leánya, a ki őt, a Francesca kezéért esengő ifjút, gögösen elutasította volt. A döntő ütközetet megelőző éjjel Alpnak, a tengerparton visiója van: Francesca tűnik elő az éjben és könnyörögve kéri szerelmesét, mentse meg a saját halhatatlan lelkét, térjen vissza apái hitéhez. Hiába, Alp hű marad bosszúálló tervéhez, de kedveséről sem akar lemondani, kérve-kéri Francescát, hogy szökjék vele. Választ azonban nem nyer — kedvese eltűnt. Másnap reggel Korinthost elfoglalják, Alp a hitetlenek élén nyomul be a városba. Eléje lép az ősz Minotti, tőle tudja meg, hogy Francesca azon éjjel meghalt és ebben a pillanatban a velenczeiek golyója által ő is holtan rogy össze. Minotti pedig harczolva egy templomba vonul vissza, ezt a vész pillanatában felrobbantja: őt és társait eltemetik a romok.

Byron ezen költeményében egy nagyszabású, meszerien kidolgozott jelenet foglaltatik: Alp a holdvilágította tengerparton és Korinthos falai előtt. Először az éj csendje, melyet csak a hullámok zúgása, a távoli örök kiáltása és az éjfélnélkor imára hívó müezzín hangja tör meg — később az ostromlott város falai alatt a csaták borzalmi, az elesettek hulláit szétmarczangoló kutyák rekedt vonítása — ezután a templom romjainak fennkölt méltósága és a gyengéd, halvány szűz alakja. Ezen ellentétek hatását még legteljesebb mértékben fokozza a költő művészete. Ezt az andante-et ezután a finale magával ragadó vihara követi, melynek harci zaját már a Pope egy satirájából merített

motto is találóan előre jelzi: „Guns, Trumpets, Blunderbusses, Drums and Thunder!“¹

Az egyes emberi alakok e költeményben háttérbe szorulnak, még Alphan sincsen igazi élet; külső hatások, a gazdag és színpompás leírások, a tömeget mozgató erő hívatvák arra, hogy velünk a költemény belső szegénységét feledtessék. Így hát Byron, szokása ellenére, alapos okból nem adta neki címül a hős nevét, hanem a benne elbeszélte főesemény, Korinthos ostroma után nevezi el

Midőn Byron e nyugtalanítólag ható költeményt megírta, hatodik verses elbeszélésének megszerkesztésével is el volt foglalva, melyet, úgy látszik, már az „Ostrom“ előtt megkezdett volt és melynek tárgyát az olasz renaissance leghíresebb fejedelmi nemzetségeinek történetéből merítette: egy, Ferrarában, az Esték udvarában megtörtént és a chronicában vázolt tragikus eseményből. Ennek — szintén a Byron lady kézírását feltüntető — tisztázását a kiadó, Murray, december elején vette kézhez s „Korinthus ostromá“-val egyidejűleg került a nyilvánosság elé. E két költemény szinte háttérül szolgálhatott egymásnak — mindkettő tragikus —, de míg az egyikben a legzajosabb, a legvadabb mozgalom a túlnyomó, a másiktól csak néhány, a nehezen fékentartott szenvedélytől remegő hang csendül meg.

Azo, az Esték nemzetségéből, nejévé tette a szép Parisinát, noha ez természetes fiának, Hugónak, volt menyasszonya. Ámde az ifjú emberpár szívében lángoló szerelmet hatalmi szava sem tudta elfojtani, szenvedélyük feledteti velök kötelességüket. Pari-

¹ Ágyúk, harsonák, muskéták, dobok és mennykövek!

sina: az apa felesége, a fiúnak lesz kedvesévé. Az éj csendjében, férje oldalán, álmában is szerelmes nevét suttogja. Azo gyanuja feltámad, kutatni kezd és nagyon is hamar megtudja a valót. A mily rettenetes volt vétkük, oly rettenetes lesz az ő bosszúja is. Hugót fejvesztésre ítéli, Parisina pedig nyomtalanul eltűnik az élők sorából. De a gyilkos életébe sem hatol többé napsugár, őt is a halál árnya környezi.

Az, a mi a mai olvasó előtt ezen rövid, csak 600 sort számláló versben kiváltkép feltűnő, a költőnek az a tartózkodása, melylyel a bűnös szenvedélyt, a szerelmesek érzéki mámorát jellemzi, csakis a feltétlenül szükségesről esik szó benne, a bűnre fátyol borul, a költő kérlelhetetlenül tör előre a véres bűnhődés felé. Mindent elárasztó világosságban áll előttünk a deli ifjú daczos alakja, a mint holthaltványan ott áll birái előtt és félelem és megbánás nélkül kel apja ellen vádra, ki bűnre csábította volt anyját és kitől forró, lázongó szívét kapta örököül s a ki menyasszonyától is megrabolta őt. Parisina is menteni kívánja vétkét, de ajkáról nem jön hang, hosszú jajkiáltással élettelenül terül el a földön.

A nézők is, mint megannyi halott,
Elfojtott lélegzettel állnak ott.
De mindeniken át, egy percz alatt,
Mint egy hideg villanyütés szalad.
Midőn a halálsapás lezuhan,
S egy élet és szerelem oda van!
S elfojtva bár, minden kebelből
Egy súlyos, tompa sóhaj tör föl.
De légbe oszlik a sóhaj,
És aztán nincsen semmi zaj,
(A pallosén kül, mely már elsüvölte,

A szorult léget rezgéssel betöltve.)
 Csak egy . . . Mi metszi át a néma léget?
 Vad, örült sikoltás, mi lelket éget,
 Mint jajgató anyának bős keserve,
 Ha gyermeke, a villántól leverve,
 Lábánál lerogy, — s végnélküli kinja
 Az ég kapuit kétségbe'esve vivja:
 — Ügy Azo lakja rostélyain ált'
 Egy iszonyú hang egekbe kiált,
 És minden szem egyszerre arra néz,
 De megszakad a hang s a légbe vész.
 Egy nő-sikoj volt; s ily örülten és
 Szörnyen nem szólt még a kétségbe'esés.
 És a ki hallá, a mint vége már,
 Kívánta: hogy a végső lenne bár!

(Ford. Szász Károly.)

Ezzel finom érzésének adta jelét a költő, mert — bármit hozhatott volna is fel mentségül Parisina — csak a fiúnak az apa ellen fölhangzó súlyos vádjai hatását gyengíti. Azt a körülményt, hogy Parisina egybekelése előtt fiának lett volna menyasszonya, csak Byronnak a chronikások jelentéseihez hozzátoldott motivuma; lehet, hogy itt Schiller „Don Carlos“-a kísértett előtte. Schiller és Alfieri példájára hivatkozik azon rövid előszóban is, melylyel a tárgy megválasztását mentegeti. Korának kritikusai azonban ennek daczára sem kimélték meg őt szűkkeblű szemrehányásaiktól. Az ifjú herczegnő végét ecsetelő rajzában is eltért Byron a történelmi forrásoktól; a chronikások lefejeztetéséről tesznek említést, Byron viszont titokzatos módon tünteti el. Azt kívánhatnók, hogy bár e szépen megszerkesztett és átgondolt költeménye lett volna a költőnek utolsó nyilatkozata, mielőtt Angliát elhagyta!

Néhány nappal azután, hogy „Parisina“ kéziratát elküldötte, Byron lady, 1815 deczember 10-én, egy leánygyermeknek adott életet, ki a keresztségben az Ada, Augusztá nevetet nyerte. Byron nővére, Leigh Augusztá mrs., a városba sietett, hogy sógornője lebetegedésénél jelen lehessen; még aznap, mikor a leányka megszületett, azt írja Hodgsonnak, Byron meghitt barátjának, hogy a költő igen jó színben van és kis leánya születése nagyon boldoggá teszi, noha ő maga azon véleményen van, miszerint jobb szeretett volna fiút. De ennek a látszólag derült hangulatban megírt levélnek a befejezése már némikép titokzatos. Sokért nem adná Leigh mrs., ha most alkalma nyílnék a régi jóbaráttal egyet-mást megbeszélni, kéri őt azonban, nehogy válaszában említést tegyen ez óhajáról, csakis mintha saját kívánságának adna kifejezést, írja meg neki, mikor jön föl Londonba? Az utóiratban pedig megismétli ez óvást. Leigh mrs. fivére házában nyilvánvalóan már sok olyast látott és hallott, a mi aggodalommal töltötte el.

1816 január 15-én Byron lady — a saját bevallása szerint — a költő tudtával és helyeslésével leánykájával szüleihez Kirkby Malloryba utazott, anyjának egy Wentworth lordtól örökölt birtokára. Február 2-án apósa tudatta Byron lorddal, hogy neje nem szándékozik többé hozzá visszatérni, egyúttal pedig megpendítette a csendes válás eszméjét, melyhez azonban a költő egyelőre beleegyezését megtagadta; de márczius közepén már mindkét fél aláírta a válóper okiratát és április 25-én Byron örökre elhagyta Angliát. Leánykáját sohasem látta többé viszont.

Tagadhatatlan tény, hogy Byronnak neje iránti viselkedése emennél azt a gyanut keltette fel, hogy

a költő elmezavart, és hogy, — miután a megejtett orvosi vizsgálat e gyanuját be nem igazolta, — a nő volt az, ki férjéhez, ki őt ilyen bánásmódban részesítette, többé visszatérni nem akart; de hogy miben állt férjének ez a szerinte fellázító, jóvá nem tehető, vele szemben elkövetett sértése, ezt még ma sem tudjuk, habár azóta Byron lady minden intim levele, melyet sógornőjéhez és más, házaselete viszálykodásába belevont barátaihoz és ügyvédeihez intézett, a nyilvánosság elé került.

Az egész válóper súlypontja Byron lady ügyvédje, Lushington István dr., kijelentésén nyugszik. E férfinak első ízben Byron anyósa, Milbanke-Noel lady (a Noel nevet anyósa halála után Byron is használta, az pedig fítestvére örökségének élvezetekor vette fel) adta elő a tényállást, úgy, a mennyire az előtte ismeretes volt és ezen közleménynek az lett a következménye, hogy Lushington dr. a házaseleket kibékíteni igyekezett és ajánlkozott is arra, hogy a közvetítő szerepét elvállalja. Körülbelül két héttel erre maga Byron lady kereste fel az ügyvédet és az a vele való megbeszélés után teljesen más szempontból ítélte meg az esetet. Most már ő is lehetetlennek tartotta a kiegyezést és kijelentette, hogy ő semmi körülmény közt, sem mint ügyvéd, sem mint magánember nem hajlandó ez irányban egyetlen lépést is tenni. A közte és Byron lady között történt megbeszélés tartalmáról mit sem tudunk és bizonyára ezután sem fogunk megtudni. E szerint nincs módunkban többé eljárásának indító okait megvilágítani.

Azzal, hogy Byron lady nem hozott fel való okot, annyiban megkönnyítette férjének a védekezést, a mennyiben mindig az igazsághoz híven hangoztathatta,

hogy nines tudomása a vádokról, melyek nejét válásra bírták. A költő még a válási okirat aláírását megelőző napon is Hobhouse barátjával azt a kijelentést tette, hogy kész a pernek a törvényszék előtt való nyilvános tárgyalásába beleegyezni, az ellenpárt azonban ebbe nem ment bele.

Abban, hogy Byron lady sokat szenvedett, mielőtt a válásra rászánta volna magát, bizonyára senki sem kételkedik; leveleiből sokszor azt a benyomást merítjük, hogy szinte félt a férjétől. Jéghidegen hat azonban ránk az a vasakarat, melylyel férjének békülő szándékát visszautasította, nemcsak a katastrophá izgalmas napjaiban, hanem később is, midőn már az idő enyhülést hozhatott. „Ön még nem feledhette, hogy én szeretettel és komolyan óva intettem attól, hogy minő szerencsétlen, soha többé jóvá nem tehető következményei kell hogy legyenek velem való bánásmódjának, és hogy ön válaszul ezen intelmemre azt a kijelentést tette, hogy továbbra is megmarad gonosz (wicked) viselkedése mellett, még ha a szívem belészakadna is. Én mindenkor híven kitartottam hitvesi kötelességeim mellett. Nagyon is szent volt előttem a hitvesi eskü, semminthogy erről megfeledkezhettem volna addig, míg minden reményről le nem kellett mondanom. Most elhatározásomat már semmi sem másíthatja meg“, ezt írja körülbelül két hónappal elutazása után és elhatározása valóban megmásíthatatlan is maradt. Midőn Byronra rázúdult az angol közvélemény viharos felháborodása, neje egyetlen szavával sem igyekezett őt a legsúlyosabb szemrehányások, a legundokabb rágalmak ellen menteni. Férjétől való elválása miatt bizonyára le kellett mondania sok szép reményről, sok nagyratörő tervéről és soha sem

kísérelte meg többé, hogy a nagyvilágban szerepe játszszerék, hanem évtizedeken át csakis anyai kötelességeinek élt. Viszont még olyan ember szívében, ki meg nem tagadhatja tiszteletét iránta, sem fakaszthat melegebb érzést egy ilyen meghajolni képtelen rideg jellem. Igaz, hogy az utókor csak hálás elismeréssel kell hogy adózzon vasakarátának, mert azzal, hogy férjétől elszakadt és existenciáját társadalmilag tönkretette, a költő geniusát szabadította fel.

Magát Byront, a köztük lefolyt csúnya jeleneteknek daczára, meglepetésszerűen érte nejének elhatározása. Ő és egész környezete teljesen megzavarodik arra a hírre, hogy a ház úrnője nem tér vissza többé. Nővére a fivér iránt táplált régi vonzalma és az általa olyan őszinte örömmel üdvözölt sógornő között ingadozik; hiszen számtalanszor boldognak vallotta a költőt, hogy ilyen feleségre tett szert. Naponta vált Byron ladyval levelet és leveleiből kitűnik, miszerint teljes tudatában van fivére hibáinak. Esdve kéri a jó Hodgson, sietne segítségükre, mert-hogy ő maga Byronnál süket fülekre talál; a költő csakis olyan emberekkel környezi magát, a kik hiúságának hizelegve, minden helytelen tettét is helyeslik. De a mint a viszonyok mind zavarosabbakká válnak és Byronnak magának elhatározásai is homlokegyenest ellenkezésbe jutnak egymással, a jó hölgy már ki nem ismeri magát: egyszer azt kell írnia Kirkby Malloryba, hogy a költő semmi áron le nem mond feleségéről, másnap meg már azt, hogy kész a válásba beleegyezni. Azonvaló tehetetlenségében, azon megható igyekezetében, hogy mindkét félnek igazságot szolgáltatasson, Leigh mrs. bizonyára legszeretetre méltóbb alakja ennek a házassági drámá-

nak; valósággal üdítőleg hatnak reánk zavaros helyesírási hibákkal telt jóságos levelei a Byron lady hidegen mérlegelt kijelentéseivel szemben, hol minden szó helyén van.

Midőn nyilvánosságra jutott a házastársak elválásáról szóló hír, az egész társadalom, de még az egész angol nép is Byron ladynak kelt pártjára. A vész ezen órájában keserűen megbosszulta magát az, hogy a szeszélyes költő mindig csak játszott a tűzzel. A világ, mely már kezdettől fogva arra hajlott, hogy magának a költőnek rója fel a Childe Harold minden vétkét, de kiváltkép az orthodox conservatív angol közvélemény, mely rosszalólag tekintett a költő egész életmódjára, független politikai meggyőződéséből és a verseiből oly gyakran kihallatszó skepsisére, pillanatig sem habozott most, mikor a saját felesége is elhagyta, hogy a legrosszabbat nemcsak feltételezze, hanem el is higgye és hirdesse. A legképtelenebb hírek keringtek róla, s a legundokabb vádakkal illették. Az őt kitagadó társadalomból a tömegbe is átragadt az elkeseredés ellene, azt beszélik, hogy Byront London utcáin nem egyszer nyilvánosan szidalmazták és kigúnyolták.

Ő maga eleinte számba sem igyekezett venni az általános megbotrántkozásnak ezt a viharos megnyilatkozását. Bevallja barátjának, Moore-nak, hogy kalandos életének egyetlen mozzanata sem szolgáltatott okot hasonló, mind a jelen pillanatát megmérgező, mind a jövő reménységét megsemmisítő, nyomorúságos érzésekre, de egyúttal meghagyja neki, hogy ne is kísérelje meg védelmére kelni. Igen különböző hatással volt azonban a házasselektnek egymásról való nyilatkozásait illetőleg ez a nyilvános meghurczoltatás.

A míg Byron lady, habár néhány hűvös szavával sajnálkozásának ad kifejezést, hogy e fenyítést elő kellett idéznie, a szájalom egyetlen szavával sem enyhíti azt, sőt még a költő túlzott büszkeségének üdvös megalázásaként tekinti — a „szerencsétlenségünkben szerzett tanuság felette jótékonyná lehet ránk nézve, épp a midőn az legkeserűbben nyilatkozik meg“, írja teljes hidegvérrel február 14-én a fivére becsületéért és életéért remegő sógornőjének — azalatt Byron mindez izgalmak közepette márczius 8-án azt írja Moore-nek, hogy ő meg van róla győződve, hogy nem létezett jóságosabb, de még kellemebb lény sem, mint a felesége és hogy házas életük ideje alatt tanusított magatartásáról semminemű szemrehányással nem illetheti. Vád csakis őt illeti és ha nem is lesz képes érte elégtételt szolgáltatni, úgy viselnie kell a következményeit.

De az ilyen férfias önuralom és tartózkodás, az az elhatározás, hogy nyugodtan elviselje a világnak rája zúduló rosszaságát, nem lehetett tartós állapot olyan testileg-lelkileg beteg, a végsőig megfeszült idegzetű embernél, mint Byron. Arra a mélységes megbánással vegyes lehangeltségére, a mely néhány nappal ezután ama bizonyára igaz és fájdalmasan átértzett híres búcsúversei megírására ösztönzik: „Fare thee well and for ever, Still for ever fare thee well!“ — újabb izgalmakra újabb dühkitörése következik:

Isten veled, — és ha végkép, —
 Hát végkép isten veled!
 Bár meg nem bocsátod vétkét
 E szív nem szól ellened.

Ha föltárhathnám e keblet,
 Min annyiszor nyugovál

Csendes álmodásban, milyet
Fejed többé nem talál.

Ha átláthatnád merőleg
Ezt a megvetett kebelt :
Látnád, hogy (legalább tőled)
Megvetést nem érdemelt.

Bár feloldozhat ezért, és
Ment a világ tégedet :
Dicsérete neked sértés,
Mert az én búmból ered.

Bár bűnöm sok, nem lett volna
Kar, átdöfni e kebelt :
Csak az egy, mely rám hajolva,
Egykor olyan hön ölelt ! ?

Ne ámitsd magad ! Lankadhat
Fokként a szerelem,
De egy perc, ne hidd, nem adhat
Halált neki hirtelen !

Szívünk él még, s bárha vérzik,
Mindkettőnek verni kell ;
A meg nem haló kint érzik :
Hogy örökre váltak el !

Mélyebb bú, mintha könnyekkel
Drága holtat temetünk :
Élünk még, de minden reggel
Özveggy ágyban ébredünk !

— — — — —
Ha vigaszt majd a kis gyermek
Gagyogása ad neked :
Apja nevére tanítsd meg
Az apátlan gyermeket !

Ha kis kezeivel fog ált',
S ajka neked csókot ad:
Gondolj arra, ki mindig áld,
Kit egykor áldál magad.

Ha arczán egy vonás leszen
Mely emlékeztet reám,
Szíved édesen megrezzen,
S még felém dobog talán . . .

Bűneimet ismered bár,
De nem: őrzöngésemet!
Minden reményem veled jár,
Haldokolva, de követ . . .

Minden érzésem megrengett, —
E dacz, mely nem engedett
A világnak, neked enged —
Elhagyhatd, megölheted!

De megvan már! S panasz végett
Hiába minden beszéd!
Ám az érzés nem tűr féket,
Inkább gátját töri szét.

Isten veled! . . . Így elválva
Mindentől, mi szent nekem,
Megtört szívvel . . . a halálba'
Sincs már több mit vesztenem!

(Ford. Szász Károly.)

Sajnos, hogy a költő ezen keserűséggel telt órák emléket gúnyversében, a „The Sketch“-ben is megörökíti. De felesége személyét még e haragtól áthatott versekben is kiméli, őt egyelőre csakis azzal a szemrehányással illeti, hogy teljesen nélkülözi a megbocsátás bájos gyengeségét, egyik bizalmasát, egykori nevelőnőjét, bizonyos Clermont mrs.-t azonban, kiről

joggal vagy ok nélkül azt hitte, hogy Byron ladyt az ő kárára befolyásolta, hevesen támadja és irtalmatlanul a sárba rántja. De Byron nem elégedett meg azzal, hogy csakis ilyen módon keressen haragjára enyhülést, hanem mindkét versét rögtön ötven példányban ki is nyomatta és barátai között szétosztotta. Ezzel az egész botrány a nyilvánosság elé került, s már április 14-én egy conservatív napilap a két költeményt leközli, egyúttal hevesen megtámadja politikai ellenfelét; ez más napilapokban követőkre talál és általános a felháborodás az időszerűtlen és tapintatlan nyilvánosságra hozatal miatt.

Azért, hogy ekként, noha joggal, másodszor is rázúdult az angol nép megbotránkozása, bizonyára teljesen tűrhetlenné lett előtte a hazájában való tartózkodás. Minden tekintetben szinte égett már talpa alatt a haza földje. Hitelezői is mindjobban szorongatták és londoni háztulajdonosa az esedékes házbért a házat félig kiürítő végrehajtással biztosította. E vigasztalan napok zavarát egy leánynak a megjelenése még fokozta. E leánynak, Godwin bölcsész mostohaleányának eljárását csak ama népszerű szólásmóddal jellemezhetjük, hogy: Clairmont Janka valósággal a költő nyakába varrta magát. Esdekelt a szerelméért, ő pedig, kinek jól esett a szenvedélyes leány elragadtatott csodálata, feltétlen odaadása az ellenséges világ üldözésével szemben, elég gyenge volt szerelmi áldozatát elfogadni, noha nem érzett iránta valódi vonzalmat. Clairmont Janka 1817 január 12-én Byron második leányának, Allegrának, anyjává lett. Ez a viszony, melynek mindkét félre, de kivált a szerencsétlen, rajongó, szerelme által elvakult leány részére a legkeserűbb következményei lettek, szintén hozzájárult ahhoz, hogy

a költő elkedvetlenedjék, szellemileg megcsömöröljön. 1816 április 16-án Byron örökre elhagyta Angliát. Utolsó versei, melyeket otthonában írt, azon hűséges barátnőhez intézvék, a ki bukása után is híven kitarzott mellette. A gyönyörű „Stanzas to Augusta“ a fivérnek a szeretett nővér iránti köszönetét fejezik ki.

Bár hanyatlík örömem napja
S jobb sorsom csillaga leszállt :
Szíved bennem a hibát meg nem kapja,
Mit más oly könnyen megtalált.
Bár tudtad mind, mit szenved lelkem :
Részt kértél gyötrelmeibül.
— A szerelmet, úgy a hogy én képzeltem,
Csak benned leltem egyedül !

Ha a természet mosolyog előmbé :
(Ez az egy mosolyg még nekem)
Róla a te mosolyod jut eszembe,
Csalfának azt, ezért nem hihetem.
Ha harcban áll a szélvész és a hullám,
(Mint velem sok szív, melyet szereték) :
Tőlök csupán egy rossz jöhet rám,
Hogy tőled visznek mind messzebbre még !

Bár végreményem kösziklája megtört,
És a habokba süllyedett,
Bár a kín majd halálra gyötört :
De rabja lelkem mégse' lett.
Még sok keserv üldözhet engem,
Kinozhat, de meg nem gyaláz ;
Nem rá, — rád gondol büszke lelkem,
S az bár lenyom, meg nem aláz.

Bár ember : soha meg nem sértél ;
Bár asszony : hűtlenül el nem hagyál ;
Bár szerettelek : nem gyötörtél ;
Bár rágalmaztak tiszta maradtál ;

Bár elváltunk : szívünk nem szakadott el ;
 Bár bíztam benned : el nem árulál ;
 Bár féltve őrzél : szíved nem adott el,
 S nem hallgatott, mások rágalminál !

De nem vádolom a világot,
 Hogy egy ellen mind harczra kel :
 Ha nem lelhettem benne boldogságot,
 Bolond valék, hogy nem bujdosam el.
 S bár e hibát drágán fizettem,
 Sokkal számításom felett,
 Akármilyen sokat vesztettem :
 De téged senki el nem vehetett !

S most, hogy romokba dűlve minden,
 Egy nyereségem még van is :
 Hogy a mit legdrágábbnak hittem,
 A legdrágább valóban is !
 A sivatagban van egy enyhe árnyék,
 Egy friss forrás a puszták közepett,
 A magányban dalol egy kis madár még,
 S lelkemnek mindig téged emleget !

(Ford. Szász Károly.)

„Nagy vigaszomra szolgál, hogy ahhoz a hírnévhez, melyet a világtól kicsikartam, mindennemű nézet és előítélet ellenére jutottam. Sohasem hízelegtem az uralkodó hatalmaknak, egyetlenegy gondolatomat se fojtottam magamba, ha kedvem támadt azt kimondani.“ Ezzel az 1814 április 9-iki Moore-hoz intézett levelében tett kijelentésével Byron helyesen meghatározta fő-tényezőjét a kortársaira gyakorolt befolyásának. A saját lényének minden tartózkodástól ment leleplezése, úgy a mint azt a Childe Haroldban elének tárja, az egész világ figyelmét biztosították számára. Ragyogó, a pillanat befolyásainak engedő vallási és politikai prob-

lemákat szolgáló ékesszólása, a mely az egyáltalán nem angolos önleplezésektől és önvallomástól sem riadt vissza, az angol irodalomban egészen új, sokakra bosszantólag ható, de mindamellett erősen erjesztő hatással volt.

Lángelméjének ezen tartalmas, meglepő kinyilatkoztatásával szemben, Byron, a közönség által mohón elolvasott és vásárolt verses elbeszéléseivel nem szolgáltatott hasonértékű művet. Tagadhatlan, hogy e rövid eposain, egyes gyönyörű részleteik mellett, bizonyos egyhangúság észlelhető, hogy főleg a török-görög tárgyú elbeszélésekben nem könnyű feladat az egyes személyeket és eseményeket egymástól elválasztanunk. Amellett, hogy erős tudásról tanuskodnak, könnyen felismerhető, hogy meddig terjednek e különleges tehetségnek határai.

Erről a pontról is nyilatkozott a költő Moore barátjával szemben, 1816 márczius 8-ról keltezett levelében. „Hogy mi okból időztem oly gyakran ugyanazon jeleneteknél, azt nem tudom megmondani, hacsak nem azért történt, mert attól tartottam, hogy azok emlékezetemben elhalványulhatnának, vagy a jelen nyugtalan légkörében és nyomása alatt összezavarodhatnának. Mielőtt még bélyegzőjük elkopott volna, hű lenyomatot akartam venni róluk. Most összehívom azt. Ama tájakkal és a velők kapcsolatos eseményekkel kezdődnek és fejeződnek be valódi költői érzelmeim. Még ha meg is kísérelném, sem tudnék másfajta tárgyból hasonló értékű munkát alkotni, ezt a tárgyat pedig már, úgy látszik, kimerítettem.” Ezek a szavak elárulják lehangoltságát, mely rajta a válogatott idejében erőt vesz. Ahhoz azonban kétség sem férhet, hogy a sorsnak azzal a csapásával, melylyel

existentiájának építményét összezúzta, egyúttal kiszabadította geniusát börtöne szűk falai közül. A külső benyomások iránt annyira fogékony költő lelkére bénítólag hatott hazájának borús ege. Örökös vágyakozását a délvidék erőbben világított és árnyékolt természete után nem minősíthetjük pusztá szeszélynek, lényének legbensőbb szükségleteiből fakad. „Lelke magába szívtá a nap sugarát“, a mint azt az „Álom“-ban sajátmagáról mondja. Bármennyit vesztett is mint ember angol otthonának megsemmisítése által, ez a költőre nézve csak felszabadulás volt, idegenben, a Genfi-tó partján, Svájc fenséges hegyvidékén, a tiszta légkörben, valamint a gazdag multú, bár látszólag hanyatlásnak szánt csendes olasz városokban egész tömegére talált az új tárgyaknak és testet ölteni készette azokat. Megkezdődik a Childe Harold második zarándokútja, a mely őt mint embert ért sok erkölcsi veresége után, mint költőt művészetének tetőpontjára emelte.

HATODIK FEJEZET.

A Genfi-tónál. Shelley. Childe Harold harmadik éneke.
A chilloni fogoly. „Álom.“ Más kisebb költemények.

Brüsszel városát, a waterlooi csatateret érintve a Rajna mentén folytatva útját, rövidesen eléri Svájcot és Genfben megállapodik. Második útjának benyomásait is megörökítette Byron dallamosan előmlő, a kilenczedik sorban egy ütemmel meghosszabbított és az alexandrinusba lágyan elhangzó strophában, a mely versmértéket hajdan Spenser teremtett meg, midőn „Tündérlovagjainak“ tévelygéseit és kalandjait írta le. A feljegyzések részben a helyszínén történtek s csodás könnyedséggel talál a költő ismét szavakat és rimeket, hogy gondolatait kifejezze. Megérezzük, hogy, a mint azt még azon évben maga is bevallja, eme teljes szellemi erejét szükségelő teremő munkásság valósággal nélkülözhetetlenné válik rá nézve és megkönnyebbülést eredményez.

Az első strophákban, valamint azon útleírások befejezésében, a melyek majd a Childe Harold harmadik énekét alkotják, szeretettel emlékezik meg a költő leánykájáról, a kis Adáról, szívének és nemzetiségének egyetlen gyermekéről. Hiábavalónak mond

minden törekvést, mely az apa és a leány elválasztását czélozzák, merthogy eljön még az az idő, a midőn az ő hangja leánykája szívébe hatol — bár lehet, hogy a saját szíve már akkor örökre megszűnt dobogni. A bekezdő versszakban Childe Harold szellemét, mely az ismert alakban, de mégis megváltozottan jelenik meg, idézi a költő. Már nem úgy jelenik ez meg előttünk, mint a hajdani regényes ifjú, ki daczára nyilvánvaló pessimismusának, még csábos csillogásban látja a rózsás jövőt, hanem mint az élet-től keményen fegyelmezett, érett férfi, a ki már semmit sem remél ugyan, de azért kevésbbé komornak tűnik fel, merthogy léte teljes hiábavalóságának megértésével könnyebben viseli el az élet terhét. A hős ezen harmadik énekben is alig bontakozik ki az árnyak birodalmából, mindinkább háttérbe szorítja őt megalkotójának személyisége, Byronnak aziránt érzett szüksége, hogy közvetlenül kifejezésre jusson.

Childe Harold először ama csatatéren állapodik meg, a melyen egy évvel azelőtt Napoleon sorsa eldőlt. Byronnak ítélete a nagy hódítót illetőleg nagyon ingadozó. Gyakran megbámulta már nagyságát és ismételten lőn a francziáknak császáruk iránt érzett lelkesedésének költői tolmácsolójává, oly annyira, hogy ezzel a saját népének, az angoloknak, kik legnagyobb ellenségüknek tartották Napoleont, igen gyakran adott megbotránkozásra okot. Ellenben az is megtörtént, hogy kedvezőtlenül, sőt lekicsinylőleg nyilatkozott róla, kiváltkép akkor, midőn Napoleon első ízben köszönt le. Bukásának színterén, a waterlooi csatatéren azonban a szánalom érzése kerekedik fölül, hogy a világ leghatalmasabb ura oly mélyre süllyedni volt kénytelen! Byron úgy jellemzi őt, mint a leg-

nagyobb és nem a leggonoszabb embert, a kinek a legkülönbözőbb elemeket magába foglaló lelke épp úgy a legmagasztosabb, mint a legkicsinyesebb czél felé egyaránt rendületlen határozottsággal törekszik és mindenben rendkívüli. A költő meggyászolja a csatákban elesettek legióit, megkönnyezi a hátramaradtak hosszas fájdalmát, a kiknek veszteségét nem képes pótolni a dicsőség és különösen az ifjú Howard Frigyesről, hajdani gyámjáról, a Carlisle earl-je fiának haláláról emlékezik meg szeretettel. Byron ezzel a halott emlékét dicsőítő megemlékezésével jóvátenni igyekszik az ifjú évei satirájával elkövetett, de azóta gyakran megbánt igazságtalan gúnyolódásait, melyeknek éle nem egyszer Carlisle lord ellen is irányult. Az óriási temetőt megéneklő komor hangot a Rajna várromoktól ékes bortermő vidékének derült leírása követi. Igaz ugyan, hogy a romok látása is mélabús gondolatokat fakaszt a költő lelkében, de amellett oly ellenállhatatlan varázsszal hat reá a széles folyó és a viruló ország, hogy vágyva óhajtja immár egyetlen barátnője, testvére jelenlétét és ezt a vágyát igen szép versekben örökíti meg. Svájcban is hosszabb időt tölt el a költő egy szintén harcziás emlékektől megszentelt helyen, Murtenben, ott, a hol a svájciak leverték burgundi Merész Károly túlerős seregét. Már az első hatvanhét versszak is sok szépnek és vonzónak a kifejezője, finom retorikájuk azonban lényegében nem igen üt el a két első ének hangjától. De a mint először felragyog a Genfi-tó tükre, ezzel meg is változik a költő hangja; megérezzük egy egészen más szellem lehelletét. Pantheistikus hangok csendülnek meg: „Nem alkotják-e a hegyek, a hullámok, a fellegek is a saját lényemnek egy részét, mint

a hogy az én lelkem is az ő lényegüknek egy részét alkotja?“, kérdi a költő.

Oh mennyi költészete, szép csillagok!
 Ha olvashatnók fénybetűitek
 Jóslásait! Oh megbocsássatok,
 Hogy a magasba vágyván, véletek
 Rokonságot kötünk! hogy nemzetek
 S magunk sorsát keressük nálatok.
 Szépség és rejtelem van bennetek
 S mi oly epedve csüngünk rajtatok!
 Hír, kéj, nagyság: nekünk megannyi csillagok.

Ég és föld csöndes, bár nem álmodik,
 De nem lehel, csak érzéstől remeg;
 Hallgat, mint ki mélyen gondolkodik...
 Ég s föld csöndes... Fenn a csillagsereg,
 Lenn szunnyadó tó, hallgató berek,
 Beléleletökbe mélyedének el;
 Hol minden sugár, a lég, levelek
 Éreznek, élnek, ahhoz nézve fel:
 Kinél minden életre, védelemre lel.

(Ford. Szász Károly.)

Erős, étellel telítettnek hiszi a csillagok világát, a csendes tavat és az azt környező hegyóriásokat. Szerinte nem vész el egyetlen sugár, egyetlen lehellet, de egy falevél sem, mindenben a mindenség alkotójának és fenntartójának egy-egy része él. Új és finomabb bájjal nyilatkozik meg előtte most a természet, fokozottabb figyelemmel szemléli és hallgatja azt, meglátja olyan apró részleteit is, melyek azelőtt figyelmét elkerülték volt: a vízcseppek halk cseppenését a felvont evezőkről, a tücsök éles czirpelését, az álmából felriasztott madár ijedt sikolyát. És midőn ekként mind bensőbben nyilatkozik meg szeretete a termé-

szet iránt, ismételten felhangzó magányba vágyásából lassankint elhal az azelőtt olyan élesen hangsúlyozott embergyűlölet: az, hogy kerüli őket, még nem azt jelenti, hogy gyűlöli is. De honnan veszik vajjon eredetüket eme mélységesen lágy, Byron retorikájától annyira elütő hangok?

Midőn Byron Genfben 1816 május 25-én megérkezett, ott kétségtelenül előre megbeszélt találkozása jött létre Clairmont Jankával, a ki ugyanazon szállodába szállt meg, melyben ő. A fiatal leány nem volt egyedül, mostohanővére, Godwin Mária és Shelley Percy Bysshe, a költő, kísérték. Shelley négy évvel volt fiatalabb Byronnál és mint költő a nagy közönség előtt még jóformán ismeretlen, de máskülönben akkori helyzete nagyban hasonló volt Byron helyzetéhez. Ő is jó családból származott, apja jómódú vidéki nemes ember volt és őt is kitagadta, kiátkozta a társadalom, mivel nyíltan atheistának vallotta magát és mivel feleségét elhagyta, hogy Godwin Máriával szabadon élhessen. Shelley műveltsége sokkalta alaposabb volt mint Byroné, a bölcsészeti remekeket tanulmányozta és különösen Spinozába merült annyira bele, hogy ezsidó világbölcshetnek pantheistikus eszméi mihamar befolyásukat éreztették a saját, ifjú felhevüléssel vallott atheismusára. Politikailag, valamint vallásilag messzebb eltávolodott az új költőiskola régebbi, konservatív vezetőitől, mint Byron a tó-költőknek nevezett szerzőktől, mint Wordsworth, Coleridge és Southey, noha költészetüknek sok mélyreható serkentést köszönhetett. Főképp Wordsworth volt az, a ki a természet csodás világába való elmélyedésével és lelkesedésével költői irányának utánzására készítette őt. Tanulmányairól, Spinozának világbölcshetéről, Wordsworthnak

a természetet dicsőítő költészetéről gyakran beszélt Shelley a genfi napokban Byronnal az őt jellemző, mindenkit magával ragadó lelkesedéssel. Az idősebb költő mindeztideig nem terjesztette ki figyelmét bölcséleti tanulmányokra, az előtte ellenszenves Wordsworth iránt pedig, kit még satirájában is alaposan lehordott volt, annak költői theoriáitól, valamint nagyon is józan hétköznapi embereket és eseményeket tárgyaló költészetétől belsőleg nagyon távol állt, de Shelley lelkesedése bizonyos fokig szintén lelkesedést ébresztett benne és elismerte a költői lehetőségét annak az általa olyannyira elhanyagolt iránynak. Költészete, mindennemű hangulatának ez a hűsleges tükre a Shelley gondolatvilágából ráeső új elemeket legott felfogja. Ekként rendkívül fontos szerep jut a Genfitő partján eltöltött nyári hónapoknak, Byron a költő további kifejlődésében: költészetéből soha sem tűntek el többé a finomabb és nemesebb lélekkel való érintkezések nyomai, habár Byron még legemelkedettebb, legmegtisztultabb óráiban sem hatolt be annyira a természet erőinek működésébe és titokzatosságába, mint a „Nyugati szél” ódájának szerzője.

Byron és Shelley még akkor is, midőn Genfet, vagy jobban mondva annak Sècheron külvárosát elhagyták és a tó déli partján álló nyaralóikba költöztek, olyan közelségben voltak egymáshoz, hogy naponta érintkezhettek. A két költő közösen rándult ki csónakjukon, az asszonyokkal együtt töltik estéiket és a nők buzgón résztvettek a férfiak beszélgetéseiben. Esős napokon pedig abban a kis körben, melyhez Polidori dr., Byron ifjú háziorvosa is tartozott, mindenféle, a német nyelvből francziára lefordított kísérteties elbeszéléseket olvastak fel és Byron, kit min-

den új irodalmi irány annak követésére ösztökélt, azzal az indítvánnyal állt elő, hogy a társaság minden egyes tagja írjon hasonló kísérteties történetet. Ezen felszólításának köszönheti az angol irodalom is legjobb hasonló tárgyú elbeszélését, Godwin Mária, Shelley még nem egészen 19 éves barátnőjének hátborzongató „Frankenstein“-ját. Maga Byron olyan elbeszélés megírásába fogott bele, melynek hőse, Darvell Ágoston, erősen hasonlít ismét a török-görög tárgyú verses elbeszéléseinek bűnterhelt hőseire, és melynek ismét csak az annyira szeretett Kelet szolgál háttérül: az a költő személyes tapasztalataiból jól ismert vidék Smyrna és az ephesusi romok között. Úgy látszik azonban, hogy hamar kiapadt a szerző phantasiája, mert az elbeszélés csakis az eléggé érdekesítő bekezdésre szorítkozik. Három évvel utána, 1813 tavaszán történt, hogy Polidori, ki tapintatlanságai által már a Genfi-tónál is annyira ellenszenvenessé lett, hogy Byron öt néhány héttel a Diodati-nyaralóból való elköltözése előtt elbocsájtotta, egy „A vampyr“ című novellát bocsát közre, melynek tárgyát Byron vázlata szolgáltatta. Ezt az elbeszélést, melyhez egy szabadon összeszőtt közlemény is csatoltatott Byronnak egy állítólagos látogatásáról Mytilene szigetén, hol pedig soha életében nem tartózkodott, a költő határozott tiltakozása ellenére sok olvasója, de még Goethe maga is, neki tulajdonította. Szerencsét azonban nem hozott e plagium a nyugtalan Polidorinak: Hobhouse a való tényállás bevallására kényszerítette őt, két évvel utána pedig hirtelen meg is halt. Azt állították, hogy mérget ivott. A Byron-féle töredéket Murray, néhány hónapra hogy a plagium megjelent, 1813 július havában, a „Mazeppa“ kéziratával együtt kinyomatta.

Byron Shelleyvel járta be június havában az irodalmi emlékek által megszentelt Genfi-tó vidékét, a hová Rousseau egész Európa érdeklődését lekötve tartó megható szerelmi történetének, az „Új Heloise”-nek színterét is helyezte volt. Később ellátogatott Ferneyben Voltaire Tusculanumába is és azon villába Lausanne-ban, hol Gibbon, a híres angol történetíró, nagy művét a római birodalom hanyatlása és bukásáról bevégezte. E kirándulások képeivel és az általuk felkeltött gondolatokkal ékesítette Byron a Childe Harold harmadik énekét és e leírásoknak hatásos befejezését szolgáltatta a magas hegytetőkről az Itáliába, az ígért földjére való bepillantásával. Az utolsó versszakokból azután ismét a költő teljes elkeseredése szólal meg azon kijelentésben, hogy a világot nem szerette, úgy miként a világ sem szerette őt, de azért barátokként válnak el. Noha ő azt sohasem tapasztalta, mégis hajlandó elhinni, hogy még vannak a valónak megfelelő szavak, olyan remények, melyek nem csaltak és olyan erények, melyekben könyörületesség nyilvánul meg és a melyek nem arra törekednek, hogy törbe csalják a gyengét. A legutolsó verssorok egyikében, a „Manfred” megjelenését jelző elemzésben, ismét az oly előszeretettel alkalmazott titokzatos önvád hangzik fel, melylyel az ellene intézett rágalmaknak olyan bőséges táplálékot nyújtott.

A Childe Harold folytatásának ezen kéziratát rábizta Shelleyre, ki a nőkkal Angliába tért vissza és a ki azt szeptember 11-én Murray kezeihez is szolgáltatta. A harmadik ének még ugyanezen év november 18-án adatott ki. A költő népszerűtlensége daczára majdnem általános elismeréssel fogadta a napi kritika. A becses kéziratot ismét női kéz másolta le, Byron,

ki teljes életében jajgatott a letisztázás fárasztó munkája miatt, Clairmont misst boldogította ezzel a feladattal. Iránta való érzelmei azonban még e bizalmas érintkezésben, a gyönyörű vidéken eltöltött napokban sem váltak bensőbbekké, ezt nagyon is jól látjuk nővéréhez szeptember 8-án intézett leveléből, melyben neki e viszonyát bevallja, de egyúttal visszataszító nyíltsággal kijelenti, hogy nem érez szerelmet a balga leány iránt, minthogy egyáltalán nem képes többé szeretni. De hogy lehetetlen volt a stoikust játszania olyan nővel szemben, a ki nem sajnált 800 mértföldet átutazni, hogy őt e bölcsellettől eltántorítsa és hogy csak nagy ügygyel bajjal tudta rábírní az illetőt az Angliába való visszatérésre, de hogy most már végre ennek a dolognak is véget vetett. A Clairmont Jankával való viszonyában Byron legkevésbbé szeretetreméltó, legkevésbbé finom oldaláról mutatkozik, hozzája való semmiféle jogát nem ismeri el, szinte durván ellöki őt magától, még a kis Allegra megszületése után is nagyon szívtelenül bánt el vele.

A Clairmont miss munkássága, mint Byron titkára, különben sem szorítkozott csupán arra, hogy a Childe Harold újabb stropháinak kéziratát letisztázza: Shelley Murraynak még más, ez év nyarán alkotott, több rövidebb verset is kézhez adott, melyek legtöbbjét szintén Clairmont miss tisztázta le. Úgy tűnik fel, mintha Byron új alkotásainak tömegével azt akarná a világ előtt bizonyítani, hogy szellemi erejét egyáltalán nem törte meg az életére rázúduló katastropha.

Biztosan megállapítható az a pillanat, melyben e költemények legismertebbekének eszméje megszületett: midőn a költő június végén felkeresi a tó tükre által visszasugárzott, bűvös világossággal elárasztott chilloni

várnak börtönét, mely a Genfi-tó keleti részén fekszik és annak sziklás talajába bevésszük egy évekig sanyalódó rab léptei nyomát pillantja meg, legott elfogja őt a vágy, hogy e fogolynak, Bonnivard Ferencznek, szomorú sorsát megénekelje. A szerencsés inspirációt gyorsan követte a költői tett; még ma is átjárja szívünket, megérezzük, hogy a híres monolog versei mint ömlenek lángolón a költő lelkéből. A cselekményt szabadon átalakította a költő, a hősnek két fivért adott társul, kik az ő szeme láttára a börtönben pusztulnak el. A hagyományok eme változtatásában bizonyára más börtönjelenet is lebeg a költő szemei előtt, melynek tragikuma már számtalan generációt megrendített és bizonyára ezután is megrendít: Dante leírása Ugolino grófnak és fiának a pisai börtönben elszenvedett éhhaláláról. A Divina Commedia ezen jelenetét már Chaucer Geoffrey is — kit, mint az angol költészet hajnalszavát joggal magasztalnak — szabadon angol versekbe foglalta, melyeket Byron bizonyára jól ismert. Chaucernek egy versét majdnem szóról szóra átvette, azt, melyben a fogoly ifjabb fivérének deli szépségét magasztalja.¹ Byron szavak-

¹ Chaucer szerzetese Ugolinóról és fiairól ekként beszél

Allas, fortune it was greet crueltee

Swiche briddes for to putte in swiche a cage —

(Hajh, mily siralmasan kegyetlen a szerencse, | *Mert ily madarat zár ilyen ketreczbe.*)

Byron foglya ifjabb fivérének sorsát a következő szavakkal panaszoja el:

For him my soul was sorely moved:

And truly might it be distressed

To see such bird in such a nest.

(Lelkem szomorún megindult, | Valóban mélyen szerencsétlen | *Hogy ily madarat lát ily fészekben.*)

ban dúsabb költeményéből nem lépnek elének oly plastikai erővel az áldozatok alakjai, mint az olasz nagy mester székszavú terzináiból, Bonnivard panasza és rémülete, azonban midőn lassankint el-elhal mellette utolsó társának, a szeretett ifjabb fivérnek, lehellete is és ő annak tudatára ébred, hogy ezentúl már csak a saját lehellete töri meg a börtönfalak rettenetes csöndjét, bizonyára örökké feledhetlenek maradnak a világ előtt.

Lassan fogyott el, hervadása oly
Szelíd volt s méla, mint egy bús mosoly,
Oly könnytelen, oly gyöngéd, oly nyugodt,
Csak engem sajnált, a kit itthagyt . . .
Arcza mindvégig megtartá a pirt,
Mintha gúnyolni akarná a sirt,
S élénk színe, halála jöttét várván,
Úgy halványult el, mint fogyó szívárvány,
Szemében olyan mennyei tűz ége,
Melytől fénylett a börtön setétsége.
És sorsa ellen egyetlen panaszt
Nem hallatott és nem vádolta azt,
Hogy minket ily időtlen elszakaszt.
A múlt idők örömeiről beszélt,
Biztatott engem (bár ő nem remélt)
Ki elmélyedve voltam bánatom
Nagy tengerén, s a bús gondolaton
Gyötrődtem, végső vesztesem fölött,
Mely legnagyobb volt mindenek között . . .
Aztán az elnyomott sóhajtott,
Mit kebléből véggyengesége sajtolt,
Mindig fogyott — irtóztató!
Gyengébb lett s alig hallható!
Vártam . . . de már semmit se' hallék,
Szívembe félelem nyilallék, —
Tudtam, hogy nincs remény, de még
Elcsüggedni nem akarék.

Kiáltottam . . . őt szólitám,
 Hangot hallék . . . nyögése tán?
 Egy végerőlködésre mostan
 A lánczot kettészakítottam,
 Hozzá rohantam . . . nem lelém őt, —
 Nem láttam, nem találtam élőt, —
 Én éltem csak, én szívtam a setét
 Tömlöcz bezárt, búzhödt legét!

(Ford. Szász Károly.)

Nehány, a nyilvánosságnak szánt rövid és más, ebben az időközben megírt költeményei, melyek azonban csak a költő halála után nyomattak ki, sejtetni engedik, minő mély árnyat borított a fájdalmas mult a költő jelenére. Byronnak kedélyhangulata a feleségével szemben azon időben teljesen megváltozott. Az asszony szökését követő első időben, midőn a költő a neje által felidézett általános felháborodás alatt leginkább szenvedett, róla tett nyilatkozataiban csakis a fájdalom szólal meg, a gyűlölet soha. Ellenkezőleg, teljes elismeréssel adóz jó tulajdonainak, lényében csakis a szelídség hiányát panaszolja fel. Visióiban a saját multjáról, melyeket 1816 július havában a „The Dream“¹ költeményében foglalt össze, Byron ladyt nem említi fel ellenséges indulattal, noha ez már oly módon történik, mely kinosan kell hogy hasson a hölgyre. Az egész költeményt első szenvedélyes szerelmének, saját szomorú sorsának és az általa reménytelenül szeretett Chaworth Máriának szenteli. A költő az álmoképek sorozatában leplezi le előttünk szerelmének történetét, mint utasított el, milyen volt utolsó találkozása a szeretett

¹ Az álom.

nővel, miként lett ő földönfutóvá, amaz pedig boldogtalan hitvessé. Később az oltár előtt látjuk a költőt egy bájos menyasszony oldalán, kinek arcza szép ugyan, azonban távolról sem ifjú éveinek eszményi csillaga. Nyugodtan mondja ki a végzetes esküt, de nem hallja a saját szavait, forog vele a mindenség, a multnak képei lebegik őt körül és ama nő alakja — a ki végzete volt — zárja el előle a világosságot. Kegyetlen sorsuk betelik; a szeretett nő elméje megzavarodik, őt magát pedig méreggel itatja, kitagadja a világ; ő azonban túléli mindazt, a mibe más belepusztult volna; a csillagok, a hegyek, a világ szelleme szólalnak meg előtte, az ég feltárja előtte titkait és az örvényből csodás, titokzatos szózat hangzik: „Be it so!”

Borult a látomás s egy új tünék fel,
 A vándor újra egymagában állt,
 Miként előbb. Mi környezé vagy eltűnt,
 Vagy harcban álla véle. Végzete
 A fájdalomra szánta. Küzdelemre,
 Gyűlölködésre volt hivatva. Minden,
 Mit ajka ére, mérget nyujta néki.
 De végre már, miként Kelet királya,
 Kiről regélnek, mérgen élt az ifjú,
 De méregnek hatalma rajta nem volt,
 S mi száz halállal ölné mást, az őt
 Nem ölte meg s így élt. Barátja nem volt,
 Csupán a hegytetők. A csillagokkal
 S a szellemekkel élt baráti frigyben.
 Beszért velük s előtte im kitárták
 Létüknek titkait. Az éj csodái
 Előtte tárva voltak; — és a mélyből
 Hangok kelének és leleplezének
 Egy titkot és csodát. — Maradjon annak!

(Ford. Győri Ilona.)

Ezzel a költeményével tudtára kívánta adni elvált hitvesének, hogy sohasem birta volt férje szerelmét, hogy mindig kettőjük közt állott ama másik szeretett nő alakja. Ez a kijelentése gyengéd hitves számára keserű szenvedés lett volna, Byron lady számára azonban csakis büszkeségének újabb megálázása volt. Nehány héttel később már ellenségesebben, szinte gyűlölködő szavakkal fordul ellene a költő ama versekben, melyeket nejének megbetegedése híre hallatára írt. „Lines on hearing that Lady Byron was ill.“¹ E költeményben nejét morális „Klytämne-strájának“ nevezi, mert bárminő nagy lett légyen is az ő vétke, felesége vele szemben a bosszúálló szerepére mégsem hivatott; sok ellensége volt ugyan, de neje, kit a saját gyengesége véd meg, volt köztük a egkegyetlenebb; erényével üzérkedett, hogy azzal mások nyomorúságát vásárolja meg: csalárdság, kétélű beszéd, a jelentőségteljes pillantás, a mely bár hallgat, mégis hazudik — mindez elfért az ő életbölcseletében. E versek, melyekben a költő haragja a férfiméltósággal ellentétes, szinte hysterikus kifakadásokban tör ki, gyermekéveinek rettegett rémét, saját anyjának dühkitöréseit juttatják eszünkbe. E verseket azonban maga Byron nem nyomatta ki, csakis 1831-ben jutottak azok nyilvánosságra. Költőileg jobban megfékezetten, de nem kevésbbé szenvedélyesen nyilvánul meg gyűlölete egy közelebbről nem ismertetett személy, de kétségtelenül nejének szóló átkozódásban is — épp olyan hangú, mint a ki nem nyomtatott verseké.

¹ Verssorok, melyeket akkor írt, a mikor hallotta, hogy Byron lady beteg.

Halk hullámon hold ha fénylik,
És a fű közt fénybogár,
Sír fölött a láp lidércze
Imbolyogva, rengve jár;
Csillag szikrát szórva hull,
A bagoly sir zordonul,
S meg se rezzen a sudár fa,
Lomb sötét árnyában állva,
Akkor száll rád szellemem,
Büverővel nesztelen.

Álom nyomja bár szemed,
Nem szunnyadhat szellemed;
Vannak eszmék, vannak árnyak:
Soha többé el nem szállnak.
Titkos bűbáj rajtad ül,
Nem vagy többé egyedül,
Mintha felhő szállna rád,
Szemfödél övezne át;
S e varázs, e hatalom
Egyre üldöz, egyre nyom.

— — — — —

S fejedre öntöm a nedűt,
Hogy mérge marjon mindenütt;
Aludni sem, meghalni sem,
Jövőre sorsod ez legyen;
Vágyad legyen a halál,
S félelmed, hogy rád talál;
A varázs már áll körülted,
Zajtalan láncsor kötött meg,
Lelkeden ment át meg át
Szózatom — sorvadj tehát!

(Ford. *Ábrányi Emil*.)

Ezt a varázsigét, „The Incantation“ eleinte mint
önálló költeményt adta ki, de később beleillesztette

abba a csodaműbe, a melyet e kifogyhatatlanul termékeny nyár folyamán már gondolatai és szavaival előre jelez a költő, a Manfred drámába.

Lehet hogy felesége iránt való érzelmeiben bekövetkezett ezt a változást csak úgy tekinthetjük, mint Byron ellentétekben annyira bővelkedő lényének kifejlődését, lehet azonban, hogy egy külső, a Byron lady engesztelhetetlenségét bizonyító körülmény is hozzájárult, hogy feltűzelje haragját az egész világ szeme láttára ellene elkövetett sértés miatt. Diodati villájából Byron Coppetben meglátogatta a hirneves francia írónőt, kivel Londonban megismerkedett volt, de kit, daczára hogy írói tehetségét nagyra becsülte, szívesen elkerült volna, Madame de Staël, a ki Byron élceze szerint: octavköteteket ír össze és folióköteteket beszél. Társadalmi bukása után is igen szíves fogadtatásra talált a Genfi-tó partján fekvő kastélyában és úgy látszik, hogy a jóságos, de gyakran tapintatlan asszony rávette őt, hogy feleségével kibékülni igyekezzék és hogy e kísérletnek kudarczával csak fokozódott elkeseredése. Staël asszonynak e közbenjáró szerepléséről azonban nem jutott több adat nyilvánosságra.

Minél sötétebb árnyak borultak a költő képzeletében felesége alakjára, annál tündöklőbb világosság lebegi körül a szeretett nővér alakját. A rajnai üdvözléshez két szeretettől és hálától eltelt költemény járult a Genfi-tó partjáról. De csupán a „Stanzas to Augusta“ cz. tárgyról szóló versei adattak ki, míg a hosszabb, erőtlenebb, noha több felvilágosítást nyújtó „Levél“ csakis 1830-ban, Moore-nak „Byron életrajzában“ jelent meg.

Két másik költeményében két szerzőt ünnepel, kiknek művei a Byron által annyira kedvelt XVIII.

század költészetének díszét alkották. Az egyikben keresett egyszerűséggel és Wordsworth irányát utánzó nyelvezetben azon érzelmeknek ad kifejezést, melyek az angol anyaföldön, Doverben, eltöltött utolsó órákban, Churchill Károly, a satirikusnak düledező sirja előtt lelkét megragadják, a másikat az 1816 július 7-én elhalt Sheridan Richard Brinsley emlékének, a XVIII. század legjobb színműve, „A rágalmak iskolája“, szerzőjének szenteli. Byron e szellemes emberrel, kinek öregsege azonban nem szolgált a világnak valami épületes látványul, már Londonban megismerkedett és mindenkor mint egy letűnt nagy korszak képviselőjét tisztelte. E tisztelete a költő felett tartott halotti beszédben hangzatos szavakban kifejezésre is jut.

Ezen költemények mellett, melyeknek könnyen felismerhető a külső indítóoka és elemei nagyon is világiasak, áll két más költemény, melyekből hiányzik minden földi salak. Az egyikben a költő egy visióban tanuja lesz a mindenség megdermedésének, a világosság megszűnésének, a sötétség diadalra jutásának. Ez a „Darkness“¹ Ezen különös költeménynek két jelenete, melynek chaosából a Shelley-féle Queen Mab vihara zúg felénk, mélyen emlékünkbé vésődik a két halálos ellenség találkozása a sötétben, kik egy hirtelen fénysugárnál egymásra ismernek és kiket fényvillanatkor a saját alakjuk láttára megöl a rémület és ama kutyaé, mely maga is éhhalálhoz közel, gazdájának holttestét megvédi, hogy a szintén éhségtől elkínzott állatoknak és embereknek martalékul ne essék.

Gazdája ellen tört a kutya is,

Csak egy nem. Híven állott egy tetemnél,

¹ Sötétség.

Elűzve madarat, vadat meg embert,
 A míg nem vesztek éhen, vagy pedig
 Nem csábította petyhüdt szájukat
 Másféle holt. Ő, ételt nem keresve,
 Szánalmasan nyöszörgött; végre aztán
 Szörnyűt vonítva, nyalta a kezét,
 Mely nem felelt neki czirógatással
 S fölfordult. Lassan-lassan minden ember
 Éhen veszett. Csak ketten voltak élők,
 Egy óriás városnak lakói,
 Kik egymást gyűlölék. Találkoznak
 Egy oltár hamvadó parázsa mellett,
 Hová sok szent dolog volt összehordva,
 De nem szent czélra. S hűlő, váz kezökkel
 Kapargaták a pislogó zsarátot,
 A melybe egy kis éltet fujt lehők,
 Hogy egy pár, lángnak csúfolt szikra lobbant.
 S hogy fény derengett, fölveték szemük;
 Egymásra néztek — láttak s felsikoltva,
 Meghaltak, egy a más rútsága által,
 Nem tudva, hogy ki volt, kinek az Éhség
 Azt írta a homlokára: Ez a Sátán.

(Ford. Radó Antal.)

Shelley befolyásának, ki később maga is a „Prometheus“ költőjévé lön, tulajdonítható, hogy Byron, a kire nézve mindig nagy varázsszal bírt a classikus mythologiai mondáknak eme hatalmas jelensége, akkor egy háromstrophás költeményben dicsőíti a „Titánt“, kinek némán, büszkén eltűrt szenvedése örök például kell hogy szolgáljon a szenvedő emberiségnek. Az ellentét, a mely „Prometheus“-nak és a költő által annyira dicsőített önuralma közt fönnáll, hogy az egy hanggal sem árulja el szenvedéseit, míg Byron keserveit az egész világnak kikiabálja, tényleg nagyon is meglepő.

„The Prisoner of Chillon“¹ és még két kisebb, a Genfi-tónál alkotott költeménye 1816 deczemberben jelent meg. Még mielőtt behordatott volna a bőséges nyári aratás, Byron már első tragoediájának tervével foglalkozik. Miként a soha nem pihenő vulcan ben-sejében, akként forr és erjed minden erő a költő lelkének alapostul felkavart mélységében.

¹ A chilloni fogoly.

HETEDIK FEJEZET.

„Manfred.“

Byron életéről mind saját maga, mind barátai által bőven értesültünk, úgy hogy azon óhajtasunk, hogy ennél még többet megtudjunk, könnyen vehető jogosulatlan kívánságnak, de azért aligha van oly élet-írója, ki ne óhajtaná, hogy a rendelkezésünkre álló anyag, legalább is egy esetre nézve, ki ne bővítessék; tudniillik a Byron és Shelley között a Genfi-tó partján végbemenő vitatkozásokra, melyek a költészetre, a költőkre és a saját műveikre vonatkoztak. Kiváltkép azt szeretnők megtudni, milyen alakban történt ott említés a német irodalom legnagyobb képviselőjéről, Goetheról, hogy vajjon Shelley, a Faust néhány jeleneteinek lefordítója, e tekintetben is egy új világot tárt-e fel Byron előtt, ezzel felköltve érdeklődését a német költészetnek eme leghíresebb terméke iránt. Mert hogy a genfi napokban csakugyan megvolt érdeklődése eziránt, erről biztos adatokkal rendelkezünk: Byron, ki maga nem értett németül, a Diodati-villában szóbelileg lefordíttatta a Faust nagy részét egy angol vendégével — ki Goethének személyes ismerőse volt és a ki saját munkái számára nem egy

ízben vett kölcsön a német irodalom tárházából —, Lewis Mátyás Gergelylyel, kit rendesen Lewis „szerzetes“-nek neveztek, „The monk“ című rémregénye után. Byronra, a mint azt később kissé kelletlenül be is vallja, a hiányos interpretatio daczára igen mélyreható benyomást gyakorolt e töredék előadása, azt pedig már tudjuk, hogy hasonló benyomások sohasem enyésztek el anélkül, hogy hatással ne lettek volna a saját alkotásaira is. Rövid időre Lewisnek nyáron vagy ősszel történt látogatása után (Byron feljegyzései az évszakot illetőleg nagyon ingadozók) a költő barátjával, Hobhouse-sal, bejárta a berni felvidéket; itt szembeszökő a Faustnak és a hegyvidéknek a hatása az őt akkor elfoglaló költői alkotásra. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy azt a nagy német mű példájára öntötte drámai formába, melyre mindezt ideig még nem vállalkozott volt.

Utazása alatt a berni alpesek csodavilágában, mely szeptember 17-től 29-ig tartott, Byron nővérének szánt naplót vezetett, a melyből több gondolat és leírás átszármazott a Manfred-drámába. E feljegyzéseknek egyik kiválóan csodálatraméltó része bepillantást enged nekünk a költő mélységes lehangoltságába, mely az egész drámát áthatotta és keserű hangulattal telítette. „Láttam a világ néhány legpompásabb képét. De mindennek daczára nem szüntek meg kínozni keserű emlékeim, kivált az a rövid idő előtt elszenvedett gyötrelmes érzélem, mely egész belső életemre pusztulást hozott és mely el nem hágy, míg élek! Sem a pásztorfiú furulyája, sem a lavinák mennydörgése, sem a vizesés moraja, sem a hegyek, az erdők és a fellegek nem voltak egyetlen perczre sem képesek a szívemre nehezedő terhet megkönnyíteni, nem

tették lehetővé, hogy a saját nyomoruságos lényem beleolvadjon a körülöttem, felettem és alattam megnyilvánuló hatalmas, fenséges és dicső természetbe.“ Itt már Manfred szólal meg, ki rettenetes emlékeitől gyötörtetve, csak azt az egy kegyet könyörgi a szellemektől, hogy feledni tudjon. Az egész műnek az alaphangja pedig már e naplótöredékben pendül meg: megnyilatkozik benne ama hatalmas, de csakis a saját énjében összpontosuló mélységesen önző egyéniség, mely széles e világban nem lel vigasztalásra, mint-hogy csakis a saját fájdalma iránt van benne megértés. Manfredből a világgal meghasonlott és általa kitagadott költő szól hozzánk, kiből nincs annyi lélekerő, hogy egy új világot alkosson magának, kit akkor, midőn fájdalmán felülemelkedni törekszik, ismét a mélységbe taszít a saját önző szenvedése.

Hogy Manfred és Astartében — fivér és nővérben — az e boldogtalan emberpárt egyesítő és elpusztító szerelemben a már a classikus mythológiában, valamint a bibliában is fel-feltűnő bűnös testvéri szeretetre ismerhetünk, kétséget sem szenved. De vajjon mi által indítottatott rá Byron, hogy e tárgyat költői alkotása alaphangjául felhasználja? Igaz ugyan, hogy hasonló vállalkozás már nem volt egészen új előtte, már második verses elbeszélésében, az „Abydosi menyasszony“-ban is az volt a szándéka, hogy Selimet és Zulejkát mint fivért és nővért szerepeltesse, de környezetére és az időre, melyben élt, tekintettel volt és elejtette a tervét. Most azonban már neki, a kitagadottnak, nem kellett tekintettel lennie hasonlókra — ellenkezőleg, mohón megragadott minden alkalmat arra, hogy a közvéleményt és népét előítéleteikben megsérthesse. Lehet, hogy erre a problémára is Shelley által lett

figyelmessé, ki nyíltan bevallotta, hogy a bűnt, a vérfertőzés örült szenvedélyét, költői szempontból nagyon is alkalmas tárgynak tekinti. De még más irodalmi befolyásnak a lehetőségét is tekintetbe kell hogy vegyük: Byron Astarte-ja, a ki végzetes szerelmébe belépusztul, már Chateaubriand Amelie-jében, kit fivére, Renée, iránti szerelme emészt fel, elődjére talál. Ezenfelül is különféle más figyelemreméltó összeegyeztetést lehet megállapítani Byron drámája és a francia költő elbeszélése között.¹ Maga Byron, midőn később, noha kelletlenül, elismeri, hogy művében Goethe Faustja befolyásolta, ezeket mondja: „a zuhatag és a Jungfrau és más egyéb sokkal inkább, mintsem a Faust, birtak rá, hogy a Manfredet megírjam“. Lehet, hogy „e más egyéb“-ben a Chateaubriand-féle közismert elbeszélést kell keresnünk. Vagy feltételezhető-e, hogy Byronnak már akkor fülébe jutott volna az az undok, felháborító rágalom, a mely életének egyetlen valóban örömdetes viszonyát, hűséges testvére iránt érzett szeretetét kívánta bemocskolni — feltételezhető-e, hogy ő, csupa daczból és akarattal, e rágalomnak drámájával újabb táplálékot kívánt szolgáltatni? Hogyha csakis magáról Byronról lenne szó, úgy ilyen, a rágalmazók ellen intézett kihívás még lehetségesnek tetszenék, a nővérére való tekintettel azonban alig hihetjük, hogy hasonló vétkes játékra vetemedett volna.

A költő e nehéz tárgyat épp olyan óvatosan és olyan tartózkodással kezeli, mint a hogyan az ifjú Este herczegnő bűnös szerelmét mostohafia iránt válaszolja. Csakis a multban kell e vétket keresnünk, a

¹ L. „Byrons Astarte“ — Englische Studien. XXX. 193.

jelenben azt csak érinti, de annál világosabban írja le az átoksujtotta Manfred lelki kínjait. Ez is hatalmas varázsló, miként Faust, ez is az éj csendjében lép először elénk, miként amaz, ez is segítségül hívja a szellemeket, de nem azért, hogy általuk minden létnek, melyhez ég és föld ragaszkodik, kútforrásába behatoljon: Manfred csak arra vágyik, hogy feledni tudja a multnak borzalmait, hogy kinzó gondolatai alól felszabadulhasson. De a szellemek nem képesek ezt a kérését teljesíteni és midőn eltűnnek, ő is megtörik, miként Faust, midőn a Föld szelleme visszahívja a halandók szűk korlátai közé. A hogyan ez az első jelenet felépült, legerősebben kimutatható Goethe költeményének befolyása, de csakis külsőleg, mert belsőleg Faust, a törekvő és tévelygő emberiség megismerésítője és Manfred közt, kiből csupán a saját bánatába elmerült költő szólal meg, egyáltalán nincs hasonlatosság.

A szellemek a feledést esdő halandó előtt a halál lehetőségére mutatnak rá, arra a kérdésre azonban, hogy a halál önfeledést hozand-e számára, válaszuk kétértelmű.

A szellemek. Föld, tenger, éj, hegy, szél, lég, csillagok,

Intésedet várják, por gyermeke!

Eljöttünk! Szólj, mi a kívánságod?

Miért idéztél ember fia te?

Manfred. Feledni vágyom!

Első szellem. Mit? Kit? És miért?

Manfred. Feledni azt, a mit hordok magamban.
Olvasátok le, — én nem mondhatom ki.

Szellem. Csak azt adhatjuk, a mi sajátunk:
Kérj tőlünk trónt, alattvalók raját,
Hatalmat, bár egész világra szólót,
Vagy oly varázsjelt, melylyel hódolatra

Tudsz kényszeríteni minden elemet,
A mik fölött uralkodunk, s legyen
Mindez tiéd.

Manfred.

Feledni! Elfeledni
Önmagamat! Rejtett uralmatok
Bőven kínált csodáiból csak ezt,
Csak éppen ezt nem bírnátok megadni?
Szellem. Nincs lényünkben, nincs hatáskörünkben.
De — meghalhatsz.

Manfred.

S halál megadja-e?

Szellem.

Mi nem halunk meg s nem feledünk.
Valónk örök. Nekünk épp úgy jelen
A mult, mint a jövő. Elég e válasz?

(Ford. Ábrányi Emil.)

Ennek daczára azonban Manfred, ki az élet terhét tovább elviselni képtelen, a saját akaratából keresi az életből való szabadulást. Megmászsza a Jungfrau hófedte csúcsait, hogy az előtte tátongó mélységbe vesse bele magát, de egy zergevadász keze visszarántja őt az örvény széléről. Megmentője erősítőül egy pohár borral kínálja meg, de Manfred előtt vérré változik a bor és lelkéből zavaros szavakkal tör ki régi, sötét bűnének bevallása.

Manfred.

El! el!
Vér van a szélén! Sohasem sülyed
A földbe?

Zergevadász. Mit félsz? Elméd háborog.

Manfred.

Vér, hogyha mondom . . . envérem! A tiszta
Forró patak, mely őseim erében
Száguldozott s mi bennünk is mikor
Még ifjak voltunk s szívünk egybeforrt,
S szerettük egymást tiltott szerelemmel!
S e vér kiomlott; ámde untalan
Fölszáll a földből; minden föllegeit
Megfest pirosra és kizár az égből,
A hol te nem vagy s én sohasem leszek!

(Ford. Ábrányi Emil.)

Egy lényt említ, kinek ereiben is az ő apáinak vére folyt, kivel bűnös szerelemben egyesült és kit az ő ölelése ölt meg: ennek vére ragyog most a pohárból feléje, vörösre festi szemei előtt a felleget és elzárja előle az eget. A vadász türelemre intő szavait haraggal utasítja vissza és itt ismét Faustnak a türelmet megátkozó szózatára ismerünk.

Manfred újból a szellemeket hívja segítségül. Hívására a patak ezüstös fátyla alól a napsugarak által szivárványnyá varázsolt vizesésből egy gyönyörű nőalak tűnik elő, az Alpések boszorkánya. Neki tárja fel végzetes sorsát: miként tért le már ifjú éveiben lelke az emberekjárta utakról, miként mélyedt el ő a magányba, a teremtés titkaiba, hogy a szellemek világát megközelíthesse és tudást szomjuhozva, mind több tudásra törekedett, mindazon óráig, melyben őt, azt, kit mozdulatai és hangjának csengése annyira hozzá hasonlóvá tettek, ki, miként ő is, magányosan, de szánalommal eltelve, mosolyogva és könnyezve halad az élet útjain, ezt az egyedül szeretett lényt ő pusztította el, ő törte meg szívét, ő ontotta ártatlan véré.

Hozzám hasonlított . . . szeme, haja,
Minden vonása, még a hangja is
Egészen az enyém volt, de szelidebb
Alakban és szépséggé finomulva.
Épp úgy mélézött a magány ölén,
Úgy szomjazott titkos tudásra ; lelke
Méltó volt arra, hogy megértse a
Mindenség titkát : ámde kevesebb,
Vonzóbb előnyök tették gazdagabbá :
Részvét, mosoly, könny — tőlem távolállók —
Nemes gyöngédség, — a mit én csupán
Íránta érzék — és alázatosság,

A melyhez én nem értettem soha.
Hibája mind enyém, — a jó, a szép
Mind, mind övé. Szerettem és megöltem.

(Ford. Ábrányi Emil.)

A boszorka-tündér szidalmazza őt, a miért a megvetett halandók neméből származott lény iránti szerelemből a szellemek világából visszasülyedt a halandók világába, de azért kész őt megsegíteni, ha hogy engedelmességet fogad neki. Manfred vonakodik, a szellem eltűnik. A varázsló most tudományának legvégső erőfeszítésével magát a megholtat idézi fel és vonja kérdőre. Arimanesnek, a szellemek fejedelmének csarnokában teljesül ez utolsó kívánsága: Astarte szelleme megjelen, szép, mint a minő életében volt, de ajkairól nem jön hang, a gonosz szellemeknek nincsen hatalmuk felette, nem képesek őt megszólalásra kényszeríteni. Ekkor maga Manfred könnyörögve kéri szerelmesét, szólna hozzá és szavai épp oly mindenkit magukkal ragadó, hatalmas lendülettel, éppoly mindig fokozódó erővel törnek fel, mint midőn Hamlet meghalt atyjának néma szellemét idézi. Astarte megszólal és hirül adja neki, hogy az ő élete a holnapi nappal véget ér, kérdéseire azonban, hogy vajjon megbocsájtatik-e neki, viszontlátják-e egymást, szereti-e őt, nem jó felelet és e jajkiáltással, „Manfred!” Astarte eltűnik. E mesteri, megrázó jelenetet a kissé erőtlen befejezés követi. Manfred visszautasítja egy elhagyatott sziklavárába behatolni merészlő jámbor apátnak intését és vigasztalását, halálra szántan búcsút mond a dicsőségesen leáldozó napnak és legyőzve a lelkéért viaskodó daemonokat, meghal.

Manfred. Hát ahhoz van közöd?

Hát bűn fenyítsen bűnt s legyen bírāja

A még nagyobb bűnös? Poklodba vissza!
 Érzem: hatalmad nem terjed ki rám;
 Tudom: zsákmányod nem leszek soha!
 A mit megtettem, meg van téve; hordok
 Magamban oly gyötrelmet, hogy te azt
 Nem tudnád megtetézni; önmagának
 Felel csupán a halhatatlan lélek
 A jóért s rosszért, a mi benne él;
 Kezdeté, vége a maga bajának;
 Tér és idő saját magába' van;
 Benső érzése, ha e porhüvelyt
 Immár lerázta, nem az elmuló
 Külső világtól kapja színeit;
 Fájdalmat érez vagy gyönyört, de mindent
 Az öntudat forrásából merít.
 Te nem voltál kísértőm, nem lehettél;
 Te nem szedtél rá, prédád sem vagyok;
 Magamnak voltam megrontója én,
 Maradjak is! El, megvert ördögök ti!
 El innen! Rajtam a halál keze,
 Nem a tiétek! (A daemonok eltűnnek.)

Apát. Mily sápadt vagy... ó ég!
 Ajkad fehér... melled dagad... hörögsz...
 Imádkozzál... küldd istenhez fohászkod,
 Ha gondolatban is — csak így ne halj meg!

Manfred. Mindennek vége...! Üveges szemem
 Már meg nem ismer... a világ kering,
 Forog velem s úgy tetszik, hogy megindult
 A föld alattam. Áldjon ég!... Kezed!...

Apát. Fagyos — fagyos — egészen a szívéig!
 Csak egy imát még... hogy vagy ó uram?

Manfred. Agg ember! Lásd, meghalni nem nehéz! (Meghal.)

Apát. Kiszenvedett! Lelke túlröpült a földön.
 Hová? Gondolni sem merem — de elszállt.

(Ford. Ábrányi Emil.)

„Ennek a munkának ezer a hibája“, ezt mon-
 dotta egy angol szerző azon művéről, mely országról
 országra vitte nevének dicsőségét. És a mindent szét-

bonczoló kritikus gyakran arra kényszerül, hogy Byronnak „Manfred“-ről, a varázslóról, írt drámai költeményével szemben is idézze a „Vicar of Wakefield“ szerzőjének eme szerény önbírálatát, de amellett újból és újból csak az az érzése támad, hogy ez a költői alkotás, daczára sokféle hibájának, daczára a belső kifejlődés és tényleges cselekmény hiányának, örök életű. A színpadon persze nagyon is előtérbe lépnek e hiányok, itt hamar ráúnunk a szónok hangzatos szavalására, kiben hiányzik a tett, ki látszólag csak azért jár-ke, hogy ezzel a színpadon egyik fényes decoratiót mihamar a másik kövesse; de ha szobánk csendes falai közt elolvassuk, e költői műnek borzalmi és csodái újból és újból lekötik figyelmünket. Manfréd nem új alakja Byronnak, első látásra felismerjük, mint verses elbeszélései sötét, titokzatos hőseinek és gonosztevőinek nemesített utódát. Azonban egy más, töprengő, a dolgok mélyére hatolni igyekvő szellem szól belőle, kit a sors megbüntettet, ki vétkeiért megvezekelt, ki hasztalan kísérli meg végzetével szembeszállni. Daczára vétkeinek, daczára az őt környező szellemborzongásnak, emberileg közelebb jut hozzánk, gyakrabban tér rá az emberiség előtt jelentőségteljes eszmékre, mint amaz idegen világban mozgó kalandorok. A hős zord alakja, Astarte dicső, szenvedő árnya, a szellemek és látomások bősége — minde nyugtalan keresés és törekvés, hátteréről pedig a hegyóriások nyugodt fensége, olyan költői erő, mely előtt a legkelletlenebb kritikus is kell, hogy meghajoljon. És a Manfred kétségbeesésében megdördülő hév — nem hamis hév, hanem a valódi érzelemnek költői fokozása, a magát teljesen elhagyatottnak érző költő reménytelensége.

Byron kétségtelenül még Svájcban kezdett bele a Manfred-költeménybe, Velenczében pedig, hová október 6-án utazott el, befejezte azt. Milanón utazik keresztül, hol — és ez teljesen rávall angol származására — az Ambrosiánában Borgia Lucrezia egy hajfűrtjét tulajdonítja el, innen Veronába tart, a honnan ismét Júlia állítólagos sírjáról négy darab gránitkövet visz magával leánya és unokahugai számára. November elején érkezik Velenczébe és onnan már márczius 9-én küldi el Londonba a „Manfred“ harmadik és utolsó felvonását. Ezt a harmadik felvonást azonban Gifford, a kritikus, kinek ítélete Byron és Murray előtt feltétlenül döntő, kifogásolta, és joggal is, mert annak első vázlata bohózszerű elemeket tartalmazott: a varázsló otromba ördögidézését, a ki egy őt átokkal fenyegető kapzsi apátot Astharóth daemon által egy éjszakára a Schreckhorn csúcsára vitet. Maga Byron úgy vélekedett, hogy meglátszik e felvonáson annak a láznak a hatása, mely őt rögtön a lagunák városában való megérkezése után meglepte. Május első napjaiban végre elkészült az átdolgozás, úgy hogy „Manfred“ már 1817 június 16-án új talányokat adhatott fel a világnak.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Velence. Tavaszi útja Rómába. „Tasso panasza.“ Byron és Hobhouse La Mira-ban. „A Childe Harold“ negyedik éneke. „Beppo.“

A lagunák csendes városában, mely abban az időben mind anyagilag, mind szellemileg hanyatlásnak látszott szánva, Byron rövid nyaralással és utazgatással eltöltött megszakítással több mint három évig tartózkodott, 1819 december közepéig. Életének ez az időszaka felett szeretnénk gyorsan átsiklani. Velence ernyesztő légkörében jobban-jobban ellankadt erkölcsi ellenálló képessége, érzékei pedig veszedelmes módon fölėje kerekedtek. Mint valami daczos gyermek, úgy akarja a világnak, a mely őt megbüntette, kimutatni, mily kevésbé törődik véleményével, és mindama vétkeket, melyekkel gyanúsították, most már nyíltan el is követi. Valósággal túl akar tenni a kicsapongásairól elterjedt híreken is. Saját maga lesz csúf tetteinek hirdetőjévé. Levelei telvék a legaprólékosabban kiszínezett leírásokkal szeretőinek bájai és hibáiról, pontos tudósításaival kétséges beszédeikről és felette nem kétes cselekedeteikről. Segati Marianna, a fekete-szemű keleti szépség, egy posztókereskedő, egy „Velencei kalmár,“ felesége után, kinél Byron legelőször

lakott, egy szintén feketeszemű, nagy, sötét, igazi velencei szépség, Cogni Margit, egy pékmesternek a felesége következik, kitől utóbb csak nagy ügygyelbajjal tudott megszabadulni és még számos efajta kalandos hősnőről emlékezik meg. Az olcsó szeretkezéseknek ilyen tömeges bevallásánál azonban tekintetbe kell, hogy vegyük Byronnak dicsekvésre való hajlamát, valamint azon kiirthatlan gyermekes szeszélyét is, hogy mindig feketébbnek szeretett látszani, mint a minő valóban volt. A valóság is azonban eléggé csúnya lehetett. Shelley, a ki 1818 őszén többször meglátogatta Byront, semmi esetre sem volt az az ember, ki erkölcsi praedicatiókat szeretett tartani, de még ő is megbotránkozik azon, hogy Byron a legaljasabb czédák társaságát keresi, a kiket gondolásai visznek hozzá, és hogy olyan nyomorult teremtésekét tűr meg maga körül, a kik már minden emberi formájukból kivetkeztek és kik olyan erkölcstelenségeket követnek el, a mikről Angliában nem beszél, de alig is tud valaki. Byron ugyan bevallja, hogy rosszalja az efajta élvezeteket, de azért csak nem mond le róluk. Szinte fellelegzik az ember, midőn 1819-ben végre leveleiben azon nőről tesz említést, a ki őt — noha a saját becsülete árán — ebből az undok életből, ebből a mérges posványból kiragadta: Guiccioli Terézia grófnőről.

Hogy az ilyen élet mellett egészsége is szenvedett, magától értetődik és nagyon is hamar megbosszulta magát életerejének ezen oktalan elfecsérelése. Ő maga veszi észre legelőbb, velencei tartózkodásának vége felé, hogy testi bájai éppenséggel nem gyarapodtak, hogy már jóformán megöszült, haja kihullott és hogy arca erősen barázdássá lett, ezen-

felül pedig a hízásra való hajlandósága is mind jobban érvényesült. Ez a költőre nézve kiválóan kel emetlen jelenség volt, mert teste elhízásra való hajlamának, melyet anyjától örökölt, már az egyetemi években is minden elképzelhető eszközzel, fárasztó testgyakorlatokkal és koplalással igyekezett gátat vetni. Hanson Newton, jogi tanácsadójának egyik fia, a ki apjával együtt 1818 októberben Byront meglátogatta, azt jelenti, hogy az akkor harminczéves költő halvány, puffadt, fakó arczával egy negyvenéves férfi benyomását kelti, hogy annyira meghízott, hogy a hájtól még a kézcsuklói sem látszanak.

Velencei tartózkodásának első, a költő kifejlődésére nézve fontos megszakítása Rómába utazása volt, hol Hobhouse barátja már várta őt; Byron 1817 április közepén érkezett oda. Május végén visszatért, de a fülledt várostól néhány órányira levő, a Brenta folyó partján fekvő La Mira villába költözött át. Hobhouse pedig, ki ezalatt egész Nápolyig leutazott volt, július elején kereste őt fel e villegiaturájában és ezt mint igen figyelemreméltó körülményt kell felemlítenünk, mivelhogy barátja jelenléte a nyár és ősz folyamán igen nagy befolyással volt a költőnek azon időben keletkező félben levő nagy művére, a „Childe Harold“ negyedik és utolsó énekére, melyben római tavaszi utazásának benyomásait írja le.

A római utazás alatt rövidebb költemény is jött létre, melynek megírására Byront teljesen hasonló indító ok készítette, mint a „Chilloni fogoly“ szerzésére, ugyanis ama híres ember börtönében tett látogatása, kinek neve sokkalta jelentősebb előttünk, mintsem a vitéz genfi perjelé. A ferrarai Szent Anna-vendégház azon czellájának szemlélete, hol Tasso Tor-

quato hét évig synylődött, azt az eszmét költötte fel Byronban, hogy magát a nagy szenvedőt szólaltassa meg. Április 20-án befejezett költeményét, „The Lament of Tasso“-t,¹ szinte monologszerűen szerkeszti. E költemény az ezelőtt általánosan hitelre talált, de a későbbi kutatók által kétségbevont azon feltevésen alapszik, miszerint Tassót amiatt börtönözték volna be, mert szemeit a fejedelem nővérére, estei Leonorára, emelni merészelte. E boldogtalan szerelem képezi tehát a panaszdal főmotivumát. Azonban daczára annak, hogy a „Gerusalemme Liberata“ költője sokkal vonzóbb megjelenés előttünk, semmint Bonivard Ferencz, az angol költő által szájába adott versek mégsem tudták a közönség szívét úgy megindítani és éppen nem értek el olyan nagy sikert és hatást, mint a „Prisoner of Chillon“. Tassóval nem tud ilyen érdekesítő történetet elmondani, csakis a saját szenvedéseit és borzasztó rettegését, hogy elméje megzavarodhatnék, tudja megszólaltatni. Minthogy mindenkor felette vakmerő vállalkozásnak nevezhető az, hogy egy híres költőt megszólaltatunk, tehát Byron sem Tassóval, sem később Danteval szemben nem ért el teljes sikert, mindig csak őt magát, csakis a saját jólismert, ebben a költeményében inkább elszélesedő, semmint elmélyedő retorikáját halljuk. Igaz, hogy a drámai monolog formájában azóta egy sokkalta nemesebb, behatóbb lélektani művészet nyilatkozott meg előttünk. Önkénytelenül azon kell elmélkednünk, hogy milyen mélyre sülyesztette volna a kutató őnt a nagy olasz költő kóros képzeletek által meghasonlott lelkébe Browning Róbert?

¹ Tasso panasza.

Tasso szomorú sorsáról a Childe Harold folytatógos negyedik énekében is említés történik, a melybe Byron röviden azután fogott bele, hogy La Mirába visszatért. Az első versszakok Velenczének szentelvék — hajdani nagyságát és jelenlegi hanyatlását éneklik meg.

A sóhajoknak hidján andalogtam,
Hol dús palazzo s börtön vett körül.
S láttam, varázsigtól alkotottan,
Hogy' kelt a város a víz mélyibül . . .
Egy ezredév bontá ki szárnyait,
És gloria ragyogta bé a multat,
Midőn még hódolt népek jártak itt
S a szárnyas arszlánt nézve, földre hulltak,
Velence fényben állt, s szigetjei virultak.

Mint tengeri Cybéle kelt az árból,
Büszkén, magasra vetve szép fejét.
Tornyos tiara fénylett homlokáról,
S mint úrnő nézett a vizekre szét.
Az volt! A hozományt prédákból adta
Leányinak; a gazdag napkelet
A gyöngyesöt ölébe ontogatta;
Bíborba' járt; király is büszke lett
Ha ünnepélyein ő is kapott helyet.

Ma dal nélkül evez a gondolás,
Ah nincs, ki Tasso-strophát zengene;
A palotákon romlás, pusztulás,
Az utakon beh ritkán cseng zene!
Már vége. Ámde itt maradt a báj!
Ország, művészet múlhat: nincs halála
A természetnek; s hogy mi volt e táj
Az tudja még! Itt volt a földnek bálja,
A vígság lakhelye, Itália carnevalja!

Szemünkbe' más varázsa is vagyon,
Mint nagy neve és mint a néma árnyak,

A kik kesergve az elmúltakon
 A doge-vesztes honban föl- s lejárnak.
 Rialto hidja ha régóta porlad :
 Még fönne áll Shylock s a Szerecsen
 S Pierre. Ily talpkő ellenáll a kornak,
 A mely ha mindent semmivé teszen,
 Ő általuk e part — megint népes leszen.

Mivel a költőszülte alakok
 Nem sárból gyúrvák s el nem szállnak innen.
 A lét kedvesbbnek tetszik általok,
 Vidám derűt gyullasztanak szíveinkben,
 Pótolva azt, mit tőlünk végzetünk
 E földi szolgaságba' megtagad,
 Elűzik minden gyűlölt képzetünk.
 S szívünk virága hogyha hervatag
 Helyén ő általok száz új virág fakad.

Közéjük menekül ifjú s öreg ;
 Az : mert remél, ez : mert reménye holt.
 Látások már sok könyvet tölte meg —
 Tán azt is, melybe én írom e sort.
 De van való, szebb, mint tündérrege,
 Van, melynek szebb a színe és alakja,
 Mint a magunk phantastikus ege.
 S a melylyel ezt a múzsa telerakja,
 A sok csillagzatot mind messze meghaladja.

Láttam vagy álmodám ilyest. De vége.
 Jött mint valóság, elszállt mint egy álom.
 Akármilyen volt : ma álom. Hisz helyébe
 Tehetnék mást is ; még lehet találnom
 Phantasiámba' száz oly alakot,
 Mint hajdanán kerestem s néha leltem —
 De nem ! Az ész haragra gyuladott
 A beteg ábránd burjánzása ellen :
 Más képek környezik, más hang szólítja lelkem.

Tanultam nyelveket s az idegen
 Nem idegennek vőn. Erős kebel

Nem változik meg új vidékeken!
 Hol embert lel — s ott is, hol sohse lel —
 Az ember új otthont könnyen találhat!
 De mégis . . . ott folyt éltém reggele,
 Hol gloria születni. Elhagyálak,
 Te szabadok s bölcssek szűz lakhelye,
 S keresni új hazát elbolygék másfele.

Mégis szerettelek tán. S hült porom'
 Ha majdan máshol tennék sírverembe,
 A lelkem visszaszállna egykoron,
 (Ha szállhat test nélkül) és honn teremne. —
 Remélem, hogy majd egykor hírem él,
 Honomnak nyelve gondol majd reám.
 De hogyha dőre, mit szívem remél,
 Ha üdvöm párjaként, a gloriám
 Hamar nő s fonnyad el, s a Feledés talán.

Kitilt a szentélyből, hol annyi nagyját
 Becsüli meg a nép: jó! azt se bánom!
 Ha a babért nálam magosbnak adják,
 A hellén epitaph virraszsza álmom:
 „Volt, Spárta, ennél sok külömb legényed!“...
 Oh nem, nem hajhász részvétet dalom.
 A tüskék bokrárt, mik megvérezének,
 Én ültetém, az én saját karom —
 Tudhattam, ily gyümölcs nőhet csak ily galyon!

Az özveggy Adria férjét siratja;
 Nem újul többet évenként a nász;
 Menyasszony-díszét elromolni hagyja,
 A Bucentauro sorsa pusztulás.
 A kőoroszlán áll, mint hajdan állt,
 De tünt hatalma gúnyjaként van ott,
 Hova egy császár esdekelni járt,
 A hol monarchák nézték a nagyot,
 Midőn Velenceze még aranytúl csillogott!

A hol a sváb kért, most uralg az osztrák,
 Ez tombol ott, hol az letérdepelt;

Kis tartománynya süllyedt egy ország,
 Rablánczot csörget, ki jogart emelt!
 A hatalom csúcsán tündökle rá
 A gloriának napsugára — s óh,
 Miként lavina, úgy omlott alá . . .
 Miket művelt a vén, vak Dandolo,
 A nyolczvanas vezér, a Bizancz-romboló!

(Ford. Radó Antal.)

Utána pedig a költő, a ki ebben az énekben a Childe Harold világpolgár álarczát teljesen letette, Ferrara széles, füvel benőtt utczáin át Tasso czellája felé halad.

Az etruriai Athén fénylő falai tűnnek fel előtte. A medicei Venus bámulatába mélyed el a zarándok, ki még csak meg sem kísérli, hogy ecsetelje előttünk úgyis leírhatlan bájait. Meghatottan járja be a Santa Croce-templom csarnokait, melyben oly sok híres olasz aluszsza örök álmát, úgymint Michel Angelo, Macchiavelli, Galilei, a csillagász és Alfieri, az aristokrata költő, kivel Byron összehasonlitani szeretete magát. Kimerítőbben, semmint e nagy halottakról, kiknek sirjaira tekint, emlékezik meg a költő az olaszok innen hiányzó legnagyobbjairól, Danteról, Petrarcáról és a certaldeseiről, úgy miként mi, a késő utódok, ha a westminsteri apátság, a költők örök nyughelyének szánt részébe tévedünk, fájó szívvel emlékezünk meg óróla, ki előtt bezárult a dicső halottak e temploma. Az emberek alkotta emlékektől, a műemlékek tömegétől benépesített városból szívesen kilép a költő a szabad természetbe ismét és sok történelmi emlékektől és természeti bájaktól egyaránt ékes helyhez zarándokol el a Trasimeni-tó mellé, a Clitumnus kristálytiszta vizéhez és a Velino vízi poklához. Most a Soracte hosszan elnyújtott hegyháta tűnik fel a látó-

határon : Róma !! Hatalmas erővel csendül fel a költő szava, a mint a nemzetek Niobe-ját köszönti, ama várost, melyért lelke sóvárog. A multba eltűnődve járja be az örök várost, annak büszke, classikus romjait és nem kevésbbé hatalmas későbbi építményeit, a minden századok idejéből benne felhalmozott műkincseket megbámulva és röviden, gyakran szerencsés szóval írja le a műemlékektől keltett emlékeket és gondolatokat, de mégis elég kimerítően is, úgy hogy az olvasó örömet kíséri a költőt a városból az albán hegyek szellős magaslataira. A harmadik ének végén a költő a svájcz hegyek egyik csúcsáról bepillantott volt a szép Itáliába, melyet Shelley mint a száműzöttek paradicsomát énekelt meg, most pedig az egész Childe Harold-költeményt befejező versszakok végén ott áll a Monte Cavo csúcsán és nyugat felől a ködös távolban felcsillanni látja a sötétkék tengert és gyönyörű, fenséges, a zúgó hullámok borította hatalmas tengerhez méltó szózáttal köszönti azt.

Zúgj, háborogj, mély sötétkékű tenger,
Hajók rajtad nem hagynak nyomokat.
A földön mindent rombadönt az ember,
De partoddal hatalma megszakad.
Itt minden rom tied ; itt nem marad
Emberi rontás árnya . . . egyedül
Önmagáé, ha elnyeli a hab,
S mint esőcsepp a mélybe elvegyül,
Sirdomb s koporsó nélkül, — ismeretlenül !

Örvényiden nem hagy nyomot ; meződ
Nem kamatoz neki. Fölemeled
Haragod ellene, s lerázod őt,
Földdúló ereje nem bír veled.
Földobja őt az égig kebeled,
Silány reménye kikötőjéig ;

Tajtékoktól elúzva hentereg,
Míg nyögve újra ágyadba esik,
S szétmorzsolva, dühöd hullámi temetik.

Az ágyúk miknek torka mennydörög,
S villámitól a sziklavár remeg,
Hogy fejedelem s nép reszket, könnyörög; —
A tölgyhajók, mik rajta lengenek,
S építők: a büszke emberek;
— Uraidnak nevezve magokat: —
Mind, mind neked könnyű játékszerek,
Mint hópehelyt nyeled el azokat . . .
Hullámod örvénylett ott Trafalgar alatt.

Nagy birodalmak voltak partidon,
Elvesztek, megváltoztak, de te nem!
Hol Róma? Hellas? annyi hősi hon?
Te láttad: mint jött a veszedelem,
Mely elsodrá őket könnyörtelen,
S idegen rab fölöttök most az úr!
Határuk pusztaság . . . de tükreden
Barázda sincs, — s a min a kék azur
Egykép mosolyg, öröktől, változatlanul!

Te dicső tükör! hol a véghetetlen,
Arczát viharban tükrözi; a hol
Csendben, szellőben, orkán-ítéletben,
Ha jég túlul, vagy hó aszály honol:
A végtelenség őshatalma szól;
Felséges, egy, örök, határtalan!
Még iszapod formátlanságiból
Is rémek kelnek, szörnyen, zordonan,
S úr vagy, magad, erős, nagy, vetélytárstalan!

S oh én szerettelek, nagy oczeán!
Gyermek valék s gyönyör volt rengenem
Mint buborékod, árjaid után,
Odább, odább . . . és nem volt félelem
Szívemben . . . és ha olykor rémesen
Fölzúdulál, még az is jól esett;

Gyermeked voltam, úgy tetszék nekem,
 Oly bízva álltam vész s habok felett,
 S megsimogatta kis kezem sörényedet! . . .

(Ford. Szász Károly.)

A tengerhez intézett eme híres szózatában egy mesterien kidolgozott változatát nyújtja annak a themának, melyet a Childe Haroldban már a büszke és gazdag Rajna első megpillantásánál röviden jelzett: úgy miként a folyam, az oczeán is túléli a partvidék minden átalakulását és mint az örökkévalóság jelképezője, a láthatlan istenség trónusa! Az általános és személyi elmélgedéseket szerencsésen vegyítve, a költő eme széles vonalakban megrajzolt vázolásáról rátér arra a gyönyörteljes érzésre, melyet neki a sós hullámok látványa nyújtott és nyújt. E tekintetben teljes életén át igazi angol maradt Byron, és a tenger tajtékzó hullámai iránt mindvégig elragadtatással van eltelve, annak dicsőítése majd minden hosszabb költeményében fel-felcsendül.

A harmadik énekhez hasonlítva, a „Zarándoklások“ befejező éneke sokkalta gazdagabb történelmi vonatkozású mozzanatokban és sokkal inkább leíró költeménynek nevezhető, mint amaz. Ez arra nézve is döntő bizonyítékot szolgáltat nekünk, hogy mennyire befolyásolta Byront időnként környezete. Azon bölcselkedő, pantheista hangok, melyek a harmadik énekben a Shelley sphaera-zenéjének mintegy visszhangjaként felhangzottak, elnémultak ismét. A nagyra-törő idealista helyett, ki Byron előtt a gondolatok újabb régióit tárta fel, ki megtanította őt a természet mysteriumába ájtatosan bepillantani, most egy józan gondolkodású, praktikus világfi állt a költő oldalán, a kinek éles tekintete vizsgálva fürkészi a tárgyak

külszínét: Byron hűséges barátja, Hobhouse, ismételte azt a feladatot szánta magának, hogy a Childe Harold költői útleírásait magyarázza; 1813-ban már kimerítő leírását adta közös utazásuknak Albánián, Görögországon és Törökországon keresztül, 1818-ban pedig Olaszországban folytatott tanulmányainak igen értékes magyarázatait szolgáltatotta Childe Harold negyedik énekének, melyeknek kisebb része a Byron-féle műhöz megjegyzések alakjában csatoltatott, nagyobbik része pedig mint önálló munka nyomtatott ki „Historical Illustrations to the Fourth Canto of Childe Harold“¹ címmel.

Maga Hobhouse által értesülünk róla, hogy reggeli sétáikon La Mirában, úgyszintén esti lovaglásaik közben, több ízben figyelmeztette a költőt néhány, a leírásokban igen kíváncsós kiegészítésre és e figyelmeztetéseket Byron bizonyára annál szívesebben fogadta, mert magának is az volt a nézete, hogy Rómában nagyon is rövid időt töltött. Ilyképen a tudós és nagy olvasottságú barát közreműködésével ezen utolsó és hasonlíthatatlanul terjedelmesebb, 186 versszakból álló éneknek legnagyobb része kétségtelenül mintegy költői katalógusává lesz az örök város főbb nevezetességeinek, a melynek azonban egyetlen számát sem nélkülöznénk szívesen, annyira vonzóak a költőnek kifejezései; a ki gondolatainak arany szálaival mindent felékesít, midőn a haldokló gladiator szobra előtt áll, abban nem csupán az antik szobrászatnak egy remekét látja, de meglátja ott a távolban, a Duna partján, a barbárnak durván összerótt kunyhóját is, melyben hitvese várja hazatértét annak, kinek vére

¹ Történeti magyarázatok a Childe Harold negyedik énekéhez.

már az aréna porondját itatja, hogy látványossággul szolgáljon a rómaiaknak.

Gladiator fekszik a porban előttem,
Gyengülő karjára leroskad erőtlen.
Benéz a halálba férfias szemével . . .
Feje lehanyatlik . . . Ráborul az éjjel.
És nyitott sebéből vér hull tompán esve,
Mint nyári zivatar első kövér cseppje.
Az aréna ködben úszik körüllette :
Üdv, zsvaj zeng annak, a ki őt legyőzte.
S neki meg kell halni, leverve, elbukva,
Még mielőtt az üdv zaja elcsitulna.

Hallja, de nem bánja . . . Messze száll a lelke...
Nem ad ő már semmit erre az életre !
Egyszerű házikó áll a Duna mellett,
Ifjúsága ottan boldogságban tellett.
Ott élnek társai, barbár apja, anyja . . .
S ő itt életével Rómát mulattatja.
Ünnepi multság kiszivárgó vére.
Melylyel lelke száll el . . . Ki áll bosszút érte ?
Keljetek fel góthok ! Szítsatok vad lángot !
Döntsétek üszkökbe, romba e világot !

(Ford. Pásztor Árpád.)

Igy fakad élet a költő számára az élettelen márványból is, költészete mindezt dús fénynyel ragyogja be, csillogóbbá varázsolva az izzó színeket — és miként a leáldozó napnak biborsugarai, úgy ömlik el költészetének fénye az ókor classikus színhelyén és ősrégi emlékein.

Ebben az énekben eltűnik a Childe Harold árnya. Byron, a mint mondja, már ráúnt, hogy hőse és a saját személye közé válaszvonalat húzzon, minthogy azt úgysem vette figyelembe senki sem és ezentúl első személyben szól hozzánk. Az alaphang megma-

radt olyan világfájdalommal telítettnék, mert hiszen Itália földjén lépten-nyomon az emberi nagyság és pompa mulandóságára emlékeztetünk, komoly emlékek tódulnak minden gondolkodni tudó utas elé és Byron pessimistikus, noha gazdag poesissel körülírt kifejezését nyújtja az ősrégi szomorúsággal telített kijelentésnek: „Vanitas Vanitatum et omnia Vanitas!“ De midőn lelkünk végre látszólag megnyugodott és egy pillanatra felszabadult a multnak szomorú terhe alól, elég egy hang, egy fuvallat, egy illat, hogy a kízó emlékek súlya ismét ránehezedjék a szegény emberi szívre. Akkor nyilvánul meg legérdeesebben a költő lehangoltsága, midőn a saját sorsáról tesz említést, midőn hontalanságát kesergi, midőn ellenségeire, kiknek lelkeit a Colosseumban a Nemesisnek, a bosszú istennőjének ajánlja fel, zúdul rá haragja. Más költeményeivel egyező némely vonatkoztatás nem enged kétséget aziránt, hogy legelső sorban kinek a fejére zúdul a költő átka. De általánosságban csak ritkán esik meg az éneknek reánk maradt kéziratában, hogy az egyes helyeket többféle változatban tervezte volna; azt a versszakot azonban, melyben a költő átkozódásai felhangzanak, majdnem minden egyes sorában többféleképp fogalmazta meg és minden szónak a hatását gondosan mérlegelte. Az ezt követő versszakban egy nő ellen fordul Byron haragja, ki arra használta volt fel azt az időt, midőn a költő társadalmilag tönkrement, hogy még jobban ellene izgassa a közvéleményt, azzal, hogy elbeszélés alakjában a leggyűlöletesebb színekben írja le a vele szemben követett eljárását; már néhány héttel utána, hogy Byron örökre elhagyta hazáját, megjelent Lamb Karolina lady regénye, a „Glenarvon“.

E munka teljes értéktelenségét irodalmi szempontból senki sem vitatta el, Byron pedig megvetéssel tekintett rá és azon velencei censornak, ki annak olasz fordítását el akarta tiltani, azt mondta válaszul, hogy egyáltalán semmi kifogása sincsen a könyvnek olasz nyelven való megjelenése ellen, minthogy semminemű vonatkozást sem talál benne a saját személyére, mindazonáltal mélyen felháborította őt a Karolina lady galád eljárása, azért szánta tehát neki is a néhány odavetett megvető kifejezést az összes ellenségei ellen irányuló anathemában. Ezt a versszakot azonban később ismét törölte, a minek aesthetikai szempontból csak örülni lehet.

A zarándokútnak eme befejező énekét érdemei elismeréseül barátjának és tanácsadójának, Hobhouse-nak ajánlta a költő, kéziratát pedig maga Hobhouse vitte el Londonba, a hol is 1818 április 28-án került nyilvánosságra a mű. Ez a munka Byron költői pályafutásában fordulópontot jelez: elnémul a Childe Harold lágyan csengő, megható, csak nagy ritkán erős affektusokra felemelkedő hangja, helyette pedig a Don Juan költőjének sokkalta zengzetesebb, de sokkalta élesebb és még a legfülsértőbb hamis hangoktól sem visszariadó hangja szólal meg.

Nagyon valószínű, hogy e változásra barátjának, Hobhouse-nak a befolyása is mérvadó volt: jelenléte, elmés, gúnyos megjegyzései bizonyára sokban hozzájárultak, hogy Byronnak költői önmegismerését siettessék. Byron tudatára ébredt annak, hogy az általa mindeddig nagy tökélyvel, de viszont egyoldalúlag kifejtett typus, a titokzatos, rejtélyes, saját magával és a világgal meghasonlott, bűvös typusa „Manfred“-ben jutott végleges kifejezésre és hogy

annak megismétlése csakis gyöngítené a vele elért hatást és művészi szempontból hiba lenne. „I certainly am a devil of a mannerist, and must leave it off!”¹ ezt írja maga a költő „Manfred” befejezése után kiadójának és úgy látszik, hogy Hobhouse is egy véleményen volt vele. Bármennyire bámulta is lánglelkű barátját, úgy hatott reá annak az egész világ előtt kitárt búskomorsága, folytonos, fáradt kóborlásai, mint mesterkélt csinálmány, mint egy álarcz, a mely mögé valódi arczát rejti a költő. Nem is átalotta Byronnak egy, a Genfi-tó mellett megírt költeményét: a „Stanzas to Augusta” egyikét parodizálni és hasonméretű csúfondáros versekben a költőt arra inteni, hogy szüntesse már be végre örökös panaszait, mert hiszen azok humbugnál nem egyebek, ő alapjában véve a legvígabb kedélyű ember, ki földi javakban sem szenved hiányt. Az a benyomásunk támad, miszerint igen üdvös az angol költészetre nézve, hogy Hobhouse nem sokáig időzött Velenczében barátjánál, hanem Rómába utazott: az ő sarcastikus közelében aligha íródott volna meg a Manfred dráma. Visszatérése után, a mint láttuk, anélkül hogy a költemény zománczán kárt tett volna, a Childe Harold negyedik énekét több tárgyi tartalommal látta el. Midőn Byron ifjúkorának nagy költői alkotása befejezést nyert és a költő új tervek mérlegelésébe kezdett, Hobhouse naponti együttlétük alkalmával bizonyára megerősítette abbeli szándékát, miszerint művészetének új, derültebb iránya felé törekedjék. És épp a mérlegelések ezen idejében történt, hogy a jó véletlen, mely már olyan gyakran előnyö-

¹ Bizonyára a modorosság ördöge vagyok és föl kell vele hagynom!

sen befolyásolta volt az angol költészet kifejlődését, egy irodalmi újdonságot nyújtott a költő kezébe, a mely mind tartalmilag, mind alakilag útmutatóul szolgált ama vágyva megkívánt új ország felé.

1817 első hónapjaiban egy kis bohózszerű epos jelent meg négy énekben, melynek tárgyát a leghíresebb mondakör, Arthur király mondaköre szolgáltatta, „King Arthur and his Round Table“¹ czimzéssel. Frere János Hookhan a tudós szerző, kit Byron mint irodalmi férfiút nagyrabecsült, mind a tárggyal való elbánást, mind a vers mértékét, az ottava rima-t, a hasonnemű olasz költők, Pulci és Berni verseiből sajátította el, magát a tárgyat azonban még náluk is hevenyészettebben adta elő: legfontosabb volt előtte és olvasói előtt mindmáig az is maradt, a hogy azt humoros és satirikus fordulatokkal fűszerezte, melyekkel gyakran egykorú viszonyokat is érintett. Byron elolvasta, jót nevetett, rögtön utánzásra ösztönözve, hasonlólt alkotni meg is próbálkozik. Alig néhány nap alatt létre jön, 1817 őszén, La Miraban velencei elbeszélése „Beppo“, a mely már február végén, még a Childe Harold utolsó éneke előtt, ki is nyomattatik.

Ezen szépen csergedező ottavákban elmondott történetnek tartalma nagyon egyszerű; a különböző nemzetek irodalmában már olyannyira elterjedt motívumnak egészen egyszerű ismétlését nyújtja nekünk a holtnak hitt férjről, ki váratlanul visszatér. Beppo velencei kereskedő, férje a szép Laurának, üzleti utazásról nem tér vissza többé. A szép Laura pedig, miután hosszasan megsiratta, egy gróf, egy világfi karjaiban lel vigasztalást. Egy farsangi ünnepély alkal-

¹ Artur király és kerek asztala.

mával a szép Laura, ki már éppenséggel nem volt fiatal, de az öltözködés művészetében felette járatos, nagy feltűnést kelt a férfivilágban és főképp egy török férfi az, ki egy perczre sem téveszti őt szem elől. Midőn a szép asszony kora hajnalban grófja karján eltávozik, a török már palotája lépcsőjén lesi hazatértét. A gróf ki akarja utasítani a tolazkodót, de az ismeretlen hirtelen mint a régen holtnak hitt férj leplezi le magát és a szép asszonynyal szemben jogait követeli. Az ellentétek barátságosan elsimulnak, Laura újra házaseletet él férjével, s a grófról sem mond le egészen.

Addig míg eme velencei történetet meg nem írta, Byront szigorúan erkölcsös irányú költőnek minősíthetjük, kinél a csupán futólag érintett bűnt, legott teljes szigorral a bűnhődés követte. A költő Beppójával olyan világba tér be, hol a bűn szabadon járhat-kelhet, anélkül hogy a bűnhődés azonnal elérné — egy olyan világba, melynek erkölcsileg súlyos ügyletét tréfásan, mint valamely igen természetes dolgot írta le. A szemei előtt lepergő velencei valóságból merít, mely sok olyan gáláns párt mutatott be neki, mint a milyen Laura és grófja volt.

És e tekintetben is úgy tűnik fel előttünk Beppo, mint a valóságnak tükre, mint a Don Juan főbb részének előtanulmánya.

Poloniusnak közismert szavai, melyekkel a rövidség előnyeit fejtegeti, sem alkalmazhatók a Beppóhoz hasonló elbeszélésekre, az ilyenekre sokkal inkább ráillik emez alaptétel: „Digression is the soul of wit”.¹ Minthogy Byronnál a tárgytól való eltérések —

¹ Az élcz lelke az elkalandozás.

mikben Frere irányát követve, annyira bővelkedik — képezik e költeménynek legmegragadóbb részleteit, mindaz, a mit a költő e pillanatban a politika, irodalom és az írókat illetőleg szíven viselt, itt merész ottavákban jutott kifejezésre. Maró gúnynyal ostorozza egyik általa gyűlölt költőt, valamint az akademikusokat, „a hatalmas anya“ fiait, a kik szeretnék, hogy szellemeseknek tartassanak, de tényleg még arra sem képesek, hogy a finom emberekhez hasonlíttassanak. Szóval az egész íróvilágról, az előkelő, a jó társaságban otthonos szerző álláspontjából kifolyólag becsmérő lenézéssel nyilatkozik, még szárazlelkű feleségét sem kiméli, éles satirája olykor az emberi társadalmat általánosságban tűzi ki célpontjául, mint például ama bizonyos hasonlatban, melyben a feketére mázolt, koporsószerű gondolákról emlékezik meg, mikben derült kedélyű, vidám emberek szórakoznak, noha az egész úgy fest, mintha halottaskocsin, temetésről térnének vissza. Szóval Byron újra szabad folyást enged sokáig elnyomott, satirikus vénájának, élvezettel cseveg és gúnyolódik mindekekről; elénken elképzelhetjük, miként mulat a két jóbarát, midőn Byron esténként vagy a reggeli alkalmával új és új malitiosus versszakokat olvas fel. A költő maga annál inkább élvezi derült alkotásait, mivel ezekkel meg akarja hazudtolni az egyhangúság és modorosság vádját, melyet művei ellen emeltek.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Allegra a Palazzo Mocenigo-ban. „Mazeppa.“ „Don Juan“ I—II.

Az 1817-ik évnek vége felé Byron Velenczében azt a hírt kapta, mely, miután már rég leszámolt e reá nézve oly fájdalmas eszmével, csakis jólesően hathatott reája: newsteadi birtokát jó áron eladták, még pedig egyik iskolatársának a régi harrowi időkből, Wildmann Tamás ezredesnek. Az igen jelentékeny árösszeg, 94,500 font sterling, végre lehetővé tette Byronnak, hogy adósságait kifizethesse, a maradékból pedig minden anyagi gondtól ment életet folytathasson, annál inkább, miután 1816-ban, pénzügyi helyzetének legváltáságosabb napjaiban, végre mégis arra a józan elhatározásra jutott, hogy a Murray által felkínált igen tetemes honorariumot elfogadja és saját céljaira használja fel. A „Korinthusi ostrom“ kiadása, nemkülönben a continensen, Svájcban és Velenczében kifejtett munkássága és nagy költői tevékenysége lehetővé tették Byronnak, hogy ott, hol annyival jutányosabb volt a megélhetés, mint Angliában, tollának termékeiből kényelmesen megéljen, most pedig birtoka árából már grand seigneurként léphetett fel. Anyagi helyzetének ilyenén javulása követ-

keztében elsősorban nagyobb házat bérelt Velenczében, a Canale Granden fekvő Palazzo Mocenigót, melyet 1818 május havában el is foglalt, úgyszintén bérbe vett egy Este mellett, az euganei dombokon fekvő nyaralót, melyben azonban sohasem lakott.

Miután Hobhouse 1818-ban visszatért Angliába, a villa tulajdonosával, Hoppner Richard Belgrave angol főkonzullal érintkezett a leggyakrabban. Majdnem naponként kijött érte lóháton, hogy a Lidón együtt tegyék meg sétalovaglásukat. A velencei népetet leginkább a farsang alatt tanulta meg ismerni, a midőn ő maga is szívesen beleveté magát az álarzosok tömegébe, a jó társaságot ellenben a velencei főnemesség házaiban figyelte meg, melyek ajánlólevelei folytán megnyíltak számára. Általánosságban mindaddig, míg nála az újságnak varázsa tart, igen elismerőleg nyilatkozik Velenczéről, annak férfi-, de főkép női lakosságáról. Az ő lelkére is mély hatást gyakorol e városnak romantikus varázsa, melyet már annyi költő megénekelt és melyet halhatatlan mesterművek alakjai oly sűrűn benépesítenek. Valahányszor holdvilágnál áthalad a világ e legbájosabb fogadóterén, a Márkus-téren, önkéntelenül Schiller „Geisterseher“-jének egy jelenete lebeg szeme előtt; lebilincseli e népnek lágyan csengő dialektusa, valamint annak behizelgő modora. De emellett mégis fájdalmasan, bántóan hat reá e remek város nyilvánvaló hanyatlása és ezen érzéséből fakadt egyik akkori költeménye is, az „Ode to Venice“, melyet 1818. év nyarán költött. Ezen óda széles vonalakban tárja eléink a „Pilgrimage“ utolsó énekének első versszakában felhangzó kesergését Velence hanyatlásán, a mely abban összponosul, hogy annak ellentétéül

az amerikai köztársaság hatalmas felvirágzását dicsőíti.

Ugyanabban a Murrayhoz intézett, 1818 július 9-éről keltezett levelében, melyben ez óda befejezését jelenti be, Byron még két más költeményéről is tesz említést, azok egyikének komoly történet, a másikénak tárgya pedig a Beppóéhez hasonló tréfás. E tréfás történet felemlítésében először utal rá leghíresebb művének, a „Don Juan“-nak keletkezésére, a komoly történet alatt ellenben „Mazeppa“ verses elbeszélését érti, melyet az 1818. év folyamán be is végez és az azt követő év június havában az ódával egyidejűleg nyilvánosságra hoz.

Épp úgy mint a „Chilloni fogoly“ és „Tasso“, úgy „Mazeppa“-ban is a kozák fejedelem első személyben beszél, a költő azonban elbeszélését igen ügyesen történelmi keretbe foglalja. XII. Károly svéd király a számára oly végzetessé vált pultavai ütközet után néhány hűséges emberével a győzelmes oroszok elől menekül. Ezek közt van Mazeppa is, az ukrainai hetman, az erőteljes aggastyán, tapasztalt hadfi és felülmúlhatatlan lovas. Egyik estén elmondja Mazeppa a holtfáradt királynak, — a kinek szemeit kerüli az álom — első kényszerült, nagy, önkénytelen lovaglásának történetét. Elmondja, mint nyerte meg mint apród egy szépséges grófnő kegyét, hogyan kötötte őt ennek feldühödt férje meztelenül egy vad ló hátára, mint száguldott vele ez a ló erdőkön, folyókon keresztül, farkasok által üldöztetve, hogyan vitte őt el egész a pusztáig, a hol a kozákok ráakadtak, ápolták és számos vakmerő harczi tette után fejedelmükké választották.

Mazeppa elbeszélése rövid rímpárokban van, melye-

ket számos, még rövidebb háromlábú versszak tarkít. Ez a metrum leginkább alkalmas, hogy kifejezést adjon az elbeszélésben elmondott őrült vágatásnak: a versek úgy törtetnek, úgy rohannak, száguldanak előre, akár a pusztába visszamenekülő mén. Szinte látjuk, mint száguld el mellettünk a habzó paripa, tehetetlen, vérrel borított lovasával, feltartóztatlanul, egy kérelhetetlen végzet által ostorozva, akár Vilmos és Lenore kísérteties paripája. Sorra felvonul előttünk a Dnjeperen való éjjeli átúsztatás, a paripának a pusztába való megérkezése, szinte látjuk, mint veszi őt körül a vad lovak megszámlálhatlan serege, mint hőkölnék vissza, midőn Mazeppa lova összerogy, látjuk a lekötözött lovas utolsó kétségbeesett vergődését az elhullott ló hátán, mely fölött ott keringenek már a prédára leső keselyűk, mindezek egyes kimagasló pontjai a minden ízében erőteljes, életteljes elbeszélésnek. Mily szépen hasonlítja össze Hugó Viktor egyik művében az angol költőt amaz ifjúval, a kit vad paripája elragad és elvisz a pusztába, a hol fejedelmi koronát lel fel, míg a költőt magasan szárnyaló geniusa elragadja a költészet tágas országába, a hol ő is megéli a minden századokon keresztül tündöklő, dicső költői koronát.

Mazeppa paripájának vad haragját, melyet szokatlan terhe felingerel, Byron az elkényeztetett gyermek dühös haragjával hasonlítja össze, midőn kívánságát megtagadják. Kissé merész hasonlat, melyet egy akkorian nem éppen szokatlan látvány ébreszt fel benne. Ezidőtájt kis vendég érkezett a Palazzo Mocenigóba és 1818-ban néhány hónapig ott is tartózkodott e duhaj legényotthonban, melybe legkevesébbé sem illett bele: egy még alig kétéves kékszemű, arany-

hajú kis leányka, Clairmont Jankának 1817 január 12-én született leánygyermek. A kicsikét anyja és a Shelley-házaspár hozták át magukkal Olaszországba és küldték, csupán egy dajka kíséretében, Milanóból Velenczébe, mivelhogy anyja elől kérlelhetlenül zárva maradt Byron háza. A költő azonban legjobb belátása szerint gondoskodni kívánt az élénk szép gyermekről, a kis Allegráról és apai gondoskodásának legelső kötelességei egyikének tekintette a gyermeket anyjától elválasztani. Ez az intézkedése elsősorban a gyermek egészségére volt hátrányos. Shelleynek, a ki nejének, kit elhagyott volt, tragikus halála után Godwin Máriát, Clairmont miss mostohanővérét vette feleségül, többszörösen kellett ama, reá nézve kétségtelenül igen bántó szerepre vállalkoznia, hogy a gyermek érdekében Janka és Byron közt közbenjárjon. Byron ugyan a legbarátságosabban jött eléje, felkínálta nyári lakásul Este mellett fekvő villáját és meg is engedte, hogy 1818 őszén a kis Allegra ott néhány hétig anyjánál időzzék, de minden más kívánsága és kérése siket fülekre talált nála, ő a gyermek nevelését teljesen a saját belátása szerint óhajtotta vezetni. Shelley e villából gyakran átrándult Velenczébe Byron látogatására és egyes benyomásait, valamint a Byronnal folytatott beszélgetésének egyes töredékeit „Julian és Maddalo” című szép költeményében örökítette meg, melyben Maddalo gróf Byront személyesíti. E költeményben bájos kis vázlatot is találunk, mely a Palazzo Mocenigóban játszadozó kis Allegrát ábrázolja.

Shelley annyira megváltozottnak találta Byront, hogy, a mint mondja, alig ismert reája. A borongós kedélyű költő egész megélénkült és igen boldognak látszik, csakhogy ezen előnyös benyomás a többszöri

látogatás folyamán nem bizonyult maradandónak. Byron már 1818 augusztus havában történt első látogatása alkalmával felolvassa költőtársának Don Juan első énekét. „Körülbelül a Beppo stylusa, de hasonlíthatatlanul szebb és jobb“ — így írja Shelley. Ez az első ének még azon év november havában Angliába vándorolt, utána néhány hóval később, 1819 április havában követte a második ének, melynek terjedelme meghaladja a kétszáz ottavát, mindkét éneket pedig 1819 júliusban együttesen hozzák nyilvánosságra, anélkül hogy akár a szerző, akár a kiadó nevét közölték volna, csupán a nyomda neve volt a címlapon feltüntetve. Ezt a kiadványt, úgy látszik, megelőzte a költő londoni barátai és bizalmasainak értekezlete, de utóbb e kis areopag ellenkezése dacára mégis létrejött: Byron határozottan ragaszkodott merész művének kinyomatásához, még pedig csonkítatlan kiadásához.

A XVIII. században, azon században, melyre Byron az angol irodalom virágzásának tetőpontját helyezi, az akkori híres regényírók egyike művében egy szép, jólelkű, de kissé könnyelmű ifjú történetét vázolja, kit számos, a legtöbb esetben szerelmi és részben nagyon is kétes természetű kalandjai után végül egy bájos és kedves dúsgazdag örökösne kezével boldogít. Ez volt a XVIII-ik századbeli regényírók és drámaíróknál az ifjú világfiaknak szokásos megjutalmazása. És lehet, hogy Fielding Henrik „Tom Jones“-a, a XVIII. század leghíresebb könnyelmű gavallérja, ébreszti fel Byronban, ki ezidőtájt költői hősének egy új típusát keresi, azt a gondolatot, hogy egy hasonló hajlamú ifjú történetét írja meg, még pedig versben és ama szikrázó stylusban, melyben már Beppóban

is annyira remekel. A két hős külső körülményei — *sit venia verbo* — ugyan nagyban különböznek: így Tom Jones kalandos barangolásában csupán angol földre szorítkozik, valamint Fielding satírája és leírásai is tisztán angol tárgyakra és viszonyokra vonatkoznak, Byron Don Juanja ellenben a Délnek forró, hevesvérű szülötte és a költő művében a saját vándorlásaiban szerzett emlékeit is felhasználja. Elvezeti hőstét a Földközi-tenger partjaira, valamint sok idegen országba, kosmopolitának tüntetve fel őt, végül azonban ő is Angliába telepíti át az ifjú spanyolt, itt tervezte valószínűleg pályája bevégzését is. A két ifjú azonban jellemben igen hasonló, mindkettő jólelkű, bátor és szándékuk alapján mindig jó, de egyúttal mindkettő gyenge jellemű, minden erkölcsi tartalom híján való, mindennemű kisértésnek készségesen meghódoló. Sok rokonvonást mutat fel a két műnek tervezete is: mindkét ifjú, mind az angol, mind a spanyol, egy szerelmi kaland folytán kénytelen hazájából távozni; mindkettő szüntelen barangolásai közben folytonosan kalandokba keveredik, mindketten a nők beczézett kedvencei, szépséges pártfogóik kezei közt azonban lágy viaszszá válnak. Azon feltevésben, miszerint Byron Fielding híres regényének köszönheti Don Juanja életrajzának eszméjét, sok a valószínűség; kétségtelenül bizonyos, hogy az a pillanat, melyben az eszme agyában formát öltött, a költő szerencsés, ötletekben annyira dús életpályája legjelentősebb eseményének tekinthető.

Juan szülővárosa Sevilla, a szép asszonyairól és narancsairól híres spanyol város. Apja Don José vérbeli hidalgó, kinek ereiben egyetlen csepp mór vagy zsidó vér sincs — anyja Donna Inez, igen

tudós asszonyság, ki nagy előszeretettel foglalkozik matematikával és nyelvtudományokkal. Amolyan eleven számológép, a józan erkölcs megtestesülése — szóval mindennekefelett tökéletes lény, férje szemében mindenesetre túlságosan az, mivelhogy ő nem képes neje műveltségi magaslatára felemelkedni és ennél fogva néha tiltott utakra téved, hogy ekként üdüljön fel az asszony tökéletességének nyomasztó súlya alól. A házastársak folytonosan perlekednek és a tudós asszonyság sürgetésére válasra is kerül a dolog, ha-hogy Don José hirtelen halála véget nem vet az ügyvédek és a világ egy hosszú botrányokban gazdag per elé tekintő reményeinek.

A kis Juant anyja egészen a saját példájára neveli az erények mintaképének. Fia számára a legjobb mestereket választja és mindenekelőtt arra ügyel, hogy tanulmányaiban erősen hangsúlyoztassék az erkölcsi elem, miért is természetesen a classikus mythologia szerelmes istenei és félistenei is nagy visszatszést keltenek benne. Juannak a görög és római classikusokat csak gondosan megrostált kiadásban volt szabad olvasnia. Már úgy látszott, hogy e bölcs nevelésnek gyümölcse meg is felel a hozzáfűzött reményeknek: tizenhatéves korában Don Juan fényes képzettségű, csinos, karcsú ifjúvá fejlődött, kit mindenki már férfiszámba vesz, a miről azonban anyja hallani sem akar.

Sevilla előkelő társaságának ama kiváltságos hölgyei közt, kiket Donna Inez barátságával kitüntet, feltűnik a bájos Donna Julia, egy ötvenéves férfi ifjú felesége, ki szerelem nélkül lett férje nejevé, a rossz nyelvek ellenben azt suttogják, hogy régente viszont a derék Donna Inez gyengéd érzelmeket táplált e

férfiú iránt. Donna Julia barátnője házában szemtanuja lesz, mint serdül ifjúvá a csinos fiú és sokszor egész ártatlanul dédelgeti őt, mindaddig, míg elérkezik az az idő, melyben a szép Juan egyáltalán nem megy már gyermek számba. Ekkor melegebb érzések ébrednek a fiatal asszony le nem foglalt szívében, melyeket eleinte úgy akar leküzdeni, hogy lehetőleg kerüli a fiatalemberrel való találkozást, mindaddig, míg emegyávaságáért szemrehányással nem illette magát, s úgy okoskodik, hogy egy erényes és erényében biztos asszonynak nem szabad gyáván meghátrálnia a kísértés elől, hanem inkább bátran szembe kell hogy nézzen vele és legyőzze azt. Csakhogy az ifjú Juan is már halálosan beleszeretett a bájos asszonyba, anélkül hogy világos tudatára ébredt volna érzelmeinek. A két fiatal szív ösztönszerűen egymás felé röpül, miközben Donna Inez, az anyák legóvatosabbja és leggyanakvóbbja, úgy látszik mit sem sejt mindeme küzdelmekről és zavarokról, de az is lehetséges, hogy fia nevelését ily szép kezek által akarja bevégeztetni, vagy hogy a szép Julia férjének, Don Alfonzónak, akarja felnyitni szemeit, hahogy túlságos magas véleménynyel volna felesége iránt. És eközben leszáll ama forró júniusi nap alkonya, melyben az ifjú emberpár titokban találkozik és Donna Julia megbánja, bár későn, azon hősies elhatározását, hogy bátran szembenéz a veszedelemmel, de az is lehet, hogy egyáltalán helyt sem ad a megbánásnak. Már néhány hónap mulva nyilvános botránnyá fajul a dolog: Don Alfonzó, kinek lelkében felköltötték a gyanut, egy novemberi éjszakán ügyvédje és számos barátja kíséretében behatol felesége hálószobájába, hogy a bűnöst a világ megvetésének kiszolgáltassa. Kénytelen azon-

ban a mélyen megbántott hölgy rázúduló bőséges szidalmazásai által kísérve, melyekkel ötven évét vetik szemére, megszegyenítve visszavonulni, anélkül hogy vetélytársát meg is pillantotta volna. De kis vártatva visszatér és abbeli igyekezetében, hogy felesége előtt bűnbánóan vezekeljen és őt lecsillapítsa, hirtelen megbotlik egy pár czipőben, melyek egyáltalán nem tekintethetők női czipőknek. Kardjáért rohan el, eközben Juan, kit Donna Julia bámulatos ügyességgel elrejtett volt, menekülni próbál, de a rohanva visszasiető férjbe ütközik, ezt levágja és ép bőrrel megmenekül. A szép Julia jó hírnevének azonban ezzel alaposan vége, zárdába csukják, Juant pedig anyja utazni küldi.

A második énekben Juant már a hajón találjuk, mely távoli partokra viszi. Szíve vágyódva eped elvesztett kedvese után, könnyezve olvassa annak lemondásteljes búcsúlevelét, de ezalatt tengeri betegség lepi meg és elvonja fájdalmas kesergésétől, mivelhogy e baj kitörésének még a legizzóbb szenvedély sem képes gátat vetni. A legközelebbi napok eseményei viszont nem engedik, hogy a fiatalember teljesen átadja magát szerelmi bánatának, a legnagyobb veszedelemmel kerül szembe, élete forog kockán. Rettenetes vihar dül a tengeren, a hajó megtelik vízzel és a légénység minden erőfeszítése daczára süllyedni kezd. Juan most kimutatja lelkében szunynyadó derékségét: pisztolylyal kezében a szeszes ita-
lokkal megtöltött hordók elé áll és lelövással fenyeget bárkit, ki a veszedelem e legválságosabb pillanatában hozzájuk merészel közeledni, hogy lerészegedjék. De hasztalan minden erőfeszítés, a hajó számos utasával együtt elsüllyed, csak egynehánynak, köztük Juannak és nevelőjének, Pedrillónak, sikerül csóna-

kon megmenekülniök: csakhogy e menekvés majdnem mindnyájukra nézve egyértelmű a kínos halálnak gyötrelmes elodázásával,

Ekkor szünni kezd a vihar, a menekülteket, kik kissé fellélegzenek, most hogy a halálos veszedelem szünni kezd, hirtelen oly éhség fogja el, hogy egész kis élelmiszerkészletüket, mit a csónakba sikerült behányniok, egyszerre elfogyasztják. Szélszend áll be, csónakjuk mozdulatlanul lebeg a sötétkek habok felett, újra elfogja a hajótörötteket a kínzó éhség és oly elviselhetetlenné válik, hogy elhatározzák egyik társuk megölését, hogy ezzel táplálékot szerezzenek a többieknek. Az éhségtől félőrült emberek, Juan és néhány másnak kivételével, elfogyasztják a rettenetes eledelt, tetejébe pedig sós vizet isznak és majdnem mindannyian nyomorúságosan elpusztulnak. A megmaradottak is egymásután követik társaikat a halálba; úgy hogy midőn végre megpillantják a szárazföldet, a hajótöröttek közül már csak négyen örülhetnek e vágyva várt látványnak és ez utolsó négy ember közül is csupán Juannak sikerül élve elérnie a partot. A hullámok magasra feldobják őt a partra, ő pedig kétségbeesetten vágja be körmeit a homokba, nehogy újra magukkal ragadják és visszadobják a könnyörtelen tengerbe. Ereje elhagyja, aléltan, mély kábultságban fekszik a parton, közel van halálához. Ifjú ereje azonban diadalmaskodik, felnyitja szemeit és egy fiatal leányka bájos arczát pillantja meg, ki szánakozva hajol le hozzá. A tenger árja a görög Archipelagus egyik kis szigetére sodorta őt, melyen egy vakmerő kalóz és rabszolgakereskedő lakozik, pompás, gattettei nyereségéből feldisznított tágas épületben. A szépséges hajadon pedig, ki a hajótörött ifjúra rátalált és

öt. szolgálóleánya segítségével egy rejtett barlangba vitte el, e bájos samaritana Haidée, a kalóz egyetlen leánya. Kénytelen titokban ápolni pártfogoltját, mivel tudja, hogy apja, noha ő is ellátná az ifjút étellel, itallal, később múlhatatlanul eladná rabszolgának. Így múlik el egy hónap, míg végre apja újra elindul, hogy a tengeren prédára lessen. Minden feszélyező kényszer alól felszabadulva, a sziget szépséges herczegkisasszonya teljesen átengedi ártatlan szívét amaz édes, erős, új érzésnek, az idegen szép ifjú iránt érzett szerelemnek. Szavakban ugyan nem érthetik meg egymást, mivel Juan nem bírja az újgörög nyelvet a leány pedig nem beszél spanyolul, de annál többet fejez ki pillantásuk. Egymást kézen fogva, andalognak ketten a kavicsok és kagylók közt az alkonyat hűvös óráiban a tengerparton. Vértörősen áldozik le a nap a sötétkék dombok mögött, ezüstös fényben tűnik fel az esthajnalesillag a rózsás égbolton. Szemük pillantása végigtekint a halkan hullámzó tenger végtelen területén, majd egymásba mélyed és ajkaik az első hosszú csókban egybeforrnak. Haidée, a természet büntelen gyermeke, habozás nélkül átengedi magát szerelmének, ezután csupán kedvesének él.

S mikor a mámor tűnő erejét
 Juan legyőzi és álomra dől:
 Hajd nem alszik. Ifjának fejét
 Gyöngéd-szilárdan keble tartja föl,
 A mely eget, a Boldogság helyét
 Elnézi hosszan, — majd azt, a mitől
 Feszül a szíve s a mi üdvöt ad:
 Alvó Juan ábrázatát.

Örül a gyermek, hogyha fénybe néz,
 Szopós, szíván a tápláló anyát,

Kevély arab, vendégét óvni kész,
 Buzgó hívő, szentséget hogyha lát,
 Zsákmány fölött a harczos tengerész,
 Zsobrák, csörgetvén gyűjtött aranyát; —
 De minden jónál százszor kedvesebb:
 Virrasztanod szendergő kedvesed.

Ott fekszik, alva, — nincs egy hangja sem,
 Egész valója most csak benned él;
 Olyan szelíd, oly néma s védtelen,
 Mit sem tud arról, hogy látása kék;
 A mit tett, gondolt, el van zárva benn',
 Takarja mind örök rejtélyű mély;
 Ott fekszik, — vele szépsége, hibája,
 Merő halott, de rajt' az élet bája.

Így örzi Hajdó szunnyadó hívét, —
 S a szerelem, éj, tenger e magánya
 Ah! egyesülten vívja meg szívét.
 Hullám-szült ifja ott van véle, nála,
 Szirtjét a vad part védve tárja szét,
 Szerelmük fészke biztos üdv tanyája.
 Sok csillag néz rá és egyik se látott
 Kigyúlt arcánál tisztább boldogságot.

(Ford. *Ábrányi Emil*.)

Egyetlen felhő sem zavarja a fiatal emberpár boldogságát, paradicsommá lesz a föld számukra. E bájos idyll közepén vége szakad a második éneknek.

Byron londoni barátai főképp abból a szempontból elleneztek e költemény kiadását, mivel az hallatlanul éles támadással illeti Byron ladyt. Nem kívánatos, így mondják, hogy a költő családi viszálykodása újra és főképp ily gyűlölködő formában a nyilvánosság elé vitessék. Ezen kifogással tisztán baráti kötelességüknek tettek eleget. Minden jóakaró ember előtt méltán kelthetett visszatetszést a Byron lady ellen

irányuló ádáz satira, mely Donna Inez alakjában jut kifejezésre.

Hires, tanult hölgy volt az anyja, telve
Roppant tudással. Összegyűlt fejében
A nagy világ minden keresztény nyelve.
Eszéhez méltó nem volt más, csak éppen
A virtusa. Elénk vitára kelve :
Bölcslet legyűrt! . . . S a legszelídebb képen
Irigység ült, látván magasztos lényét,
Erénye báját és elméje fényét.

A feje, ó az káptalan! Betéve
Szavalta Lopet, tudta Calderont ;
Ha egy színész bensült vón szerepébe,
Ő sűg vala s mindent fülébe mond.
Homályt borítna Feinagl nevére.
Rendszer mit ér? E fej mindent leront.
Olyan memoriát még ő se színez,
Mint a milyennel birt e donna Inez.

Mathesis volt a kedvencz tudománya,
És főerénye a nagylelkűség.
Ha élczelt (néha tette) Attikára
Gondolt az ember. És — irgalmas ég —
A fenségesnek mily sűrű homálya
Lengett komoly szavában! Soha még
Ilyen csodát! . . . Selyem, muszlin meg karton
Ruhákban járt, és . . . De megyek már! Pardon!

Diák és hellén képzettsége volt,
— A pater noster és az alfabet —
A fransz regényt kedvelte. (Csak ha szólt
E finom nyelven : botlott, tévedett.)
De legkevésbbé tudta a spanyolt,
Mert sokszor azt, a mit nyelvére vett,
Lélek nem érti. Sphinx jött sphinx után.
Vagy így akarta megszépíteni tán?

Az angol s héber nyelvet is szeretete,
 S azt állította: e kettő rokon.
 Bő érveit a szentírásból vette,
 (Ha tetszik, nézz utána, mi jogon.)
 Egy megjegyzését én előttem tette,
 És ezt idézni van talán okom:
 „Csodálatos! . . . E héber szóval: *lenni*,
 Egyértelmű a britt—pokolra menni!“

A legtöbb nő csacsog, — de ő ha nézett:
 Homiliákat praedicált szeme.
 Önfékező böles actusokra készebb,
 Mint Sir Romilly, jog védszelleme,
 Államjavító, kit már rejt enyészet,
 Elpusztítván önnönmagát . . . Íme,
 Újabb adat, hogy minden hiú por.
 (A bíróság kimondta: elmekór.)

Szabjuk rövide: mozgó számítás,
 Sétára kelt Edgeworth-regény vala,
 A nevelésnek élő könyve, más
 Nők mintaképe, erkölcs védőfala;
 Megtestesült dicső erény, tudás:
 Összhangos, mint az angyalok dala.
 Csöpp gyarlóságot sem foghatni rája.
 Hibátlan — ah csupán ez a hibája!

Tökéletes volt . . . Több! Páratlan! Oly
 Remek, ki képes versenyezni szenttel.
 Látván, hogy itt kárt nem tesz a pokol,
 Őrzőangyala pensióba ment el.
 Perczekre mindent pontosan tagol,
 Az óra sem jár ily szabályos renddel.
 Egy van csupán, hozzá közel csak az jár
 Bűvös „kenőcsöd“, páratlan Makassár!

Tökéletes volt. Ah de földünk hátán
 Tökéletesnek lenni mit sem ér!
 Évát is akkor csókolgatta Ádám,
 Mikor bezárult az édeni tér,

Hol szűz nyugalmat rontott meg a sátán.
(De addig! Szunnyadt mellükben a vér?)
José is ott járt — Éva hű fia —
A hol tilos volt almát rágnia.

(Ford. Ábrányi Emil.)

Valóban, mi sem lehet tapintatlanabb, kiméletlenebb, mint viszályuknak ilyen nyilvános meghurczoltatása és e kegyetlen támadás, melyet a költő egy nő ellen intéz, örök időkre megfosztja őt a finoman érző, férfias gondolkodású ember dicsőséges hírnevétől. Byronnak elkeseredése az ő morális „Klytemnästrája“, az ő matematikus Medéája ellen (a költő majdnem annyi leleményességet fejt ki, hogy felesége számára a kellő csúfneveket kitalálja, mint a milyen leleményes Dickens abban, hogy gyermekei számára megtalálja a becéző vagy tréfás elnevezéseket) velenczei tartózkodása alkalmával már valósággal bosszúvágó gyűlöletté fajul. Ő, a ki teljesen a pillanat hatása alatt állott, ő a ki kiadójának az első ének nyomdaívét az Inez-caricaturával együtt visszaküldi és azonfelül sentimentalisan megjegyzi, hogy Milbanke miss öreg háztartási naplóját megtartotta, azért, mert benne ez a szó „háztartás“ kétszer is sajátkezűleg bele van írva, mely az egyedüli irat, melyet feleségétől, a válási okiratra jegyzett aláírásán kívül, magának megtartott — ő, a ki elhatározásait óráról órára meg tudta változtatni —, ennek az asszonynak vas elhatározása előtt, a ki reá nézve véglegesen megközelíthetetlen maradt, talány előtt áll és növekvő, de teljesen tehetetlen dühvel viseltetik iránta. Igaz, hogy ellenségei sem kímélik őt. Ada leányát a törvényszék gyámkodására bízzák, hogy ezzel eleje vétessék mindennemű apai beavatkozásának. Ez oly intézkedés, melyet Byron joggal

újabb, halálosan sértő eljárásnak bélyegez és a mely ellen szenvedélyesen bár, de hasztalanul tiltakozik. A Byron lady ellen táplált gyűlölete még annak jogi tanácsadóira is kiterjed. Egyikük, Romilly Sámuel sir, 1818 októberben elhalt felesége után való bánatában öngyilkosságot követ el — és valóban bántóan hat, hogy Byron bele nem fárad jogi ellenfele szomorú sorsán való örvendezésébe. 1818 november 18-áról keltezett, feleségéhez intézett, nagyon is színpadias hangon tartott levelében arra utal, hogy az a férfi, ki hozzájárult, hogy ő családi körétől megfosztassék, most szintén családi szerencsétlenségnek esett áldozatul: öngyilkossá lett — és ezzel a gonosztevők legaljasabbjává süllyedt; útszálon földelték volna el, ha barátai nem nyilvánítják elmebetegnek.

Nem hiába folyamodott hát ő, a költő, Rómában a bosszú istennőjéhez segítségért, ott az istennőnek szentelt templom romjai alatt (ez alatt a Nemesisről szóló versszakot érti Childe Harold negyedik énekében). Don Juanban is találunk Romilly öngyilkossá-gára vonatkozó kissé enyhébben tartott célzást.

Személyes bosszúvágy érzéséből fakad azon Don Juanban közzétett, az egykorú költők ellen intézett igen heves kifakadása is. Haragjának célpontja az a bizonyos költő, a kit már irodalmi satirájában is arra figyelmeztetett, hogy van poeta, ki túlsokat és túlhosszan énekel — ez a férfi Southey Róbert, az eposíró. Byron londoni szereplése alatt, dicsőségének fénykorában, személyes ismeretséget köt a két költő, annyiban kedvező eredménynyel, hogy legalább külsőleg nyerik meg egymás tetszését. Byron Southey szép fejformáját dicséri s annak kiválóan epikus kifejezését. Bensőleg azonban semmi tekintetben sem

vonzódtak egymáshoz, mivelhogy Southeyt is, mint annyi sok más a szabadságért lelkesülő férfit, elijeszt a francia forradalom vad vihara és ő is átvedlik ifjú forradalmárból politikai és egyházi conservatív állampolgárrá — úgyannyira, hogy 1813-ban a „poeta laureatus” czímet kapja. Ezzel Southey Byron szemeiben mindvégig politikai és vallási renegát marad, kinek a költeményeiben és irataiban oly erélyesen kifejezett, határozottan erkölcsös iránya most képmutatásként tűnik fel előtte; ezen véleményével azonban igen nagy igazságtalanságot követ el az ugyan rendkívül önféjű, de amellett feltétlenül tisztességes ember ellen. Byronnak ezen általános ellenszenvéhez még tisztán személyes ellenszenve is járult: a költő ugyanis, teljesen igazságtalanul, azzal vádolja meg Southeyt, hogy ő róla svájcz utazása után — Byronnak a Shelley-családdal való benső viszonyára czélozva — azt a rágalmat terjesztette, hogy a két költő Svájcban Godwin Mária és Clairmont Janka testvérpárral közösen tiltott viszonyt folytatott volna. Ezért meg is bosszulja magát Byron azzal, hogy a minden inkább, mint szigorú erkölcsű Don Juanját a szigorúan erkölcsös poetának, Southey Bobnak, ajánlja, még pedig igen csipős versekben, melyekben ennek Pálfordulását tárgyalja. Ez alkalommal Wordsworthnak is kijut néhány vágás: unalmas, érthetetlen poetának mondja őt, valamint köpönyegforgatónak s a saját hasznára törekedő politikusnak. Még maróbb s élesebb gúnynyal halmozza el azonban Byron e furcsa ajánlásában örökös politikai bűnbakját, az angol külügyminisztert, Castlereagh lordot: a rozsdás bilincsek kontár foltozójának csúfolja őt, ki Isten és emberek től megvetve, csak megérdemelt jutalomban részesül.

Szóval az egész ajánlásban Byron minden ellenfelére kiönti epéjét, de ezzel mégsem okoz semmi bajt, mivel Don Juan névtelenül jelenvén meg, Byron maga járul hozzá, hogy kimaradjon. Nem akarta Southeyt oly hevesen megtámadni akkor, a midőn nevét eltitkolja. Csak Byron halála után hozták nyilvánosságra az ajánlást. De még magában a költeményben is sűrűn találunk satirikus megjegyzéseket a költő irodalmi és politikai ellenlábasairól. Nevek, mint Southey, Wordsworth, Castlereagh hasonlóan hatnak Byronra, mint a hogyan harmadik Napoleon neve a jelenkor legkiválóbb angol költőjére, Swinburne-re hat. Nem nevezheti meg őket, anélkül hogy valamely gyalázó szóval ne kísérje nevük említését.

Tartsd nagyra Miltont, Drydent, Pope-ot, ám
 Southeyt, Col'ridget, Wordsworthot ne vedd be;
 Az első szájas renegát, silány,
 Wordsworth fajankó, Col'ridge mákonyt szed be;
 Crabbe szeszélyes, mint a hiú lány,
 Campbellt, bár szikkadt, gyakran vedd kezédbe;
 Ne csenj Rogertől: bámuld szende báját
 S ne udvarold meg Moore Tamás múzsáját.

Meg ne kívánd Sothebynek se ritka
 Pegasusát sem semmiért; hamis
 Tanu ne légy, mint némely „kék tarisznya“
 (Egy díszpéldányt ismertem magam is).
 Szóval: csak azt edd, a mit a harisnya
 Eléd kínál; úgy használd a mi kis
 Talentumod van, a hogy én kimérem!
 Ez a valódi, bölcs kritika kérem!

Ki tartja azt, hogy a jelen poema
 Erkölcstelen? Ha van, ezennel intem:
 Míg nincs sírásra ok, maradjon néma
 És menjen át még egyszer újra minden

Egyes szakon (ha meg nem ejti tréma)
 Hogy tévedett, akkor belátja menten;
 Egyébiránt leszállit egy szakasz
 A helyre is, hol sül-fő mind a gaz.

S ha volna mégis, a ki így se lát,
 Bangó, ki balgán önvesztébe fut,
 Szavamnak nem hisz, sőt hitelt nem ad
 Saját szemének s kiabálja rút
 Oktondi képpel: „Nincs moralja!“ — hát
 Annak, ha pap, azt mondom: Ön hazud!
 Ha kapitány vagy műítész metél föl:
 „Hazudtok szintén — ám csak tévedésből.“

(Ford. Ábrányi Emil.)

A legbuzgóbban védekezik azonban a költő azon, még barátaitól is hangoztatott vád ellen, melylyel azok műveit erkölcsteleneknek bélyegzik. Ariostóra, Lafontaine-re, Shakespeare-re és sok más híres költőre hivatkozik, kik épp oly fesztelenül mondják ki véleményüket, mint ő; költeményét különben mindig erkölcsösnek bizonyítja, de ha a tömeg ezen erkölcsöt nem érti, úgy ő abban nem hibás. Költeményt egyáltalán lehetetlen tisztán erkölcsi szempontból megbírálni; abban a fődolog, hogy a vers jó és az egész költemény érdekesítő legyen, egyedül a bárgyúság az, melyre nincsen mentség. Ő különben megveti a köznapi képmutatást; költeményei lelke legmélyéből fakadtak, a szenvedély, a hevesség és még sok más ok készítették rá, de soha, sohasem — a hogyan Shakespeare Coriolanusával mondatja — igyekezett azon, hogy a „csőcselék“ hízeglő véleményét megnyerje.

A modern olvasó kétségtelenül igazat ad a költőnek abban, hogy oly élesen kikel az erkölcsi közfelfogás

ellen; az olvasót, kinek akarata ellenére hozzá kellett szoknia ahhoz, hogy a két nem közti legintimebb viszony szabadon tárgyalassék, bizonyára nem botránkoztatja meg a fiatal spanyol hős különféle szerelmi kalandja, de inkább az azokban felsorolt egy-némely felesleges, piszkos részlet. Igaz, ha a Don Juan tárgyi elemeit tekintjük, gyakran úgy érezzük, mintha visszatérnénk a XVIII. század regényíróinak tisztátalan világába, azon közállapotokhoz, miket Fielding, Smollett és Sterne oly nagy kedvteléssel és oly kiváló tehetséggel írtak le. Byronnak igazat kell adnunk, midőn védekezésében ezekre a művekre is ráutal: ő sem rosszabb, ha már nem is jobb, mint ők. Könnyen érthető, mily kínosan hat ez a XVIII. század erkölcsi színvonalára való sülyedés egy olyan emberre, mint Southey, ki életerejét annak a feladatnak szentelte, hogy hazája irodalmát megtisztítsa. Az ő szemében úgy tűnhetett fel Don Juan, mint a legújabb angol irodalom szégyenfoltja, mint az angol költészet ellen intézett felségsértés. Ezzel a minden alkalommal hangoztatott kárhoztató ítéletével Southey honfitársai nagy és hatalmas pártjának szócsöve volt, az egykorú kritikusok legtöbbje nem talál szavakat, hogy kifejezést adjon megbotránkozásának Byron e legújabb költeménye iránt.

Azóta a Don Juant már régen elismerték a nagy költő leggenialisabb művének és nem szüntek meg azt dicsőíteni. Kortársainak nagyon is érthető megbotránkozása a költő mindennemű indiscretiójával szemben azóta már tárgytalanná vált előttünk, mi már szabadon élvezhetjük a női jellemeknek finom elemzését, a sok bájos, valamint a rémséges leírásokat, bámulhatjuk az oly szabadon szárnyaló ottavák

megragadó báját, melyeket a költő látszólag oly mesés könnyűséggel kezel. Don Juannak a költészetre kiterjedő nagy hatásának titka, mely már a két első énekből is kihat, abban a páratlan kíméletlenségben rejlik, a melylyel Byron a saját személyét érintő, valamint Angliát és az egész emberiséget foglalkoztató kérdéseket tárgyalja; abban a vakmerőségben, melylyel az eddig a költészet elől elzárt területre merészkedik, abban a korlátlan szabadságban, melylyel tollával a legmagasztosabb, valamint a legaljasabb dolgokat egyaránt ecseteli. Az ő példája sok bilincset tört ketté, ő adta meg a költészetnek nagyobb mozgékonyt, simulékonyt, az ő példájára új és tágabb tér nyílt meg. Byron Don Juanját sok tekintetben a XVIII. század személyeskedő prosai elbeszélésével hasonlíthatjuk össze. Így Sterne Lőrincz plébános Tristram Shandyjével. Mindkét műben sok a bántó, sőt beteges elem, mindazonáltal egészben véve a szó legszorosabb értelmében felszabadítólag hatottak; mindketten új elemekkel bővítették a világirodalmat, melyek soha többé nem mehetnek veszendőbe. Bizonyára akad mindenkor olvasó, kiben a Don Juanéhoz hasonló műfaj visszatetszést ébreszt, kire a valódi poesisból ledér czélzásokba és maró satirába való megokolatlan átmenet, a midőn a költő a bánatból átsap a legpajkosabb hahotába, épp oly kellemetlenül hat, mint egy zenei egyveleg hirtelen váltakozó hangulata, de az a bámulatos ügyesség, melylyel Byron ezen szellemi ugrásokat véghez viszi, bizonyára kényszeríteni fogja e szőrszálhasogatókat is, hogy őt készségesen elismerjék e műfaj nagymesterének. Bizonyos, hogy mindenki előtt, ki oly sokoldalú és változatos, a legkü-

lőnfélébb ízléseknek megfelelő költészetének egyes képét, hacsak futólag is, megbámulhatta, az örökké felejthetetlen marad. Legyen az maga az ifjú hős, ki a hajó oldalának támaszkodva, bánatos hangulatban nézi, mint tűnnek el a távolban hazája partjai és eközben imádott Júliájának utolsó levelét olvassa és gondolatban újra hűséget esküszik neki, de egyúttal a tengeri betegséggel küzködik — vagy legyen az a bájos Haidée, a mint ama ragyogó csillagos éjjel a keblén pihenő ifjú álmát őrzi, míg őt forró, ifjú szerelmének teljes, minden kétséget kizáró boldogságérzete fogja el.

TIZEDIK FEJEZET.

Guiccioli Teréz. Moore Tamás Velenczében. Byron önéletrajza.
Átköltözés Ravennába.

1819 április havában Byron egy társaságban megismerkedik az alig húsz éves fiatal asszonynyal, Guiccioli Teréz grófnővel, ki előkelő ravennai nemesi családból származik és ki körülbelül félév óta a nálánál jóval idősebb férfinak, Guiccioli grófnak, a romagnai birtokosnak lett nejévé. Külső megjelenésükben az össze nem illő hitestársak egy másik olasz házaspárra emlékeztetnek bennünket, melyet Byron egyik követője legkiválóbb költeményében megénekel: Browning Róbert Pompiliáját és ennek gyilkos férjét, Franceschini Guido grófot értjük. Ennek tragikus tulajdonságai azonban Guiccioli grófból teljesen hiányoznak, csakis piszkos kapzsisága van meg benne. Az ifjú Teréz grófnő is, a ki úgy látszik, nem kevésbé boldogtalan házasságban él, mint Pompilia, Byront felszabadítójaként üdvözli és mihamar el is árulja vonzalmát iránta. A kortársak véleménye a grófnő külsejét illetőleg igen különböző. Moore, ki őt 1819-ben La Mirában meglátja, egyáltalán nem valami lelkesülten beszél róla, mások ellenben meg-

csodálják gyönyörű alakját, ragyogó arcszínét, kék szemeit, de főképp dús aranyszőke haját, mely Tizian és Giorgione asszonyaira emlékeztet. Minden véleményből azonban kiviláglik, hogy megjelenése az olasz uralkodó női szépségtől különböző és valószínűleg éppen ezzel lett a germán szépségeszmény iránt fogékony angol költőre nézve vonzó jelenség.

A viszony, mely Byront a grófnőhöz fűzi, kétségtelenül mihamar bensővé vált, mivel már akkor, midőn Guiccioli feleségét április végén Ravennába visszaviszi, viszonyuk oly bizalmas volt, hogy Byron határozott ígéretet tesz a grófnőnek arra nézve, hogy őt Ravennában meglátogatja. A költő június elején valóban követi is a grófnőt, bár igen kelletlenül, mint ezt egy, Hoppner főkonzulhoz intézett leveléből kiolvassuk, a melyben kiváló cynismussal és szeretetlenséggel nyilatkozik Guiccioli grófnőről és ennek iránta támasztott igényeiről. Egyáltalán részéről gyengéd vonzalomról szó sem lehet; az a mód, a hogy leveleiben a grófnővel való viszonyának legintimebb részleteit tárgyalja s a hogyan e legújabb szeretkezésével, az olasz főnemesség hölgyével eldicsekszik, legjobban bizonyítják, mily erkölcsrontó hatással volt reája velencei tartózkodása, valamint az afajta nőkkel, mint Segati signora és a költő Fornarinájával, Cogni pékmester feleségével való mindennapi érintkezése.

Ravennába érkezve, az ő érette elepedő grófnőt (környezete nézete szerint) halálos betegen látja viszont, a költő jelenlétének hatása alatt azonban mihamar felgyógyul. Férje is rendkívül barátságosan fogadja őt, úgyannyira, hogy Byron kissé meghökken és egy esetleges tördőfésre számít: a nemes gróf azonban nyilvánvalóan inkább vendége befolyását, valamint

pénztárczáját óhajtja saját javára igénybe venni. Eltűri, hogy Byron őket augusztusban Bolognába elkísérje és úgy látszik, az ellen sem tiltakozik, hogy a grófnő szeptember közepén Byron társaságában Bolognából Velenczébe utazzék; elannyira, hogy a gonosz nyelvek szerint Byron vagy megszöktette a grófnőt, vagy pedig a gróf eladta neki hitvesét. Ez a mende-monda bizonyítja legjobban, hogy a gróf honfitársai szemében milyen kiváló becsülésnek örvendett. Byron La Mira-villáját rendezte be a grófnő számára és együtt tölti vele az őszt, míg október végén vagy november elején újra meg nem jelenik a gróf és vissza nem követeli feleségét. E kívánságnak Byron, úgy látszik — egy leveléből következően — szívesen eleget is tett volna. Mindenesetre azonban eléggé nyugodtan mérlegeli a grófnőtől való elválás lehetőségét; semmiesetre sem hagyja el a szegény teremtet — így mondja —, ki az ő hibája folytán jutott e végzetes helyzetbe, azonban, noha kötelezve érzi magát, hogy őt, ki vele egyenrangú, támogassa, meg sem kísérlendi, hogy a grófnőt elhatározásában befolyásolja. A házastársak esetleges kibékülése esetére majd visszatér Angliába; ellenkező esetben pedig eltávozik a grófnővel Franciaországba vagy Amerikába, megváltoztatja nevét és nyugodt, visszavonult életet folytat oldalán. Ez az elhatározása azt a benyomást kelti bennünk, hogy igen kevésbé csábítja a dolgoknak ilyen alakulása, hogy egyáltalán nem mérlegeli komolyan szavait, szóval, hogy nem rajongó szerelem fűzi őt a fiatal asszonyhoz.

Miután a gróf Byront, felesége által, egyezer fontnyi összeg előlegezésére szólítja fel, mely arcátlan követelése azonban megtagadásra lel, azt követeli,

hogy feleségének vissza kell térnie vele Ravennába. E kívánságának a grófnő, főleg Byron rábeszélésének engedve, végre november végén eleget is tesz. A költő még egy olasz nyelven megírt, szerelemtől és bánattól ömlengő levelet juttat el hozzá Ravennába, de aztán előkészületeket tesz, hogy Angliába visszatérjen. Az utolsó pillanatban azonban, midőn már útra készen áll, megváltoztatja szándékát, részint Anglia ellenében táplált leküzdhetlen ellenszenve miatt — a hogy Murray-nak írja —, részint pedig azért, mivel mégsem képes elhagyni Olaszországot, anélkül hogy még egyszer ne lássa kedvesét; legalább így nyilatkozik a grófnővel szemben. Döntsön ő maga abban, vajjon boldogságához fontosabb-e az ő jövedele, vagy távozása, reá, a „cittadino del mondo“-ra nézve egyre megy, bármely országban tartózkodik. És a grófnő határozott is, még pedig oly értelemben, hogy Ravennába való megérkezése után nyomban oly súlyosan megbetegedett, hogy tulajdon édesapja, az öreg Gamba gróf, ki eddig határozottan rossz szemmel nézte leányának viszonyát az idegen lordhoz és költőhöz, most egyenesen Byronhoz fordul és kérve kéri őt, térne vissza Terézhez, mivelhogy ezt férje sem ellenzi. Byron elmegy és ekkor egészen úgy alakul át a tényállás, a mint az Beppójában a szép Laura és török imádója és grófja egymáshoz való viszonyában megtörténik. Byron Ravennában marad és maga Guiccioli gróf béréért átenged neki lakást a saját palotájában, úgy hogy a hamarosan felgyógyult grófnő együttesen élvezi férjének és kedvesének társaságát.

Mielőtt Byron elhagyná Velenczét, abban az örömben részesül, hogy hűséges barátját, Moore-t házában fogadhatja, öt év óta először és utoljára életében.

Moore 1819 október 7-én érkezik meg és néhány napot tölt, mint Byron vendége, a Palazzo Mocenigo-ban, mialatt maga a költő La Mirában, Guiccioli grófnőnél tartózkodik. Moore szerint Byron külsőleg igen megváltozott, meghízott és megjelenése kevésbé festői, hangulata ellenben igen derült; el van telve ama pajzán jókedvvel, melyet rendesen a meghitt baráti körnek tartogat. Ez a jókedv nem volt barátjának inyére, mivel költőtársának éppen nem romantikus nyilatkozatai megzavarták azt a hangulatot, melyet dicsőséges alkonyatnak tekintett, melynek fényessége Velenczén és a távoli Alpeseken nyugodott. E látogatása alkalmával Byron barátjának átadja az 1816-ik évig terjedő önéletrajzának egy vázlatát, melyet ez azonban csakis halála után bocsáthat a nyilvánosság elé. E feljegyzések éppen nem aféle Rousseau példájára készült „Önvallomások“ — jegyzi meg —, sok mindent kihagyott belőlök, főkép a szerelmi kalandjaira és más fontos dolgokra vonatkozó részleteket, minthogy nem akarja mások nevét meghurczolni; összefoglalja azonban bennük egyes dolgokról táplált véleményét, számtalan tréfás feljegyzéseit, valamint a házasságára vonatkozó pontos adatokat és az azokból kifolyó következményeket. Mindezt pedig az igazság keretében adja elő, a mennyire ez tudniillik érdekelt létére lehetséges. Később folytatja Byron e feljegyzéseket, egész 1820 decemberig.¹ Ezt főkép Moore barátjára való tekintetből teszi, ki, miután pénzzavarral küzd, 1821-ben a kéziratot Byron tudtával és beleegyezésével 2000 guineán Murraynak adta el. Sohasem jutott azonban nyilvánosságra a költőnek

¹ Rövidebb kiegészítést nyert 1821. év tavaszán.

önéletrajza, miután néhány héttel halála után, 1824 május 17-én, a kéziratot Moore, Hobhouse, Murray és még néhány más barátja jelenlétében elégette. Több ízben meg is támadták Moore Tamást, hogy beleegyezett és nekünk, utódjainak, szinte még ma is megremeg kezünk, hogy e becses okmányt kiragadjuk a lángok közül. Abban viszont nem kételkedhetünk, hogy Byron barátai alapos megfontolás után legjobb belátásuk szerint cselekedtek. A költőnek, úgy látszik, halála előtt az volt szándéka, hogy a kéziratot visszavásárolja; ellenben nagyon is kétséges, hogy feljegyzéseinek teljes elpusztításába belenyugodott volna.

1819 december közepén három ott töltött év után véget ért Byron emlékezetes velencei tartózkodása. A költő teljesen kijózanodva távozott. Ez alatt nem éppen a várost értjük, a mely számára történetével együtt mindvégig vonzó és rokonszenves maradt, hanem inkább Velence lakosságát, melyről utóbb a lehető legrosszabb véleménynyel van. Épp miattuk nevezi el a bájos lagunavárost „a tenger Sodomájának”. Ravennából írt első levelében azt hangoztatja, hogy ő itt egy társaságban több szépséget, ifjúságot és a nőknél több ékszert látott, mint a mennyit a „tenger Sodomájában” ötven év leforgása óta láttak. Eme, Velence ellen táplált ellenszenvét a saját kicsapongó életmódjának természetes következményére vezethetjük vissza. Hiszen már a gondoliérek is készségesen mulattatták az idegeneket az erre vonatkozó őrült és sok tekintetben hazug, vagy mindenesetre túlzott elbeszélésekkel: Byron személye volt akkoriban Velenczének egyik legvonzóbb nevezetessége. Hogy Byron, a költő, emez eszeveszett kicsapongások-

ban — mikbe Byron, az ember, belevetette magát, hogy angol otthona elvesztésén érzett fájdalmát és elkeseredését elkábítsa — mégsem merült el teljesen, ezt fényesen bizonyítják a Velenczében létrejött halhatatlan művei. A költő életmódja bizton megbotránkoztatja a moralistákat; ellenben az életíró és a kritikus, kinek feladata, hogy a lángeszű férfiú halhatatlan és egész életmunkásságát egybefoglalja, kell hogy szem előtt tartsa, mily mély hatással volt a költőre ez örök szépségű város folytonos látása, annak multjából és jelenéből kifolyó varázsa. Ezzel kapcsolatosan a velencei években kell hogy lássuk Byron rövid élet-pályájának legfontosabb, legtartalmasabb éveit.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Ravenna. „Dante jóslása.“ „Don Juan“ III—V. Guiccioli grófnő válása. „Marino Faliero.“ „Sardanapal.“ „A két Foscari.“ „Az utolsó ítélet látomása.“

A csendes Ravennában, Theodorich gót király és Dante örök nyugvóhelyén, igen barátságos fogadtatásban részesült Byron, mint az ifjú grófnő imádója — cicisbeo-ja —, úgy ennek rokonsága, valamint az egész főúri társaság részéről egyaránt. Úgy látszott, hogy senki sem ütközik meg a köztük fennálló viszonyon, legkevésbé pedig a férj. Guiccioli Teréz egészsége lassan javul és Byron e napokban valósággal sok időt és gondoskodást szentelt neki.

Irodalmi munkássága nem szenved megszakítást. Az 1820-iki téli hónapok alatt főképp azzal foglalkozik, hogy többféle költeményét befejezi, melyekbe nagyrészen még átköltözése előtt fogott bele. Ezen költeményei egyikében kifejezésre jut már hódolata azon fennkölt lelkű költő iránt, kinek emlékezete egész Ravennát betölti. Már első ízben történt látogatása alkalmával, 1819 júniusban, azt az óhaját fejezi ki Guiccioli grófnő, hogy Byron, ki Tasso keservét már megénekelte, most a halhatatlan száműzött fájdalomnak adjon kifejezést. A szikra legott tüzet is

fogott, még ez első tartózkodás alatt megírja a magának Danténak tulajdonított költemény egy részét e címmel: „The Prophecy of Dante”.¹ Byron azután Velenczében folytatta és 1820 márczius havában Ravennából Londonba küldi, hol 1821 áprilisban ki is adják. Byron e költeményében az Angliában kevésbé ismert, a „Divina Commedia”-ban alkalmazott „terza rima”-t használja és épp azon kiváló nehézségek leküzdése miatt, melyeket a versmérték okozott, nagyon is büszke e művére és a legjobbnak jelenti ki, mit valaha írt.

Az utókor nem adott a költőnek ebben igazat. Aránylag legnagyobb hatással van reánk a négy ének közül az első, melyben Dante saját magáról beszél. Ebben nagy művének bevégezéséről számol be, arról, hogy mily fájdalmasan érinti lelkét, midőn visiójának dicsőséges világából kénytelen leszállani a vígasztalan valóságba, hogy még néhány reménytelen évet, az öregséggel küzködve, lemorzsoljon. Beszél gyűlöletéről, melyet kegyetlen szülővárosa iránt — a melyből kitaszították — táplál. E ponton hatalmasan fölvert hullámokban csap fel az angol költő szava, mivel azon érzelmeknek kell kifejezést adnia, miket ő is oly nagy mértékben átérez. Ő maga is száműzöttnek vallja magát, ő is haraggal van eltelve hazája iránt, melynek kemény ítélete folytán nyugtát nem lelő vándorra lett és kóborolva rója a föld színét. Danténak felelőse ellen irányuló éles támadása is Byron saját lelkéből fakad, hiszen a „Divina Commedia”-ból kölcsönzi a nejeire alkalmazott jellemzést is. Ismételten úgy említi levelében, mint „la fiera moglie”-t, kinek házsár-

¹ Dante jóslása.

tos természete oly keserű panaszra fakasztja Dante Rusticucci Jakabját.

A második ének is, melyben Dante³a házáját fenyegető veszedelmet és Olaszország hanyatlását megjósolja, hatalmasan kigondolt és megrajzolt részlet, erősen hatnak benne az olaszokhoz intézett figyelmeztetések, melyekkel férfias tettek elkövetésére tüzei fel őket s ez intések az ének utolsó szavában, az Unité! szóban pontosulnak össze.

A két utolsó énekben ellenben, hol Dante főképp Olaszországnak jövőendő művészi remekeiről beszél és utódait, Petrarcat és Tassót, de főként Tassót dicsőíti, a kit nagyobbra tart a Laura halhatatlan költőjénél is, később pedig Michel Angelo fennkölt művészetét hangoztatja, kinek műveihez még az Olaszországot eltipró hódítók is tiszta bámulattal tekintenek fel, ebben az ének befejező részében foglalt művészettörténelmi és művészetbíráló tárgy nem igen illik a költő személyiségéhez. Danténak csupán a saját keservéről, az emberi lelket mozgó nagy szenvedélyekről, valamint az emberi gondolkodás legfőbb és legvégső céljairól kellene énekelnie.

Az utolsó velencei hónapok és a Ravennában töltött első év legkiválóbb terméke a Don Juan folytatása, mely ezen időben három énekkel gazdagodott. Ez énekekben megrajzolt három alak a legnagyobb mértékben leköti figyelmünket. A sziget hercegisasszonyának, Haidéenek atyja, a bosszút álló Lambro, ki oly kegyetlenül megzavarja a szerelmesek idylljét és az ifjú Juant eladja rabszolgának, úgyszintén maga Haidée, midőn kedvesétől elválasztva eleped, elfonnyad és meghal, akár az éltető napsugártól megfosztott virág. Később a gyönyörű,

buja Gulbeyaz szultánának alakja bontakozik ki előttünk, kinek szerelmes szeszélyeivel szemben azonban Juan, a rabszolga, több férfias méltóságot tanusít, mint elődje, Tom Jones, a Bellaston ladyval folytatott ocsmány viszonyában. A kalóznak sokáig vasakarattal megfékezett, de egyszerre pusztító erővel kitörő dühe, gyermekének néma halódása és a kegyencznő buja szerelmi vágya oly művészi tökélyvel vannak megrajzolva, hogy gazdag, finom színezetükben teljes kárpótlást találunk az ének egyes, kevésbbé érdekfeszítő részeiért, mint pl. Juan társainak a balsorsban, a szintén rabszolgának szánt operaénekesek és énekesnők kissé aprólékos ecsetelésében.

A költő compositiójának módjában előbbeni műveiben kifejtett módszeréhez ragaszkodik. A komoly-nak a tréfással való tarka változatosságában mutatja be nekünk művét — sok személyes tapasztalatot és életének mindennapi eseményét szövi bele —, úgy hogy Don Juannak élményei egyúttal a költő poetikus naplójaként is tekinthetők. Közbeszúrva a költői plasztikának valóságos kis remekeivel találkozunk; többek közt azon bájos, egy görög domborműre emlékeztető csoporttal, midőn a gyermekek megkoszorúzzák a hatalmas, hófehér kost

Kis gyermekek virággal ékítik
Fehér kos szarvát s körülötte járnak;
Komoly fejét meghajtja a kicsik
Előtt szelíden fejdélme a nyájnak;
A csepp kacsók forgatják és viszik,
Mint gyenge bárányt; rossz kedve se támad,
Csak féltréfásan homlokát leszegzi,
De nyomban hátrál s egyiket se pedzi.

(Ford. *Ábrányi Emil*.)

és a lágycsengésű, kristálytisza Ave Máriában, mely dallamos, Dante mintájára készült és befejezésének szerencsés fordulatában még inkább kicsiszolt, mély-érzésű versekben hangzik el.

Ave Mária! Áldom a helyet,
Időt, országot, hol szent érzete
Oly édesen ringatta keblemet,
Mig halk varázsszal szállt a földre le.
Harangszó járt a néma táj felett
S a távol város zsongó éneke.
A rózsás légben fuvalom se lengett
S a lomb mégis mintegy imában rengett.

Ave Mária! Percze szent imának!
Ave Mária! Percze szerelemnek!
Ave Mária! A fiú s anyának
Szűz képe néz ránk, titkával a mennynek!
Ave Mária! Hódolunk e bájnak,
E szent galamb-árnyazta égi szemnek!
Bár festett kép, érezzük, mégse' bálvány,
Előttünk ily való szépségben állván.

(Ford. *Ábrányi Emil*.)

Byron panaszkodik, hogy eposa első énekének kedvezőtlen fogadtatása miatt elvették kedvét műve folytatásától, — de az olvasó ezt egyáltalán nem tapasztalja, — épp oly mesés gyorsasággal és könnyűséggel folynak a költő tollából a rímek, mint eddig. A harmadik és negyedik ének már 1820-ban jut el Londonba, az ötödik ének pedig ugyanazon év december havában követi; de csakis 1821 augusztusban nyomtatott ki mind a három ének egyszerre.

Byron 1821-ben azt írja kiadójának, hogy ez az öt ének a Don Juannak még csupán kezdetét foglalja magában; hogy még nem is tudja, hány énekre van

szüksége nagyarányú vázlata befejezéséhez. Egész Európán végig akarja vezetni Don Juanját, hősenek számtalan harczy és szerelmi kalanddal kell megküzdnie és végül a francia forradalomban kell halálát lelnie. Tréfásan hangzik ugyan a költő ezen kijelentése, de mindenestre világosan kitűnik abból, hogy Byron még cseppet sem unt rá hősére. Az ötödik ének befejeztével azonban mégis hosszabb időre megszakad az epos, még pedig magasabb parancsra: Guiccioli grófnő, ki az első két ének francia fordítását elolvasta, kérve kéri a költőt, bocsátaná útnak hősét, úgy hogy néhány hónappal későbben Byron valóban kijelenti, hogy eposa csupán ez öt énekre fog szoritkozni. Nővére is azt írja neki, hogy az emberek útalatosnak mondják e legújabb művét, hogy ő oly sok, kevéssé örvendetes megjegyzést hallott felőle, miszerint eltökölte, hogy el sem olvassa. Erre a költő bosszúsán azt jegyzi meg, hogy a nők azért ítélnek el annyira költeményét, mivel mindenekelőtt fenn akarják tartani a szenvedély érzelgősségének és illúziójának látszatát, az ő Don Juanja ellenben lerombolja mindezen szép tévedéseket és épp úgy nevet felettük, mint bármely más tréfás dolog felett; ezt pedig a nők el nem bírják viselni. Daczára ennek mégis meghajol a grófnő akarata előtt és megígéri, a mit tőle kíván, a mire az kiválóan dagályos hangon tartott levélben köszönetét fejezi ki. Az epost valóban több évre félre is tette, de a költő mégsem bírt művéről — melyben tehetségének erősen kifejlett satirikus elemeit oly fényesen ragyogtatja — teljesen lemondani.

Az engedékenységet, melyet Byron a grófnőnek őt, a költőt, jogaiban korlátozó kívánságával szemben

mutat, legjobban bizonyítja, hogy e nőnek mily nagy befolyása volt akkoriban rája. Ravennában mind bizalmasabbá fejlődik viszonyuk. A legfurcsább és legméltatlanabb szerep ebben a fiatal asszony férjének jut ki. Ő volt az, ki 1820-ban pénzért a költő rendelkezésére bocsájt lakást a saját palotájában, tehát ezzel mindent elkövet, hogy a szerelmeseket közelebb hozza egymáshoz; később, daczára ennek, mégis hirtelen nyilvános botrányt idéz elő, mely számára azon éppenséggel nem óhajtott tényt eredményezte, hogy a grófnő elválik tőle és 1820-ban újra visszatér atyjához, ennek Ravenna határában fekvő nyaralójába. Byron egyáltalán nem volt elragadtatva a dolgok ilyen alakulásán — nyilvánvalóan megijeszti az ebből folyó, őt terhelő felelősség — úgy hogy igen élénk színekkel festi le a grófnő előtt az elvált asszony szomorú sorsát. Teréz azonban szilárd marad és Byronnak be kell látnia, hogy ő mily nagy áldozatot hoz elhatározásával szerelmüknek — annál inkább, mivel mind a grófnő, mind hozzátartozói is a leghatározottabban visszautasítják abbeli ajánlatát, hogy a grófnő helyzetét anyagilag biztosítsa.

Ezidőtájt közös politikai meggyőződésük folytán bizalmas érintkezésbe lép a hölgy két legközelebbi rokonával, a két Gamba gróffal, atyjával és fivérével. Lelkesülten csatlakozik a költő is a carbonarik összeküvéséhez, melynek a két Gamba gróf tagja volt. Levelei telvék az Olaszországot leigázó gyűlölt osztrákok szidalmazásával — és annál nyomatékosabban ad ennek kifejezést —, mert nem ok nélkül meg van arról győződve, hogy leveleit felbontják. A véleményét oly szabadon hangoztató gazdag angol lord már rég szemet szúr a hatóságnak, már az 1819. évben

Bolognában való tartózkodása alkalmával is lépten-nyomon figyelik őt az olasz rendőrök, hogy minden tetteről pontosan beszámolhassanak a római központnak. Ravennában, a pápai kormány szeme láttára, tőle telhetőleg segíti a forradalmi propagandát, fegyvertárnak ajánlja fel lakását a carbonariknak, de még pénzbeli áldozatot sem kímél. Rendkívül lelkesedik Olaszország felszabadításának és egyesítésének eszméjeért s ebben a politika poesisét véli látni. Mind a költő, mind a szabadságért lelkesülő politikus előtt egyaránt kíváncsúnak tűnik fel e magasztos cél elérése, úgy hogy az olasz hazafiak letört reményei, nemkülönben az olasz népnek a vész legválságosabb pillanatában — az osztrák csapatok 1821 februárban történő bevonulásakor — való meghátrálása az angol költőre is nehéz csalódásként hatott. És mindeme külső és belső felindulások épp abba az időbe esnek, midőn a grófnő sorsa dülőre jut, tudniillik, hogy a pápa beleegyezését adja-e vagy sem válásához. Mindez pedig abban a hónapban történik, midőn Ravennában is annyira fel vannak tüzelve a kedélyek, hogy egy napon, 1820 decemberben, haldokolva hozták házába a pápai csapatokat vezénylő tisztet, kit orvul lőttek le — ezen eseményről még Don Juanjában is megemlékezik a költő —, szóval az izgalom és vihar mindeme napjaiban sem lankad Byron teremő szelleme. Még mielőtt Guiccioli grófnő kérésére egyelőre lemond eposának folytatásáról, még a Don Juan negyedik és ötödik énekének compositiója közben már újólág a költészet egy egészen más faja felé fordul — a dráma felé.

Byron épp oly módon akarja megírni drámáit, mint a hogyan lyrikus és epikus költeményeit meg-

írta, csakis azon szempontból, hogy örökké nyugtalan szellemét foglalkoztassa, legkevésbé sem törődve a közönség ízlésével. A gondolat, hogy a drámával próbálkozzék meg, folytonosan csábítja őt, mindamellett távol áll tőle az a kívánság, hogy magasröptű képzeletének alakjait a deszkákon szerepelni lássa. Ezt oly gyakran és oly nyomatékosan hangoztatja, hogy nem kételkedhetünk állításának őszinteségében: úgy mondja, hogy drámájának sikere őt egyáltalán nem örvendeztetné meg, annak balsikere ellenben igenis bántóan hatna reá. Általánosságban nem valami magas véleménynyel van az angol színpad, valamint az angol drámáról és egy ízben még azon panaszos állításra is vetemedik, miszerint az angoloknak egyáltalán nincsen is a szónak valódi értelemben vett drámájuk. Shakespeare az ő szemeiben csak a nagy barbár és a régi angol drámaírók szerinte a lehető legrosszabb példaadók, valósággal borzad azok szabálytalanságaitól. Ennélfogva mindenkor az a törekvése, hogy szabályszerű tragoediákat szerkesztszen és ezekben lehetőleg a nagy francia tragoediák egységes szabályaihoz tartsa magát.

Ha Byronnak a mult angol költőiről tett nyilatkozatait tekintjük, főkép azon igyekezete nyilvánul meg előttünk, hogy első sorban Pope műveinek kél védelmére a romantikusok támadásaival szemben és ezzel kedvencz költőjét hazája legnagyobb költői fölé helyezze, valamint azon törekvése, hogy Shakespeare nyomasztó nagyságát lekicsinyelje. Jobban ismeri ő Shakespeare-jét bármely más szerzőnél is, leveleiben és költeményeiben temérdek idézetet találunk és vonatkozásokat Shakespeare alakjaira — számos, oly gyorsan váltakozó érzései kifejezésére, csakis Shake-

speare műveiben találja meg a megfelelő szavakat — mindazonáltal sohasem volt képes Shakespeare művészi fenségének örömtelt, alázatos elismeréséig felemelkedni. Mélyen átérzi annak lehetetlenségét, hogy a lánglelkű költővel, ki oly sikerrel uralkodik az angol színpadon, sikeresen vetélkedjék. Épp ez a tudat az, mely leginkább hozzájárul ahhoz, hogy ő a drámai műfaj egy egész más irányának legyen előharczosa, a szabályszerű, a teremő szellemnek önkényét szigorú törvények által határolt iránynak válják lelkes védelmezőjévé. Teljesen másoknak akarja alkotni tragoediáit, mint Shakespeare és epigonjai, ne is lehessen azokat emezek műveivel összehasonlítani.

A régi drámák eseménydús, viharzó szenvedélyektől tobzódó irányát el akarja kerülni; az a szándéka, hogy egyszerű cselekmény keretében tárja elénk a mérsékelt hangon tartott, még annak tetőpontján is csak inkább elnyomott szenvedélytől áthatott, semmint lángoló szavakban kifejezett tárgyat.

E nézetében és igyekezetében még inkább megerősíti őt a kiváló olasz drámák beható tanulmányozása, miket Velenczében és Ravennában módjában állt alaposan megismerni és részben a színpadról is megfigyelhetni, mint például Alfieri gróf tragoediáit. E férfiú erőteljes egyénisége, drámáinak szigorú formája, azoknak szükséztű, fanyar nyelvezete, mely benyomást tesznek Byronra; saját bevallása szerint egy ízben Bolognában Alfieri „Mirra“ című tragoediájának előadása annyira megrázta őt, hogy könnyekbe tört ki. Így lett Alfieri sok tekintetben Byron példányképévé, de az, a mi a határozott, kemény olasznak — kinek szűk tehetsége bizonyos korlátok közé szorítja munkásságát — sajátos természete, az

angol költőnknel csupán utánzat, melylyel gátat vet a saját tudásának és szellemének gazdagságát, sokoldalúságát korlátozza. Legelső drámai művét, „Manfred“-ot, Byron teljesen a saját fényes tehetségéből meríti, szabad teret engedve genialis képzeletének és ezzel oly művet alkotott, melyben ugyan sok a szabadon feldolgozott idegen elem, de melynek mégis minden egyes jelenete a költő kiváló lángeszéről tesz tanuságot.

Drámai munkásságának második időszakában ellenben szándékosan lemond e szabad szárnyalásról, szorosán egy előre megrajzolt történelmi vázlatához alkalmazkodik és teljesen alárendeli saját énjét e történelmi cselekmény alakjainak. Az utókor meghozta döntő ítéletét: míg teljesen szabálytalan „Manfred“-ja, melyben alig van cselekmény, mely alapjában nem más, mint a költő személyének iszonyúan eltorzított, nagyított tükre, még ma is sokszor megjelenik a deszkákon, ezzel szemben Byron történelmi drámáinak tényleg az a sors jutott ki, melyet a szerző kívánt: többszörös kísérlet után sem tudták őket a színpadon megtartani.

Olaszországból meríti legelső történelmi drámájának tárgyát, melyet hirtelen érzett erős benyomás hoz létre. Midőn Byron első ízben szemléli meg a doge-palota híres Sala del maggior Consiglio-ját és az ebben elhelyezett dogék arczképeit, az ő pillantása is, úgy mint a többi szemlélőé, megdöbbenve tapad a képek közt látható résre, ama fekete táblára, melyen ez a felírás olvasható: *Hic est locus Marini Falieri decapitati pro criminibus.*¹ E pillá-

¹ Ez a vétkeiért lefejezett Marino Faliero helye.

nathan ébred fel lelkében a vágy, hogy e férfi nehéz sorsával foglalkozzék és bevallja, hogy mi sem bővölte őt el annyira Velenczében, mint a Faliero arczképére borított fekete fátyol, még a Rialto sem, daczára Shylock emlékezetének, sem pedig a Schiller „Geisterseher“-jének hatása által romantikus dicsfény-nyel övezett Márkus-tér. Már 1817 február havában pontos adatok után kutat a doge és összeesküvése tárgyában és azóta Marino Faliero fogva tartja Byron képzeletét. Tervének megvalósulása azonban csak később jött létre Ravennában, az 1820. év április és július közti időben.

A nyolczvanéves, rövid idő előtt dogénak megválasztott Marino Faliero fiatal velencei hölgyet vesz feleségül, egyik elhalt barátjának lányát, hogy a fiatal leányt Velenczében, „a bűnök e scorpiofészkében“ jobban megvédhesse; a szép Angiolina hálás hűséggel ragaszkodik férjéhez. Ekkor egy előkelő velencei ifjú, kit a doge fajtalan viselkedése miatt megbüntetett, azzal bosszúlja meg magát, hogy a doge trónusát aljas, gyalázó felirattal látja el, melyben az öreg dogét és fiatal feleségét ócsárolja. Az e sértésen felháborodott doge e gaztett méltó megtorlását követeli, a Negyvenek Tanácsa ellenben, mely mindenkor azon van, hogy a dogékkal a hatalmukra féltékeny aristokraták felsőbbségét éreztesse, megelégszik azzal, hogy a rágalmazót egy hónapi fogsággal sujtsa. Ezen igazságtalan ítélet folytán a tüzesvérű öreg ember gyűlölete — ki harczy érdemeinél fogva parancsoláshoz szokott és a kire már több ízben keserű sértésként hatott a tanácsnak hatalmát korlátozó határozata — a rágalmazó helyett a senatus ellen fordul és az abban megszemélyesített, hata-

lomravágyó velencei arisztokratia ellen. Ezentúl csakis a véres bosszú gondolatának él, kínosan átérzi haragjának tehetetlenségét. És ekkor hirtelen bosszúvágyának kielégítése kínálkozik: az arisztokraták ellen szőtt összeesküvésnek vezére, egy plebejus, felfedezi előtte terveit. Erre Marino Faliero közös ellenségük ledöntésére és elpusztítására a néppel szövetezik. Az utolsó pillanatban elárulják az összeesküvést és a dogét saját palotájában lefejezik.

Hogy az ősz, de szenvedélyes lelke által még teljesen leigázott doge sorsa megrázó tragoediának magvát foglalja magában, ebben az olvasó a költőnek feltétlenül kell hogy igazat adjon, valamint tévovázás nélkül el kell ismernie azt is, hogy a cselekmény főalakja erőlesen kibontakozik. A dogaressának kíváncsi, meghitt komornájával való beszélgetését nem tekintve, egyetlen fölösleges jelenete sincs a drámának, mindamelllett e szorosan összekapcsolt jelenetekben túlsok a hosszadalmas párbeszéd, az egy és ugyanazon gondolatok fárasztó ismétlése, mint például az első jelenetben a két házastárs párbeszéde, midőn Angiolina azon igyekezik, hogy férjét sötét, vészjósló gondolataitól eltérítse. A dogaressa alakja tisztán Byron alkotása: ezen alaknak legnagyobb érdeme abban áll, hogy Faliero a vele való párbeszédekben ismételten, de különösen a búcsújelenetben megható, szívhez szóló szavakat talál.

A saját választékos beszéde ellenben nem éppen vonzóvá tünteti fel előttünk ezen erényében túlságosan öntudatos fejedelelnő alakját. Csak egy ízben gyakorol nagyobb hatást a nézőre, midőn a nagy ülésjelenetben férje életéért könyörög. De még e válságos órában, mikor borzalmának teljesen átengedné magát

az olvasó vagy hallgató, sem hatja meg szívünket szava s szinte szemére vetjük, hogy annyi léleknyugalommal rendelkezik, miszerint nagy védőbeszédében egyik történelmi példát a másik után sorolja fel. Űgy beszél, akár egy olvasottságát fitogtató ügyvéd, nem pedig mint egy halálos félelemben vergődő hitves.

Azonban a költő mégsem bírta teljesen elnyomni saját énjének érzelmeit, egyik jelenetben alkalmá nyílt, hogy sajátos nyelven szólaljon meg és elbűvöljön bennünket. Az egyik aristokrata, az ifjú Lioni, a ki miatt társai árulójává lesz az egyik összeesküvő, fáradtan, baljóslatú sejtelmekkel tér vissza egy fényes ünnepségről. Palotájának tágra nyitott ablakából kitekint a holdfényben ragyogó tengerváros tornyaira és kupoláira, míg e magasztos képnek békés varázsa a saját háborgó szívét is lecsendesíti. A holdfényes éjszakának szépségét hirdető szavai jóleső lyrikus hangulatot ébresztenek lelkünkben, ezt a jelenetet a költő a saját felejtethetetlen emlékeiből merítette. Különös az a tény, hogy e dráma, melynek alkotásakor Byron ellentétben érezte magát Shakespeare-rel, az avatott olvasót mégis lépten-nyomon eme nagy elődére emlékezteti. Gondolataink minduntalan szembetűnő hasonlatosságot fedeznek fel Shakespeare alakjaival, főkép „Macbeth“-tel, melynek Byron, úgy látszik, minden szavát betéve tudta. Szinte önkénytelenül az általa lekicsinyelt messter egyes szavait és gondolatait variálja művében.

Byron a tragoediáiban foglalt hosszadalmas párbeszéddek miatt akként mentegetődzik, hogy ő művét nem a néző-, hanem az olvasóközönség számára írta. Mindazonáltal, a költő minden tiltakozása és bosszúsága ellenére, színre bocsátották Marino Falierót, négy nappal a dráma megjelenése után, 1821 április

21-én, London egyik színpadján. A szerző kedvetlenségét még a lapokban túlzottan közzétett, művének kedvezőtlen fogadtatását tárgyaló jelentések is fokozzák. Valóban elég elkésérítő volt helyzete; akárcsak dogéja, ő is tehetetlen dühre gerjed, míg Londonban akarata ellenére szellemi tulajdona fölött rendelkeznek. Tetejébe a lapok még azt állítják, hogy ő maga rendelte el ezen a közönség által hűvösen fogadott művének előadását. Nem csoda, ha levelei telve vannak panaszszal és szitkozódással. A tragoe-diát mindössze hatszor adták elő 1821 áprilisban és májusban lanyha sikerrel és a kíméletlen színházigaz-gatónak tetemes veszteségével.

Velencei tragoe-diájának szűk körű, korlátok közé szorított világából Byron mihamar visszatér abba a tarka világba, melyben Don Juanjának élményei lejátszódnak. Alighogy az ötödik ének végén elbúcsú-zik hősétől, a kit egy előkelő török háremének oda-liszkjává változtat át, midőn szelleme tétovázás nélkül megválik az európai kelet legújabb eseményeitől és még keletebbre, Ázsiába száll, vissza a homályos multba, hol az árnyékok közül egy királynak a máglya fényétől megvilágított alakja ragyog feléje: Sardana-palnak, az assyr világbirodalom utolsó uralkodójának alakja. Byron nagy örömét leli változatos alkotásaiban, képességében, hogy művészete különböző ágaival meg-próbálkozzék. Termékeinek gazdagsága és sokoldalú-sága mellett ne mulasztjuk el megcsodálni akarateréjét, mely lehetővé teszi számára, hogy oly fáradhatlan terem-tő tevékenységet fejthessen ki, mivelhogy a köl-tőnek elég neheze-e esett a munka. Az alkotás nehé-zségei még e gazdagon megáldott szellemnek is kínos megerőltetésébe kerülnek. Ő maga is úgy nyilatkozik,

hogy bár időnként ellenállhatlan hatalommal fogja el őt ösztönének kényszerítő ereje, daczára ennek az alkotás munkája reá nézve mindig kínos és sohasem örvendetes. Meg sem foghatja, hogyan lelheti abban örömét a férfi, hogy állandóan irodalmi munkával foglalkozzék. Tehát bizonyos, hogy ama kijelentés hívei, a kik a korlátlan munkaképességben látják a lángész lényegét, saját tételük bizonyításául Byron lord fáradhatlan szorgalmára utalhatnak.

Sardanapal birodalma összeomlásához közelg. Belezes, Báal főpapja, és a harczias kedvű Arbaces a király ellen, Semiramis ez utolsó sarja ellen szőtt összeesküvés élére állnak és maga Sardanapal az, ki tervük sikerre jutását biztosítja azzal, hogy a két árulónak, daczára, hogy óvták őt tőlük, megkegyelmez, a mit pedig a két hálátlan azzal köszön meg, hogy elpusztítására törekszik. A vész órájában az életörömköknél hódoló uralkodó igazi király módjára viselkedik, az utolsó pillanatig küzd, végül pedig, hogy élete a benyomuló ellenségnek kezébe ne kerüljön, beleveti magát a palotájában felállított máglyába. Azonban nem hal meg egyedül, Myrrha, a görög rab-szolganő, a büszke teremtés, ki a puha és elpuhult barbárért való szerelméért szemrehányásokkal illetve saját magát, most áldozatkész, hősies odaadással a küzdő király mellett marad és követi őt a saját keze által meggyújtott lángok közé.

Ezen assyr tragoediában sokkal inkább érezzük a költő közelségét, mint a Velenczében lejátszódó állami cselekményben, mivelhogy Sardanapal jellemében sok a költő saját lelkéből fakadó vonás. Annak vallási kérdésekben vitatkozást nem tűrő kételyei, a minden földi gyönyörűség hiú voltáról való meggyőző-

dése, a világi javaknak bizonytalan volta, a saját tettei fölött érzett belső elégedetlensége, melyet az élvezetekben akar elfojtani, a természeti szépségekben való aesthetikus öröme, az az ellenszenve, hogy másoknak hasztalanul fájdalmat okozzon, mindeme vonások alig illenek ahhoz az igazán homályos képhez, melyet képzeletünk az assyr királyról magának megalkotott, a ki Ninus és Semiramis utolsó sarja, de sokkal inkább illenek a költőnek saját, előttünk ismeretes nézeteihez és hajlamaihoz. És így az assyr király köntösében oly ember lép elénk, kinek érzéseit és szavait megértjük, kinek gyarlóságai csakis nagy szívjóságából fakadnak és ennél fogva megbocsájtathatók; szóval egy oly szeretetreméltó ember, kinek sorsa meleg részvétünket költi fel. Már a tragoedia első szavainál áthatja lelkünket annak búskomor hangulata, aggodalmas feszültsége, mely az utolsó jelenetig fogva is tart bennünket. A jelenet, midőn a megtisztult hős, Sardanapal, Myrrhával a kürtszóra vár, mely hiveinek megmenekülését adandja tudtára, de egyúttal a szerelmesek együttes tűzhalálát is jelzi, a mai napig is megremegetti és megrázza az olvasó könyörületes szívét.

Az égitestek egymásutánban átsugározzák ezt a költeményt: vérvörösen hatol be a leáldozó nap sugara a király csarnokába és rávetődik az álnok Belezes kemény arczára, Myrrha, kinek nemes alakját, lehet hogy Guiccioli Teréz hódolatául alkotja meg a költő, komoly elszántsággal pillant föl a számára utólszor kelő nap sugarára, Sardanapal maga — ki bár nem hisz a kaldeusoknak a csillagokból merített jóslataiban — elragadtatással szól a csillagok ezüstös fényéről, melyek az Euphrat vizében törnek meg. Művészies tökélyvel fokozódik e természetalkotta képek

által a király alakjából kifolyó inkább lyrikus, mint drámai alaphangja a költeménynek.

Mielőtt Byron belefogott a Sardanapal vázlatába, sok dráma elolvasásával könnyítette meg azt a feladatot, hogy annak epikus hangjából átcsapjon a tisztán drámai hangba. Átolvasta többek közt Seneca tragoe-diáit, valamint egy német drámaíró művét, a Grillparzer Sapphóját is olasz fordításban. Ez utóbbi műnek elolvasása valószínűleg ama gyakran felemlített ana-chronismusra csábítja őt, hogy Sardanapal felkéri Myrrhát, énekelné el előtte Sappho egyik dalát. Bizonyos azonban, hogy Byronra mély benyomást tesz a német tragoedia, mert úgy jellemzi Grillparzert, mint egyszerűségében az ókoriakra emlékeztető nagy költőt.

Sardanapal az 1821 január és májusi időközben készül. Közvetlen assyr tragoediájának bevégezte után Byron újra Velence történelmébe mélyed el, hogy egy második doge tragoediáját a „The two Foscari”¹ címmel írja meg. E műben az a költő szándéka, hogy drámájának nyelvezete oly egyszerűen és szigorúan tartott legyen, mint az Alfieri drámáié volt és lehetőleg megközelítse a közönséges beszédformát; e törekvése közben pedig újra Wordsworthnak, költői ellenfelének, ösvényére téved. Ezen igyekezetének gyümölcseként létesül Byron legsilányabb drámai költeménye, melynek minden alakja egy alaphangon tartott és melyben az egyes fellépések alkalmával ugyanegy vezérmotivum csendül meg. Foscari, az ősz doge, ki képes arra, hogy panasztalanul nézze végig a saját fia megkinoztatását és ellentállás nélkül tűri, hogy száműzzék, valóságos megtestesülése az egyes embernek,

¹ A két Foscari.

ki az államért feláldozza magát és kétségtelenül hős, de afféle szigorú kötelességérzettől áthatott hős, a ki e minőségében a drámában nem fest hatásosan. Nemkülönbén fiának, az árulással megvádolt, megkínzott és Velenczéből újólág száműzött Foscari Jakabnak is csak egyetlenegy érzés tölti be lelkét: a szeretett várostól való elválás önző keserve; minden egyebet feled, hűséges hitvesét, gyermekeit, ősz atyját, feledi amaz egyetlen bánata miatt, s ezért a búcsú órájában megtörik szíve. Minden egyes jelenetben keserű panaszra fakasztja e nyomorúsága, míg ellenben hitvесе, a szenvedélyes lelkű Marina, épp oly állhatatosan halmozza el átkokkal Velenczét és annak kegyetlen tanácsát.

De Byron e tragikus sorscsapások alatt letört csoportot, a két Foscari-t, bizonyos költői bájjal veszi körül, — felejthetetlen előttünk a fia kinja által meggyötört ősz apának kesergése: „úgy tetszik nekem, hogy mi talán valamely régmúlt világban vétkeztünk — és világunk a pokol“. Jakabban maga a költő szólal meg, midőn lendületes dithrambusokban dicsőíti a hullámzó tengerben való úszás élvezetét. Nagy hatást kelt a végjelenetben az ellenségei által leszavazott ősz doge hirtelen halála is, ki épp akkor roskad össze, midőn a Márkus-templom harangja az új doge beiktatását hirdeti. Szinte komikusan hatnak azonban a két Foscari ellenségei, a fanatikus, gyűlölködő Loredano és a beteges Barbarigo közt lejátszódó jelenetek. A mint belépnek és rendesen meg is jelennek minden új, a két Foscari ellen intézett támadás után, már előre tudjuk, hogy Loredano engesztelhetetlen gyűlöletét fogja hangoztatni, viszont Barbarigo sikertelen kísérletet tesz, hogy emberibb érzést ébresz-

szen fel benne. A tragoediát mozgó gépezet itt egész leplezetlenül működik szemeink előtt. Azokat a hírhedt „egységeket“ ellenben, miket Byron ezidőben leveleiben minden alkalommal felemlít, tényleg szigorúan szem előtt tartja: a doge-palotában gyorsan játszódik le az egész cselekmény. Sok helyen szembetűnő a szerző sietsége is, ki e szomorújátékot nem egészen négy hét alatt (1821 június—július) írja.

E három, oly gyors egymásutánban létesült drámával véget ér ugyan Byron abbeli törekvése, hogy újra bevezesse az angol költészetbe a szabályszerű tragoediát, ama vágya azonban, hogy mint drámai költő működjék, nem szűnt meg. A csendes Ravenában, ott a Boccaccio és Dryden költészete által megszentelt Pinetán, lovaglása közben még sok olyan szellem lebegi körül a költőt, mely megtestesülésre vár. Így a „Francesca da Rimini“ cselekménye, melyet Byron ezidőben a „Divina Commedia“-ból fordított le és az ősz Tiberiusnak alakja, a ki capreai magányában éldegél, valamint a testvérgyilkos Kainé. A „Foscari“ befejezése után a Kain alakítását határozza el Byron. Csábítja őt a gondolat, hogy a legelső testvérgyilkos lelkébe mélyedjen, hogy azon erőket elemezze, melyek Kaint e megbocsájthatatlan büntett elkövetésére hajtják. Nem egészen két hónap alatt, július és szeptember között létesül első bibliai drámája: „Cain : A Mystery“.

„Cursed be He who invented Life that leads to Death.“

Ó, Isten! rágondolni sem merek!
De átkozott, ki alkotá az éltet,
Mely a halálba visz! s a lét pulya

Anyagát, mely élén, nem tud megélni,
S elpusztul még ártatlanokban is!

(Ford. *Mikes Lajos*.)

Kain e szavaiban foglaltatik a tragoedia veleje. Hatalmas, haragos, rémült tiltakozás ez, a halálnak rettenetes, mindennemű életet leromboló kényszere ellen. Ez a gondolat uralkodik Kain lelkén is, melyet e fenyegető, titokzatos baj megmérgez; keserű szemrehányással van eltelve szülei iránt, kiknek vétkeért neki, az ártatlannak, kell megszenvednie; felázad amaz istenség ellen, a mely a csábítás fáját teljes pompájában ott növeszti az emberek szeme előtt. Hogy valójában mi is a halál, ezt még nem tudja és erről senki sem világosíthatja őt fel, annál elszántabban kutat tehát a megoldás után. Éjjel kilopódzik, hogy megkeresse a halált és midőn a számára tiltott, de sóvárogva megkívánt paradicsom falain belül hatalmas árnyak jelennek meg, midőn meglátja a cherubimek lángpallosából kisugárzó fényt, megremeg és azt hiszi, itt van közelében a halál, de hiába vár, még az éj sem árulja el előtte e titkot. Szereti ugyan nővérét, hitvesét, a bájos Adaht és fiacskáját, Enochot, de még a békésen szendergő fiúcska is csak azt az egy gondolatot ébreszti fel benne, hogy ez ártatlan gyermek is a halálnak van szánva. E megkinzott, meggyötört emberi lélekhez is ugyanazon hang szól, mely már Évát is megszáditotta, de nem a kígyó képében: parancsolóan, magasztosan, a bukott angyal sötét méltóságával lép Kain elé Lucifer. Méregbe áztatott szavakkal szítja haragját azon természetfölötti hatalom ellen, mely engedte, hogy megszüllessék, csak azért, hogy újra elpusztítsa őt; álno-

kul ingerli fel mindjobban Kain lelkében a még szunnyadó, elnyomott érzést, az irigység érzését Abel ellen. Irgyli fiatalabb testvérét, kit anyja jobban szeret nálánál, kinek áldozata kedves lőn Isten előtt. Hogy Lucifer Kainban mindjobban felébreszsze a saját hiábavalóságának tudatát, elviszi őt magával a mérhetetlen világegyetembe, melyben a Kain világa: az emberi lények birodalma, egy kicsinyke csillag csupán. Ezután elviszi a halál sötét birodalmába is, hol szörnyű árnyak mozognak, azon lények árnyai, kik Ádám előtt egy rég elpusztult bolygónak voltak lakosai. Midőn újra visszatér a földre, Kain, kit a daemon sugalmazásai az örülésig felizgattak, a halál rejtélyét a testvérgyilkosság által véli megfejtetni. Felhangzik a rettenetes jajkiáltás: „A halál szállt a világra!” A szenvedélyes Éva szörnyű átokkal sujtja legkedvesebb fiának gyilkosát. Isten angyala megbélyegzi Kaint és kiutasítja őt a pusztába, hogy ott magával meghasonlott életet folytasson. Nem megy azonban egyedül, Adah is vele megy, ő akarja életterhének felét viselni.

Kain. Te holt, örök tanu!

Véredtől, mely ki nem apad, sötét lett
A föld s az ég. Mi vagy *most*, nem tudom.
De azt hiszem, ha látod, *én* mi lettem,
Megbocsátsz annak, a kinek se lelke,
Se Istene soha meg nem bocsáthat.
Isten veled! Nem érinthetlek én meg,
Nem is merem megfogni testedet,
A melynek életét én vettem el.
Egy anya szült bennünket, egy kebelnek
Tején nőttünk, mint gyermekek gyakorta
Öleltük egymást testvérvonzalommal,
S többé nem látlak és azt sem merem

Megtenni érted most, a mit te értem
 Bizton megtettél volna: testedet
 Sírodba tenni. Első sír, a melyet
 Ember számára ástak. De ki ásta
 E sírt? Ó, föld! föld! A gyümölcsökért,
 Miket nekem juttattál, ezt adom
 Viszonzásul. — Most el a rengetegbe!
 (Háda lehajlik és megcsókolja Ábel testét.)

Háda. Rémes véged korán elért, öcsém!
 Mindnyájunk közt, kik gyászolnak, csak én nem
 Sirathatlak. Tisztemmé az leve,
 Hogy könnyezés helyett a könnyeket
 Törülgessem. De egy se gyászol úgy,
 Mint én. Nem téged gyászollak csupán,
 Azt is, ki élted vette. Most, Kain,
 Megosztom minden terhedet.

Kain. Keletre
 Megyünk Édentől. Pusztaság van arra.
 Ez illik lépteimhez csak.

Háda. Vezess!
 Te légy az én vezérem s Istenünk
 Legyen tiéd! Vegyük most gyermekinket.

Kain. És ő, ki itt fekszik, gyermektelen volt.
 S a jámbor fajnak általam apadt el
 Forrása, mely új nászi fekhelyére
 Díszet hozhatott s szelidíthette volna
 Az én fajom vad vérét, egyesítve
 Ábelnek sarjait s utódainkat.
 Ó Ábel!

Háda. Béke véle!

Kain. És velem?

(Elmennek.)

(Ford. *Mikes Lajos.*)

Adah Byronnak legbájosabb, legmeghatóbb nő-
 alakja. Őbenne jut kifejezésre a tökéletes szerelem-
 nek feltétlen odaadása, melyben már Haidée varázsa
 is megnyilvánult, de az párosul a hitves és anya méltó-
 ságával. Színig szerelem, még a bukott angyal a

gonosz szellem iránt is, ki őt férjétől megrabolja, szánakozással van eltelve, sejti, hogy boldogtalan, készségesen meg is könnyezné sorsát, hahogy őt és Kaint nem taszítja nyomorúságba. Oly boldognak érzi magát szerettei körében, hogy nem érez vágyódást a paradicsom után, de azért egyetlen panaszszó nélkül követi a gyilkost a száműzetésbe. Csak egyszer tör fel lágy, édes csengésű hangjából egy megrázó jajkiáltás, midőn a büntetés kihirdetése alkalmával az a rettenetes gondolat ébred fel lelkében, hogy fiacskája talán atyja gyilkosául van a sors által kiszemelve.

A dráma többi alakja közül csak Éva lép egy ízben jellegzetesebben előtérbe: fájdalomra szeretett fia holtteste előtt megrázó erővel nyilvánul meg, lángoló szavakban átkozza elsőszülöttét, ő, ki saját meggondolatlan tetteivel hozta a világba a bűnt. Szellemileg sok a hasonlatosság közte és Kain között, mivel tőle, ki röviden a bűnbeesés után szülte meg fiát, akkor, mikor a kigyó szavának hatalma még fogva tartotta lelkét, örökölte fia sóvár elméjét, hirtelen fellobbanó haragjának indulatát.

A második felvonást egészen betölti Lucifernek és Kainnak zarándoklása a világegyetemben, mely élénken emlékeztet bennünket Milton Sátánjára, midőn ez a chaos és az éj birodalmának átröplése után elér a paradicsomba. E második szín leginkább lefoglalta a költő szellemi erejét, ezzel botránkoztatta meg legfőképp Anglia orthodox köreit, melyek azt vetik szemére, hogy manicheus és azzal gyanúsítják, hogy ő skeptikus bölcséletét a Bayle Péter történelemkritikai lexikonjából merítette. Az előszóban Byron is elismeri, hogy bizonyos nehézségekkel járt Lucifert úgy beszéltetnie, mint lelkészt, mindazonáltal reméli, hogy nem

léptette át vele a szellemi udvarképesség korlátait. Valójában azonban a daemon szavai a világrendnek igen éles kritikáját foglalják magukban, és végső intelme, a melyben a vakhittól óv, Shelleynek számosabb és hasonlíthatatlanul hevesebb kifakadásaira emlékeztet. Shelley is átérezte e közeledést. Byronnak, kinek mindenkor őszinte bámulattal adózott, művei közül a „Kain“ volt legnagyobb hatással reá s e művet minden tekintetben apokalyptikus szelleműnek és dicsőséges kinyilatkoztatásnak mondja. Kiváló elismeréssel nyilatkozik róla Scott Walter is, kinek engedelmével a költő művét ajánlotta volt, úgyszintén Goethe is fenntartás nélkül dicséri azt. Byron hazájának kritikusai ellenben elképedtek a költő vakmerőségén és istentelenségén, szemükben e művével tetézi be bűneinek csordultig megtelt mértékét. Számunkra, utódai számára, ellenben a műnek örök művészi bája és becse nem annak megcsodált, élesen megbírált, philosophikus párbeszédeiben rejlik, nem a bukott angyal nagyszerű alakjában, hanem ellenkezőleg a költő által megrajzolt jelenetekben, melyeknek alapvonásait a genesisből merítette. Újra lejátszódik azokban az ősi, de bennünket mindenkor új erővel megrázó tragoedia, nagy művészettel és erős hatással juttatja érvényre bennünk a költő az emberek jelleme közti ellentétet. Kain alakja maga nem ment a Byron-féle titokzatos gonosztevők színpadias taglejtéseitől, de a jajkiáltás, mit a haláltól való rettegés lelkéből fakaszt, mindenkor visszhangra fog találni a megsemmisülésnek szánt emberiség érzésében.

Kain szelleme szól hozzánk azon második bibliai költeményből is, melybe Byron a Ravennában töltött utolsó hónap alatt, 1821 októberben, belekezd. Kain

jóvá nem tehető vétkétől egész bűnös nemzetségének pusztulása, a vízözön szörnyű katastróphája felé fordul a költő, melyből csak Seth utódai, Noe és hozzátartozói menekülnek meg. E „Heaven and Earth”¹ című mysteriumban az Ararat hegységének kietlen, sivár vidéke tárul fel előttünk. Éjjél van, két nő jelenik meg, két nővér a Kain nemzetségéből, a büszke Aholibamah, ki dicsekedve vallja magát Éva vakmerő elsőszülöttje leszármazottjának, mivel őbenne is ennek hajthatlan lelke él és a szelid Anah. A szépséges testvérpár megszereti Istennek két angyalát, kiket könyörgésekkel az egekből lecsalnak a földre. A két halandó nővel való érintkezésük által az angyalok megfosztvák az égieknek egyes adományától, nem is sejtik, hogy a halandók világa már a pusztulásnak van szánva, hogy néhány óra múlva már megnyílnak a mélységek forrásai és az ég csatornái, hogy pusztító és tisztító árral lepjék el az egész bűnös földet. De Japhet, Noe fia, ismeri a fenyegető vészt, szelid lelke bánattal van eltelve a halálnak szánt emberiség iránt, valamint szíve szerelmének, Anahnak, sorsa iránt is, kit nem szabad megmentenie. Rafael aranyal visszahívja az angyalokat az égbe, de ezek kitérítik szárnyaikat és halandó menyasszonyaikkal együtt nyomtalanul eltűnnek. Eközben ellepi a földet a kegyetlen ár, a megrémült emberek borzadva menekülnek, jajveszékelésük közt véget ér a költemény, mely töredék maradt. Befejezését akként tervezte Byron, hogy végül megbünteti a két hitehagyott angyalt és az általuk szeretett két nőt az enyészetbe taszítja. Nem az az érzésünk azonban, hogy e költemény befeje-

¹ Ég és Föld.

zetlen, mert el sem képzelhető magasztosabb befejezés, mint egy világnak végpusztulása. Bizonyára a költő is azon a véleményen volt, hogy bármely hozzátétel csak gyengítené hatalmas finaléjának hatását.

Sok gondolatot és motivumot találunk Kainból ezen nemzetsége pusztulását hirdető költeményben is. Sokszor felhangzik benne a halálfélelem rettentő jajkiáltása, a legmegrázóbban az anya ajkáról, ki kétségbeesve hasztalan könyörög Japhetnek, venné fel gyermekét, ártatlan csecsemőjét a mentő bárkába. Hatalmas, sötét kép ez, mit művészkeze előttünk megvázol, az egész emberiség képét foglalja magában, melynek messzeségében és mélységében az egyes alakok elvesznek.

Midőn egy pillantást vetünk a ravennai idők gazdag poetikus aratására, az a jóleső érzés fog el bennünket, hogy e csendes városkában lassankint lecsillapultak a költő megfeszített idegei, hogy szelleme letőri saját énjének nyomasztó bilincseit és elmerül a nagy, az egész emberiségre kiható problémák fejtegetésébe. De még ez időköz eltelte előtt igen világos bizonyítékát nyerjük annak, hogy Byron egyáltalán nem téveszti szem elől a világ dolgait. Drámai munkásságának szünetelése alatt, a két mysterium compositiója közben, 1821 szeptember havában, rég tervezett költeményét fejezi be, egy személyi és világi érzésektől felette áthatott művet, melylyel bosszúvágyát elégíti ki és melynek éle régi ellensége, Southey Róbert udvari poeta ellen irányul.

1820 október 29-én hunyt el III. György király, ki hosszú évek során szellemi és testi vakságban sínylődött. Byron nem minden sajnálkozás nélkül veszi hírét „a jó öreg király” halálának. Hangulata azonban

alapos változáson megy át, midőn a gyűlölt Southey az ezt követő április havában a meghalt uralkodó emlékének egy dicsőítő, őt az üdvözültek sorába fel-emelő költeményt szentel, czíme: „The vision of Judgement“¹. E költemény hexameterekben van írva, mely versmérték sohasem tudott az angol költészetben gyökeret verni. Épp oly szerencsétlen, mint a vers mérete, a mű tervezete is: Southey merev, minden-nemű hangulattól ment, a meghalt király feltámadásáról szóló jelentése, annak az egekbe való felszál-lása, végül boldoggá avatása. Az udvari poeta fel-adata ez esetben kiválóan nehéz volt, úgy hogy tehet-sége e válságos helyzetben cserben is hagyta őt; költeménye szükségkép kihívta a kritikusok gúnyo-lódásait. S épp e leggyengébb költeménye előszavá-ban jelenti ki Southey ünnepélyes tiltakozását „a fiatalok“ költészete ellen, ráutal e betegszívű, feslett képzeletű férfiak veszedelmes működésére, kik fel-lázadnak az emberiség legszentebb törvényei ellen és a többi emberek lelkét is a saját lelküket pusztító méreggel akarják megmételyezni. Teljes joggal ne-vezhetjük iskolájukat a „sátán iskolájának“. E gonosz szavak hatása mélyen belevésődött mind a kortársak, mind az utókor emlékezetébe. Phillipikája végén Southey felhívja az államot, vessen gátat e baj további elha-rapódzásának. Neveket ugyan nem sorol fel, azonban senki előtt sem lehetett titok, hogy támadása első sorban Byron lordnak szól, kinek Don Juanja annyira megbotránkoztatja Angliát.

Byron először prosában felel, még pedig a „The two Foscari“ című tragoediájához csatolt jegyzetben ígye-

¹ Az utolsó itélet látomása.

kezik Southey szemrehányásait megdönteni, de erre emez oly élesen felel, hogy Byron dühében 1822 februárban egyik londoni barátját megbízza, hívja ki nevében a kötekedő poeta laureatust, ő majd titokban visszatér Angliába, hogy vele e becsületbeli ügyet elintézzé. E harcias üzenetet azonban nem intézték el, Byronnak meg kellett azzal elégednie, hogy tolla segítségével álljon bosszút. Southey azt tanácsolja neki, hogy a legközelebbi alkalommal rímekben támadja meg őt, mivel az olyan ember számára, mint Byron, a ki oly csekély önuralommal rendelkezik, csakis üdvössé válhat a formai kényszer. Byron meg is fogadja e tanácsot, versben kél harczra ellenségével és alaposan le is győzi őt. E poetikus viszonzásban, melyben szintén a király sorsáról számol be és melyhez átveszi a Southey által használt czimet, bölcsen eláll attól, hogy „a sátán iskoláját“ felemlítse; csupán az a szándéka, hogy ellenfele költeményét nevetségessé tegye, a mi fényesen sikerül is neki.

Byron költeménye is visio: a mennyország kapujában Mihály arkangyal és a Sátán kölcsönös udvariassággal azon vitatkoznak, hogy melyik helyet jelöljék ki a király lelkének. A Sátán éppenséggel nem töri magát érte, miután pokla ügyis túlságosan be van népesítve királyokkal, csakis az igazság kedvéért hívja egybe a tanuk seregét, hogy igényei mellett tanuskodjanak. A tanukihallgatás kellő közepén betoppan Asmodeus, az ördög, ki lelkendezve czipel magával egy vaskos halandót, annak méltó megbüntetése céljából, mert hogy ez elébe vágni merészkedett a mennyei törvényszék határozatának azzal, hogy a királyt boldoggá avattatta. A szellemek általános rémületére most Southey el akarja szavalni költemé-

nyét, de már az első hexameternél elakad és miután másodszor is belefog, a negyedik versnél már az összes angyalok, ördögök és szellemek ijedten szétrebbennek minden irányba. A hirtelen haragú Szent Péternek ellenben, a ki helyét a mennyei birodalom kapujában el nem hagyhatja, csak úgy sikerül a szószátyártól megszabadulnia, hogy kulcsával leüti a bárdot. E zürzavarban pedig a király lelke beoson a mennyországba! A személyes gyűlölködés ugyan eltorzítja Byron parodiáját, ellenben művészeti tekintetben teljességgel lehetetlen az összehasonlítás. Ellenfelének éppoly élczes, mint elmés versei biztosították Southey költeménye részére az éppenséggel nem kívánatos halhatatlanságot.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Pisa. Allegra halála. „Werner.“ Goethe. „Transformatio.“ Monte Nero. Hunt Leigh. Shelley halála. Átköltözés Genuába.

Már 1821 nyarán kénytelen volt a Gamba család, apa, fiú és leány, elhagyni a pápai állam területét, valószínű, hogy most a pápai kormány titokban azt remélte, hogy egyidejűleg megszabadul a számára felette kényelmetlen angol lord személyétől is, ki forradalmi mozgalmai iránt való rokonszenvét oly nyíltan kimutatta és ki bőkezűsége által oly nagy pártra tett szert, hogy a város szegényei elutazásának hírére könyörögve fordultak a cardinalishoz, birná maradásra jóltevőjüket. De a hatóság reménye nem egyhamar teljesül, a költő csak nehezen válik meg a várostól, a Guiccioli-palota tágas szép termeitől, miket valószínűleg Circe palotájává változtat át: rengeteg sok kutya, macska, majom, valamint madarak sokaságával népesíti be a palota termeit, mint azt Shelley, a ki őt 1821 augusztusban meglátogatta, előttünk leírja. Shelley Byront előnyére megváltozotttnak találja, szellemileg és testileg felfrissültnek. Azonban Guiccioli grófnő ama kívánságának, hogy Byron Ravennából való elutazását siettesse, Shelley nem tehetett eleget. A sze-

gény Terézának még sokáig kell várnia és epekednie és itt újólág az a benyomásunk, hogy Byronnak iránta táplált szenvedélye, higgadt, megfontolt vonzalommá hült le. Végre október utolsó napjaiban elhatározza magát a költő, hogy a grófnőt Pisába kövesse, bár igen kelletlenül. Számos titokzatos célzással jelzi is e helyváltozásnak végzetes következményeit mindnyájukra nézve. Pisában Shelley kibérelí Byron és a grófnő számára az impozáns Palazzo Lanfranchit a Lungarno partján, szemben azzal a házzal, melyben ő lakott.

A költő sötét előérzete a jövőre nézve valóban meg is valósul, igaz, hogy semmiféle összefüggés sem volt az őt ért csapás és Pisába való átköltözése között. 1822 tavaszán meghal kis leánykája, Allegra, ama zárdában, melybe őt, anyjának heves ellenkezése daczára, Byron elhelyezte volt. Clairmont Janka szenvedélyesen tiltakozott ellene, de Byron nem ismer kegyelmet, mindenáron csak azon van, hogy a gyermeket kivonja anyja befolyása alól. A Jankáról tett nyilatkozatai egyenesen durvák, úgy látszik, készségesen hitelt adott egy elbocsájtott komorna rágalmazásának, mely szerint Janka Shelleyvel tiltott viszonyt folytatott volna. Velenczéből való távozásakor magával vitte volt a kis Allegrát Ravennába, hol mind a grófnő, mind a cselédség, teljesen elkényeztette. Nagyon is kíváncsi mutatkozott tehát, hogy a gyermek rendezettebb, paedagogiai tekintetben megfelelőbb környezetbe jusson és Olaszországban a zárda látszott erre legalkalmasabb helynek, annál inkább, minthogy Byron maga is azt óhajtotta, hogy Allegra a római katolikus vallásban neveltessék, a kereszténység legrégibb és — a mint Byron megjegyzi — legjobb

vallásában. Így tehát elvitték a kis leányt a Raven-nától több órányi távolságra fekvő Romagnának egyik zárdájába, a bagna cavallói Szent Anna-kolostorba. Ott a gyermek már a tavasz elején, öt éves és három-hónapos korában, április 20-án forró láznak esett áldozatul. Byron fájdalma őszinte és mély volt. A holttestet Angliába, Harrowba, szállíttatja, hol a templom bejáratánál helyezték örök nyugalomra. Az általa óhajtott, leányának emlékére emelendő márványtábla felállítását azonban nem engedte meg az egyházi hatóság, úgy hogy most már semmi sem emlékeztet bennünket a kis halottra, Byron természetes leányára.

Még ez öt annyira megrázó esemény előtt az ernyedetlenül tevékeny költő bevégez egy romantikus drámát, egyik kedvencz novellájának dramatizálását, melynek tárgya annyira vonzza őt, hogy három ízben is belefog feldolgozásába. Már 1801-ben, mint tizenhárom éves ifjú lelkesedik az „Ulric and Ilvina“ című novelláért, meg is próbálkozik dramatizálásával, azonban később elégeti a kéziratot; másodszor 1815-ben fog belé, de csakis a számunkra fennmaradt első actusig jut el, végül Pisában harmadszor is megkísérlette és szerencsésen be is fejezte munkáját. Az első felvonást teljesen átdolgozza, mert az előbbeni kézirat akkor még nem került meg. E novella a nem egész tehetségtelen nőirónak, Lee Harriet missnek műve, a ki azonban Byron drámája nélkül bizonyára feledésbe merül. A „Canterbury Tales“ novella-sorozatban egy elbeszélést tett közzé a „Kruitzner, or the Germans Tale“ címmel, melynek főalakjai az elszegényedett, egy hatalmas ellenség által üldözött nemes ember és annak fia, a ki atyjának ellenségét megölte. Az elbeszélés háttérét Németország és Cseh-

ország szolgáltatták, a harminczéves háború véres, zordon korában. Byron dramatizálása a legnagyobb mértékben kiemelte az érdekfeszítő elbeszélés szépségeit. Tartalmára nézve majdnem szószerint a novella szövegéhez alkalmazkodik, de mindamellett olyan elmés változtatásokat eszközöl benne, hogy „Werner or the Inheritance“¹ című drámáját egyik leghatásosabb színdarabjának kell tekintenünk. Tényleg elég sokszor színre is hozták és Macready, a híres tragikus színész, nagy sikereket aratott a czimszerepben.

Majdnem fontosabb előttünk azonban Byronnak ezen végtére mégsem saját szelleméből fakadó művének a forrás, melyből azt merítette, merthogy Lee Harriet befolyása korántsem szorítkozik csak e novellából átdolgozott drámára. A költő bevallása szerint a Lee miss elbeszélése, mely oly mély hatással volt reá, még sok más később létesült művének magvát is magában foglalja. Ezt az odavetett megjegyzését nem méltatták még eddig a maga teljességében,² én részemről nem kételkedem abban, miszerint Byron titokzatos, nemes érzelmű, de egy sötét bűn által terhelt hőseinek östypusát a Lee Harriet miss elbeszélésében leljük fel, még pedig az atyja ellenségét elpusztító fiú alakjában, ki a novellában a Konrád, a drámában pedig az Ulric nevet viseli.

Konrád, Kruitznér fia — a ki tulajdonkép Siegen-dorf gróf és csupán azért vette fel a Kruitznér nevet, hogy azzal ellenségeit megtéveszsze —, mint bátorlelkű ifjú lép elénk. Egy ízben megmenti atyja üldö-

¹ Werner, vagy az örökség.

² Lásd Kraeger Henrik „A byroni hőstypus“ cz. tartalmas művét (München, 1898), a melyben a fönt kifejtett nézetet: a Lee-féle novella hatását Byron alkotására, utólagosan olvastam.

zójének, Stralenheim bárónak életét. Sok évi távolléte után szülei véletlenül felismerik és anyja feltárja előtte aggódó szívét. Stralenheim sejti, hogy a Kruitzner álnév alatt tulajdonképen halálos ellensége rejtőzik, már el is küldött katonai segítségért, melylyel őt hatalmába kerithesse, úgy hogy most atyjának élete forog kockán. Az ezt követő reggel meggyilkolva találják Stralenheimot, anélkül hogy sikerülne a tettest kinyomozni. Így hát most ellenfele halála után Siegendorf gróf, kinek fogalma sincsen arról, ki volt a gyilkos, végre elfoglalhatja eddig visszatartott örökségét; most fény és pompa közt élhet, de fiának nem bir örülni. Konrád csak nagy ritkán jelenik meg az apai várkastélyban és e rövid látogatások alatt zárkózott, borongós kedélyű, mindennemű vigszágot kerül és nem bízik senkiben. Magatartása felkölti atyjának aggodalmát, a mely bizonytalan voltánál fogva annál kinosabb. Konrádnak az emberekkel való érintkezése nem deríti fel kedélyét, de az ő jelenléte sem áraszt örömet sehol, senki sem szereti őt, merthogy ő sem szerethet senkit. Végre felfedezik multját: amaz évek alatt, miket szüleitől távol töltött, egy bátor, vakmerő tetteiről hírhedt rablóbandának volt a vezére, mely a harminczéves háborúban Csehország erdeiben garázdálkodott. Ő az az ember, kit a nép borzadva és bámulva emleget, a kit valóságos babonás mondakör vesz körül. Az ő kezétől esett el Stralenheim báró is. E felfedezés után elmenekül Konrád, hogy újra a rablókhoz csatlakozék, de végül egy csetepaté alkalmával elesik.

Konrádnak ragyogó megjelenése, zord, minden bizalmasságot visszautasító modora, mely a többiek vigaszát is elhallgattatja, parancsoló pillantása, mely

előtt mindenki lesüti szemét, sötét bűnnel terhelt multja, mely ráveti árnyékát egész életére, a rablók-kal való szövetkezése, bátorsága és semminemű bűntettől vissza nem riadó elszántsága, mindeme tulajdonokat felleljük Byron hőseinek lényében, sorsában is. Mind a Gyaurban, mind Selimben, ki később szintén mint a tengeri rablók vezére lép elénk, valamint a kalóz Konrád-Lara együttes alakjában, kinek nevét a költő valószínűleg a Lee-féle novella rablóvezérének, Konrádnak, nevéből vette át, Lara is, miként az ifjú Siegendorf gróf, egy személyben nemes ember és rabló. Ő is titokzatos módon öli meg a végzetes éjjelen ellenségét, nemkülönben Manfred alakja is e typushoz tartozik.

Sokszor összehasonlították már Byron kétes híró hőseit Radcliffe Anna mrs jólismert titokzatos gonosztevőivel, nekem ellenben úgy tetszik, hogy inkább Lee Harriet miss tarthat igényt arra, hogy Byront a typus kifejtésére ösztönözzé. Még a költő saját élete történetében is megnyilatkozik a Lee-féle elbeszélések hatása. Midőn azt halljuk, miként álmodozik Byron, a kis fiú, arról, hogy egykor egy fekete ruhás, rettegett rablóbanda vezére lehessen, el kell ismer-nünk, hogy ekkor is már a grófi rablóvezér romantikus alakja lebeg előtte: az ifjú Siegendorf grófnak is egy fekete sereg (black bands) engedelmeskedik.

Az angol író nő forrásai nem ismeretesek előttünk, lehetséges, hogy Lee miss, tekintettel a németből lefordított mindennemű rémhistóriák tömegére, melyek Schiller „Haramiái“ nyomán keletkeztek, német eredetiből merítette azt, ezzel egy új és fontos példát találtunk volna két irodalomnak egymásra való hatására.

Nem tekintve a forrást, melyből Byron tárgyát merítette, művének még egy más külsősége is igen figyelemreméltó: tragoediáját, mint legalázatosabb bámulóinak egyike, a híres Goethének ajánlja.

Byronnak Goethehez való viszonya az angol költő részéről mindeddig a tévedések vigjátéka volt. „Werner“ című tragoediája pedig már a harmadik mű, melyet a nagy német költőnek ajánlani akart, de egyúttal az első is, melyben forma szerint nyilvánosan megvalósítja szándékát. 1820 májusban tudomására jutott Byronnak, hogy Goethe az ő Manfredjét dicsőreleg ismertette és az igen nagy öröme szolgált neki. Köszönete jeléül a néhány hónappal később, októberben létesült Marino Falieróját akarja már Goethének ajánlani, de eziránt levélben tett intézkedése megkésik, a tragoediát már Londonban kiadták volt. Kétséges, vajjon Goethének egyáltalán kedvére való lett volna-e az ajánlás szövege, a mely számunkra Byron egyik Murrayhoz intézett levelében fennmaradt. Igaz, hogy Goethét ebben mint a nagy Goethét dicsőíti, ki Voltaire halála óta Európa legnagyobb írója, de ezzel egyidejűleg igen izléstelenül arra használja fel az ajánlást, hogy benne újólág támadja Wordsworthot és Southeyt is, mindenféle satirikus megjegyzéseket sző belé, többek közt ama kényes szójátékot a „poeta Cessareo“-ról is. Az egész irat egyáltalában olyan pajkos, elbizakodott, az ünnepestélyes alkalomhoz éppenséggel nem illő hangon tartott, hogy Goethe ama készsége daczára, melylyel a genialis idegennek sok mindent megbocsájtott, bizonyára kétkedve rázta volna fejét. Teljességgel kifogástalan ellenben a még ugyanazon évben megírt szöveg, melylyel Sardanapalt ajánlja a nagy né-

metnek; sajnos, valami mulasztás folytán ez sem került nyilvánosságra. Csupán csak másolatát veszi kézhez Goethe és tudjuk, hogy a hódolatot meglegéssel fogadta. Az iratot lithographiában megörökítette és legbecsesebb emlékeihez csatolta. Végre a harmadik kísérlet sikerrel jár és Goethének versben megírt köszönetét Byron még Görögországba való elutazása előtt kézhez is vette.

Goethe nagy neve még ott fényeskedik ama rövid előszóban is, melyet Byron utolsó befejezetlen drámái művében előrebocsájtott. Vázlatát a kis Allegra halálát követő hetekben alkotta meg. E töredékének előszavában beismeri, hogy művét Goethe Faustjának hatása alatt írta, daczára, hogy e hatást Manfredjét illetőleg a leghatározottabban letagadta: Caesar, a daemon, Mephistopheles elvitázhatatlan utóda. Drámájának belső tervezetét ellenben nem a Faustból merítette, de újból egy rég elfeledett novellából, olyan ember művéből, kinek már nevére sem tud visszaemlékezni, minthogy csupán a novella címét nevezi meg és nem ennek szerzőjét, ki különben nem volt más, mint Pickersgill Joshua, az 1803-ban kiadott novella pedig „The Three Brothers”¹. Ez irodalmi elemek mellé mint harmadik egy autobiographikus tárgyat szolgáltató erő is csatlakozik: Byron azokat a kínokat idézi emlékébe, miket érzékeny gyermeklelke elszenvedett, midőn haragos anyja testi hibáját vetette szemére.

Berta. Ki véled, púpos!

Arnold. Úgy születtem!

Berta. Lódulj,

Te szörny, te hét fiam közt egy idélen!

¹ A három fitestvér.

Arnold. Az lettem volna bár s a napvilágot
Vajj' meg se látom!

Berta. Jobb is volna úgy!

De már ha megvagy, rajta, fel, dologra!
Elbír a hátad terhet; domborúbb az,
Ha keskenyebb is, mint a többié.

Arnold. Elég nagy terhet hord az, hej, de szívem,
Mit te róttál, hogy viselje el?

Szeretlek, vagy — szerettelek talán csak,
De nincs, ki hozzám foghatót szeressen
Te kívüléd. Te tápláltál — ne ölj meg!

Berta. Tápláltalak, hisz' első sarjam voltál;
S nem tudhatám, hogy lesz-e nálad szebb is,
A természetnek torz játéka te.
De lódulj, vágj fát.

Arnold. De ha visszatérek,
Légy nyájas hozzám. Bár öcséim épek,
Erősek — s mint a vad, a melyet űznek,
Merészek —, kérlek, ne taszíts el engem;
Egy tejet szoptam velük.

Berta. Mint a sűn,
Mely éjfél tájban meglopva a borjat,
Kiszívja anyja tőgyét, s virradatra
A szolgáló már szárazon leli.
Ne hívj anyádnak engem! Testvéridnek
Ne hívd öcséid; én, ha szültelek,
Úgy volt, mint tyúk, ha ráül más tojásra,
És kigyót költ ki. Csúfság, el veled. (Berta el.)

(Ford. *Mayné Marczali Erzsi.*)

Ez emlékek hatása alatt íródott meg Byron a „The Deformed Transformed”¹ című töredékének első jelenete is. Mélyen emlékünkebe vésődik az, míg a dráma többi alakjai elmosódnak, mert nem képesek részvétünket felkelteni.

¹ Az elváltoztatott idomtalan.

A rút Arnold, kit saját anyja szidalmaz és elátkoz, véget akar vetni saját, mindenkitől útált életének, de az utolsó pillanatban megakadályozza őt ebben egy szellem, ki azt igéri, hogy megszabadítja nyomorúságától. A szellem felidézi előtte a világ leg híresebb, legbölcsebb és legszebb férfiainak szellemeit, hogy Arnold szabadon választhasson, melyiknek alakjával óhajtja felcserélni a saját torzalakját. A szépségért lelkesedő nyomorék a Pelida remek alakjára határozza magát. A daemon ekkor felveszi Arnold képmását és az elváltozott torzalakhoz szegődik, mint annak nem ugyan kíváncsós, de elválhatatlan társa. Ketten az 1527-ben Rómát ostromló Bourbon Károly Connetable seregéhez csatlakoznak, a hadvezér halála, az örök város elfoglalása és a landsknechtek által való kifosztása viharos jelenetekben játszódik le előttünk. A második felvonás végén Arnold benyomul a Péter-templomba, a hol Colonna Olympiát, egy szép római nőt, a katonák erőszaka és dühe ellen megvédelmez. Olympia azonban megszabadítójában csupán az ellenséget, Róma leigázóját látja, útálattal fordul el tőle és végső menedékhelyéről, egy oltár tetejéről, leveti magát a templom kőpadozatára, anélkül azonban, hogy ott az óhajtott halált fellelné. A dráma harmadik részét a költő az Apenninek hegységében fekvő várkastélyba tervezte, de e részből csakis a bevezető énekek maradtak fenn számunkra. Ezekből megtudjuk, hogy Arnoldnak nem sikerült a római nő szerelmét megnyernie és ezért újra a daemon tanácsához és segítségéhez fordul. A dráma további tervezetét illetőleg csupán találgatásokra szorítkozhatunk, lehet, hogy Byron azt az eszmét akarta benne kifejtetni, hogy nem az érzéki szépség, hanem a szellem az,

a mely a szerelmet előidézi, lehet, hogy Olympia Arnoldnak a daemonban testet öltött torzalakját részesíti előnyben a szép elváltozottal szemben. Némileg erre czéloz a daemon is az első felvonásban, midőn Arnoldot biztatja, hogy nem szükség egyezségüket vérvél megpecsételnie és hogy egyedül tettei azok, melyek által sorsát meghatározza. Sejtetni engedi, hogy Arnold féltékenységből a szeretett nő gyilkosává lesz és e tetteivel végül is a daemon hatalmába kerül. A drámának reánk maradt befejezett részében a daemon képezi a kórust, keserű megjegyzésekkel kíséri az emberek önámítását, mely mindig újból feledteti velük a saját hiábavalóságukat. Szavai némelykor Mephistophelesre emlékeztetnek bennünket, csak hogy a daemon sokkal csípősebb, nyersebb, mint Goethe mosolygós, mindent tagadó kópéja. Byron tervezetének befejezését úgy látszik megakasztja Shelleynek rosszaló megjegyzése, a ki e töredéket a Faust gyenge utánzatának mondja. E kritika jogosultságát nem vitathatjuk el, noha e műnek leghivatottabb bírója, Goethe maga, meleg dicsérettel adózik neki.

Hogy a két költő, Byron és Shelley, aesthetikai, kritikai, valamint másféle nézeteikben nem egyeztek meg mindenkor, csak természetes, és hogy e nézeteltérések a majdnem mindennapi érintkezés alatt gyakran zavarólag is érvényesültek, ez igen valószínű. Az ellenben bizonyos, hogy az angol költői colonia hangulata nem egyezik meg mindenkor a csendes Pisa mohfedte utczaival, hangulatos környezetével és remek épületeivel, hogy főkép Shelley körére bántóan hat a lorddal való bizalmas érintkezés kényszere. Tény az, hogy Byron jelenlétében nem fejlődhetett ki derült, barátságos társalgás, vagy legalább is nem

tartósan. Az ő szeszélyes, kiszámíthatatlan, sőt gyakran kíméletlen lénye sértőleg hatott, anélkül, hogy azt maga is tudta vagy szándékolta volna. Shelley iránt, kinek serkentése számos esetben hasznára volt, őszinte becsülést táplált, halála után épp oly igazságosan, mint kedvezően nyilatkozik felőle, daczára ennek, a két férfi között sohasem fejlődik ki igaz barátság, a mint ezt Guiccioli grófnő is bizonyíthatja; már azért sem, mivel Clairmont Janka emléke áll köztük. Shelley mindenkor a legtapintatosabban járt közbe kettőjük között, sőt a legmesszebb menő helyesléssel adózik Byron lord eljárásának, de a kis Allegra halála után, melyet anyja a Byron által választott zárda egészségtelen fekvésének tulajdonít, Shelley is kell hogy keserűen emlékezzék arra, hogy ő volt az, ki Byronnal Pisába való költözése alkalmával még egyszer tudatta, hogy itt nagyon alkalmas helyre talált, hol a kis leányt elhelyezheti. Valószínű, hogy mindkét résznek megkönnyebbülésére szolgált, midőn a Shelley család már április végén a festői, még ez időben az utazók rendes útján kívül eső falut, a speziai öböl partján fekvő Lericit keresi fel.

De Byronnak sincsen Pisában maradása, 1822 márcziusban egy olasz altisztet, ki az angol colonia úri tagjait otromba módon sértegette, a viselkedése folytán keletkezett csődületben valaki veszedelmesen megsebesített — úgy látszik Byron egyik inasa volt a tettes —, bár azt nem sikerült megállapítani. Ez az esemény a hatóságoknak jó ürügyül szolgált, hogy a két Gamba gróffal, kik Byronnak elválhatatlan társai voltak, tudassák, hogy a Pisában való további tartózkodásuk a kormány előtt nem kívánatos. Tekintettel erre a felszólításra, Byron május végén két

olasz barátjával együtt Livorno mellett, a Monte Nero nyaralóhelyre költözött, ugyanazon helyre, melynek tiszta levegője visszaadta a XVIII. század egyik leg-híresebb regényírójának, Smollett Tóbiásnak, ha nem is egészségét, de mindenesetre erejét és szellemi frissességét, hogy ekként életének utolsó hónapjaiban megírhasa életének legjobb művét. Byronnak azonban nem adatott meg, hogy békében élvezhesse a bájos Monte Neroból a csillogó tengerre nyíló nagy-szerű kilátást; mihamar borzasztó perlekedésekbe keveredik házigazdájával, ezenkívül június végén kert-jében is lejátszódik egy viharos jelenet, melyben az ifjú Gamba Péter gróf könnyen megsebesül.

Byron és a Gamba grófok cselédsége összeverekedett és e verekedés oly veszedelmes arányokat ölt, hogy a rendőrség kénytelen közbelépni. A főbűnösöket a határra tolonczolják, ezen esemény legközelebbi következménye pedig az, hogy a Gamba grófokkal tudatják, hogy majd őket is annak rendje és módja szerint kiutasítják az országból, ha Toscanát három nap leforgása alatt el nem hagyják. Ezzel Byron tartózkodásának napjai Olaszország e vidékén is meg voltak számlálva, sikerült azonban e határidő meghosszabbítását kieszközölnie.

Mielőtt a költő végleg elhagyná Pisát, hogy olasz barátait a száműzetésbe kövesse, az általa lakott Palazzo Lanfranchi egy más angol családnak is adott hajlékot, melynek jelenléte azonban mihamar terhére vált az aristokratikus hajlamú költőnek. Az elmúlt ősszel, Shelleynek ravennai látogatása alkalmával, a két költő elhatározza a Byron által régebben tervbe vett folyóirat megalapítását, mely első sorban a saját eredeti műveiket hozná nyilvánosságra.

Byron és Shelley okai igen egyszerűek, ily módon akarták elejét venni kiadóik gyakori okvetetlenkedésének. Szükségük volt azonban még egy harmadik emberre, egy erélyes kiadóra, kit Shelley egyik barátja, a Byron előtt is jólismert Hunt Leigh, szabad-elvű író személyében fel is lelt.

Hunt Leigh, ki az anyaországban örökös pénzzavarral küzdött, Shelley megkeresésére legott készen is nyilatkozott Pisába eljönni. Odautazása azonban több hónappal elhalasztódott és midőn 1822 június végén végre Livornóban feleségével és hat vagy hét gyermekével együtt kikötött, Monte Neróban tett első látogatása alkalmával Byront, a Gamba grófok kiutasítása és a cselédzavargás következtében, oly nagyfokú izgatottságban találja, hogy a költő most, életének ez újabb megrázkódtatása folytán, teljesen elvesztette kedvét, hogy a tervbe vett hírlapi vállalkozásba bocsátkozzék. E válságos órában Shelley rendet teremtett. „Ariel” nevű vitorlás csónakján érkezett Lericiből Livornóba és rávette Hunt Leighot, hogy Pisába utazék tovább és ott kijelölte lakásul számára a Palazzo Lanfranchi földszintjét; egyszersmind az ugyanakkor érkező Byronnak is erélyesen emlékébe hozta azt a kötelezettségét, hogy az általa tervbe vett folyóiratot erkölcsileg támogassa.

Shelley e baráti szolgálatával bevégezte élete munkásságát; a Lericibe való visszatérés közben július 8-án csónakja elsüllyedt és a költő a tengerbe fűlt. Holttestét tíz nappal később Viareggiónál partra vetette az ár, azt ott el is temetik, de körülbelül egy hónap mulva újra kiássák, hogy a költő hamvai, özvegyének kívánságára, Rómába helyeztessenek örök nyugalomra. Előzőleg azonban az olasz hatóság sza-

bályaí értelmében a parton elégették a holttestet, a mi augusztus 16-án Byron jelenlétében történt. Örökké emlékezetes marad a költő előtt a tengerparton felállított máglyának lobogó lángja, melynek hátterét a távoli kék hegyek alkották. Hogy idegei a legutóbbi események folytán mennyire túl voltak feszülve, ezt legjobban bizonyítja, hogy a Pisába való visszautazás alkalmával megokolatlan, szilaj jókedvbe tört ki. Később, e szomorú napokból keltezett levelében, úgy nyilatkozik a halotról, mint a legjobb, legönzетlenebb emberről, kit valaha ismert.

Shelley halálával Byronra nyilvánvalóan terhesség vált a tervbe vett folyóirat kiadása és azt szívesen le is rázta volna, annál inkább, mert hamarosan kitűnt, hogy Byron közt — ki minden szavában és művében kifejtett politikai szabadelvűsége mellett, a személyes érintkezésben az őt rangjánál fogva megillető kíméletet mindég megkövetelte, — és az ilyen igények iránt legkevésbé sem finomérzésű Hunt közt oly sok és mélyen gyökeredző nézeteltérés forgott fönn, hogy sikeres együttműködésre alig lehetett számítani. Új ismerősének bizalmaskodásai épp oly kellemetlenül hatottak Byronra, mint lármás gyermekeinek jelenléte, kiket egész komolyan Swift Yahooival hasonlít össze. Ehhez hozzájárul még saját bizonytalan volta és a Gamba grófokkal való szövetségének kényszere, szóval Byron türelmetlen, ingerlékeny szelleménél fogva olyan tűrhetlen helyzetbe került, hogy ezzel csakugyan beváltak a saját, Ravennából való távozásakor hangoztatott aggodalmai.

Byronnak, mint költőnek, a pisai időből még egy fontos elhatározását kell feljegyeznünk, tudniillik hogy újra belefogott Don Juan vázlatába. „The Deformed

Transformed“ töredékének compositiójával kimerült a drámai termékenység és mi sem természetesebb, mint-hogy nyugtalan szelleme ismét befejezetlen eposa felé fordult. Azt állítja, hogy erkölcsi censorától, Guiccioli grófnőtől, engedelmet nyert volna arra, hogy kedvencz hősének újabb kalandjairól beszámoljon, azzal a kikötéssel, hogy a kellő tisztességet tartsa szem előtt, ennél fogva tehát igen tisztességesen is beszélteti hőjét, minek állítását azonban nem alkalmazhatjuk a Pisában megírt énekek egyes részleteire.

1822 szeptember végén Byron a grófnővel Genuába utazott; ez volt utolsó tartózkodási helye Olaszországban, ide követte őt Hunt Leigh is családjával. Rövidesen elutazása előtt könnyekig meghatotta őt Hobhouse barátjának váratlan látogatása. Byron idegrendszere ekkor már gyakran felmondja a szolgálatot, testi ereje, melynek munkaképességét a közel jövőben oly nagy mértékben igénybe veszi még, már ez időben is igen elgyengült.

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Genua. „The Liberal.“ „A bronzkorszak.“ „A sziget.“ „Don Juan“ VI—XVI. A philhellén mozgalom.

A Casa Saluzzo, a Shelley özvegye által Byron és a Gamba grófok számára kibérelt palota, nem magában Genuában, hanem a város kapuja előtt fekvő faluban, Albaróban feküdt. Szép, tágas, régi épületnek írják le, kertjéből messzire kilátni a vidékre és a tengerre. Ezen amphitheatralisan felépült városból, valamint annak dombos vidékéről mindenütt a tenger csillog felénk, nem csoda tehát, ha a költő egy elbeszélő költeményt, egy kis tengeri epost szentel neki, melynek cselekménye egy puszta szigeten játszódik le.

Előzőleg Byronnak azonban még mindenféle boszszantó ügyet kellett Genuában elintéznie. Október 15-én jelent meg Londonban Hunt János kiadásában az új folyóiratnak, a „The Liberal“-nak, első száma. A hírlapi vállalat iránya már annak címéből is világosan kitűnik és az első szám tartalma, a mennyiben valóban Byron tollából került ki, valóban igen alkalmas volt arra, hogy a conservatív kedélyeket megbosszantsa és sértse. Nem tekintve a már 1819-ben Bolognában megírt gúnyos levelet, melyet a „The British

Review“ kiadójához intéz és melyben ezen folyóiratot „A nagyanyám folyóiratá“-nak csúfolja, minthogy nemcsak a Don Juan egyik része (I. 209. f.) a Byronra nézve legbosszantóbb módon tárgyaltatik benne, de egyúttal ünnepélyes tiltakozást is tartalmaz a költő gúnyos verseinek „erkölcstelen és istenkáromló“ kijelentései ellen. Ezen prosában megírt közleményt nem tekintve, a folyóirat még az „utolsó ítélet visióját“ is tartalmazza, Southey költeményének amaz elmés parodiáját, melyben egyaránt tiszteletlenül bánik el a költő az elhalt királylyal és az udvari poetával, végül pedig, sajnos, még három szerencsétlen epigrammáját is közli leggyűlöltebb politikai ellenfelére, Castlereagh lordra, ki röviddel ezelőtt, 1822 augusztusban, öngyilkossá lett. Az a mód, melylyel Byron e versekben az államférfi tragikus halála fölött élczelődik, épp oly felháborító, mint szellemtelen és a költő barátai méltán fájlalhatták is felette időszerűtlen kifakadásait. A legérzékenyebben károsult meg azonban e miatt a „Liberal“ maga, mivel a conservatív sajtó mindent megtett, hogy az új folyóiratot minden tisztességes ember előtt rosz hírbe keverje. Hunt lapjának valóban már csak négy száma jelenik meg, a legutolsó 1823 júliusban.

A három számnak mindegyikében találunk Byron tollából terjedelmes közleményeket, így a második számban a „Heaven and Earth“ című töredék mysteriumát. A harmadik számban a kékharisnyások ellen irányított satirát, melynek czíme „The Blues: A Literary Eclogue“¹. A negyedikben pedig a Pulci heroikus-komikus eposa, a „Morgante Maggiore“ első

¹ A kékek. Irodalmi ecloga.

énekének fordítását. E költeményeket Byron már régebben írta volt, mindannyia már meg is fordult Murray kezeiben, a ki azonban kiadásukat ismételten újból elhalasztotta. Az óvatos üzletember lehet, hogy nem tartotta ajánlatosnak a mysterium kiadását, tekintettel az orthodox egyház gyűlölködő kifakadásaira Byron „Kain“-ja ellen. A két másik költeményről pedig talán úgy vélekedett, hogy azok aligha alkalmasak arra, hogy költője hírnevét gyarapítsák. Az irodalmi eclogának kiadása ellen, melyet már 1821 augusztusban Ravennából Murraynak Londonba megküldött, Byron maga utólag óvást emelt, a „Liberal“ számára ellenben még eléggé jónak találta. A költő gúnyjának éle e párbeszédekben tartott satirában első sorban nem a benne elég kiméletesen megbírált irodalmi hölgyek ellen irányult, hanem inkább régi bűnbakjai, „Moutheys and Wordswords and Co.“ ellen.

A kékharisnyások egyik vezére, Bluebottle lady-nek szájába adott jóslat, — miszerint az utókor egykor jogaikhoz fogja e nagy férfiakat juttatni és a jelenkornak majd szemére veti értelmetlenségét — ez a jóslat legalább is Wordsworthra nézve a Byron által sohasem sejtett és nem óhajtott módon be is teljesedett.

A Pulci-fordításba Byron még Velenczében kezdett bele és már 1820 februárban, pontos utasításokat adván annak rögtöni kinyomatására nézve el is küldte Murraynak. A költő nem kímélte a fáradságot, hogy lehetőleg az eredetihez híven és szószerint fordítsa le és a reá pazarolt fáradsága miatt munkáját oly nagyra becsülte, hogy egészen komolyan mesterművének minősítette és kiadását ismételten meg is sürgette. De Murray erre nem volt hajlandó, úgy

hogy „Morgante,“ az óriás, csakis a „Liberal“ utolsó számában lépett az angol közönség elé, melynél azonban kevés méltánylásra talált. Murrayt pedig késlekedéseért, valamint londoni barátainak sugalmazására a „Don Juan“ hangja ellen emelt óvásért Byron azzal bünteti meg, hogy többi, utolsó időben megírt költeményeit nem nála, hanem a „Liberal“ kiadójánál, Hunt Jánosnál adja ki. Anyagi tekintetben igen nagylelkűnek mutatkozott Byron a Hunt testvérekkel szemben, többek közt lemond az összes Hunt János kiadásában megjelent költeményeinek reá eső díjáról — daczára ennek Hunt Leigh haragos szívvel vált meg főrangú munkatársától. Később könnyített is lelkén és a Byron ellen táplált ellenszenvének egy sokat gáncsolt könyvben adott kifejezést, mely a lehető legrosszabb világításban tünteti fel a költőt.

Eredetileg a „Liberal“ számára volt szánva az a politikai satira is, melyet Byron a következő tél folyamán hihetetlen rövid időn belül tervezett és be is fejezett: „The Age of Bronze: or Carmen Seculare et Annus haud Mirabilis.“¹ Tartalmára nézve egészen bele is illett volna a folyóirat keretébe, később azonban, 1823 április elején, önálló műként mégis kiadott a szerző nevének megjelölése nélkül. Címe Dryden egy költeményére emlékeztet, melyben ez az eseménydús 1666-ik évet rimekben énekelte meg — „Annus mirabilis: The Year of Wonders“². — Költeményében Byron újra visszatért a Dryden és Pope által a satirikus versméréthez alkalmazott metrumhoz,

¹ A bronzkorszak: vagy évszázados ének és a kevésbbé csodálatraméltó esztendő.

² A csodálatraméltó esztendő: A csodák éve.

a heroikus rímpárhoz. E költemény a költő utolsó politikai véleménynyilvánítása, ebben foglalja újra össze egész politikai hitvallását és szenvedélyesen hullámozó versekben kezeli a részben teljesen prosai anyagot.

A bevezető szakaszban Byron kegyelettel adózik a bukott nagyság emlékezetének, a ki 1821 május 5-én költözött el e világból, utolsó hódolata ez ama férfi iránt, kit bár sokszor gáncsolt is, de ki mindamellett ellenállhatlan vonzerőt gyakorolt reája — Napoleon iránt. Napoleonnak Szent-Ilonán folytatott életét és szenvedéseit itt röviden összefoglalja, miközben élesen kifakad porkolábjai ellen; keserű megjegyzésekkel illeti az óriás törpe leigázóit és feltétlen elismeréssel adózik a halott lángésznek, a lánczra vert sasnak, ki immár széttépte bilincseit. Byron a legnagyobb egyoldalúsággal ítél; egyetlen elismerő szava sincsen a nemzetek óriás küzdelme iránt, mit a hódító ellen folytattak, csupán Moszkva lángtengerének, „a vulkánok e legmagasztosabbjának“, szentel egy bámuló pillantást, meg sem emlékezik a német felszabadító hadjáratok hősiességéről, áldozatkészségéről, s a Waterloo-nál és Lipszénél vívott nagy csatákról csak úgy melleleg tesz néhány versben kicsinylő említést. Porbárántja valamennyi királyt és fejedelmet, Napoleonnak az ő szemeiben az az egyetlen, jóvá nem tehető vétke, hogy ő, a köztársaság fia, lesülyed a királyok királyává, a rabszolgák rabszolgájává és új lánczokat kovácsol az alig felszabadult emberiség számára. Annál ragyogóbban csendül fel a szabadsághősöknek, Kosciuskónak, Franklinnak, Washingtonnak és Bolívnak dicsőítése. Hatalmasan emeli fel hangját a költő a szabadságukért küzdő spanyolok érdekében, a kiknek elnyomatása iránt a veronai congressus 1822-ben

hozott határozatot. A congressus megbírálásával, eme főfeladatával satírájának csak nyolczadik részében foglalkozik Byron: gúnynyal és kicsinyléssel illeti annak tagjait és határozatait. A legjobban kijut az angol kormánynak, melyet a congressuson Wellington herczeg képviselt. A torykat, a kormánypártot, annak rendje és módja szerint a liberalis és radikal is művészet összes szabályai szerint lepocsékolja. Az összes akkor időszerű jelszavakat felhasználja ellenük. Támadja az agrariusokat, mert ők inkább a háborút óhajtják, semmint a békét, mivel békében a gabonaárak hanyatlására van kilátás! Politikai ellenfeleinek bűnlajstromát megbélyegezni, Byron egész szókinccse kiapadhatlan. Valóságos rhetorikai mestermű a 14-ik szakasz, melyben a „rent“ rímszó folytonos ismétlésével a földbirtokos osztály kapzsiságát és önzését ostromozza, melynél a nemzet minden más érdekének teljes elhanyagolása mellett, csupán jövedelme szaporítása lebeg szem előtt. Az osztályérdeknek igazságos mérlegelését nem várhatjuk egy politikai satira keretében, annak célja csupán az, hogy ellenfeleit bosszantsa, ezt a célt pedig feltétlenül elérte Byron költeménye, mely a maga nemében a legcsípősebbje és leghatásosabbja az ilyenfajta termékeknek. Emellett mégsem feleli a költő, hogy invektívája egyúttal műremekké is váljon, minden oldalra való csapkodásai és szúrásai mellett sem téveszti szem elől a gyakorlott vivó sajátos kellemét sem. Finom kiszámítással és kegyetlen ironiával helyezte szembe egymással a holt császár arcképét, a mely a költeményben az előcsarnokot díszíti — annak befejezésében a császár özvegyének, Mária Lujzának, élő alakjával — ki a császár halála után mihamar egybekel kedvesével

és páрмаi hercegnő minőségében résztvesz elhunyt férje ellenségeinek congressusán.

Ugyanebben a versmértékben, melyben a satira által ismét gyakorlatot szerzett, a *Bronzkor* befejezése után azonnal mondta el az 1823. év első heteiben azt a nagyrészt valóságból merített történetet, mely véres harczok és idyllikus szerelmi boldogság érdekes keveréke. Forrásait ismét pontosan meg is nevezte a költő: akkoriban a Tonga-szigetek egy leírását olvassa és ez ébreszti fel benne a vágyat, hogy a paradicsomi szépségű szigetet háttérül használja fel egy költeményéhez: a sziget és tengeri epos tárgyát pedig egy angol hadihajó zendülésének jelentéséből meríti, a melynek, 1789-ben, az angol kormány megbízásából az volt a feladata, hogy a Csendes-oczeán szigetein termő kenyérfát Keletindiába átültesse. Keletindiai utazásuk közben a zendülők kapitányukat, néhány hűséges társával együtt egy kis csónakon kitették a tengerre, ők maguk pedig visszahajóztak a buja növényzetű csábító szigetekre. Két évvel később Tahitiben elfogtak néhányat közülök, míg a többieknek sikerül a számos szigetek egyikén új gyarmatot alapítaniok. Tahitiben az egyik fogoly bennszülött nőt vesz feleségül, a ki, úgy mondják, a férjétől való erőszakos elválasztásán okozta bánatába belehal; békés gyarmatosokká fejlődött zendülők szerencsésebb csoportjának vezére, bizonyos Fletcher Krisztiánnak, sorsát homály fedi. Neve a byroni költeménynek címét adja meg: „The Island: Christian and his Comrades”¹. A többire nézve a költő szabadon kezelte a történelmi anyagot. Költeményében Krisz-

¹ A sziget: Keresztély és társai.

tían sorsa tragikus módon végződik: ő, a zendülők vezére, a megbüntetésükre kiküldött hajó legénységével vívott harcban kétségbeesett küzdelem után elesik; a szerelmeseket ellenben megkimélte a költő az elválás okozta keserű bánattól. Torquil, a skót ifjú, Neuhanak, a szigetlakó nőnek férje, kimenekül társaival az ellenség elől a tengerre, de ezek túlerejével szemben közeledni látja halálát, ekkor megjelenik Neuha, felveszi kedvesét kicsiny csónakjába, és villámgyorsan elviszi őt egy, a tengerből meredeken kiálló szirt felé. Midőn közel érnek a sziklához, mindketten eltűnnek a hullámokban, úgy hogy a csalódott üldözők csak az üres csónakra akadnak rá és a szerelmeseket holtaknak hiszik. De Neuha megmentette Torquilt, elviszi őt a sziklának a tenger színe alatt levő nyílásán keresztül egy barlangba, ott húzódik meg vele, míg az üldözők el nem távoznak ismét. A költemény végén látjuk, mint tűnik el a láthatáron az ellenséges hajó, míg Neuha és Torquilt az ujjongó bennszülöttek tömege üdvözli. Örömtüzekkel ünneplik a holtak hitteket és a barlangot Torquil bátor megmentőjének tiszteletére „Neuha barlangjának” nevezik el.

Neuha a költő kedvencze, a természet e gyermekének barna, szilaj szépségét az igaz nőiesség bájával, varázsával ruházta fel; szeretnünk kell őt, csodálnunk kell bátor tettét és örülnünk kell boldogságán. A zendülők alakjai is, mind a zord Krisztján, ki hidegen, elszántan néz szembe a halállal, mind a kékszemű Torquil, megragadják lelkünket és értjük a költő szándékát, hogy elbeszélésének pathosát vidám elemmel is keverje, egy komikus alakot is szerepeltet, a Bunting Béni matróz alakját, ki furcsa

öltözkében, mit az európaiak és a vadak viseletéből állított össze, a tropikus természet mindeme pompája közepette épp oly meglepetést kelt fel bennünk, mint akár Böcklinnek egyik víziistene, a mint a hullámok játékanak szinpompája közül bukkan elénk. Mindez alakok és így Neuha is, emberileg közelebb állnak hozzánk, mint a Byron-féle török-görög tárgyú költemények titokzatos hősei és hősnői.

Ez önálló, nagy költeménye mellett a költő folytatja Genuaban „Don Juan“-ját, úgy hogy 1823 júliusban, Görögországba való elutazása előtt, tizenhat énekre szaporodott műve. Ezek közül kilencz ének már az 1822. év folyamán, a két utolsó pedig 1824. évnek tavaszán jelenik meg.

A Pisában megírt éneken nem látszik meg, hogy az ötödik és eme új hatodik ének közt oly hosszú szünetet tartott a költő. A benne megrajzolt események, még a török fővezér háremének falain belül játszódnak le és teljesen összhangzatosak is annak buja, kéjes, de egyúttal veszedelmes légkörével. Don Juant, a ki egy odalisk áruhájába öltözött, a hárem-hölgyek a legbarátságosabban fogadják és a szépek közül hárman versenyre kelnek, hogy a hirtelen feltűnt kedves idegen hölgygyel, kinek elszállásolásáról nem történt még intézkedés, megoszthassák fekvőhelyüket. Barátságos versengésüknek a háremanya akként vet véget, hogy az idegen hölgyet Dudunak, az „álmos Venus“-nak, ítéli oda. Éjfélkor Dudu rémült kiáltása riasztja fel álmából a háremet, az odaliskok ijedten sereglenek össze fekvőhelye körül és ezer kérdéssel ostromolják, ámde csalódottan veszik tudomásul, hogy csak rossz álom ijesztette meg a hölgyet, rossz álom, melyben Dudu beleharapni

készült egy pompás, aranyos almába, melyből egy
méh repült ki és megszúrta őt.

Elmondja végre, hogy szunnyadva jól,
Álmában egy „sötét erdőbe” járt,
Milyenben Dante búsan bandukol
Oly korban, melyben hívság már nem árt; —
A lét középső állomása, hol
Erényes hölgyben nem tesz senki kárt;
És telve volt nagy fákkal a vadon,
S gyümölcs borított mindent gazdagon.

S középtűt lógott egy szép aranyalma,
Ingerlő fénynyel . . . ám oly messze volt,
Hogy el nem érte, bár a vágó hatalma
Letépni készte; — kövekért hajolt
S dobálni kezdte a mosolygó, csalfa
Gyümölcsöt, melyhez enyelegve szólt,
De bár a lelkét ott lehelje ki,
Nem engedett a kis makacs neki.

Ekkor magától — már-már függni hagyja —
Egyszerre csak lehullott, egyenest
Lábához esve! Rögtön fölragadja
És rajta éppen jót harapni kezd.
De még a fogsor héját át se hatja,
Mit dús aranyszín tündöklőre fest:
Egy méh kiröppent és megdöfte . . . Ó jaj!
Ezért riadt föl oly heves sikolylyal.

(Ford. Ábrányi Emil.)

Méltatlankodva tér újra nyugalomra az odaliskok
serege. Gulbeyaz, a szultána, midőn megtudja, hogy
Juan hol töltötte az éjt, magánkívül van dühében,
rögtön ki is adja a végzetes parancsot: szerelnék fel
a halálraítélt háremhölgyek számára szánt csónakot
és maga elé idézteti Dudut és Juant. E kiválóan kri-

tikus pillanatban vége szakad az éneknek: a költő nem vesz magának annyi fáradságot sem, hogy a művészesen megkötött csomót művészi kézzel meg is oldja. A következő énekben megtudjuk, hogy Juannak sikerült Duduval megmenekülnie, de azután nyomtalanul eltűnik előlünk a török asszony, a költő sem ismer arra való kötelezettséget, miszerint teremtményei sorsát be is fejezze. Csupán a bájos Haidée tragoediáját fejezi be, a többiek sorsának szálai megszakadnak és szerterepülnek a levegőben.

Don Juannak nem csupán a szerelemmel, hanem a háborúval is meg kell ismerkednie. A következő két énekben ott látjuk őt a háború borzalmai közepette, midőn az oroszok 1790-ben Suwarow vezénylete alatt elfoglalják Ismailt, a Bessarábiában fekvő török várost. E két ének gyilkoló, öldöklő embertömegéből csupán néhány alak bontakozik ki világosan előttünk; egy gyermeknek, a kis Leilának alakja, kit Juan élete kockáztatásával ragad ki a kegyetlen kozákok kezei közül.

Sok száz levágott férfi oldalán
Egy raj legyilkolt nő feküdt a vár
Egyik terén, a hol jajongva tán
Segélyt kerestek — könny és borzadály
Ránézni hajh! S ott egy aprócska lány,
Tízéves és mint május, csupa báj,
Remegve fúrta kis keblét a holtak
Véres zömébe, kik halomra hulltak.

Villámló szemmel s karddal, fenekedve,
Két gaz kozák üldözte a kicsit;
Ezekhez képest föld legnemesebbje
A sarki vad; — ezekhez mérve itt
Szelíd a farkas és művelt a medve;
S ugyan kit kell vádolni érte, kit?

Őket talán? Vagy fejedelmüket,
Kikért a nép ily vak lesz és süket?

A pillanatban, hogy villant a szablya
És égnek álló szőke fűrtivel
Arczát a lány a tetemekre csapja:
Juanom ott terem. Nem mondom el
Mit *mondott*, mert a finom fül haragra
Gyulladna tán; de helyeselni kell
A mit *tett*, mert szörnyen közékük vágott;
Kapaczitálni így kell a kozákat.

Egyet csipőn vág és a másikat
Vállon legyinti s úzi a dicsőket,
Kikből a vér s jajszó csak úgy szakad,
Hogy fussanak sebészhez, a ki őket
Bekösse. Majd a holtakon akadt
Meg a szeme s látván e néma főket,
Lecsillapult; kis foglyát fölemelte,
Ki sírját csaknem e halomban lelte.

Hideg volt, mint azok; dermedten áll
És homlokán vékonyka seb mutatja,
Hogy mily közel járt hozzá a halála;
A kard, mely anyját rettentőn lecsapta,
Fejét is érte s e vékonyka szál
Közösségüknek végső, gyenge kapcsa;
Másként sértetlen s ámuló, vad szemmel
Mered Juanra, osztó félelemmel.

A mint így egymást nézik, nézik ott
Merőn és szótlán — Don Juan szemén
Bánat, gyönyör s a megszabadított
Gyermek miatti gond, aggály, remény,
A míg a másik úgy néz, mint nyitott
Szemekkel alvó, — arcza csupa fény,
Halvány, áttetsző, szöve tisztaságból,
Mint alabástrom, melyre fénysugár hull. —

(Ford. *Abrányi Emil.*)

A másik a tatár khánnak és öt fiának, kik mindannyian atyjuk szeme láttára esnek el, hősies csoportja, később őt magát is keresztülszúrják az oroszok szuronyai. Csak úgy patakzik a vér e két énekben, melyben élethűen tárul elénk a megostromolt és kifosztott Ismail városának képe, de a melyek épp ezért meglehetősen kínosan is hatnak reánk, annál kínosabban, mivel a költő mindeme borzalmak leírása közepette néhány gyalázatos élczet enged meg magának a szerencsétlen város női lakossága rovására.

E harczias énekek eseménydús cselekményeivel kimerül Don Juanban az epikus elem, a következő nyolcz énekben semmi sem történik. A sok leírásban, de főkép a socialis satirában teljesen elvész az elbeszélés fonala. Don Juant, ki az ostrom alatt ki-tüntette magát, vitézsége jutalmául Suwarow megbizza, vigye meg Katalin czárnőnek a győzelmi hírt. Ennek szemeiben a szép, karcsú spanyol ifjú annyi kedvezésre talál, hogy hosszú ideig kegyének terhével tünteti ki.

Képzeld Juant pirosban, feketében,
Rojtos kalapban, melyről hosszú toll
Lebeg, hullámszik, mint vitorla, éppen
Most bontva ki, a mint büszkén hatol
A trón felé — sárga kasmir, hogyha jól
Megnézem — és tejszín selyemharisnyák
A lábakat gyöngyen kidomborítják.

Képzeld el azt, a kin csodát művel
Az ifjúság, a hírnév s a szabó,
E nagy bűvész, kitől a nyers hüvely
Oly széppé válik, hogy az alkotó
Természet is irigyen sápad el,
(Ha nem présel be szűk ruhákba) ó
Mily fess, a mint a czárnőnek beszámol!
Tűzérhadnagygyá vált itt maga Ámor.

Nyakkendővé lett a szemkötelék,
 A szárny vállrojtta; könnyű szablyatok
 Vált a tegezből s benne a derék
 Aczél mint éles nyilvessző ragyog;
 Tollas kalapját ívnek véve még,
 Oly tiszta Amor, hogy Psyche, — ha sok
 Hölgynél, ki már tévesztett férfit, számost,
 Nem jobb szemű, — férjének tartaná most.

Udvarfi bámul, kezd suttogni dáma,
 Czárnő mosolygó és kegyencz bosszús;
 Ki volt soron, feledtem, szeri-számba
 Se lévén ama bátor, ama dús
 Erőknek, kik e súlyos hivatásra
 Vannak nevelve, a mióta bús
 Özvegy Katinka, hat láb voltukat
 Irigyelhetné patagóni vad.

(Ford. *Ábrányi Emil*.)

Juan megbetegszik, Katalin üdülésre diplomatai küldetésben elküldi Angliába. A mint az ifjú szeme előtt feltűnnek az angol part csillogó krétasziklái, ismét friss hangulat szele vonul át a költeményen; Byron végre szülőföldének talajára lép ismét, e honnak, a mely, daczára az angol társadalom ellen érzett elkeseredésének, daczára számtalan haragos kifakadásainak, titkos vágyainak célja maradt. Nyilvánvaló szeretettel ecseteli előttünk az üde zöldben pompázó ország természetes szépségeit, melyeken keresztül Juan postakocsin siet a főváros felé. Méltó büszkeséggel pillant le Byron Shooters' Hill tetejéről a hatalmas Babylonra, a téglák, füst és árboczok rengetegére. Sötéten, piszkosan mered Don Juan szemei elé az óriás kupolával, mintegy bohócsipkával megkoszorúzott ördög-tanyája — London!

Londonban a czárnő követét a magasabb társaság

nagy előzékenységgel fogadja és szeretetreméltósága, valamint szépsége a legjobb véleményre hangolják ez exclusiv körök hölgyeit és urait. A londoni saison végével Juan eleget tesz egyik előkelő barátja, de Amundeville Henrik lord angol államférfiú meghívásának és meglátogatja őt birtokán. Az angol főúri kastély pompás leírásából látjuk, miként vágyott vissza a költő a délnek színpompás, alakdús szépségéből a zöld, ködös szigetországba. Így az Amundeville-ek büszke várkastélya, Norman Abbey, mely a kristálytiszta tó partján, a zúgó erdők közepén emelkedik és melyet a kolostor büszke romjai is szépítenek, szintén csak a Byronok ősi fészkének, Newstead Abbeynek képmása, melynek veszteségét a költő sohasem tudta kiheverni. Ennek az apátság falaiba beépült kastélynak is megvan az ő multjának megfelelő családi kísértete: az Amundeville-ek házában lefolyó fontos események mindegyike előtt egy fekete szerzetesnek kísértete suhan végig a büszke termeken.

Vigyázz! vigyázz! a szürke barát
 Normannok régi kövén ül,
 Mormolgat imát, litániát,
 Komor éjféli, ha sötétül.
 Hegyről odafent, hogy a lord nekiment,
 Elfoglalák a zárdát
 És szerzetét elkergeték,
 Kivéve csak egy barátját.

Bár tört be, a zord Amundeville lord,
 Henrik király kegyeltje,
 S foglalt javakat, egyháziakat,
 Hatalmát, hogy növelje:
 Maradt a barát, nem hagyta magát
 Riasztani fegyveres haddal,

Oltár előtt áll, tornácza kiált,
Igaz éjszaka csak, sohse nappal.

Szándéka jó-e, vagy átkot hozó,
Nem adhatom ezt tudomásul;
Ám tudni elég, soha nem tűnék
El Amundeville-ek lakából.
Nászéjjelen mindég jelen,
A lord hahogy ül lakodalmat;
S halálos ágya mellé terem,
De nem zokog — áll és hallgat.

Keserg a felett, örökös ha szület,
S balvégzet hogyha várja
Ez ősi fajt, nagyokat sóhajt
A csarnokokat bejárva.
Jól láthatod ott a komor alakot,
De csuklya fődötte a képe.
Csak ránczaiból, hogyha néha kigyúl
Tekintete, látni szemébe.

Vigyázz! vigyázz! a szürke barát
Nem alszik a', tudja mi dolga,
Megőrzi az egyház igazát,
Világi habár bitorolja
Amundeville napközben a lord,
De éjjel úr a barát itt;
Miatta csapjanak bármi tort
S vigalmakat, ő sohse tágít.

Ne szólítsd meg a mikor közeleg,
Nem bánt ő, nem zavarhat;
Palástja lebeg padlás felett,
Mint réten az esteli harmat.
Mondj csöndes imát a szürke barát
Lelkéért! Bármi kísértse
S mormoljon bármi litániát,
Mi csak könyörögjünk érte.

(Ford. Spóner Andor.)

Részletesen, nyilvánvaló kedvteléssel írja le a költő a Norman Abbeybe egybegyűlt főúri társaság életét, oly részletesen és annyi satirikus megjegyzéssel fűszerezve, hogy a türelmetlen olvasó bizvást arra a sorsra jut, mint a melylyel Johnson Sámuel dr. a Richardson-féle regények fölületes olvasóját fenyegette. Csak fokozatosan, de amellet igen plastikusan domborodnak ki a fényes, tréfálkozó, intrikáló gyülekezetből ama nőknek egyes alakjai, kik hivatvák Don Juannak kalandjaiban fontos szerepet játszani: a háznak büszke úrnője, a szép és okos Adeline lady, ki hat héttel idősebb Juannál és ki azt hiszi, hogy a rokonszenves idegen iránt nem érez egyebet anyai barátságnál — az életvidor, könnyelmű, mindennemű pajkos csínyre hajló Fulke Fitz hercegnő, kinek Juan iránt nyíltan kimutatott előszeretete azt az óhajást ébreszti fel lady Adeline-ben, hogy fiatal barátját házasság által védje meg e szirén csábításaitól; — a bájos, komoly, halvány és dúsgazdag Raby Aurora miss, ki buzgó katolikus, kinek személye leginkább kíváncsú lenne, leginkább számításba jöhetne Juan részére, — de, kinek csodálatosképen neve sem szerepel az Adeline lady házasságjelöltjeinek lajstromában. Juant álmodozásából — melyben Aurora sötét, nyugodt tekintetű szemei ragyognak feléje — felriasztja a kisértetnek megjelenése: éjjel két ízben is megjelenik előtte az Amoundeville-ek kóbor szelleme: a végzetes fekete szerzetes. Juan másodízben való megjelenésekor megkísérel, hogy megragadja félelmetes vendégét, ez leveti csuháját és Fulke Fitz hercegnő áll az elképedt, igen hiányos öltözékű ifjú előtt! E kényes helyzettel végződik az előttünk eddig ismert szövege a Byron-féle eposnak. Úgy mondják, van még néhány töre-

dék — 15 versszak — a Don Juan 17-ik énekéből, melynek kiadása a legközelebbi jövőben várható.

Ama számos elkalandozásokban, melyeknek segítségével sikerült a költőnek ezt a szegényes cselekményt nyolcz énekre kiterjesztenie, feldolgozta Byron azon benyomásait és gondolatait is, mikkel éppen aznap foglalkozott. Midőn elolvassuk Blessington lady feljegyzéseit, a ki 1823-ban az április és május hónapokban Génúában igen sokat érintkezett Byronnal és a vele folytatott beszélgetését fel is jegyezte, sok, a Don Juanban kifejtett nézetére akadunk benne; kitűnik, hogy e költeménynek utolsó része a költőnél úgyszólván pótolja az előbbi prosában foglalt naplószerű feljegyzéseket. Tarka változatosságban vonulnak el előttünk egyrésről a nap hősei ellen intézett kirohanásai, a kiknek Byron, daczolva az uralkodó nézetekkel, előszeretettel hadat üzen; de legfőképp az angol népnek katonai bálványát, Wellington herczeg személyét támadja leghevesebben. Irodalmi satírák, melyeknek czélpontjai mindenkor ugyanazok a személyiségek, szónoklás in tyrannos, az előkelő emberbarátok kigúnyolása, kik a népet akarják megjavítani, maguk azonban nem térnek a javulás útjára — hymnuszok a kapzsiság dicső és tisztességes vétkére, mely arra hivatott, hogy az öregedő embert kárpótolja az ifjúság szenvedélyeért, mindezek váltakoznak gyors egymásutánban, közbeszőve életünknek mulandósága fölötti búskomor elmélkedések, mely életet egy ízben oly szépen, a láthatár szélén, az éj és a hajnal között lebegő csillaggal hasonlít össze. Mindent összefoglalva, csak nagy ritkán nyilvánul meg művében egy-egy egészséges, tanulságos tétel, úgy hogy annál mélyebben vésődik emlékezetünkbe a rendszeres munkának egész

komolysággal hangoztatott dicsérete, midőn ama nagy poetácska e szavait igyekezik tréfásan megczáfolni: *Beatus ille qui procul negotiis!*

Ezerféle apró részlet útvesztőjébe tévelyedik el a költő, midőn az angol társadalom satirikus szemlélődésébe mélyed, eközben azonban folyton hangsúlyozza, hogy az üres, képmutató világ tulajdonkép nem szolgál méltó tárggyul műzsájának. Satirájának főbb indokai már a régebbi változataikban ismereteselek előttünk; a költő egyáltalán gyakran megismétli magamagát, mind gondolataiban, mind kifejezéseiben. Technikája is, de főképp rimelése sokszor a megengedett határon túlmenő pongyolaságot tüntet fel. Ön-kénykedése uralkodóvá válik, minden szeszélyének szabad folyást enged, egyáltalán nincsen tekintettel az olvasó közönség jogos követelményeire, mely hőse kalandjainak befejezését óhajtja — csupán tréfásan megfenyegeti őt azzal, hogy eposát száz énekre kiterjeszteni szándéka. *Byron con amore* cseveg, épp úgy, mint a hogy ama napokban a szép és szellemes Blessington ladyval csevegett, de ez mindenkor a genialis ember csevegése, a ki tárgyát új és meglepő fordulatokban varázsolja elének, a vérbeli költő csevegése, a ki a cynismusa és satirája által felvert porból mindenkor hirtelen a valódi poesis tiszta légkörébe képes felemelkedni.

És míg Byron, a költő cseveg, tréfálkozik és gúnyolódik, addig Byron, az ember, minden benső öröm nélkül, meghasonlott lélekkel rálép arra az ösvényre, mely őt életének korai tragikus, de mindamellett kiengesztelő befejezéséhez vezeti.

Az 1821. évnek tavaszán próbálkoznak meg a görögök először, hogy a török uralmat lerázzák. Byron

örömmel, de lelkesültség nélkül vesz tudomást a felkelésről; az olasz carbonarik összeesküvésének sanyarú kudarca, melynek a közel multban tanuja volt, éppen nem alkalmas arra, hogy őt a görög mozgalom vérmes reményekkel kecsegtesse. Daczára ennek, meleg érdeklődéssel figyelte az eseményeket és már a rákövetkező tavasszal azt írja Moore-nak, hogy neki, miután Olaszországban számára úgyis már mindennek vége, az a szándéka, hogy Guiccioli grófnőnek szabadságra szomjas fivérével együtt kimenjen Görögországba, de hogy amaz asszony könnyei, ki miatta elhagyta volt férjét, nemkülönben a saját szívének gyengesége is ellene vannak tervének és nem is hiszi, hogy megvalósíthassa azt. Őt, a „Childe Harold“ szerzőjét, ki annyit tett, hogy Európa figyelmét Hellasra irányítsa, a ki e remek ország hanyatlását, rabszolgaságát annyiszor elragadó, örökbecsű versekben elpanaszolta és a ki oly sokszor haragosan intette, emlékeztette a görögöket őseik hőstetteire, őt tekintették az összes philhellének természetes szövetségestársuknak, a mi valóban csak magától értetendő volt. 1823 januárban létesült Londonban a görögök támogatására alakult szövetség, melynek Hobhouse, Byron barátja, szintén tagja. A költőt tiszteleti tagnak választották meg és ezt áprilisban tudatta is vele az angol philhellének egy kiküldöttje. Byron ama leveléből, melylyel e látogatásról megemlékszik, világosan kitünik, hogy csupán az a remény tartotta őt eddig is vissza Olaszországban, hogy szemtanuja lehessen az ország felszabadulásának, különben már rég visszatért volna Görögországba. Májusban azt írja Londonba, hogy most már csak személyes jellegű akadály késlelteti elutazását és július 16-án végre el is indul végzetes útjára.

Byron kísérői voltak az ifjú Gamba Péter gróf, Guiccioli grófnő szép fivére és Trelawny Ede János, egy jó családból származó kalandor, kivel Byron Shelleynél Pisában ismerkedett meg. Trelawny föltétlen bámulója volt Shelleynek és özvegye hűséges barátjának bizonyult; a Shelley halálát követő nehéz napokban és hetekben teljesen az özvegy szolgálatának szentelte magát. A nő hálálkodó levele, melyben néhány keserű megjegyzés is foglaltatik Byronról, e csodálatos, hányt-vetett életű embernek szinte átszellemült képét tárja elénk. Trelawny Byronnal is gyakran érintkezett; ő, valamint Shelleynek egy unokafivére, Medwin Tamás voltak az emlékezetes pisai napokban Byronnak leggyakoribb társai és mindketten külön-külön teljesen eltérő nézetüknek adtak könyvalakban kifejezést a két híres költő közelségében eltöltött időről. Medwin feltétlen hódolattal szól hőséről, Byronról, kivel folytatott beszélgetéseit nap-nap után hűségesen feljegyezte, Trelawny ellenben Shelley iránt lelkesedik, eközben pedig Byront néha lekritizálja. Daczára ennek, pillanatig sem haboz, midőn a költő őt 1823 június 15-én felszólítja, kísérné őt Görögországba. Rögtön oda is sietett és az elutazás nehézségeiben, valamint az utazás ideje alatt felette szolgálatkész, megbízható társnak bizonyult, a ki megtett minden tőle telhetőt, hogy a költő búskomor hangulatát eloszlassa.

Mert Byron éppen nem nyugodt lélekkel néz elébe görögországi szereplésének; szinte az a benyomásunk, hogy attól a percztől fogva, hogy ráhatározta magát a Görögországba utazásra, csakis árnyoldalt látja e vállalkozásnak. Csakis becsületérzése tartja vissza attól, hogy a világ előtt ünnepélyesen

kihirdetett szándékáról lemondjon. Ő maga minden tekintetben elhamarkodott lépésnek tekintette e határozatát, melyre, mint azt Blessington ladynek elpanaszolta, a saját poetikus vérmérséklete ragadta. E szavakból bizonyára tréfás túlzás is hangzik, hiszen Byronnak önmagáról tett nyilatkozatait csak a legritkább esetekben fogadhatjuk bizonyos fenntartás nélkül, az azonban bizonyos, hogy homályos sejtelmek kínozzák őt, valamint bizonyos az is, hogy utólagos kétkedései nagyon is jogosultak voltak. Byron erősen kételkedik abban, hogy a görög fővezérek egyenlenségei okozta bonyolult helyzetben bármikép is segíthesse az igaz ügyet; attól tartott, hogy tétlen, nevetséges szerep eljátszására kényteleníttetik; emellett halálsejtelmek is kínozzák. A legnagyobb állhatatossággal újra és újra arra a gondolatra tér vissza, hogy sirját görög földben leli fel; valószínű, hogy ebben az időben már betegobbnek érezte magát, mintsem ezt a világ előtt beismerte volna. Épp erre való tekintettel többszörösen azon óhajtságának adott kifejezést, hogy görög expedíciója előtt visszatérhesen Angliába és ott még egyszer láthassa leánykáját, azonban hogy ezen óhajtsága be is teljesüljön, nincsen elég lelki ereje. Szóval, ha mélyebben akarunk belepillantani a költő életébe és érzelmeibe a Genuában töltött utolsó hónapok alatt, elfogódott érzéseket találunk csupán, a lelkesedésnek sehol egy lehellete sem észlelhető.

Byron elhatározása kétségkívül ama szép ország iránt táplált előszeretetéből fakad, a melynek ifjú lelke oly sok és költői tehetségét annyira termékenyítő benyomást köszönhet, nemkülönben a saját, igaz lelkesedéséből is, hogy ez elnyomott népnek felszabadulásán munkálkodhassék. Végül azonban, hogy

elhatározásának indítóokai némileg vegyes érzelműek voltak, ez épp oly lehetséges, mint emberi dolog. Lehet, hogy valósággal már betellett Olaszországgal, hogy a Guiccioli grófnőtől való elválás gondolata nem volt éppen ellenszenves előtte. A legutolsó időben nagyon szeretetteljesen nyilatkozott Blessington lady előtt Terézről, teljes igazságot szolgáltat jó tulajdonainak, mindamellet bevallotta, hogy e viszony mégsem boldogítja őt, hogy keserű szemrehányással illeti magát, a miért ezt az önzetlen nőt ilyen kínos helyzetbe juttatta. Az is lehetséges, hogy elhatározását személyes becsvágya sugalmazta, mivelhogy neki, mint azt mindig is állította, nem az a rendeltetése, hogy költő legyen, hanem inkább az, hogy a tett emberévé válhasson és azt reméli, hogy a törökök elleni harcban dicsőséget szerez nevének és Angliát is rákényszeríti arra, hogy benne Görögország felszabadítóját bámulja. Hogy valóban komolyan áltatta volna magát azzal a hízegő gondolattal, miszerint őt a görögök királyuknak választhatnák — az be nem bizonyítható.

Mind a philhelléneknek, mind a görög felkelés vezéreinek méltán volt okuk Byron jövetelén megörülni. Nemcsak az, hogy a költő híres neve javára vált ügyüknek, de még inkább hatalmas anyagi segédesszökt is biztosított számukra. Anyósának, Noel lady-nak, halála óta, mely 1822 januárban következett be, Byron, ki a válási okmány határozata folytán tetemes vagyonának felét örökölte és a ki azóta Byron Noel-nek írta nevét, nagyon gazdag emberré lett. Évi jövedelme körülbelül hétezer font sterlingre rúgott és ő nem is titkolta, hogy hajlandó „aranyos kedvenczei”-nek nagy részét a szabadság oltárán feláldozni.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Görögország. Kephallonia. Maurokordatos Sándor. Missolunghi.
Byron halála.

Byron legelsőbben is 1823 július 16-án Livornóba hajózott, a hol utolsó üdvözlétképen csomagot vett Weimarból, mely Goethe üdvözlő verseit tartalmazta. E szerencsés véletlent Byron kedvező omennek kész magyarázni. Rögtön válaszolt is, még pedig prosában, mivel nem tartotta illendőnek, a hogyan azt bizonyára őszinte szerénységgel Goethének meg is írta, hogy egy olyan férfúval verseket váltson, ki egy félszázad óta az európai irodalom elismert vezére.

Livornóból útját tovább folytatta Argostoliba, Kephalloniának, a jóni szigetnek e kikötővárosába, a hol a tőle bérelt „Herkules“ hajó horgonyt vetett. Byronnak eleinte nem volt szándékában, hogy útját hosszabb időre megszakítsa. Argostoliban azonban a londoni philhellén szövetség képviselőjétől, a kit genuai látogatásából ismert, leveleket kapott, melyek arra késztették, hogy a görög ügyek fejleményeit egyelőre csak a távolból fogja figyelemmel kísérni. A görög felkelő párt különböző vezérei, kik részben igen kétes

hírű urak voltak, mindannyian a gazdag angol lord kegyére és személyére pályáztak, úgy hogy ő, kinek nem az volt szándéka, hogy az egyes pártokon segítsen, hanem inkább az egész görög ügynek óhajtott szolgálhatni, nem tehetett egyebet, mint hogy megvárja, hogy a görögök a szükséges egyetértésig felküzdik magukat, de eme reményének megvalósulását utóbb mégsem várhatta be Kephaloniában és mi több, meg sem érthette többé.

A költő eleinte hajóján lakott, néhány hét elteltével azonban az Argostoli szomszédságában fekvő festői Mataxata faluban bérelt házat a maga és Gamba gróf számára, míg a türelmetlen, tapintatlan, tette szomjas Trelawny Moreába folytatja útját és Byront nem látta többé élve viszont.

A költőnek e szép szigeten való közel félévi tartózkodásáról a sajátkezű feljegyzései és levelei, valamint Argostoliban lakó két angolnak szűkszavú közlései számolnak be. A költő nagyobb társasággal bejárja egész Kephaloniát, áthajózik a már általa ismert Ithaka-szigetre is, melynek természeti szépségei őt újból elragadják, a Homer-kutatók vitás kérdéseiről ellenben hallani sem akar; később barátságos érintkezésbe lép az angol helyőrség tisztjeivel és hivatalnokaival, kik őt hódolatuk minden jelével elhalmozzák. Olykor vitatkozásokba bocsájtkozott vallási kérdésekről a katonaorvossal, Kennedy Jakab dr.-ral, egy hithű férfiúval, a ki komolyan azon fáradozik, hogy a költőt megnyerje az orthodox hitnek és a ki e vitatkozások pontos feljegyzéseit hagyta hátra számunkra; e mellett oly buzgósággal merül el Scott legújabb regényének, „Quentin Durward“-nak olvasásába, hogy megfeledkezik ételről, italról, valamint minden-

nemű társadalmi kötelezettségéről. A regény teljesen kielégítette őt, noha ő is rosszalja elsietett befejezését. Idejének legnagyobb részét azonban politikai ügyeknek szenteli, a mint azt többszörösen hangsúlyozza is leveleiben. A különböző görög pártok kiküldöttjeit fogadta és minden tőle telhetőt elkövetett, hogy az ellenségeskedő testvérnépet visszatartsa a polgárháború örülségétől és borzalmaitól, az azonban daczára mindennek mégis kitört és még a költő halálakor sem ért véget. Ezen értekezleteken Byron mindjobban felmelegedett a neki jutott feladat iránt. Mialatt a görögök irányában táplált jó véleménye mindjobban csökken és már szeptember végén a legerősebb kifejezésekkel panasolja fel a görög népnak az iránt való képtelenségét, hogy valaha is igazat mondjon, daczára ennek mindinkább megszilárdul az az elhatározása, hogy igaz ügyük mellett hűségesen kitart, legalább mindaddig, míg a görögök viselkedése ezt megengedi. Csakis egyik vezéről nyilatkozik elismerőleg: Maurokordatos herczegről, kinek neve az angol irodalom történetében is szerepel, mivel Shelley, ki Pisában megismerte és megszerette őt, sejtelmes drámáját, „Hellas“-t, 1821 novemberben neki ajánlja, s ebben a görögök diadalát előre megjósolja. Byronnak is kiváló véleménye volt a herczegről, a görög szabadságharcz Kosciuskójának vagy Washingtonjának mondja őt és végül is Maurokordatos volt az, ki a költőt állandóan magához vonzotta. Rávette őt, költözzön át Missolunghiba őhozzá és megígérte, hogy valóságos orakulumként fogadják majd tanácsait.

Deczember 29-ikén hagyta el Byron igen derült hangulatban Kephaloníát — a mint azt egy szemtanu

is bizonyítja —, igaz ugyan, hogy a helyzetet igen érthetően, komolyan megfontolta, a mint a Moore-hoz intézett utolsó leveléből kitünik, de szilárdan el is volt rá szánva, hogy a mi saját személyét illeti, kitart a küzdelemben. Eme megingathatlan elhatározását néhány héttel később híres versében, utolsó költeményében, melyet 37-ik születése napján szerkesztett, ki is hirdette: „’T is time this heart should be unmoved.“¹

Missolonghi felé vezető útjában Byronnak alkalma nyilott legelső harci kalandjaival szembekerülni, melyek azonban szerencséjére, sőt mondhatnók rejtélyes módon, teljesen ártalmatlanul végződtek. Két hajót bérelt, egyiket a maga, másikat a Gamba gróf számára, kit a lovak elszállításával bízott meg. Missolonghi és Zante közt egy török fregatt megállásra szólítja fel Byron hajóját, de utóbb mégis tovább eresztette, talán azért, mert — a mint azt Byron vélte — hajóját görög gyújtóhajónak nézte. Később szerencsés volt Gamba gróf: hajóját ugyanaz a fregatt feltartóztatja és zsákmány gyanánt el is vontatja a patراسي kikötőbe. De általános csodálkozásra később őt is szabadon bocsátják, anélkül hogy rakományában a legcsekélyebb kár is esett volna. Byron célzást tesz bizonyos regényes indító okra, melylyel a török parancsnok nagylelkűségét magyarázza. A fregatt parancsnoka szívesen Gamba gróf hajójának kapitányában felismeri hajdani életmentőjét és emiatt bocsájtotta volna el a zsákmányt. A törökök ezzel mindenesetre jó fogást szalasztottak el, mert Byron nagy pénzösszeget — közel hatvan-

¹ Itt az ideje, hogy ne dobogjon többé e szív.

ezer spanyol dollárt — vitt magával a hajón. E kincset azonban csekély híja, hogy a tenger el nem nyeli, mert a hajó útközben sokat szenved a vihartól, a háborgó tengertől és a zátonyoktól. A törököknek Gamba gróffal szemben tanúsított jó bánásmódját azzal viszonzta Byron, hogy később Missolunghiból négy hadifoglyot bocsátott szabadon és küldött a patrasi kormányzónak.

1824 január 5-ikén tartotta Byron bevonulását Missolunghiba, hol egy lelkes angol philhellén szavai szerint úgy fogadták őt, mint a Messiást, ágyúlövéssel, zenével, katonai tisztelgéssel és a nép örömrivalgásával. A számára kijelölt ház küszöbéről a keleti görög-párt képviselője, Maurokordatos herczeg üdvözölte egy sereg belföldi és idegen katonatiszt élén. E diadalmas pillanat valóban kárpótolhatta Byront sok borús óráért, mit a közel multban el kellett szenvednie. A jövő is csábítónak látszott. A görögök, a költőnek Argostoliban való tartózkodása alatt, elfoglalták 1823 szeptemberben a korinthusi erődöt; erre Lepanto megostromlását vették tervbe és Maurokordatos Byronra bízta e vállalkozás vezetését. Az alája rendelt csapat magvát — Byron egy ízben kétezer embert említ — 600 sulióta alkotta, kiknek zsoldját Byron legnagyobb részt a saját zsebéből fizette. E kiválasztott csapat magva azonban mihamar veszedelmesebbé vált magára a költőre, mintsem az ellenségre nézve. Vonakodtak neki menni a kőszánczoknak és folytonosan zaklatták vezérüket zsoldkövetelésekkel, úgy hogy a költőt arra kényszerítették, hogy őket elbocsássa és a Lepanto elleni ostromról lemondjon. Más tekintetben is bőven volt alkalma a görögök hanyagságán és megbízhatlanságán bosszankodni, úgy

hogy mihamar lelohadt a fogadtatásából kifolyó lelkes hangulata. Ehhez hozzájárult még, hogy Byron mihamar megérzi a Missolunghi környékét megfertőző mocsaras levegő káros hatását.

A város víziárkok és mocsarak közt terül el és utcái oly iszaposak voltak, hogy a költő tréfásan megjegyzi: Hollandiának átszakadt gátjai szárazság tekintetében valóságos arabs puszták e pizkok-fészkekhez hasonlítva. Már legelső patراسي útja alkalmával is e vidéken betegedett meg mocsárlázban, most is el volt készülve a legrosszabbra, daczára ennek vonakodik elhagyni helyét, úgy mondja, katonának nem szabad az effélékkel törődnie.

Február 15-ikén ájulási rohama volt, melynek minden symptomája epilepsiára engedett következtetni. De állapota látszólag gyorsan javult, úgy hogy két nap múlva sajátkezűleg megírhatja betegségének jelentését. Hogy a baj újabb kitörésének elejét vegye, ismét a már gyakran használt soványító curához folyamodik és valószínű, hogy e curának túlságos használata sokban hozzájárult testi erejének gyors elgyengüléséhez. Arra nem volt ideje, úgy mond, hogy beteg lehessen, szüksége volt minden tetterejére, hogy a lázongó suliótákat legalább némileg megzabolázhassa.

Négy nappal ájulási rohama után egyik sulióta lelőtt egy svéd tisztet, míg társai azzal fenyegetőztek, hogy minden idegent meggyilkolnak és tombolva hatoltak be Byron házába és szobájába. E kritikus pillanatban is megőrizte a költő higgadtságát és önuralmát, melyet a nehéz napok alatt oly sokszor nyílt alkalmá bébizonyíthatni. Tárgyalásba bocsátkozott a főczinkosokkal és sikerült is neki a lázadást elnyomni.

A gyilkost azonban sem ő, sem Maurakordatos nem vonhatta felelősségre, megbüntetését kénytelenek voltak honfitársaira bízni.

De a legnagyobb dicsőséget azzal szerezte meg Byron, hogy válságos és veszedelmes helyzetében minden erejével azon volt, hogy a háború borzalmait lehetőleg enyhítse és a szükségtelen vérontást megakadályozza. Ama levelében, melyben a patراسي török kormányzónak a négy török hadifogoly szabadonbocsáttatását bejelenti, sürgősen felkéri őt, hogy a kezei közt levő görögökkel is emberségesen bánjék, hogy túlságos szigora által ne fokozza a nyomorúságot. Midőn egy ízben egy török fregatt Missolunghi partjain megfeneklik és a görögök rá akarnak lövetni, Byron díjat tűzött ki minden élve elfogott török fejére. Több mint húsz török asszonyt és gyermeket a saját költségén biztos helyre szállíttatott. A gyermekek közt egy kis leányka költötte fel figyelmét, ki lehet, hogy Don Juanjának Leilájára emlékezteti őt. Annyira megtetszett neki a gyermek, hogy már arra gondolt, hogy a kis leányt elküldi Angliába, a saját, körülbelől egykorú leánykája játszótársául. Egyelőre azonban Kephaloníába juttatta el a kis leányt és a jámbor lelkű Kennedy dr. gondjaira bízta, a ki a skeptikus költő eme cselekedetében bizonyítékát látta a keresztényi erények tettekkel való gyakorlásának.

Röviddel Byron első rohama után heves földrengés rémítette meg Missolunghi lakosságát. A görögök legott elsütögették fegyvereiket, Byron véleménye szerint ugyanazon indokból, mely a vadakat arra kényszeríti, hogy holdfogyatkozás alkalmával doboljanak és üvöltsenek. Márczius 13-án az a hír terjedt el, hogy a városban kiütött a pestis. Valóságos pánik

keletkezett, minden üzletet becsuktak, az emberek egymás elől menekültek, de szerencsére vak lármának bizonyult az egész. A mocsaras városban való tartózkodás azonban mindinkább tűrhetetlenné vált; Byron bizonyára örömmel fogadta azt a meghívást, a mely kötelességévé tette, hogy egyelőre elhagyja Missoulounhit. A keleti görög-párt vezére, Odysseus arnauta, kinek nővérét később Trelawny feleségül vette, felhívja Maurokordatos herceget és Byront, jönnének el Salonába, hogy vele a nyugati és keleti görög-párt egyesülése, valamint a háború további vezetése fölött tanácskozzanak. Ezen összejövetelnél Byronnak jutott volna ki a főszerep, annál inkább, mivel röviddel ezelőtt Londonban létrejött a görögöktől oly forrón óhajtott kölcsön, körülbelül nyolczszázezer font sterling erejéig, melynek létesüléseért Byron egész befolyását latba vetette volt és melynek folyósításával, mint egyik biztost, Byront bízzák meg. Maurokordatosnak és Byronnak márczius 27-én kellett volna Salonába elindulniok, de az utak és folyók állapota lehetetlenné tették az utazást és ezzel Byron sorsa meg lön pecsételve.

Április 9-ikének reggelén a költőt nővérének levele örvendeztette meg, melyhez csatolvák a Byron ladytól kapott pontos jelentések leányának testi és szellemi fejlődését illetőleg, nemkülönbén a leányka silhouette-je is. Mentül inkább közeledik Byron ama sötét kapu felé, annál tisztábban lépnek elébe a multból nővérének és feleségének alakjai, annál nagyobb bensőséggel emlékezik meg gyermekéről, míg a Guiccioli grófnő képe mintha elhomályosulna. Igaz, nincsenek birtokunkban azok az okmányok, melyekből megítélhetnők életének ez utolsó hónapjai alatt

a grófnőhöz való viszonyát. A Görögországból Terézhez intézett összes levelei elvesztek számunkra, néhány szűkszavú kivonat kivételével, miket Moore életrajzában találunk. A grófnő fivérével való érintkezése közben némelykor megfeledkezett a költő a baráti kiméletről és elnézésről: nagy hajlandóságot mutatott arra, hogy az ifjú gróf vállalkozásai és azoknak balsikere fölött gúnyolódjék. Bárminők lettek legyen is Byron érzelmei, Guiccioli Teréz egész életen át tartó cultust szentelt neki és még néhány évvel halála előtt, mint egy francia nemes embernek, de Boissy marquishoz özvegye is, kivel 1848-ban lépett házasságra, egy szó- és érzelemdús könyvben jegyezte fel róla való emlékeit. E könyv nem adja meg nekünk Byron tiszta, hű képét, mivel szerzője nagyon is azon van, hogy a fény mellett mellőzze az árnyékokat.

Ugyanaznap, midőn Leigh mrs levelét kézhez vette Byron, lovaglás közben heves zápor lepte meg és bőrig ázott. Hazafelé való útját, mint rendesen, hogy a város szennyese, rendetlen utcáit elkerülje, csónakon tette meg és e miatt veszedelmesen meghűlt. Eleinte úgy látszott, nem volt e meghülésnek komolyabb következménye. Másnap vagy harmadnap, itt nem egészen pontosak az adatok, újra felvehette szokásos sétáját lóháton a Missolunghi határában elterülő olajerdőkbe. Ez volt utolsó lovaglása. Másnap már ágyban kellett maradnia, több napon át rosszul érezte magát és a szobát kénytelen őrizni, anélkül azonban, hogy tudatára ébredt volna állapota válságos voltának. A beteget egy fiatal olasz orvos, Bruno Ferencz kezelte, ki mint háziorvosa kísérte a költőt, ezenkívül egy angol orvos, Millingen Gyula, huszon-

négyéves fiatalember is. Byron betegszobájában ott találjuk még Gamba grófot, Parry Vilmos tűzmestert, kit a londoni bizottság küldött volt ki és a ki vaskos humorával annyira megkedveltette magát a költővel, hogy az akkor tervezett tüzerdandárnál őrnagygyá nevezte ki, a többi tiszt nagy bosszúságára és az egész terv nagy kárára. Azonkívül ott volt még a költő hűséges régi szolgája, Fletcher és az olasz Falcieri Tita, ki Velenczében mint gondolás lépett Byron szolgálatába. Mindkét orvosnak, valamint Gamba grófnak, Parry és Fletchernek jelentéseiből tájékozódást nyerhetünk Byron utolsó napjairól. E jelentésekből, azok apró eltéréseit nem tekintve, utólagosan kitűnik az a tény, hogy mindama férfiak, kik a nagy költő halálos ágyát körülállták, a legjobb akarrattal és a legbensőbb részvétellel voltak eltelve iránta. Bizonyára más kérdés az, hogy vajjon e kis körnek két legszámottevőbb tagja, a két tapasztalatlan fiatal orvos, megfeleltek-e feladatuknak. Midőn a beteg akaratára ellenére még két más orvos tanácsát is igénybe vették, már késő volt. Női ápolást teljesen nélkülözött.

Április 15-ike óta a beteg nem hagyta el többé az ágyat és a következő napokban már sokszor önkívületbe esik és félrebeszél. Minden az orvosoktól alkalmazott gyógyszer hatástalannak bizonyult. Byron április 18-án este hat óra felé elvesztette eszméletét és huszonnégy órával később, az 1824. év husvét hétfőjén, egy heves zivatar alkalmával, halálküzdelem nélkül kilehelte lelkét. Utolsó nyilatkozatairól szóló különböző jelentések abban egyetértenek, hogy utolsó világos pillanataiban gondolatai nővérének, gyermekének és feleségének voltak szánva. Utolsó

üzeneteit, miket e három nőnek szánt, hűséges szolgálója, Fletcher, már nem érthette meg.

Másnap reggel ágyúdörgés adta hírül Missolonghi városának a szomorú eseményt. Nyugat-Görögország ideiglenes kormánya nevében Maurokordatos herczeg proclamatiót bocsátott ki, melyben a görögökkel nagy barátjuk halálát tudatja. Valamennyi husvétii ünnepséget rögtön beszüntettek, a templomokban gyász-istentiszteleteket tartottak és 21 napig tartó országos gyászt rendeltek el. A Salonában egybegyűlt congressus, melyet Trelawny képviselt, megrendült szívvel áll a halott koporsója előtt. Athén és egész Görögország nagy csapásként érezte a görög ügyre Byron lord halálát.

A görögök azt óhajtották, hogy Byron abban a földben helyeztessék örök nyugalomra, melynek felszabadulásáért odaadta életét. Eszményi költősírt terveztek számára, oly sírhelyet, melynek hangulatos varázsa még a syrakusai Latomiák kertjében elrejtett Platen gróf sírboltját is felülmúlta volna; Athénben, a Theseus-templom romjai közt, emelkedjék a világ-hírű angol költő sírboltja. Maurokordatos ilyen értelemben írt Byron nővérének; némi tétovázás után azonban mégis azt határozták, hogy a holttestet Angliába szállítják. Byron barátainak reménye, hogy Anglia nagyjainak sírboltja megnyílik az ő halottjuk számára is, hogy ő, a nagy költő is a Westminster-apátságban leli örök nyughelyét — nem teljesült. Az apátság dékánja nem tudta magát ráhatározni, hogy Byron halóporát befogadja. Távol a metropolistól, egy magányos falusi templomban, Hucknall Torkardban, Newstead Abbey szomszédságában helyezték őt örök nyugalomra, 1824 július 16-án. Bizalmas barátai közül az egyetlen hűséges Hobhouse állt a költő sírjánál.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET.

Byron néhány mintaképe. Valláspolitikai és aesthetikai nézetei.
Dicső emlékezete.

A Blessington ladyval folytatott csevegései közben Byron tréfásan megemlékezett későbbi életíróiról, kik, úgy reméli, számosak leendenek, mentől többen, annál jobb. A jelleméről mondott megjegyzéseikben majdan bizonyára kaczagtató ellentmondásokba keverednek, minthogy neki az a szokása, hogy minden futó gondolatának kifejezést adjon és egyetmást csakis azért mond el, hogy az emberekkel ingerkedjék, annyira, hogy ők gyakran egészen téves benyomásokkal távoznak el tőle. Egyik életíró bizonyára majd úgy tünteti őt fel, mint fennkölt lelkű embergyűlölőt, kinek koronkint emberbaráti rohamai voltak; és tényleg ez is a kedvencz szerepe, a másik pedig mint modern Don Juant állítja oda, a harmadik végre már csak ellentmondási viszketegségből is, oly szeretetreméltó embernek, kivel igen rosszul bántak el, „more sinned against, than sinning“.¹

Mindeme jövendőlések be is teljesedtek, kortársai a költő képét a legváltozatosabb színekben rajzolták meg számunkra, még amaz okos asszony is, kinek e

¹ Többet vétkeztek irányában, mint a mennyit vétkezett.

közleményt köszönhetjük, ingadozik a Byron iránt érzett szerelme és ellenszenve között — a költőnek őszinte bámulata és az embernek fanyar megbírlása között, a kinek lényében a legnagyobb ellentétek foglaltatnak össze. Az, a ki a költőt kedvező világításban akarja előttünk feltüntetni, méltán beszélhet személyes szeretetreméltóságáról, bőkezűségéről és könyörületességéről, szólhat a missolonghi-i hősnek áldozatkészségéről és államférfiúi bölcsességéről, másrészt épp oly jogosan sorolják fel ellenfelei erkölcstelenségét, hiúságát, némelykor szinte gyermekesen kicsinyes gőgjét és kiszámíthatatlan szeszélyeit. Mi, utódai, azonban minden bizonynyal a legnagyobb igazságtalanságot követnők el vele szemben, ha az elemek eme keverékét a költőre nézve ellenséges értelemben elemeznők, mivelhogy neki köszönhetjük Byron költészetének változatos, színpompás ragyogását. Szükség volt arra, hogy az emberben meg legyenek mindama hibák, melyek miatt ő maga, valamint környezete is oly keserűen megszenvedett, hogy aztán a költő nyugtalan lelkét ily életteljes, elragadó versekben tárhassa fel előttünk. Úgy kell őt fogadnunk, mint a természetnek egy megnyilatkozását, mint a vihart, mely keresztülszágul a világon, mint kíméletlen szellemet, a ki lerombol sok olyant, a mire mi tisztelettel és bámulattal tekintünk fel, a ki, miközben sok korhadt előítéletet összezúz, új és tágas térségeket tár fel előttünk és ezzel a mindennapi, röghöz tapadó létnek elhasznált levegőjében sinylődő emberek tüdejébe új életet lehel. Azzal, hogy Byron sokak lelkében szunnyadó világfájdalmas hangulatnak szenvedélyes, panaszos szavakban ad kifejezést, ő — mint ezt a történelmi visszapillantás mutatja — felszaba-

dítólag hatott, ő utána, a nagy romboló után, érvényesülhettek csak a felépítő, gyógyító erők.

Byron azzal vétkezett leginkább saját maga ellen, hogy gyáván átengedte a teret a felesége szökését követő felháborodás viharának, ahelyett, hogy férfiass nyugalommal és szilárdsággal szembe nézett volna vele. Igaz, hogy ezzel a saját méltósága ellen való, a saját hasznát nem tekintő ballépésével, az angol költő helyett a nemzetközi költőt ajándékozta a világnak. A szigetország szűk látkörű életéből átlépett Byron a continens szabadabb, gazdagabb életébe, a ködös északból a délnek tiszta, napsütéses levegőjébe, mely megérlelte költő kertjének aranyos gyümölcseit. Ama művek közül, melyek világhírét megalapították, egyik sem keletkezett Angliában, csakis az idegenben lelte fel újra a Childe Harold szerzője, kinek lángesze angol földön a részben egyhangú elbeszélő költeményeinek gyors alkotásaiban kimerült, csak ott találta meg újra ama hangokat, melyekkel a világ előtt meghallgatásra talált és melyekkel újra felkeltette egész Európa figyelmét.

Még a természet is ellentétesen alkotta meg őt, a szép ragyogószemű ifjút, finom, tiszta metszésű, halvány arczával, sötét, göndör hajával — és elgörbült lábával. E külsőségeknek fontosságát az ifjú Byron lelki hangulatára nézve, nem lehet eléggé kiemelnünk: elkeserítették számára az ifjúság örömeit, megmérgezték minden ártatlan élvezetét. Igaz, hogy aránylag kicsinyes volt az ok, de a szenvedélyes gyermek és ifjú, ki nem a „normalis ember“, hanem a költő lelkületével van megáldva, e testi hibáját mint a legnagyobb szerencsétlenséget tekinti, mely egyáltalán érhetne; e folytonos bánkódása pedig ahhoz

is hozzájárult, hogy életfájának gyökerein rágódjék. Újra és újra visszaűzte őt a magányba, ez adta meg költészetének búskomor, világfájdalmas árnyalatát, a mely nem csupán a tömegnél, hanem számos kiváltságos lélekben is visszhangra talált.

A kutatóknak azt a feladatát, hogy Byron művei forrásait kikutassák, sok esetben a költő maga könnyítette meg. Byron egész nyíltan megnevezte ama műveket, melyekből többféle tárgyat merítette és ezt joggal is tehette, mert büszke megjegyzése szerint, meg van arról győződve, hogy semmiféle más író sem tette annyira sajátjává a kölcsönvett anyagot, mint ő. Sokkal vonzóbb és finomabb feladat számunkra, hogy a költő által meg nem nevezett források után kutassunk, a multból vett mintákat megállapítsuk, melyek bizonyos fokig mérvadók voltak az oly vakmerően, a saját útján haladó, kiméletlenül kutató szellemnek munkásságát irányítani.

Nagy hatással voltak reá azok a regények és elbeszélések is, melyeket kora ifjúságában olvasott. Igen gyakran találkozunk a XVIII. század híres angol regényeiben, Fielding és Smollett elbeszéléseiben ama bizonyos deli ifjú kalandor alakjával, kinek tarka, változatos élményei alkalmat nyújtanak az elbeszélőnek, hogy világnézeteit és a világról megalkotott ítéletét előadja, e mellett azonban magának a hősnek erkölcsileg jobbadán silány értékű, az erény és a bűn között ingadozó alakja nincsen lélektanilag finoman kidolgozva. Az olyan parlagias, erőtől duzzadó ifjakkak, mint Jones Tamás, Random Roderick és Pickle Peregrina terjengősen előadott élettörténetét mihamar a gyengédlelkű, érzékenykedő, tüdővésztes Shandy Tristramnak alakja váltotta fel. Ennek szer-

zője a hősnek hézagosan megvázolt, a tényeket csak futólag érintő élettörténetébe beleszőtte a saját puha és sóvár gondolatvilágának szellemét. Byronnak cél-talanul a világban barangoló, könnyelmű Don Juan-jában ráismerünk a Fielding és Smollett kalandorjai-nak kissé kifinomodott utánzatára, míg a költőnek hézagos, az elbeszélést mindennemű eltérésekkel ismételtén félbeszakító előadása gyakran Sterne-t juttatja eszünkbe.

Még erősebben, semmint a XVIII. század hírneves íróinak realistikusan satirikus regényei tették, hatott azonban az ifjú Byronra a rablólovag romantikája, melyet a Radcliffe mrs. és több más, ma már teljesen feledésbe ment, a XVIII. század végéből és a XIX. század elejéből származó regényíró művéből ismert. A legmélyebb benyomást tette reá a főnemes rabló és gyilkos Konrádnak, az ifjú Siegendorf gróf-nak alakja, melyet Lee missnek elbeszélésében fe-dezett fel. E sötétnézésű ifjú, kinek számos bűntől terhelt lelkére még a boldogság derűje sem áraszt megnyugvást, kinek félelmetesen rejtélyes megjelenése minden emberben rémületet kelt: ő lesz a Byron-hősök őstypusává, kikkel a költő munkásságának első idejében oly kitartó előszeretettel foglalkozik, hogy ezzel már szinte kifárasztja az olvasót. Byron telje-sen átdolgozta a rabló romantikus alakját, idealizálta, szinte saját vérét öntötte ereibe és izzó szavakban a saját világfájdalomtól telített gondolatait mondatja el vele.

E regényhős egynémely tulajdonát abban az alak-ban is feltaláljuk, a mely az ifjú költőnek magával és a világgal meghasonlott lelkületének leghívebb tükre — a Harold úrfiban. Haroldból maga Byron szólal meg,

Harold valósággal Byron, annyira, hogy a költő végül teljesen mellőzi magának a hősnek alakját. Épp ez oknál fogva nincs rá szükségünk, hogy a fáradt, világjáró utas számára irodalmi mintakép után kutasunk; ha ellenben a modern világfájdalmas érzelmeknek régebbi megszemélyesítőjei közt keressük a Haroldhoz leginkább hasonló alakot, úgy Chateaubriand René-jén akad meg szemünk, ezen a kielégítetlen, búskomor eszméitől teljesen elfoglalt tétlen ifjún, kinek a világ is csupán a saját elborult arczát mutatja, a kit önző bánatának terhétől sem a természet magasztos szépségei, sem a művészet remekművei nem képesek feloldani.

Byron lyrájában túlnyomó a boldogtalan, epedve vágyakozó, fájdalmasan lemondó szenvedélyes szerelem; természetlyrai kifejezéseivel csupán szórványosan találkozunk lyrai költeményeiben, a természet cultusa egyszer-másszor csak az elbeszélő költeményekben, de főként a Childe Harold elmélkedéseivel összefüggő versekben fordul elő. Legerősebb vonzerőt gyakorolnak Byronra a Görögország és Olaszország történelmi multjával ékeskedő tájak; elragadtatással legelteti szemeit a délvidék napsütötte ragyogásán, ezüstös holdfényben tündöklő éjjelein, a sötétkék égboltot visszatükröző habok érczes csillogásán, a Földközi-tenger partjainak merész, de amellet bájos alakulásain. És épp oly mély hatással, mint e remek természet, vannak reánk az ő leírásai, az egész színpompás műnek nagyarányú vonalai, a kisebb motívumokat megrajzolni meg sem kísérli a költő. A XIX. század nagy természetpoetái művein kiélestedt szemünk Byron képeinél gyakran nélkülözi a színek keverékében a finomabb és gyengédebb árnya-

latokat. A természet-bölcseleti költészethez, ahhoz, hogy a természetbe lelket öntsön, csupán Shelley és Wordsworth befolyása alatt emelkedett fel. Ő főként a bámuló és bámulatot keltő szemlélő maradt, csak nagyritkán merült el teljesen oly természeti tüneményekbe, mint például ama éjjeli zivatarba a Genfitavon, a melynek leírása még az ifjú Bismarck lelkét is elemi erővel ragadta meg.

Byront gyakran a legellentmondóbb emberek egyikének mondták és valóban könnyen be is bizonyíthatjuk, hogy az egyes emberekhez való magatartásával, de mindenekelőtt ítéleteivel velők szemben ismételten ellentmondásokba keveredett. Életének legfontosabb problémáiban ellenben, a vallásos, politikai és irodalmi problémákban, nem vitathatjuk el tőle a nagymérvű következetességet.

Igaz, hogy vallásos fejlődésében nem egészen ment az ingadozástól, itt is bizonyos fokig érvényre jut ama bizonyos szólásmód, hogy: az ifjúság lerombol, az öregség ellenben felépít. Byron sohasem volt atheista, sohasem volt letagadója a teremő isteni lény létezésének, sőt ez ellen mindenkor erélyesen tiltakozott. Természetesebbnek tekinti azt a feltevést, hogy létezik Teremő, mintsem a parányok tanát elismerje. Igaz, hogy ifjúkorában tagadója volt a lélek halhatatlanságába vetett hitnek, míg később hívének vallotta magát. De ezzel mégsem közeledett jobban az orthodox-keresztényi állásponthez, mindennemű egyházi dogma iránt a tagadó skeptikus maradt, ki szívesen hinne többet, de nem képes reá, ki semmit sem tagad le, de mindenben kétkedik. Mélyen meghatotta őt, midőn 1821 deczemberben egy, előtte teljesen ismeretlen, jámbor lelkű fiatal asszony, Shepperd mrs., hátra-

hagyott iratai közt egy imádságra találtak, melyben a hölgy a költő felvilágosíttatásáért és lelkiüdveért fohászkodott. És Byron a megözegegyült férjhez intézett köszönő levelében készségesen elismeri, hogy a hívő lelkek mindenkor arra áhítoznak, a mi leginkább lelki javukra szolgál, de hogy az ember hívőképessége nem éppen mindig saját magától függ, ki tehetné például azt, hogy magára ráparancsolja: ezt vagy amaszt el kell hinned, még ha megfoghatatlan lenne is előtted? A költő őszintén utálja az olyan embereket, kiknek szüntelen a biblia szavai vannak ajkukon, de e mellett a keresztény szellemmel össze nem egyeztethető szigorral ítélik meg és bánnak felebarátaikkal és e képmutató álkeresztények papolása volt az, mi őt leginkább megerősítette a dogmatikus kereszténység ellen táplált előítéletében.

Daczára a költőnek műveiben és leveleiben gyakran oly élesen hangsúlyozott teljes skeptikus felekezetiélküliségének, többen, közöttük Scott Walter is, azt állítják, hogy Byron, ha tovább él, utóbb ama keresztény egyház kebelébe menekül, mely tagjai hívőképessége és hitszeretete iránt legtöbb igényt támaszt, azaz a római katolikus egyház kebelébe. Hogy Byron az Olaszországban töltött évek alatt valóban közeledett is már a katholicismus eszméje felé, ezt abból következtethetjük, hogy kis leánykáját, Allegrát is katolikus hitben akarta felnevelni. Ez elhatározását azzal indokolja, hogy ha az emberek egyáltalán kell hogy vallásosak legyenek, úgy mentül több belőle, annál jobb. Szerinte a katholicismusnak az az előnye a többi felekezet felett, hogy hiveit mindig foglalkoztatja, épp emiatt ismeri el a legjobb vallásnak. E nézetét részben Byron katolikus

környezete befolyásának kell tulajdonítanunk, nemkülönben a katolikus egyház inkább az érzékre ható ritusa iránt való előszeretetének. Lehet az is, hogy ennek mélyebbre ható okát abban leljük fel, hogy Byront a kálvinista tanokban való nevedekése nem fegyverzette fel eléggé, hogy a boldogságát veszélyeztető és mindjobban elharapodzó tagadás szellemével sikeresen megküzdhessen. Így tehát leánykájának akart egy, az ő véleménye szerint, szilárdabb alapot biztosítani arra, hogy hitbuzgó életet élhessen. De hogy ő maga is végül tényleg Róma felé hajlott volna-e, ezt találgatnunk teljesen czéltalan lenne. Tény az, hogy 1822 márczius 14-én azt írja Pisából Moore-nek, hogy ő már a katolikus tanok felé kezd hajlani; midőn azonban rövidesen erre, a Don Juan tizenegyedik versében azt olvassuk, hogy a költő hite egészségi állapota szerint irányul és hogy ő betegségének negyedik rohama alkalmából azon fejezi ki sajnálkozását, hogy a szentháromság nem terjeszthető ki négy személyre, hogy ekként kibővüljön hitének látköre, bizonyára azt kell hogy kijelentsük: az ilyen gúnyolódó szellem még nagyon távol áll attól, hogy belsőleg a keresztény vallásnak ama leginkább megállapított formájához csatlakozzék.

Politikai nézetei nem szenvedtek változást, a menynyire Anglia belső viszonyaira vonatkoztak. Állandóan ott foglalt helyet a nagy ellenpártnak, a whigeknek padsoraiban. Anglia belső politikájának mindenkor legégetőbb kérdésében, az ír kérdésben, Moore barátjával egyetemben pártolja az írek szabadságra való törekvését és ennél fogva annál inkább felháborítja őt, hogy Írország 1821-ben ünnepélyes fogadtatásban részesíti IV. György királyt. Szenvedélyes,

haragos szavakban vetette szemükre az íreknek „The Irish Avatar“ című költeményében szolgálalkúságukat és a leghevesebben támadta magát a királyt, valamint miniszterét, Castlereaghot. Egyáltalán minden lehető alkalommal kíméletlenül támadta IV. György királyt. A királynak botrányos válópere alatt határozottan Karolina királyné pártjára állt. A nemzetközi politikai kérdésekben is mindhalálig a szabadság előharcosának tünt fel: valamennyi szabadságáért küzdő nép, olasz, spanyol, délamerikai és görög érdekében egyaránt felemelte költői szavát. Igaz hogy rokonszenvének széles körében hatalmas úr tátong; Európának, a hódító Napoleonnal folytatott rettenetes küzdelmére részvétlenül, sőt haraggal tekint, a nagy felszabadító háború harczosainak nem nyújt babérkoszorút. Az egyesült csapatok bevonulását Párisba naplójában e szavakkal kíséri: „A tolvajok Párisban vannak!“ Teljes életében útálta ama két hadvezért, kik Waterloonál végleg legyőzték Napoleont; naplójában ritkán akadunk nevükre anélkül, hogy becsmérő megjegyzést ne fűzne azokhoz. Blücherről, kit 1814-ben Londonban lát, azt a megjegyzést teszi, hogy olyan a hangja, meg a modora, mint egy toborzó őrmesteré, egy hősnek az önhittségével fűszerezve, — mintha tisztelnünk kellene azt a követ, a melyen egy férfi megbotlott!

Napoleont bámulta és vak maradt ellenségeinek hősisége iránt, mindig csak a nagy embernek küzdelmét látta a sok, ellene szövetkezett ellenséggel. Igaz, rossz néven vette hőségét, hogy bukását a szédületes magasból túléli, de Szt.-Ilona foglya felé ismét szeretettel és tisztelettel fordul. Napoleon személye az ő szemeiben magasan felülemelkedik a körü-

lötte tolongó ellenséges hadvezérek személyei fölé, a szent szövetség fejedelmei és államférfiai fölé, kiknek reactionarius, népellenes törekvéseiről Byron minden alkalommal határtalan megvetéssel és keserű ironiával beszélt és írt. A köztársaságot tartja a jövő, az emberiséghez méltó egyetlen államformának. De még gyűlöletesebbek előtte minden fejedelmi zsarnokságnál a radicalis népvezérek üzelmei; egy ízben azt mondja a demokratiáról, hogy az „an aristocracy of blackguards“.¹ „Hogyha már mindenáron zsarnok kell nekünk,“ kiált fel, „úgy hadd legyen az legalább gentleman, ki erre a foglalkozásra született!“ Egyáltalán nem az a szándéka, hogy a fejedelmekkel szemben a néppel, melynek jogaiért pedig olyan szenvedélyesen védelmére kel, magát azonosítsa, örömet harczol ugyan a plebejusokért, de nem akar a soraikba állni! És jellemző, hogy mind gyakrabban találunk nála ilyen értelemben alkalmazott idézeteket Shakespeare Coriolanusából. Féltékenyen őrzi az őt, mint angol pairt megillető összes kiváltságokat ama szerep kivételével, melyet egy esetleges királykoronázás alkalmával majd neki kellend eljátszania és melyet — a mint kérdezősködéséhez nem illő kicsinyléssel írja — elég furcsán „maskarának“ nevezett. Egész határozottsággal azt állítja, hogy a született pairt már külsejénél fogva is meg lehet különböztetni az ujdonsült pairtól és azt a tényt, hogy ő maga is a patriciusokra vezetheti vissza származását és azok bizalmas életének alapos ismerője, olyan előnynek tekintette, a mely még irodalmi munkásságában is hasznára vált.

¹ A csőcselék aristocratiája.

Byron egész életén keresztül hiven megmaradt aesthetikájának elméleténél. Legelső költeményének „English Bards and Scotch Reviewers“ irodalmi satirájának czimlapján két jelszót olvashatunk; egyiket Shakespeare-ből, a másikat Pope-ból. Igen jellemző összetételben idézi, mivel e két költő alkotja közép-pontját a Byron-féle aesthetikus-kritikus elmélkedéseknek, csak hogy igen különböző az a világitás, melyben őket bemutatja. Pope-pal szemben álláspontja a lehető legvilágosabb, csakis egy érzés hatja át, a feltétlen, imádatos bámulatnak érzése! E satirában úgy dicsőíti Pope-ot, mint a költők legnagyobbját és összes későbbi nyilatkozatai is ugyanily értelemben tartvák. Azt akarja, hogy nem csupán, mint költőt bámuljuk Pope-ot, hanem mint embert is; merthogy Pope-ra 1820 végén nemcsak mint a legnagyobb költőre, de mint a legnagyobb emberre is tekint fel. Byron azért emelkedett a dicsőítés eme költői magaslátára, mivel kimondhatlanul elkésérítették Bowles Vilmos Lisle-nek Pope-ról tett kedvezőtlen megjegyzései. E férfiúra Byron már satirájában is keményen rárontott, mivel hogy Pope műveinek 1806-iki kiadása alkalmával a szerzőt, mint költőt és mint embert is némiképen leszólja. Midőn pedig Bowles egyik Pope-imádó, Campbell Tamás poétának, újabb dicsőítésére feelve, újból vétkezett a „twickenhami kis fülemile“ emlékezete ellen, Byron ezt már nem nézhette tovább: egy 1821 márcziusban kiadott levelében szabadjára eresztette haragját, mely elsősorban Bowles ellen irányult, de emellett majdnem az összes akkori angol költőket feláldozta bálványa oltárán. A jelenkor — így mondja — az angol költészet szemmel látható hanyatlásának az ideje, nem képzelhető el a költői ízlés

elfajulásának nagyobb bizonyítéka, mint a Pope-ról közrebocsájtott szokásos becsmérlő nyilatkozatok — mint a legtökéletesebb angol költő és a legtisztább irányú angol moralista dicső emlékezte ilyenén lebecsmérlése.

Egy másik, Pope védelmében kibocsájtott levelet Byron ugyanakkor Ravennában szerkeszt meg, de közlésétől, írója saját kívánságára elálltak és azt csak jóval halála után (1835.) nyomatták ki. Mindkét levél kiválóan életteljes írás, bámulatos módon nyilatkozik meg bennök Byronnak hazája költészetében való nagy jártassága, a költő e levél megírását igen komolyan vette. Erősen meg van róla győződve, hogy vele az angol irodalom igaz ügyét szolgálja és midőn egész lélekkel átadja magát e feladatának, genialis ékesszólásának árja magával ragadja még a legelfogultabb, vele ellenkező nézetten levő olvasót is. Valóban mulattató megfigyelnünk, mint dolgozza bele magamagát Byron kedvencz költőjének dicsőítésébe, abba a nagyításba, hogy ha egykoron egész Anglia eltűnne a föld színéről, az angolok egynémelyike Shakespeare-t és Miltont kívánná ugyan örökéletűnek, de viszont igen sokan egyedül Pope-ot ragadnák ki a pusztulásból, míg a többieket mind az ürbe elsülyedni engednék. Pope a civilizáció erkölcsös költője — így mondja — és remélhetőleg egykor az egész emberiség általánosan elismert költőjévé is lesz! Az ő költészete az élet bibliája! Még Byron magánlevelei is telvék az angol költészet e megteremtőjének lelkes dicsőítésével és összes leveleiben, valamint költeményeiben nagy számban akadunk rá a Pope-ból vett idézetekre.

Még gyakrabban használja fel azonban műveiben Byron Pope költői ellenlábasának, Shakespeare-nek,

szavait és eszméit. Úgy látszik azonban, hogy szinte akarata ellenére, csak szükségből teszi, mivelhogy e szavak és eszmék szinte parancsolólag ráerőszakolják magukat. Akármikor tesz is Shakespeare-ről említést, meg nem állhatja, hogy azt gáncsoló, vagy ironikus megjegyzésekkel ne fűszerezze. Ő is elismeri ugyan, hogy Shakespeare a maga nemében páratlan költő és egy izben örökké viruló virágoskertjéről beszél; de másrészt nagyon is hajlandó a „britt istenség“ nagy népszerűségét tisztán származásának betudni, mert-hogy szerinte a tömeg mindenkor előnyben részesíti a saját fajtáját, azaz az alacsony sorsból felemelkedett poetát — annál inkább, mivel kétszáz év előtt élt és munkálkodott. Különben kár is olyan nagyra lenni ezzel a népszerűséggel, hiszen a színházlátogató közönség már tudni sem akar darabjairól, csakis a műkedvelők kis köre olvassa és idézi Shakespeare-t. Midőn a britt óriást Pope-pal hasonlítja össze, azt rendesen valamely előnytelen képpel illeti. Csak hasonlítsák össze mások Shakespeare-t és Milont a pyramisokkal, a mi azonban őt illeti, ő sokkal inkább kedveli a Theseus-templomot vagy a Parthenont, mint egy égett téglákból összerakott iszonyú nagy hegyet.

E bennünket annyira elidegenítő ítéletéből nyilvánvalóan kitűnik Byron nagy előszeretete Pope iránt, kinek egyöntetű, csillogó rímei már kora ifjúsága óta lelkesítik, de nem vehetjük komolyan Shakespeare felsőbbségét kétségbevonó állításait. Többféle ok készíti őt e lázongásra; lehetséges, hogy elfojtott haraggal érezte, hogy Shakespeare örökbecsű életművének ragyogása felülmúlni hivatott a saját költészetének ragyogását, de lehet az is, hogy ingerelte őt az a gondolat, hogy az ár ellen úszszék,

az uralkodó véleménynyel szembeállítsa saját rideg, paradox ítéletét. Szellemének az a szeszélye, hogy az angol multnak költő óriását kedvezőtlen kritikával illesse, ugyanazon forrásból fakad, mint az, melylyel az angolok katonai bálványát, Wellington herceget lebecsmérli. Ezenkívül azt is mérlegelnünk kell, hogy Byron tüzetes ismerője Pope-nak és a XVIII. század aerájának, míg Shakespeare kora reá nézve mindenkor idegen maradt. Irodalmi műveltsége a XVII. és XVIII. század classikusai költészetében vert gyökeret; Dryden, Pope és Johnson Sámuel dr. alkotják az ő szemében Anglia classikus költészetének egyetlen képviselőit. Bámulatos emlékező tehetsége nem csupán a XVIII. század hírneves költőinek műveiből merített adatokat fogadja be, de még az akkori idők jelentéktlenebb szerzőit, főkép sok, ma már teljesen feledésbe jutott drámai szerzőnek annyira alapos ismerője, hogy még leveleiben is gyakran felhasználja egy-egy jó ötletüket. Csak nagy ritkán akadunk reá azonban Shakespeare kortársainak egy-egy idézetére, valamint Spensernek, Sidneynek, végül az akkori idők számos drámaírók nevével csak elvétve találkozunk. Különösen szembetűnő Spenser lenézése, kinek versstrophájában pedig a Childe Haroldot költötte, lehetséges azonban, hogy a szerencsés metrikus inspiratiót nem Spenser „Fairy Queen“-jéből meríti, hanem inkább Thomson Jakabnak, az „Évszakok“ szerzőjének „Castle of Indolence“ című költeményéből, a mely bájos utáinzata a fentebb említett, a XVIII. század díszére szolgáló nagy allegoriának.

A régebbi angol költők közül mindazonáltal csakis Shakespeare volt éltető, buzdító hatással Byronra, az ő költészete lebeg szüntelen szeme előtt. Határozottan

állíthatjuk, hogy nincsen második nagyhírű angol költő, ki, mint Byron, folytonosan Shakespeare-re ne emlékeztetne bennünket. Az ő életművét tükörteremmel lehetne összehasonlítani, melyben szüntelen a nagy mesternek — igaz, hogy némelykor csodásan eltorzult — képe tekint reánk.

Az akkor élő költőket, a Pope-cultus főpapjának szempontjából két részre osztja: kiváltságos lelkekre, kik bámulattal tekintenek fel Pope-ra és az alantas lelkekre, kik az ízléstelenség poklának lakói, kik tudni sem akarnak Pope-ról, hanem más szépségeszményt alkottak maguknak, ezek a szabadabb, romantikus irány képviselői, de a romantikus jelzöt annak tágabb, angolosabb értelmében kell vennünk. E kiválóan egyszerű beosztási elvből kiindulva, Byron egész logikusan arra a következtetésre jut, hogy két akkoriban már idősebb férfiút — kik azonban költői traditiójuknak ékesszóló védelmezőjét túlélték — állítson az egykorú költők élére, úgymint Crabbe Györgyöt, a parasztok költőjét, ki olyan szigorúan betartja Pope metrikus chablonját, hogy Byron őt a „pamutharisnyás Pope“-nek nevezi és a költészettel foglalkozó Rogers Sámuel bankárt, a Pope stylusában tartott tanító költeménynek, „The Pleasures of Memory“¹-nak szerzőjét.

A saját költészetében is alkalmazza Byron ezt a schemát és azt a szerint ócsárolja vagy dicséri, a mennyiben híven alkalmazkodik vagy sem classikus mintaképéhez. Többszörösen azzal vádolja saját magát, hogy műveivel, jobban, mint bárki, megrontotta a közőnség ízlését és a költők stylusát. Ismételten lebecs-

¹ Az emlékezés gyönyörei.

mérelte ama költeményeit, melyeknek világhírét köszönheti, egy más, teljesen classikus mintára dolgozott költeménye — a Horatiustól inspirált második irodalmi satírája, a „Hints from Horace“ ellenében. Mi több, egész komolyan azt a nézetét hangoztatja, hogy lesz idő, melyben szabályszerű drámáit föléje helyezik minden más művének. Byron közismert, mindent egybefoglaló ítélete úgy hangzik, hogy ő és valamennyi költőtársa — Scott, Southey, Wordsworth, Moore, Campbell — csak tévutakon tévelyegnek, teljesen hamis, felforgató rendszer szerint dolgoznak, hogy köztük és az Anna királyné-korabeli kis emberke közt lehetetlen még az összehasonlítás is. Az egész jelenlegi költő nemzedék fel nem ér a „Rape of the Lock“¹ vagy az „Essay on Man“ és a „Dunciad“-nak egyetlen énekével is.

Ez a minden költőkartársát egyformán sujtó, kárhoztató ítélete nem akadályozta meg Byront, hogy egy-egy kartársának föltétlen dicsérettel ne adózzék, különösen Moore és Scott barátai számára mindenkor talál egy-egy elismerő szót. Scottot nem csupán a skót Fieldingnek mondja (megjegyzendő, hogy Byron Fieldinget mint az emberi természet prosai Homérjét dicsóíti), de amellet nagy angol költőnek is, kora legcsodásabb írójának. Scott regényeit valósággal falja, azt állítja, hogy összes műveit legalább is ötvenszer olvasta. Hogy Byronban ilyen aesthetikai credo mellett a két ifjú és korán elhalt költő műve, kiket az utókor gyakran vele kapcsolatosan felemlít — a Shelley és Keats művei —, nem keltett valami nagy gyönyörűséget, könnyen érthető, de mégis megfoghatatlan szín-

¹ A hajfűrt elrablása.

vakságot árul el, a hogyan az ifjú Keats költeményeit fogadja. E művekről Byron egész a költő korai haláláig a legnagyobb megvetéssel nyilatkozott, Keats, mint egy új iskolának képviselője — melyet ellenfelei a Cockney-iskolának csúfoltak, mivel szabályaik valóban a Pope-cultus lerombolását követelik —, kiválóan ellenszenves előtte. E költőről mondott ítélete nem csupán értelmetlen, de egyenesen durva is. Byron későn bánta meg, a mit mondott, Rómába későn érkezett a babérerdő is, melylyel a költősírt elhalmozta — s melyet örökre eléktelenít a keserű felírás!

Shelley tiszteletreméltó személyiségét becsülte, költői munkáival Byron kiméletesebben bánik; készséggel elismeri önállóságát, de a többire nézve Shelley műveinek bírálatában is felismerhető költőnk alapschemája. Kiválóan dicséri a classikus világból vett, költői szempontból elragadó, de drámailag lehetetlen „Bilincseiből felszabadult Prometheus“-át; míg „The Cenci“ című tragoediáját, e nagy stylű szomorújátékot — a minő Shakespeare óta nem került angol színpadra — határozottan kifogásolja, tárgya, nézete szerint nem eléggé drámai, ezzel pedig legkülönösebb kritikai véleménye egyikének ad kifejezést. Shelleynek „Revolt of Islam“¹-ját nem érti meg, de elismeri, hogy verseiben sok a poesis.

Az utókor kevés fontosságot tulajdonított Byron aesthetikus-kritikus rendszerének. Az ő általa, mint a régi jó Pope-féle iskola tradíciói híve által, dicsőített poetákat — Giffordot, Crabbe-ot, Rogerst és egyebeket — egyszerűen félretette, míg ama két költőt, kik ellen Byron a leghevesebben síkra szállt — Words-

¹ Az islam lázadása.

worthot és Keatset —, magasra felemelte. Nem járult hozzá, hogy a Byron-féle Horatius-utánezatért és egységes drámáiért lelkesedjék, ellenben méltán ünnepelte a Childe Harold, Manfred és Don Juan költőjét.

Byron hírneve már legelejétől fogva nemzetközi alapon nyugszik. A költő maga is megjegyezte, hogy műveit Németországban, Franciaországban és Amerikában többen olvassák és jobban is megbecsülik, mint a saját hazájában. Egész életén át nagy ellenszenvvel viseltettek iránta Anglia legszélesebb körei, mert életmódjával a moralistáknak bőven okot szolgáltatott a jogos megbotránkozásra, annál inkább, mivel a róla elterjedt hamis híreknek is készségesen hitelt adtak. Ez ellenséges indulatot viszont a költő földijeinek bőven visszafizette. Világéletében azon igyekezett, hogy az angolok minden nemzeti előítéletét nevetéssé tegye, nagy férfait és azoknak sikereit lekicsinyelje, a lehető legélesebben szemükbe vágja a legbántóbb igazságokat. Így könnyen érthető, hogy a conservatív érzelmű, a poesis bája iránt kevésbbé fogékony angolok a költőt szinte hazaárulónak bélyegezhették. És miután ő a mindennapi élet küzdelmeiből elköltözött, midőn végre pártatlanul méltathatták költői nagyságát, ekkor egy hatalmas szózat hangzott fel, mely azt kiáltotta oda az angoloknak: „Tegyétek félre Byrontokat és olvassátok Goethét!” Ezt az intelmet, a mi annak első részét illeti, igen sokan meg is fogadták. Carlyle Tamás, hogy híven betölthesse küldetését, kénytelen a Byron műveiből kiható befolyással, ezzel a saját énjébe való beteges elmélyedéssel, a saját bánatába való elmerüléssel, a leghatározottabban szembeszállni! Kénytelen nagy egyoldalúsággal a világfájdalom vígasztalan tanainak

e hirdetőjében csupán a duzzogó dandyt tekinteni, kinek cselekedeteiben egyáltalán nem jut kifejezésre az általa hirdetett önzetlen kötelességteljesítésnek evangéliuma. És míg Carlyle sokak lelkében elfojtotta a Byron-lelkessedést, addig a költők és kritikusok egy új nemzedéke nevelődik fel, melynek mindannyia sokat tanult Byrontól, de mindazonáltal nem őt ismeri el mintaképének, hanem Wordsworthot, Shelleyt és Keatsot. Elérkeztek azok a költők is, kik megszívlelték Wordsworth intéseit, hogy minden nagy költőnek egyúttal tanítónak is kell lennie, kik Carlyle hatalmas megnyilatkozásai által megrendülve, elragadtatva, művészetüket tisztább, magasabb czélok felé törekvő világnézet szolgálatába állítják; jöttek kritikusok, kik azt tűzték ki feladatul, hogy rámutassanak a Byron erkölcsi és művészi hibáira — e férfiak vakmerősége végül odáig jut, hogy a költő életművének nemes érczét is hamisnak kiáltották ki és egyáltalán kétségbevonták jogos helyét az angol nemzet nagy költői sorában. De ma mintha már véget érne a Byron hírnevének hanyatlása, mintha az elleneséges kritika túlzásaival egészséges reactiót teremtett volna. Gyakran hangoztatták a közel multban Angliában Byron újraébredését, a „Byron-revival“-t.

Egész más sors jutott ki Byronnak külföldön, ott nem keltett visszatetszést honfitársai ellen intézett gúnyolódása, sőt ellenkezőleg, örömmel üdvözlük a bátor költőt, ki oly kíméletlenül elbánik az angol „cant“-tal. Mihamar lefordítják műveit az összes culturepek nyelvére és mindenütt elragadtatással olvasák. Hatalmas befolyás áradt ki műveiből. Minden nyelven dicsőítik és utánozzák őt. Mert hiszen gazdagsága kimerithetetlen; az érzelgős olvasót köny-

nyekig hatja meg lyrismusa, szerelmi panasza, de főkép a feleségéhez intézett búcsúszava; minden a szabadságért lelkesülő férfiút ellenben felüldítenek a reactio e tikkasztó napjaiban, a fennálló uralom ellen intézett szenvedélyes fellázadásai; megbámulja a népek önrendelkezési jogának erőteljes védelmezőjét; másrészt a pessimistæ új táplálékot nyer, új lelkesedésre fakasztja őt Byron nagyszerűen kifejtett világmegvetése; végül pedig az elménczkedő világfi megittasul a Don Juan habzó pezsgős poharából.

És ez az elragadtatás nem volt mulékony, nem volt csupán divathóbort, még a mai napig is sokkal inkább a continens kritikusai azok, kik elismerik Byron költőnagyságát, semmint angol kartársaik. Igaz, tekintetbe kell vennünk, hogy a külföldit nem érinti oly bántóan a költő számos szóbeli pongyolasága, mint az angolt.

Főleg Németországban vert fel nagy hullámokat a Byron-lelkesedés. Legnagyobb, legkiválóbb szellemeik hódoltak meg az angol dalnok előtt. Byronnak győzedelmi menetét, a német földön végig, csakis Shakespeare diadalútjával lehet összehasonlítani. Goethe valóságos atyai érdeklődéssel kísérte életét és munkásságát és minden alkalmat megragadott, hogy az élőért sikra szálljon és a halottnak biztosítsa az őt megillető tiszteletet. Örökbecsű marad az a dicsőéneke, melylyel az Euphorion szomorú sorsát sirató, a mélység által elnyelt, egekre törő költőnek „legsajátosabb énekét” magasztalja. Bismarck ifjúsága is telítve van az ő hangjával, volt idő, a mikor a hős ifjú egy, a világfájdalomtól annyira áthatott költeményt, mint a minő a Childe Harold első énekében foglalt vers „Inezhez”, mint saját legbensőbb lényének ki-

fejezőjét érzi át és még vőlegény korából való leveleiben is nagy szerepet játszanak a Byronból vett idézetek. Valószínű, hogy ez idézeteknek világfájdalomtól áthatott rezgése idegenszerűen, sőt félelmetesen hatott a jámborlelkű, ifjú menyasszonyra. Heine Henrik, az akkori göttingeni diák, midőn hírül veszi a költő és szabadsághős halálát, ezt írja: „Valóban nagy volt e férfiú, a szenvedésben új világokat fedezett fel!“ A lelkesedés e szertelensége később szükségkép lelohadt, Németországban is akadtak kritikusai, de vonzó erejét mindenkor megtartotta, újra és újra előszeretettel fordultak feléje a kritikusok, az olvasóközönség és a fordítók. Byron, Scott Walter és Dickens alkotják ma is a németek előtt a XIX. század angol irodalmának kimagasló alakjait.

Byron élete nekünk sem szolgál nagy örömünkre, de azért most már jobban megérthetjük azt. Az idő sokban lerombolta e költő-alaknak titokzatos, regényes varázsát, de épp azért mélyebben bele is pillanthattunk az embernek haragos, fájdalomtól vonagló szívébe, az idő mindjobban felismertette velünk, hogy ő ellene is vétkeztek. Feltétlen elismeréssel kell hogy adózzunk teremő erejének, lankadatlan szorgalmának és fel-felújuló bámulattal tekintünk végig ama gazdag aratáson, mely ennek az életnek viharszántotta talajából sarjadt ki számunkra. Az a férfi, a ki a világnak ezt a kincset adományozta, a költő Byron, nemcsak a nagy angol irodalom, hanem minden nép és minden idők királyi alakjai közé tartozik.

TIZENHATODIK FEJEZET.

Byron nagyobb költeményeinek és költeménygyűjteményeinek időrendje.

	Kezdés	Befejezés ¹	Megjelenés
Kisebb költemények .			1806 nov. (?)
Alkalmi költemények			1807 jan.
A tétlenség órái . .			1808 nyarán
Eredeti művek és fordítások			1808.
Angol bárdok és skót kritikusok	1807 okt.		1809 márcz.
Childe Harold I. II. .	1809 okt.	1810 márcz.	1812 márcz.
Horatius intelmei . .		1811 márcz. 14.	1831.
Minerva átka . . .		1811 márcz. 17.	1815 (Amerikában)
Thyrza-dalok . . .	1811 okt. 11.	1812 márcz. 14.	1812 márcz. ápr.
Drury-Lane prologus			1812 okt. 10.
A keringő ²	1812 őszén		1813 tavaszán
A gyaur	1813 máj.	1813 nov. (7. kiadás)	1813 jún. 5.
Abydosi ara	1813 nov.		1813 nov. 29.
A kalóz	1813 decz.		1814 febr. 1.

¹ Több költemény a későbbi kiadásoknál kiegészítettett.

² Kicsúfolása a Németországból akkor bevezetett, de Byrontól illetlennek bélyegzett táncznak. Kelletlen, de műtörténeti szempontból figyelemreméltó költemény. Jellemzi Byron fölfogását a Napoleontól leigázott és széttagolt Németországra nézve.

	Kezdés	Befejezés	Megjelenés
Lara	1814 máj.	1814 jún. 14.	1814 aug. 6.
Héber melodiák . .	1814 őszén	1815 febr.	1815 ápr.
Korinthos ostroma .	1815 jan.	1815 nov.	1816 febr. 7.
Parisina		1815 decz.	1816 febr. 7.
Childe Harold III. .	1816 máj.	1816 jún. 27.	1816 nov. 18.
A chilloni fogoly . .	1816 jún.		1816 decz. 5.
Az álom	1816 júl.		1816 decz. 5.
Sheridan halála . .	1816 júl.		1816 szept. 9.
Manfred	1816 nyarán	1817 máj. 5.	1817 jún. 16.
Tasso panasza . . .	1817 ápr.	1817 ápr. 20.	1817 júl. 17.
Childe Harold IV. .	1817 jún.	1817 decz.	1818 ápr. 28.
Beppo	1817 őszén		1818 febr. 28.
Óda Velenczéhez . .	1818 jún.		1819 jún. 28.
Mazeppa	1818 júl.		1819 jún. 28.
Don Juan I.	1818 júl. (?)	1818 szept. 19.	1819 júl. 15.
Don Juan II.		1819 jan. 20.	1819 júl. 15.
Dante jóslása	1819 jún.		1821 ápr. 21.
Don Juan III. IV. .	1819 okt. 28.	1819 decz. 10.	1821 aug.
Marino Faliero . . .	1820 ápr.	1820 júl. 17.	1821 ápr. 21.
Don Juan V.		1820 decz. 9.	1821 aug.
Sardanapalus	1821 jan. 13.	1821 máj.	1821 decz. 19.
Az utolsó ítélet láto- mása	1821 máj. 7.	1821 szept.	1822 okt. 15.
A két Foscari	1821 jún. 12.	1821 júl. 9.	1821 decz. 19.
Kain	1821 júl. 16.	1821 szept. 9.	1821 decz. 19.
A kékharisnyásak . .	1821 aug.		1823 ápr. 26.
Ég és Föld	1821 okt. 9.		1823 jan. 1.
Werner	1821 decz. 18.	1822 jan. 20.	1822 nov. 23.
Transformatio	1822 nyarán (?)		1824 febr. 20.
Don Juan VI—VIII. .		1822 júl.	1823 júl.
A bronzkor	1822 decz.	1823 jan. 10.	1823 ápr. 1.
A sziget	1823 jan.	1823 febr.	1823 jún. 26.
Don Juan IX—XI. . .	1822 aug.		1823 aug.
Don Juan XII—XIV. .			1823 decz.
Don Juan XV—XVI. .			1824 tavaszán

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Idegen bibliographia.

1. Legújabb és kritikai Byron-kiadás.

The Works of Lord Byron. A new, revised and Enlarged Edition with Illustrations.

- a) Letters and Journals. Vol. I—VI. Edited by Rowland E. Prothero, M. A., M. V. O., formerly Fellow of all Souls College, Oxford. London. (Second Impression.) John Murray, Albemarle Street. New-York: Charles Scribner's Sons. 1902—1904.
- b) Poetry. Vol. I—VII. Edited by Ernest Hartley Coleridge, M. A., Hon. F. R. S. L. London: John Murray, Albemarle Street. New-York: Charles Scribner's Sons. 1903—1905.

2. Byron életére és hatására vonatkozó legfontosabb kútforrások. Német fordítások.

John Cam Hobhouse. A Journey through Albania and other Provinces of Turkey in Europe and Asia to Constantinople, during the years 1809 and 1810. London 1813. — Második kiadása: Travels in Albania etc. 1855.

Robert Charles Dallas. Recollections of the Life of Lord Byron from the year 1808 to the end of 1814. London 1824.

Thomas Medwin. Journal of the Conversations of Lord Byron: noted during a residence with his Lordship at Pisa in the years 1821 and 1822. London 1824.

Pietro Gamba. A Narrative of Lord Byron's Last Journey to Greece. Extracted from the Journal of Count Pietro

- Gamba, who attended his Lordship on that expedition. London 1825.
- William Parry. The Last Days of Lord Byron: with his Lordship's opinions on various subjects, particularly on the state and prospects of Greece. London 1825.
- James Henry Leigh Hunt. Lord Byron and some of his Contemporaries; with recollections of the Author's Life, and of his visit to Italy. London 1828.
- John Galt. The Life of Lord Byron. London 1830.
- Thomas Moore. Letters and Journals of Lord Byron with Notices of his Life. London 1830.
- Lady Blessington. A Journal of Conversations with Lord Byron. London 1834.
- Edward John Trelawny. Recollections of the Last Days of Shelley and Byron. London 1858.
- John Cordy Jeaffreson. The Real Lord Byron. New Views of the Poets' Life. London 1883 és Tauchnitz. Leipzig 1883. 2150/2. szám.
- Honble Roden Noel. Life of Lord Byron. London 1890. — Prof. E. S. Robertson: Great Writers.
- Therèse de Boissy. Lord Byron jugé par les lemoins de sa vie. Paris 1868.
- Karl Elze. Lord Byron. Berlin. Dritte Auflage. 1886.
- Richard Ackermann. Lord Byron. Sein Leben, seine Werke, sein Einfluss auf die deutsche Litteratur. Heidelberg 1901. Carl Winter.
- Otto Gildemeister. Lord Byrons Werke. Übersetzt von ... In sechs Bänden. Berlin. Georg Reimer 1903.
- Ad. Böttger. Byrons sämtliche Werke in neun Bänden. Übersetzt von Ad. Böttger. Herausgegeben und aus anderen Übersetzungen ergänzt von Prof. Dr. Wilhelm Wetz. Mit drei Bildnissen, Abbildungen von Byrons Stammsitz, einem Faksimile und einer biographisch-kritischen Einleitung vom Herausgeber. Leipzig. Max Hesse.
- Edmond Estève. Byron et le romantisme française. Essai sur la fortune et l'influence de l'oeuvre de Byron en France de 1812 à 1850. Paris. Hachette. 1907.

FÜGGELÉK:
BYRON MAGYARORSZÁGON
(VÁZLAT).

ÍRTA
MORVAY GYÓZÓ

Byron a mai tudományos felfogás szerint az a fogalom, mely mindazt kifejezi, a mi szenvedő egyéniséget jelent: fájdalmat a tökéletlen világ és örökös változása miatt. Az egyén küzdelmében majd a tompa lehangoltságig jutott világfájdalom, majd az embergyűlöletben jelentkező, de eszményekben gyönyörködő pessimismus nyilvánul, lázadásában az őt korlátozó avult társadalmi formák megdöntésére és az élet megmásítására törekszik. A romantikus sejtelmekben kielégítésre nem találó melancholia, mely az elnyomatást és megalázást nem tűrve, a lét sátáni megoldását hirdeti. Képviselője a dissonantia költője és bírója, egyúttal megvetője és gúnyolódó elítélője.

Jelenti azoknak az eszméknek megvalósítását, melyeket a XVIII. századból Rousseau, Chateaubriand, Schiller, Young, Voltaire és Kant a XIX-re hagyományozott, tehát a szenvedélyes természetimádást és lyrai öntudatot, a skepticismust, a szabadságvágyat, mély szomorúságot, maró ironiát és a tettetésből ki-

¹ E vázlat a magyar irodalomtörténetnek ezt a nagyon is részletkérdését nem meríti ki és minden ágazatában ki sem dolgozhatta. Rámutatás arra, hogy hol észleltek Byron-hatásokat. Forrásai a 290., 291., 373–383. lapokon felsorolt munkák.

vetköztetett erkölcsöt. Byron e tanokat magába szíttá és egyéniségének fejedelmi fenségével a költői köztudatba vitte bele. Tagad tehát minden igaznak bélyegelt hazugságot, történeti bálványt és képmutató puritán dogmát, ellensége minden alakoskodó közmoralnak.

Jelenti az ész nyughatatlanságát és azt a kielégíthetetlen szomjúságot, hogy a lét céljait földelítse, a végzetet megmagyarázza és a halál kérdését megoldja.

Jelenti a természetnek rajongó imádását s a benne sejtett istenségnek dicsőítését, mert egyedül ez kárpótol a közromlottság, a társadalmi félszepségek, a boldogítónak kinyilatkoztatott közmoral nyomasztó bilincseiért, a végzet kérlelhetetlenségeért és a halálért.

Jelenti a művészet elsőségét mind az érzelmi, mind a gondolati világban, diadalát minden álokoskodás, negédesség, kendőzés, hivalkodás, mulandó hiúság és sors fölött, fenségét az emberi alkotásokban s megnyilatkozását látja a keresztény culturában és a pogányság classikus műveiben.

Hirdeti a nemzetköziséget, az emberiség testvériségét az elvakult hazafiassággal szemben és jelenti még a törvényes, de máris elavult intézmények, a körmönfont világkormányzás ellen feltámadt forradalmi, felforgató radicalismust, mely isteníti a szabadságot, küzd a zsarnokság, a korlátlan hatalmaskodás ellen és aristokrata meggyőződéssel a köztársaságban: egy megfinomult demokrátiában látja a nemzetek boldogulását.

Egy hőstypust teremtett, melyben a keresztény, a pogány és az őseMBERI érzés egyesülten megtestesül s a melynek bukása mindenkor a világrend harmóniatlanságát igazolja.

Ez volt a hitvallása annak a költői iskolának is, mely az ő műveiből táplálkozott. Vannak nagy előzői. Jelentkezett Faustban, Werther-, René-, az új Heloiseben, Ossianban, a zsoltárokbán, Jób könyvében, Aischylosban, sőt Buddha tanaiban, de a Childe Harold, Lara, Manfred, Kain és Don Juan a típus, a hitvallás jellegzetes mintáit nyújtotta.

Követőinek és utánpótlóinak egyikében sem találjuk meg ebben a nagyarányú, tömeges és csakis az ő lelkében mutatkozó egészben. Prizmatikusan szétszóródott. Benne közönségesen a világfájdalmat, a képzelet gazdagságát és újságát értik s már szokássá vált a pessimismust is nevével összeforrasztani. Ezeknek hatását az összehasonlító irodalomtörténet az epigonokban ki is mutatta, de egyúttal azt a nagy gazdagságot, a melylyel ő rendelkezett. Befolyása a német irodalomban Goethe patronussága alatt indult meg, Heine, Lenau, Herwegh, Freiligrath, Platen, Gottschall és mások műveiben nyilatkozott; francia követőiben majd vallásos felfogással, mysticismussal, majd szenvedélytől felizgatott inventióval, pathetikus szónoklással, égető gúnnyal, a skepsis, a meghasonlás, a végzetes lehangolás és az érzéki tombolás formáiban nyilvánult, mint azt Lamartine, Hugo Victor, Musset, Vigny, Sand, Sue, Flaubert és Stendhal alkotásaiban olvassuk; a szláv népeknél ezeken kívül a politikai meg nem alkuvó radicalismus egyik alakjában: a nihilismusban csúcsosodik ki és állandó kételyek közt hányódva a forradalmakban keres orvoslást társadalmi és nemzeti bajaira, a mint Mickievicz, Kraszevszky, Puskin, Lermontov, Gogol és Turgenjev típusaiban látjuk. Ezekhez hasonló tüneteket nyomozhatunk az olasz, a spanyol, de az angol iroda-

lomban is. Utóbbiak azonban olyan messze esnek tőlünk, hogy hatásuk a magyar irodalomra kevésbé észlelhető, míg ebben az előbbieik révén maradandóbb nyomokat hagyott.

Költészete a magyart két okból érdekelhette. Míg a szlávoknál Mazeppával, az orosz síkság kietlenségével, a lengyel lélek méla vadságával, Don Juanban az orosz hadi dicsőség és a czári udvar kéjdús levegőjével is erős kapcsolatot teremtett költészete és a nép képzelete közt, addig a minket illető vonatkozások: a faj harczias és büszke mivolta és egy-egy dicső névnek felemlítése vagy megéneklése. Ez az első ok, mely őt a XIX. század huszas és harminczas éveiben, felújulásunk mámorában rokonszenvessé tette, sőt ma is azzá teszi: költői egyénisége, ragyogó, keleti elemekben dús képzelete, verseinek szónokias fensége, mélabús és lázongó fájdalom, szabadságszeretete, legendás hősiessége, a hatalmat maró gúnyjával kíméletlenül ostorozó minden demokratizmus mellett aristokrata érzelme, az osztrák despotizmus gyűlölete a második ok, mely elterjedését nálunk előmozdította.

Megértéséhez tehát volt fogékonyság. Hatásának rúgója továbbá, hogy az ő mesterei: Dante, Tasso, Rousseau, Voltaire, Pope, Young, Gessner, Schiller és Goethe a mi szellemi műveltségünk kifejlődésében szintén részt vettek. Korán éreztük elszigeteltségünk terheit, megnyilvánul költészetünkben az egyéni függetlenség és a természetimádás cultusa, megvannak a magány dicsőítői, az embergyűlölet hívei, a borongás lyrikusai, a dogmamegvetés és a természetvallás tanítói, az apokalyptikus látomásokat látó és a prometheusi nyomort megsirató költők és ebben az időben terjed el nálunk, mint más népek irodalmában is, a német sentimen-

talismus a maga kesergő érzelgősségével, a sokszoros búsulással, a reménytelen sóhajtozással, a siró panaszszal, a boldogság tagadásával és az illúziók szétfoszlása miatt lehangoltságot keltő boldogtalanságával. Túlnyomóan elegikus korszak, melyben megeléjűk a világfájdalmas hangulatot, a halál eszméjével gyöttrődő költőket, de a mulandóság miatt magukat megadó melancholikus accordokat is. Csak nagynéha vesszünk hirt arról a lázongó szellemről, mely a világot a forradalom jelszavaival bejárja és széttöri a dogmák, az elfogultság és zsarnokság béklyóit. Ez is csak ünnepnap jelenség.

Megértéséhez és megérzéséhez meg voltak ugyanazok a hangulatok és érzelmek, melyek népszerűségét a külföldön is elősegítették. Korán ismerték, de a kik az irodalmat irányították, már elkéstek, semhogy tőle a nagy erőt, a lázadást megtanulhatták volna. Conservatívekké váltak, öregebbekké, semhogy igazságosan értékelni vagy utánozni tudták volna. Kazinczy leveleiben említi, Kölcey az „Abydosi arát“ bíráló megjegyzéssel illeti, de a fiatalok még nem elég erősek, hogy a régi bálványokat ledöntsék. Olvasása főleg a főrangú körökben terjedt el, a hová a külföldről hazatérők magukkal hozták verseit és öregbítik egész Európát betöltő hírét. Ott találjuk azonban az írók: Gaál György, Jósika, Eötvös, Széchenyi, Kossuth, Pulszky, Pyrker, Guzmics, Döbrentey, Fenyéry és Vörösmarty íróasztalán. Szóba került a tízes évek főúri és írói salonjaiban is Teleky Lászlónál, Dessewffynél, Széchenyinnél, Kulcsár Istvánnál, Kazinczy vagy Kisfaludy Károly otthonában. Itt futottak össze a mult szálai, hogy a jövőt bogozzák, ezekben forrongott és ért magyarrá sok nyugati eszme.

Tehát byroni gondolatok és érzések vándorolnak irodalmunkba. Az újságok személyével czikkekben foglalkoznak és a varázs, mely nevét mindenüvé elkísérte, nálunk is hatni kezdett. A Hasznos Mulatságok, a Hazai és Külföldi Tudósítások, és a Magyar Kurir gyakran emlékszik róla. A közönség érdeklődését egy időben különczködései: a Dardanellák átúszása, csodálatos utazásai, a The Vision of Judgment pöre, sőt sánta lába tartották ébren. Ezeken kívül tudomást vesznek Manfred megírásáról (1817), sőt a Childe Haroldból (1820) és a Kainból (1824) részleteket is közölnek. Életének végéről, különösen a görög szabadságharczról, a patراسي expeditióról, a sulioták lázadásáról, Missolounghiról, haldoklásáról, temetéséről, hazaszállításáról kimerítő közlemények jelentek meg.

A tudományos magyar irodalom a „Tudományos Gyűjtemény“ 1820-iki egyik számának jegyzetében Lamartine „Az Ember“ című panegyriséből vett tudomást dicsőségéről és nagyságáról. Ugyanez a lap 1822-ben írja: „Byron szereti a szabadságot, mint minden szép érzésnek forrását, az asszonyokat, mint a szépség idealjának a szépművekben legtökéletesebb másképeit. Barátja a magánosságnak, mely mindenekfelett lelkesítő erővel bír s hasonló Egeria nymphához, kinél a Római Törvényhozó lelket és bölcseséget keres. Költeményei egy eleven és tiszta tükröt ábrázolnak, mely a külső tárgyakat az ő képzőtehetségétől visszاسugarazva mutatja.“

A philhellén mozgalom, melynek magyar híveiről és hőseiről majdnem semmit sem írtak, egyik hatása, hogy annyian utaznak Görögországban, hogy Jósika Miklós (1823) bálványához, Byronhoz vágyik és mel-

lette akar küzdeni. A külföldön utazó magyarok (Széchenyi István, Eötvös József, Szemere Bertalan, Pulszky Ferencz, Liszt Ferencz, Wesselényi Polyxena, Tóth Lőrincz, Irinyi József) róla akarnak újabbat hallani, s azokat a helyeket keresik fel, a hol tartózkodott: a magyar földön utazó angol pedig kedves vendég, hogyha Byronról tud valamit elbeszélni. Novellákban (Gaál József), versekben szerepel, Childe Haroldot idézgetik, szeretik, rajongnak érte. Annyira tudnak róla, hogy curiosumként felemlíthető az az országcsaló, a ki jóval Byron halála után Byronként járja be a felvidék curiáit.

Az 1828—1845. években, hatásának első korszakában a szépirodalmi és tudományos folyóiratok számos cikket hoznak róla és munkásságáról. Első ismét a „Tudományos Gyűjtemény“, melyben Fenyéry ismerteti (1828), a „Közhasznú Esmeretek Tára“ fájlalja, hogy csak egy-két verse van magyarra fordítva, a „Tudománytár“ világfájdalmasköltészetéttaglalja (1834) és Czuczor Gergely értékes megjegyzéseket fűz hozzá (1835), így ír a „Honművész“ és a „Rajzolatok“ (1834—1835) ugyancsak ezek és a „Társalkodó“ szerelmeit és Napoleon-rajongását, naplóit tárgyalják (1836), az „Athenaeum“ levelezéséről beszél (1837) a „Figyelmező“ Shelley és Byron halála után hiába keres lángeszű költőt (1838), a „Regélő“ az összes lapokkal együtt „az ő koráról“ szól s életrajzokat közöl (1839). Bajza József, a ki Byron-lelkesedését többször kimutatta és objectiv bírálója is, „nagy és hasonlíthatatlannak“ nevezi, kisebb életrajzát írja. Ormós Lászlóhoz írt levelében az ő és Moore olvasását ajánlja, sőt egy fiatal barátjához írt másik levelében Byronnak: John Hamilton Reynoldshoz írt leve-

lét, melyben az ifjú írónak költői tanácsokat osztogat, le is fordítja (1834—1845). Ebben az időben vált a kizárólag magyarul olvasó közönség részére Lukács Móricz és P. Horváth Lázár fordításai által megközelíthetővé. Amaz az „Auróra“-ban, az „Athenaeumban“, az „Árvizkönyv“-ben, a „Társalkodó“-ban Tasso Keservét, az Álmot, a Sötétséget, Childe Harold- és a Kalózból részleteket, költeményeket, melyek legsötétebb világnézetét fejezik ki, emez pedig Manfredet fordítja le és teljes életrajzot ír róla. Tóth Lőrincz (1839) érzelmesen és szeretettel ír, Vachot Imre (1841) rajong „a lantosok sötét fejedelmeért, a ki lelkének rendkívül mély, a mienknél mélyebb rejtekiből, mint egy szenvedélyesen viharzó tengerfenékről hozta fel a zavaros hullámokban megfeketült dalgyöngyöket“. Így emelkedik nálunk ismerete mind magasabbra 1845-ig, a Pesti Divatlap czikkeiig. Mindenki érdeklődik, olvassa, vagy betéve tudja, szereti vagy rajong érte. Divatossá lesz: à la Byron ruházkodnak, à la Byron nyakkendőt viselnek, „melynek rojtos szalagja vastag árnyékot vet arczatukra“, à la Byron szeretkeznek, átkozódnak, mennyköveznek, sírnak és — dalolnának. Ez a Byron-láz forrpontja. Elősegíti a külföldieskedés, az idegen nyelven való beszéd és olvasás, mely ellen Dessewffy Aurél az Árvizkönyvben ily módon kel ki: „a gondos anyák ne aggódjanak, a magyar fiúk bátran tudhatnak magyarul, olvashatják az Árvizkönyvet s beszélhetnek, anélkül, hogy Lord Byrontól s Bulwertől, Eugène Suetől s Balzactól bucsut kellene vennök.“

Elterjedt, népszerűvé lett. Társadalmi és politikai súlyt pedig azzal nyert, hogy államférfiainkra, ezek érzelmi világának megtermékenyítésére volt nagyobb

mértékben befolyása. Eszméi korszerűeknek és a pozitív életre hasznosaknak bizonyultak, s azonkívül erőt, lelkesedést, világismeretet merítettek belőle.

A legelső, a ki nagyságát teljes valóságában felismerte, Széchenyi István gróf. Naplójában (1815) feljegyzí, hogy Londonban, Melbourne lady házában, Lamb Karolinával ismerkedett meg. Ekkor szorgalmasan tanult angolul s a nyelvet, mint fordításai tanusítják, alaposan elsajátította, sőt a bibliát egész életében angolul olvasta. Ugyanakkor volt ez, a mikor Angliában a dandy-divat harcban állott a byroni világfájdalom szaggatott, még²ki nem forott érzelmvilágával, mely szélsőségek között ingadozik. Széchenyinek mélabúra hajló, költői ifjú lelke inkább az utolsó pártjára állott. Előszeretettel olvassa mindazt, a mi Byronra vonatkozik, még a „Glenarvon“ regényt is tanulmányozta, de mindenek felett a költő műveit. Lelkét Childe Harold annyira megfogta, hogy az 1820-iki télre, melyet ezredével Diószegen akart tölteni, többek közt azt az irodalmi foglalkozást tűzi ki magának, hogy tervbe vett regényét befejezi és Haroldot lefordítja. Széchenyi nem egyedül költői lélek volt, hanem a költői pályára fel is készült. Naplóiban német verseit olvassuk s a Childe Harold egyes stanzaínak német, prosai fordítását és magyarázását. Az idézetek, melyeket e költeményből élményei közé szúr, hangulatának és sejtelmeinek magyarázóí. Önmagát leli fel írója gondolat- és érzésvilágában. Érdeklődését a IV. ének kötötte le (III. 6., IV. 10—26., 50., 52., 102., 118., 119., 133—135., 137., 147., 176—178.), mert benne van Byron történetbölcselete, pozitív tudása, realistikus felfogása a legtökéletesebben kikristályosodva. Vonzotta még a bölcseleti mély-

ség s ennek villámszerű megvilágítása és az érzelme-
ket kifejező szónokias hang. Megragadta az e rész-
ben érvényesülő tiszta, férfias egyéniség. Ámde a
Childe Harold mellett minden más művével is tüze-
tebben foglalkozik. Don Juant kedveli, hiszen a
spanyol ifjú kalandjaiban sok élményének felújuló
emlékét látta. Manfred megszokott olvasmányává
lesz s a művet mindenhová magával viszi, annyira
bálványozza, hogy a hős bűnét neki is szemére vetik.
Ezt a művet különben Wesselényi Miklósnak úgy
ajánlja, hogy belőle tanuljon meg angolul s vele
együtt olvassa, elemzi, magyarázza. Beppo is ked-
venceze és idéz belőle. Sardanapalus hatását érzi lelki
küzdelmeiben és ingadozásaiban. A két Foscari, Ma-
rino Falierot, különösen Wernert utálja, azoknak
cselekvő képtelensége, ennek vad romantikája egyéni-
ségének ellentmondó jelenség: durvának (gemein)
tartja. Egyik olasz útjában Apponyi grófnő a The
Lament of Tassoval ajándékozza meg s ezt mohón
olvassa, sőt az épp akkor megjelenő olasz fordítással
is megismerkedik.

Nagyrészt Byron mellett foglal állást, még akkor
is, midőn Elgin lord ellen felháborodik, de azért még-
sem annyira elfogult, hogy védőszavát Southey mellett
fel ne emelné. Teljesen beleéli magát költészetébe,
annyira, hogy a francia, olasz és angol byronisták
műveit is tanulmányozza. Forgatja Byron kedvenceit:
Marc Aurélt, Tassót, Rousseaut, Werthert, Faustot,
Schiller Don Carlosáért és Posa márkiaért lelkesedik
Chateaubriandot alaposan ismeri, Alfierit, főleg Virgi-
niáját és Mirrhát isteníti, Shelley, Vigny, Staël és
Sand műveit örömmel olvasgatja

Ezt a nagy rokonszenvet utazásai is növelték. Első

olasz útjában Childe Harolddal zsebében a költő útirányát majdnem nyomról nyomra követi. Velenczében a Mocenigo-palotát keresi fel és megbotránkozik, hogy N. tábornok annál az asztalnál dőzsöl, melyen Byron a két Foscarit és Marino Falierot írta. Thorwaldsennél a költő szobrát megcsodálja. Ferrarában megemlékezik arról, hogy előtte ő is itt járt és Tasso börtönét látogatta. Albániában az Alpheus mentén járva Childe Haroldot idézi. Felkeresi Tepeleni Ali basát, Patrasban Moore-t is olvasgatja, megfordul Missolounghiban, a Dardanelláknál kételkedik, vajjon azt igazán átuszták-e? Másik útjában Blessington ladyvel ismerkedik meg, hogy tőle hallhasson Byronról. Londonban örül, midőn terített asztalnál róla és Scott-ról beszélgethet. Úgy keresi visszhangját és nyomait, mint később, midőn Párist, Bordeauxot, Marseille-t, Toulont, Piemontot, Lombardiát, a Pyraeneusokat vagy Németországot járja, hogy Napoleon császár nagy étape-jait láthassa. A költő halálát külön feljegyzi Naplójába s utána el nem mulasztja, hogy Medwin, Gamba és Trelawny munkáit el ne olvassa. Akárcsak életrajzírója lehetett volna. Kora legnagyobb alakjai, „a mesterlelkek” (Meisternaturen) közé sorozza, kik közé Franklin, Washington, Pitt, Goethe, Bolivar, Napoleon tartoznak. Itt is csekély kivétellel azokért lelkesedik, a kikért Byron.

Ez a lelkesedés férfikorának erjedő szakát töltötte be, a cselekvés nagy éveiben már nem említi, ámde az ő buzdítására kerültek művei sok magyar író és olvasó kezébe. Byronnal rokon szellem. Lelkében emésztő csatákat vívott. Naplójának tanúsága szerint a cselekedet és érzés, a hirtelen felbuzdulás, a lángoló tettvágy helyet enged az éppen oly hirtelen

támadt gyengeségnek, az ellankadásnak, a belső elégedetlenségnek. Élvezte az életet. Huszonötéves korában ő is eltelik a „fullnes of satiety“-vel, s mint Childe Harold, elkábulva az élvezetektől, szinte sóvárgó vágyat érez a fájdalom után. Hozzájárult, hogy ezt a byroni hasonlóságot tudomására is adták (Lichtenstein hgnő), de ő nem szépségét, szellemét, hanem gonoszságát értette magára. Költőjének politikai radicalismusa nem talált benne visszhangra, talán ezért is védte Southeyt és az angol közfelfogást. Ő is a „szereket gyűlölségével“ volt eltelve hazája iránt, mert érezte elmaradottságát, a kor léhaságát. Fájdalmában, a kétely napjaiban a Carlyletől Byronban annyira kipellengérezett „fogcsikorgató humor“, a „hollófekete kétségbeesés“, a „tűzhányó heroismus“ Naplóinak sok sorát betölti. Mégis forradalmi természet és az angol költőnek az emberiség jogaiért, a népek szabadságáért vívott nemes harca, mély politikai belátása, melylyel megjósolta Olaszország egységes állammá fejlődését és Görögország függetlenségét, a szabad eszmék, melyeket a szent szövetség hatalmi tetőpontján olyan merész ajakkal hirdetett, ellenállhatatlanul hatották meg a költői és államférfiúi forrongás korszakát élő Széchenyit.

Míg ez a hatás egész benső világát áthatja és befolyásolja, addig nagy politikai ellenfele, Kossuth Lajos, szónoki talentumának eszközéül használja fel. Börtönében Shakespeare, Milton és Moore mellett Byron műveivel is megismerkedett s később is többször hosszasan és szeretetteljesen forgatta. Megtermékenyítette képzelete gazdagságát s inventiókra vágyó lelke ilyen külső, nagyobb hatású rúgókat keresett. Egyik szép hirlapi cikkében (Tengerhez magyar! el a tengerhez!) hatása fokozására majdnem szóról szóra

lefordítva idézi a Childe Harold (IV. 179—183.) versszakát: „Tengerhez magyar! melynek viharában, a britt költőnek ércszava szerint, Istennek képe tükrözi magát, melynek azur homlokán ránczot nem irtak a végtelen idők, mely olyan ma is, mint a minőnek látta a teremtés első hajnala; melynek habhátán tízezer hajóhad nyomot nem hagyva hömpölyög tova, a míg e földnek vízenyős sarában nyomot hagy hátra minden gyáva nyúl.“ Hasonló célzással él a Vámszövetség hírlapi cikkében, hol szerinte a magyar a nagy népcocéánban elenyésző csepp. Kossuth munkáinak rengetegében csak képzeletének merész szárnyalásakor sejtjük néha Byron közelségét, mely inspirálja őt és erősíti képeit, hasonlatait.

A negyvennyolczas miniszterium harmadik nagy alakja: Eötvös József műveiben Chateaubriand, Goethe, Hugo és Lamartine mellett Byron is hagyott nyomokat. Karthausijában szeretik a bírálók e hatást hangsúlyozni. Péterfy kimutatta, hogy mi választja el a Karthausit Manfredtől. Ebben a pessimismus diadalmasodik és a gúny egyik alkotóeleme, abban a világfájdalmas érzelgés békülékeny és összhangot kereső. Míg Manfred is összhangra törekszik, azonban nem talál, addig Gusztáv törtet utána, megleli, sőt a boldogságot is eléri, de már későn. Byron hősében a szabadságszeretetet és az egyéni függetlenség alapvonás, szívében kételyekkel a halálról tépelődik s töpreng, melyet mindenkor készen vár, mert a boldogság ki nem elégítette: kevésbbé Gusztáv, ő is átémésztí magát ilyen gondolatokon, el is éri a boldogságot, s rá meghal. A két hős pályája eme végzetességében van hasonlósága, de különbsége is. A Karthausi II. 26. és 27. fejezete világfájdalmas

érzelgésével a Childe Haroldra emlékeztet. A léhaság és nagyratörekvés közt az érzelmek kínjaiban gyötrődik. Az olasz úton (41—43.) Harold úrfi (IV.) módjára kesereg az elmúlt dicsőségen s az ősi sirok közt a mulandóság érzete gyötri. Érzései azonban elnyújtottak, képei halványak, képzeletünket nem ragadják, szívünket nem rázzák meg. Eötvöst érzése igen sokszor Byronhoz hajtja (I. 12.), de ez lesújtó nagyságában uralkodik rajta s nincs meg az erő, hogy szabaduljon tőle vagy vele egyformán fejezze ki belső vívódásait. Megvan a wertheri, a renéi fájdalmas hang, érzi a szenvedést, a boldogtalanságot és kaczerkodik a boldogsággal. Ezeket az érzéseket meg is tudja szólaltatni, mintaképétől eltérően, hosszadalmasan, körülírással és kitérésekkel, de a cselekvés ereje cserbenhagyja. Az ő hőse Byronnal együtt felkiálthat: „Actions, actions, I say and not writing least at all rhyme!” ámde ezt Byron mondja s nem teremtményei. A Karthausiban ezt a cselekvéshiányt, a mesének ezt a csorbáját élénken érezzük.

Eötvös talán épp oly sokat tanult, mint Byron. Történetbölcselete és tudománya csiszoltabb, tárgyilagossabb, képzelőereje azonban nem imponáló. A Karthausiban a csend, a magány, a természet szeretete és nagy kiterjedésű rajza byroni rokonság, de azokat nem a költő, hanem a magyarázó eszközeivel írja le. Eötvös is átesett a kétkedés emésztő vajadásain, érezte a boldogtalanságot, élete és belső harczai közt nincsen eltérés, lelke nem távolból szemléli ezeket a vergődéseket, hanem benne szenved és gyötrődik, de van bizalma, hite, erős meggyőződése a boldogsághoz és kételyei szétoszlanak. Ez köti Byronhoz, de ez egyúttal el is taszítja tőle.

Szemere Bertalan, a negyvennyolczas belügyi, majd igazságügyminiszter és a debreczeni napokban miniszterelnök, irataiban a byronismusnak szintén egyik típusa. Érdekes, hogy ez nálunk mint szüli a tettek embereit. Ez irányban már a mintakép politikai radicalismusa hatott és a nép- és világszabadság szónonakának magyar tanítványai az életben cselekvő hatalmakká lesznek, de nagy szenvedések árán. Kivették részüket abból a nagy, az egész földet átható fájdalomból, melyet mesterük érzett és megérzékített s a mely a byroni hősök példájára Széchenyit Döblingbe viszi, Eötvöst a külföldre kergeti, Kossuthot örökös számkivetésbe készíteti, az otthon daloló költőket (Vörösmarty, Vachott Sándor, Arany) a búskomorságba vagy kétségbeesésbe taszítja. Szemere Bertalan is hasonló sorsra jut.

Különös természet. Ifjú kortársai szemére vetik magányszeretetét és azt, hogy csak a rideg fenségű Kölcsey társaságát szereti. Ehhez és Berzsényi szeretetéhez csatlakozik Byron megbecsülése. Tanulmányainak befejeztével a külföldön utaztában ismerkedik meg műveivel. 1836-ban Nagybritannia, Németalföld, Belgium látása után a Rajnán utazik és Svájcban tartózkodik. Childe Harold állomásait látogatja. 1837-ben a genfi tónál a chilloni fogoly bilincseli le érdeklődését és le is fordítja tartalmára nézve híven, de rimtelenül. „Áldozni kívánok“, írja, „Bonnivard, a bajnokrab emlékének; — talán e jó szándék meg fogja engesztelni Byron nagy árnyékát is, hogy műve általam ily harmoniátlanul adatik.“ Számkivetése éveiben ugyanazokat a helyeket keresi fel: Konstantinápolyt, Thráciát, Görögországot, melyeken Byron megfordult. Elkeseredésre amúgy is hajló lelkülete a

rokon szenvedőt leli fel benne. Közös vele túlságos érzékenysége és a fennálló rend elleni gyűlölete, osztozik vele a hontalanságban s érezte kortársainak félreértését, közömbösségét és üldözését. E szempontból fontosak „Egy száműzött gondolatai“ és a „Búcsú Magyarországtól“ című versek. A multnak minden elveszett dicsősége és nagysága: Trója, Laokoon, Achilles, Görögország saját hazájára emlékeztetik és a Childe Harold hatása alatt lehangoltságát, bánatát tükrözik vissza, sőt gondolatait sugalmazzák. Vannak ifjabb korából: Emlékezései, melyekben Berzsenyi és Kölcsey hatása alatt a byroni szenvedés tudatára ébred. Ilyen a Párisban írt „László emlékezete“, melyben Childe Harold rajnai úti reflexiói és hangulatai ismerhetők fel: „És ki tudja: a halál talán végre is mindenben hasonlít az éjszakához. Mit remél az ember, midőn éjjeli ágyába lefekszik? Egy új hajnalt és utána egy új napot? Boldogok, kik a virradást bizonyosnak hiszik. Oh azok végtelen boldogok!“ Ide sorolhatók „Emlékezései“ anyjára, Teréziára, Irénkére vagy a szép Friderikára. Komor színezésű thrénosok, telve fájdalommal, erőteljes borongással. A hatás éppen abba az időbe esik, midőn kedvencz íróját legelőször olvasta és el nem kerülhetette, hogy ifjú lelkére mélyebb benyomást ne gyakoroljon.

E körhöz számítandó a fiatal Pulszky Ferencz is. Saját vallomása szerint mohón falta Byron műveit, sőt „előírása szerint társalog a nőkkel“. Jóllehet az „Actions, actions . . .“ tettvágya őt is emészt, otthoni magányában byroni elégedetlenséget és világundort érez. Utazgat s Childe Harold az ő kalauza is. Ifjúkori naplószerű feljegyzéseiben sokat idéz belőle s van egy a költőnek szentelt tanulmánya is s ez

világosan mutatja az akkor divatossá váló világfájdalom jeleit, mely kedélyét koronkint hatalmába ejtette, de ő hideg elfogulatlansággal fölébe emelkedett s „mint orvos betegét, vizsgálta saját lelkében a vele egykorú nemzedék tévedéseit, gyengeségeit, okait“. (Berzeviczy.)

Önként felmerülő kérdés, vajjon ez az államférfiak nevelésében tekintélyes byroni befolyás érintetlenül hagyta-e a költőket?

Fenyéry Kazinczyhoz 1825-ben írt egyik levelében, melyben Vörösmarty Mihály életét leírja, említi, hogy 1824-ben Tasso, Ariosto, Petrarca és Scotton kívül Lord Byron műveit is olvasta. Valószínűleg németül, jelesen a zwickau Schuman-féle első német kiadást, mely mindenfelé elterjedt. Így ismerkedett meg „Korinthos ostroma“ eposával, melynek tárgyát Byron egyes írók szerint Szigetvár ostroma és Zrinyi hősi halálából merítette. Vörösmartyra nemcsak a csaták leírása, hanem a regényes szerelem története is mindig nagy hatással volt. Riedl szerint „Eger“ cz. eposában az egri hadi zajban játszódó szerelmi idyllt Korinthos ostromából kölcsönözte. Ebbe az elbeszélő költeménybe a renegát Alp szerelme Minotti lánya, Francesca iránt, épp oly körülmények közt van a tervezetbe illesztve, mint Egerben a renegát Omár és Ida szerelme. Alp és Omár törökké lett keresztények s mind a két férfi és leány szerelmi bánatában hal meg. „Vörösmarty képzeletében saját szerencsétlen szerelme, Perczel Etelka képe összefolyt Byron hőseinek szenvedélydúlta mélabús alakjaival.“ Az angol költő Vörösmartynak „csendes munkatársa“. A hasonlóság valóban feltűnő. Vörösmarty philhellén természet és érdeklődött a görög szabadságharcz alakjai

íránt. Az egész Európát lekötő harcz története, melyet ekkor a magyar újságok is hétről hétre, az Augsburger Allgemeine Zeitung alapján, hasábszámra közöltek, Vörösmarty figyelmét Byronra és műveire irányították s ettől az időtől sokat foglalkozott vele s egyik kisebb versét le is fordította. Vannak, a kik képzeleti munkásságát Byron és Shelley bámulatos inventiójával hasonlították össze s valóban ezeknek műveire, különösen színekben gazdag és festőiségre törekvő képzeletére, volt is hatásuk. Az örökzöld természet, a keleties színezés, az éjek, a tenger coloritjának, a hegyek és sziklák plasticitásának rajza, mely Vörösmarty egyes eposaiban olyan megkapó hatást tesz, Byron-tanulmányokra vall. Szereti a nagy területeket, a szertelenségbe vesző szirtes háttereket és a buja nyári természetet. A „Délsziget“ pompás és kápráztató leírásai figyelmünket a „Gyaur“, „A Kalóz“ és a „Sziget“ hegyóriásainak, barlangjainak, déli tájképeinek természetére terelik. Csataleírásaiban is sok rokon vonást fogunk találni (Kalóz, Lara, Gyaur, Don Juan). Ezeken kívül az angollal közös subjectiv lyrai természet is vonzotta, mely eposain kívül drámáiban s ezek szereplőiben megnyilatkozik. Ezt a közösséget emelték a hasonló tanulmányok (Ezeregy éjszaka, Moore, Scott, Tasso, Ariosto), melyeknek eredménye a két költő termékeny munkásságában és képzeletük gazdagságában nyilvánul.

Más szempontból ide is sorozható Vajda Péter költészete, mely a Shelley-Byron-féle pantheista világnézetben csúcsosodik ki. A magyar költő Rousseaut meg Shelleyt vallva mesterének, beleolvad a természet-istenségbe, de vonzódása a Kelet, a Nap országa és annak csodás világa iránt Byron útmutatásából ered.

Igaz, hogy képzelete keletebbre, Indiába, kalandozik, a hová Byron is vágyott, de hymnikus elragadtatásaiban a manfredi, childe haroldi (III.) pantheista rajongás az ő hatása. „Minden él itt, lehel és eped!“ Ezt hiszi Vajda és kicsiny egyénisége eloszlik a mindenség atomjaiban. Költői munkásságának alapgondolata ez a byroni tétel: „Nem él-e a hegy, a csillag? Nincs-e lelke a hullámoknak? A hegyek, a hullámok, a felhők nem magamnak-e, lelkemnek részei-e, nem vagyok-e én is egy rész belőlük?“

Ide kapcsolandó Vachott Sándor, „Tasso és Byron legkedvesebb barátja“. Sok versében felismerhetjük az utóbbinak befolyását. Maga írja:

Hadd legyenek zordak műveid, hadd zengjen azokból
 Vad-keserűn a világ-fájdalom és gyűlölet:
 Mint a tiéd, olyan nemes és nagy szellemerőnek
 Nem tiltott a világ-fájdalom és gyűlölet.

A sápi kastélyban nejével és Petőfivel együtt olvasgatták, magyarázgatták s ekkor szívta magába ez a három költői lélek a brittnék fényes eszméit. Az „Éjjel és tépelődés“ cz. költeményébe már erős világfájdalom és komor szomorúság vegyül. Leghíresebb műve: „A külföld rabja“, a politikus Byron hatása. Benne a „Búcsú“ és a „Chilloni fogoly“ hangulata verődik vissza, a külső körülmények ugyan nem erre emlékeztetők, mert ezekben szegényebb és éppen ez tette hatásossá, már annálfogva is, mert a mindenki előtt névtelennek maradó rab mögött a minden magyartól megsiratott Lovassy László alakja rejtőzik. A byroni költemény változatosabb és közvetlenebb s van meséje, míg Vachottéban az érzés megrázó, a költő monologjával hősét közelebb hozza hozzánk.

Byronnál Bonnivard mondja el történetét, Vachott maga beszél, Byron foglya liheg a szabadságért, Vachotté elernyed, türelmesen szenvedő, Bonnivard rokontalanul, elfeledve él s vannak kedves emlékei, a külföld rabjának még van hona, vannak szerettei, szülei, a chilloni fogoly szenvedései reménytelenek s azért nyugodt, fenséges és beletörődött, türelme rémes szenvedély, Vachott rabja beteg, rémekről ijedő, türelme elsorvasztja: a szabadság pedig mindkettőre végzetes romlás. (Váczy.) Eötvös József a költeményt első hallásakor byroni műnek nevezte, sőt szerinte még Byront is felülmúlja egyszerű és mély szépségeivel, Deák Ferenczet a mű annyira megghatotta, hogy olvasása után a költő ismeretségét kereste.

Ebbe az időbe esik Jósika Miklósnak néhány novellája. Tudvalevő, hogy Byronért mennyire rajongott s hogy ez volt kedvencz költője. Hatása Scotté mellett elenyésző, de mégis jellemző. A „Helione“ phantastikus, prosai költeményben az „Ég és Föld“ szerelmeit juttatja eszünkbe. Tárgya a bukott angyalok összeesküvése Isten ellen. Seraph, Leviathan, Sátán, Luczifer, Mammon, Belial és Belzebub, Milton összes gonosz szellemei fellázadnak, de nem az uralomért, hanem a szabadságért. Az Úr megjelenésekor azonban legyőzetnek. Ebbe a harczba a szerelem is beleszól, mint novella-motivum. Helione szereti Leviathant, a földi leány az égi lényt a föld körébe vonja le. A viszony, mely kifejlődik, lyrai ömlengésekkel, hangulatdús helyzettel és költészettel van tele. Jósika utánzása épp ebben tűnik ki. A „Herculanum“ novellában a világvéget rajzolja, melyben a tűzokádó Vesuv dörgései közé a kereszténység titkos híveinek éneke és imája vegyül, mint az „Ég és Föld“ utolsó színé-

ben a nagy emberiség kétségbeesett siralma. Van Jósikának egy „Diamante“ cz. történeti vázlata, mely Albániában játszódik le és Tepeleni Alival s annak népével foglalkozik. Ifjúkori lelkesedésének emléke. Drámai kísérletei, telvék nemes érzelmekkel és föllengő reflexiókkal, Byron jegyében alkotott művek.

Gyulai Pál, a ki Byron hatását kicsinyli, erre nézve nem vette figyelembe azokat a jelenségeket, melyek nevezetesebb íróinknál majd elvétve általánosságban, majd távol nagyobb alkotásaiktól, egyes kisebbbrangú műveikben előfordulnak. Ezenkívül a kisebbbrangú írói gárdát számba sem vette, pedig irodalom- és tárgytörténeti szempontból ezek a jelenségek a kort és fel fogását, érzelem- és hangulatvilágát élesen jellemzik. Az 1838. és 1845. évek közt folyóiratokban és versekötetekben a világfájdalmas áradozás oly nagy mértékben terjed el, hogy előbb Erdélyi János, majd Petőfi Sándor satirái, kifakadásai tisztítják meg a könny és fájdalom, a haldokló nyögések és indokolatlan panaszszírásmoktól megzavart költői korhangulatot. Erdélyi szerint: „A művész fájdalma, mihelyt megérthető, azonnal jogos“, ámde ezt a megérthetőséget hasztalan keressük e pár év verselőinek, a Childe Haroldismustól elsekélyesedő termeléseiben. Vannak, kik verselve hálnak meg, versekben temetkeznek, de ráérnek arra, hogy dajkakönyveket is írjanak, kik fájdalomukban őrzöngve tombolnak, de különben pontos, lelkiismeretes hivatalnokok, szelid családapák, kik önző egyéniségüket ráerőszakolják az olvasóra s nem tudják, soha meg nem tanulták, hogy a világfájdalom az egyénétől független, vagy csakis akkor lesz azzá, midőn az egyetemes szenvedéshez felemelkedik, hogy az csendes harcz az emberiség

bűnei ellen, hogy Byron fájdalma nem csupán egyéni, blasírt, hanem általános emberi, a kétkedés szülötte s hogy kiengesztelő momentuma: a harcz szeretete, a szabadság és az emberi jogok védelme.

Lukács Móricz és P. Horváth Lázár fordításai ez egyéni fájdalomcultusnak nagy lökést adtak. A századelő wertheri világfájdalma helyébe egy negédes, a szenvedélyekkel kaczerkódó sentimentalismus fakadt ki, mely Byron jelzőiből, phrasisaiból élt, reá esküdött, de nem tudta az eltulajdonított tárgyat sem mély érzélemmel, sem bölcseséggel megtölteni. Ephemer értékű és hatású írók, a kik sírnak, jajveszékelnak, nyögdécselnek, haldokolnak. Verseik alatt neveket olvasunk, melyeket az irodalomtörténet ma már nem említ. Számuk két csoportba osztályozható, nevezetesen az ál- vagy fél-fájdalmasok, és a komolyabbak, tehetségesek, de nem alkotó természetek. Az álfájdalmasok közé tartozik a sok Búvölgyi, Búshegyi, Bústavi, Búhalmi, Búváry, Tünődý, Adorján, Sirvölgyi és még sok más álnevű, a kik az életben Barkóczy Ferencz (Kesergés), Győri Dániel (Búdalok, Csendes lak), Kolmár József (Tört hangok, Anya, Helén), Kuness Endre (Emlény), Lakner László (Búdal, Ottiliához, A naphoz), Matics Imre (Emlékezet, Keservek, Halálom, Tavaszkor, Virágdal), Orlai Petrics Soma (A vesztett üdv, Tudni vágy), Perlaky Gábor (Lemondás), Sebestyén János (A koporsó), Sujánszky Antal (A dalnok, Hit, Vád, Titok), Urházy György (Ritornelek, Damaetas, Kettős kín, Temetés, Búcsúhangok, Álmatlan éjen) stb. igen tiszteletreméltó nevekre hallgattak. Az örökös refrain: végtelen küzködés, lemondás, csalódás, hűtlenség, összezúzott remény, bús, haldokló élet, temetőhantolás, örömtelen hervadás, ezer szemből sírás, nyomor, átok, csalálmok,

lelki bús éjszaka, zordon halál — a melylyel költői szólamkincestáruk kimerül. Schedel azt kérdi hallatukra: „poesis-e e panasz és könnyű, könnyű és panasz?” mások pedig a sír sötétségébe és homályosságába burkolóktól azt kérdik: mi e „heraklitosi homály” kulcsa?

E félig bánkódók, de hazug, álérzelmekkel a közönséget bosszantók ellen kel ki Erdélyi János, a ki pályája kezdetén maga is világfájdalmas hűrokat pengetett, a „Bagoly-, kuvik- s varjúsereg” satirájában:

„Csak szépet, édest” — így tanít vala
Ki Soracte bércezről énekelt;
Szép keserűt zeng Byron dala,
Ki legmerészebb lantot remekelt;

És jöttek a britt költő nyomdokán
A keserűt megízlelt emberek,
Kiket, ha látna, szánná a pogány,
Oly istenadta bús költősereg.

Utánzásban mester a majom,
De ők a brittet nem követheték,
S lón gajdolások fülnek bánталom,
Magok mint árnyék feketék . . .

Erthetőbb s igazabb Byron-accordokat hallunk a komolyabbak csoportjában. A szomorúság valódi, az embergyűlölet indokolt, az átkozódás sem hazug, de a forma tökéletlen, a hang kölcsönzött s mindnyája a mintaképtől ezer állomásra elmaradt. Inkább divatból „búdalosok”, vagy hogy bújokat eldalolhassák, divattá emelik. A fájdalom itt sem az emberiség szenvedéséből eredő, hanem egyéniségük kicsiny köréből fakadó.

Gaál József (Panasz, Szenvedés), Zichy Antal (A való) szerelmi bánatról, álmok elmúlásáról, boldogság-

vesztésről, csalódásokról dalolnak. Lisznyai Kálmán; „Zordon nézetek“ verse elkeseredés szülte kétségbeesés, Szelestey (Emlékezet, Lemondás) búdalai ez időszertű hangulat kifejezői. Sárosy Gyulában természetes felfogás, a képzelet világossága párosul az egyéni fájdalommal. Bérczy Károly búhangjai (Temetés) megnyugtatók, gyengédek és érthetők. Nagy Imre (Kedves sirján, Télen, Polgársir, A sirhoz, Hattyúdál) byroni visszhangokat éreztet. Horváth Boldizsár ifjúkori verseiben (A temetőben, Egy embergyűlölő sirján, Örök bú) borongós világnézlete gúnynyal kevert, melyet azonban travestáló hajlama megzavar. Ezek fájdalma ephemer s nem a lélek sötét mélységeiből fakadó, nem Childe Harold sötét felfogásának visszatükrözői.

Igazi költői erővel és meggyőződéssel Bozzay Pál dalolja fájdalmait. Hozzá csatlakozik a gyengéd érzésű és nemes felfogású Beöthy Zsigmond, gyermekmeseíróink elseje. Versei egyrészt igazi vallásosság, másrészt sokszoros, nemcsak szerelmi, hanem egyéb emberi csalódásaiból fakadó bánat kifejezői. Tanulmányai elsőrangúak: Byront és a byronistákat alaposan ismeri. Vannak fordításai Lamartine, Hugo Viktor, Uhlandból és Bechsteinből. Valódi költői lélek, melyben a fájdalom mindenkor nemes hangulatokat váltott ki (Virrasztás, Sejtemény, Hajnalban, Búemlékek, A könnyhöz, Memento mori, Jézus, Isten és ördög, A szép halott, Busongás, A nőgyilkos, Az örült, Egy özvegyhez koporsójában). —

Ezeztől a Childe Haroldtól felhangolt költőktől távol, inkább a byroni derültebb világnak, a költő vidámabb óráinak, verseinek hatása alatt állott Bezerédy Gergely, Byron és Moore anakreontikáinak fordítója. Tudjuk, hogy az utóbbiak az antik szellemhez méltó

dalok. A Tétlenség Óráiban és a Vegyes Költeményekben az anakreoni thema és hangulat nem ritka és Beppo és Don Juan egyes részletei Byron vidám lelkének derűs megnyilatkozásai. Szabad, fékevesztett szárnyalással és merész nyelvben ünnepli az örömet; a bort, a mulatságot. Bezerédy egész költészete és anakreoni temperamentuma ezekhez húzott s költészetében sok nyomot hagyott. —

Typikus Byron-imádók: Császár Ferencz, P. Horváth Lázár és Jámbor Pál. Abban az irodalmi harczban, mely ez időben a népiesek és külföldieskedők között kifejlődött s mely vitássá tette Petőfinék igazi nagyságát, ez a három író tevékenyen résztvett. Ők a szalonok költői, azok pedig a csárdák, a betyárok költői. Akkor kezdik Byron utánzását irodalmilag is követelni, mikor a közönség, az írói világ tekintélyesebb része a sok vergődő búdalt, búvirágot, temetőt, koporsót és sirhalmot megunta és az egészségebb, a népköltészet üdőbb forrásaira vágott.

Császár Ferencz, a „Magyar Platen“, Dante és Foscolo Hugo fordítója. Lyráját hideg lágyság és keresettség jellemzi. Sokat utazott, sokat tanult. Velenczében Byron-tanulmányokat végez. Külföldi eszmekörben él, költeményeiben idegen élet nyilvánul. Imádja a tengert s matrózdalaiban (A búcsúzó matróz, Matrözleány füzére, Matröz-bordal) ennek költőiségét, a vihart, a szélcsendet szereti ecsetelni. A komor hajósról énekel, a ki a hullámokba öli magát s végleg eltűnik. „A néma barátban“ a szerelem nélkül élő, hazátlan férfiről dalol. (Lara-hatás). Kora elismerte, hogy meglepő fordulatokban gazdag, hogy pártokhoz nem szegődik, van könnyed stylusa, virágosan s mégis szabatosan ír, de érzelmei távoli világokból valók, szét-

foszlottak és mélabús reflexiója (Búdalok) az olvasót nem hatja meg.

P. Horváth Lázár a Byron-cultust életcélnak tekintette. „Byron lord élete és munkái“ (3 kötet. 1842) cz. műve az első kimerítőbb magyar életrajz. Forrásai Moore és Lake munkái. Előszőr a Rajzolatokban mutatványokat közöl, a teljes művet pedig Széchenyi Istvánnak ajánlja. Évekig hevertette és kiadását időszerűnek nem találta, „mert érezte, hogy Byron Magyarországon nem népszerű, mert kevesen ismerik, de tetszeni fog, mert neki is, mint a nemzetnek főjelleme, a mélaság“. Ebben a munkában Toldy szerint „sok túlzott nézet mellett, sok helyeset mondott el Byronról“. — Ő is felkeresi a bálványától híressé vált helyeket. Jár Konstantinápolyban, Smyrnában, Görögországban, Svájcban s a Rajnán. Hosszabb lélegzetű munkájában: „Levelek Emiliához“ byroni hangulatok tolmácsolója, benne elszórtan fordításokat is közöl s a leveleket „Fare thee well,“ búcsúszóval zárja. Byronból ő fordított legtöbbet, de fordításai nem hivek, nehézkesek, sőt egynémelyike (Gyalázat Gólák országa neked . . .) felismerhetetlen, pedig tudott angolul, sőt Byron módjára angol verseket is írt. Költészete e hatást bizonyítják, megénekli Manfredet, midőn a Colosseum fölött andalog, „Álmok“ című drámájában mestere típusait adja s modorosságát utánozza. Verseinek tárgya a rideg természet: hegyormok, viharok, fagy és jég, egyszóval Manfred légköre s ezért semmi hatása sem volt: hideg és hamar elfelejtették. Vannak „Emlékeztetései“ Dantéra, Tassóra, Ariostóra, Petrarára s Hugót, Lamartine-t, Thomson-t, Pope-ot és Chateaubriandot is követi. Mindvégig gyenge utánzó maradt.

Jámbor Pál (Hiador) mesterének ugyan Bérangert vallja, de egész munkásságával idetartozik. Byronnál nagyobb költőt nem ismer, női alakjainál szebbeket sehol sem talál. A negyvenes évek írói közvéleményének egy része (1846) elkényeztette, midőn őt tekintette a tiszta lyra képviselőjének és Petőfi fölé emelte. Munkássága belenyúlik a hetvenes évekbe, de mindvégig idegen hatások alatt költött, bár nagy fajszeretete s honimádása rokonszenvessé teszik. Lényegében állandóan az 1846-ik boldog esztendejének hangulatában maradt meg. Költészete elmosódott, homályos, ködszerű és mégis többre becsülték sejtelmes érzelmeit Petőfi világosságánál. A superlatívusok halmozása, az érzelmek túlcsigázása, a homály dagályossága sokszor eltakarta ürességét, de sohasem feledtette el mintaképét. „Az ő emlékezete“ vers erőltetett, szilaj indulatok kitörése kevés fájdalommal, a kétségbeesés és szenvedély hamis hangja. „Emléklapok egy főrangú Hölgyhöz“ versében a bánatot énekli meg, mely a megtestesített Byron maga. Románcaiban (A sírkoszorú, A kis gyermek koporsójára, A sinopei hős) ennek modora és hangja csendül meg, „A kristálypalotában“ vers túlzott, dagályos magaslatokon kering, a „Hattyúdalokban“ és balladáiban (A paradicsom, Shelley, Kapistrán, Utolsó ítélet, Mózes, A sexti kápolnában) mestere stylusa beteges, homályos sentimentalismusban, céltalan égdöntéssel, bölcsesség, humor és megrázó fordulatok nélkül jelentkezik. „Lord Byron“ cz. költői elbeszélés refrainje szerelmi búcsúdal: a megtagadott szerelem kesergése érzés és gondolatok nélkül, „Lord Byronhoz“ ódája erőtlen támadás Byron minden ellensége és Anglia ellen:

Minden ellened volt,
 A britt föld, az égbolt,
 Így álltál mogorván!
 De növe a vésztől,
 Egy fejjel nagyobb lól,
 Nagyobb mint az orkán.

„Orso“ velencei tárgyú költői beszélyében zavaros, sötét színezés, elkárhozások és átkok keretében a város átkos uralmát rajzolja. Különben tételes munka, mely az öröklés bűneit akarja megérzékíteni, de célja a tehetség hiányán és a tudás kicsinységén megfeneklett.

Ő is azok közé tartozott, a ki lelkesedést vélt találni, hogyha mestere úti állomásain utazgat. Emlékei, naplószerű levelei telvék reminiscentiáival. Velenczében elvonulnak lelke előtt alkotásai, a börtönökben a Foscariát és Falierot látja, a Mocenigo-palota tőszomszédságában lakik, boldog, hogy szóba állhat azzal a gondolással, a ki állítólag Byron gondoláját vezette.

A byroniaskodó érzelemfőlösleg, erőtúltengés, bánatvirágzás a közizlés rovására fitogtatta szomorkás hajtásait; a józan fölfogás és a komoly bírálat neme-sebb, alaposabb hivei többszörösen kikeltek e szenvedő áradat ellen, de ide nem volt elég Erdélyi János formátlan és kevésbé tartalmas satírája, ide már korbácsra volt szükség, hogy Byron és a magyar irodalom érdekében ez indokolatlanul búsongó jajgatókat megfenyítse. Ezt a korbácsot ezúttal Petőfi suhogtatta, még pedig akkor, midőn ő maga is világfájdalmas időszakából, a szenvedést legyőzve, megtisztultan került ki:

Én is gyűlöltem... volt okom rá,
De mióta e bitangokat
Láttam, mint vágnak Byronképeket,
Azóta gyűlölségem megszakadt.

Petőfi élete és Byroné közt több hasonlóság van. Hirtelen föltünése, az ifjúságában ért bánatok, indulatos, élte végéig fölkorbácsolt vérmérséklete, politikai ideáljai, majdnem azonos történeti tanulmányai, a köz-társaságért lelkesedése, lelki kohója, hol minden érzés, minden gondolat legott költeménynyé változik és mint ilyen kerül napfényre, nyughatatlan, meg nem fékezhető szenvedélye, a lángész türelmetlensége, mely meghiggadni nem tud, oly sok költeménynek gyors megszületése, regényes természete, örökös vándorlása, Ossian szeretete, sőt még a romantikus rémességekben (Ratcliffe — Hóhér kötele, Tigris és Hiéna, Salgó) való együttérzése, a körülmények hasonlósága, melyekben él, a forradalmak prophetikus előérzete, a kor megvetése és az emberek lélektani ismerete; azonkívül az az ikerfölfogás, mely Byron részéről úgy hangzik: „hogya csak a szerelem az a dolog, a miért érdemes élni, mely megtisztít, fölemel, megvált az öngyilkosságtól, az illusiók és a hit romjain vigasztal, a vallás helyét foglalja el s az egyetlen, a miben van valami isteni“, — és a mely Petőfi részéről azt hangoztatja: „hogya az erény, a hírnév, a dicsőség, a remény nem egyéb, mint illusio, csak egy igazi emberi érzés van: a szerelem“; ezek az érzelmek és meggyőződések, melyeknek valódiságát mind a kettő életének tanúságaival bebizonyította, Petőfit fejlődésének legizőbb korszakában Byronhoz hajtották és hozzá kapcsolták.

A rokonságot megpecsételte a szabadság gloria-

fényében bekövetkezett halál: az ifjúság tisztaságában tűnnek el a világ elől, mikor mint a byroni hősök szokása: soha meg nem hátráltak és nem is érték el azt a kort, mely eszméik hatását vagy legalább ujjlenyomatát az emberiség vagy egy nemzet szellemi fejlődésében megmutatta volna nekik, de még maguk sem érték meg azt az életkort, melyben eszméiket vagy elhagyták, vagy túléltek volna.

Petőfi Béranger bájos dallamosságán kívül, meghatotta Byron férfias ereje. Korán ismerkedik vele de Vachotték tápiósápi kastélyában töltött szép napok után, hol több időt szenteltek Byron emlékének és Medorában, Gulnare-ban gyönyörködtek, élete végeig lelkesen kitartott mellette. Állandóan olvasta. Műveiből van két angol kiadása és egy német fordítása. Szobája falán ott függ képe is. Nem vak rajongással, hanem a baráti szeretet rokonérzésével tekint föl reá. Azt mondják, hogy Byronnál józanabb és egészségesebb, miben sok igazság rejlik, hogyha Byront szenvedélyein át tekintjük, mondják, idegei épebbek, nem élvezett, nem bűnözött, de nem is bűnhődött annyit, a sötét szín, mely költeményeiben jellemző, csak időszerű megnyilatkozás, múlt lelkiállapot jele, de elfeledik, hogy ilyeneknek nyomai a lélekből soha el nem vesznek, sőt ily rövid életben el sem tűnhetnek. Petőfi még ellenmondásaiban is ragaszkodik hozzá: gyűlöli a kalmár angolokat és fölkészül arra, hogy Shakespeare és Byron hazáját beutazza; gyűlöli az arisztokratákat és a „lord Byron“ személye a tőle istenített hősök közé tartozik; hazáját végtelenül imádja és az önkéntes hontalant, sőt honát szidalmazó költőt fölmagasztalja; rajong az alföldért és a hegyek és tengerek dalnokát szereti, és megtanulja tőle a világ

hamis isteneinek megvetését, a republicai érzelmet, a vad, nyers gyűlöletet a természetellenes érzelmösség, a hazugság és az embertelenség ellen.

Őt is megihlette a világfájdalom, talán nem oly erősen mint Byront és Reviczky Gyula joggal nevezheti megtestesült optimistának, de csak azért, mert honszeretete, szerelmi boldogsága kiragadta e hangulatból. A „Felhők“ korszakát élete legbánságosabbikának jelölik. Mivel ekkor buzgón forgatta Byron és Shelley műveit, sokan ezek hatásának tulajdonítják. Ez az idő illúziói szétfoszlásának nagy korszaka volt, s a bajból gyógyultan került ki. A fájdalom, mely lekötötte eredeti, keserű szenvedés és egyedül az ő vergődése. Átment rajta, mint Dante a poklokon. Kimutatható hatást nem látunk, de az angol költő megismerése hangulatokat kelthetett benne. Erősebbek és férfiasabbak Werther keserveinél s a költő önmegadásának tanui. Ha a hangulat máshonnan jött is, ő eredeti maradt. Szalkszentmártoni magányában a történeti olvasmányok, a haza szomorú ezer éve, a franczia forradalom véres képei, az emberek gonoszsága fölingerlik, sőt fölháborítják s fájdalmát emberfölötti erővel táplálják. Nem életunalom jelentkezik e versekben, hanem a duzzadó életerő, mely a világot, az embereket átformálná és e szándékáról le kell mondania. Manfredet és Kaint többször olvasta nemcsak elemésztő, tépelődő lélekkel, hanem a férfi elszántságával s világhódításra termett energiával is. Ámde ezer akadályba ütközik s ezt érzi Manfreddel, Byronnal egyetemben. Ez teszi őt is gúnyorossá, haragossá, sőt dühössé. Ez nem szenvedés, nem szenvedély, de nem is szenvedés, hanem az indulat maga, mely neki menne vakon a világnak. Byronnál szenvedélyes vonás, Petőfinél ki-

fejlődésének egyik golgotha-stációja. E költeményekben érzelmi kifakadások és tündöklő ötletek vannak és nem a pessimismus apologiája, mint azt sokan feltüntetni szeretnék. Van ugyan szó a lét tagadásáról, a mi siralmas dolognak látszik és eszünkbe juttatja a classikus rózsakoszorús öngyilkosokat, kik stoikus fenséggel tértek az alvilágba, — node ez nála őszinte, de múló hangulat. A mulandóság is megihlette, bár nem sir, nem panaszkodik, csak fáj neki az élet. Képei: elszálló madár — elszálló élet, mulandóság — halál, eltört fazék — életcsalódásainak kinos sóhaja, melyet azonban elragad az élet forgataga. Van bennük emlékekből táplálkozó szerelmi busongás, világmegvetés és a természet nagysága, akarata előtt megadás: azaz az életkérdés megoldásához vezető okos belátás.

Byroni hasonlóságot egyéb költeményeiben keresve igen sokat találhatunk. Ilyen „Utolsó embere“, „Midőn a földön még csak...“ a Darknessel rokon. „A világ és én“ az emberek, a szolgaság, a talpnyalás megvetése. A chilloni fogoly hatása az „Apostolban“ mutatkozik. E költeményben sok olvasmánya és élménye góczosodik össze: Rousseau Társadalmi Szerződése, Tancsics Mihály sorsa, „A külföld rabja“, legerősebben ifjúkora, szerelme feleségéhez „a madárka pedig a chilloni fogoly börtönéből repült Szilveszter czellájába“ épp úgy mint egykor Bacsányinál madár röptül Szentjóni Szabó börtöne ablakára. S ha már hasonlóságot keresünk, akkor a sokszor éhes, demokratikus eszmékért rajongó Szilveszterre is és a hiteért meghaló Bonnivardra is Dante Ugolinoja hatott. Itt fejeződik ki irodalmunkban legerősebben a shelleyi és byroni szabadságszeretetet és politikai radicalismus.

Különösen a XVII. és XVIII. fejezet a „chilloni fogoly“ hangulata. „Az őrült“ egy-egy része Manfred II. 1. részre emlékeztet. „A csárda romjaiban“ a közvetlen érzés byroni hatás. Emlegetik még a „Dream“ hatását a Tündérálmra. A cím és a forma nem sokat magyaráz, a világirodalom minden nagy költője szerette az álmot, mint hatásos költői eszközt. A Tündérálm szerelmi idyll, mely Byronéban is megvan, de benne van házassága s elválása is. A Dream első része a szerelem apotheosisa, a Tündérálmé is az. A bírálók részéről említett a dombon játszó jelenet nem utánzat, hanem épp oly igazi angol vonás, mint a magyar népköltészeté, mely kedveli ezt a magaslatot, a mint kedveli a levélhordó madarat, ámde elvitázhatlan, hogy ez a pont, ha nem is átkölcsönzés, mégis a hasonlóságok találkozóhelye.

*

Byron hatása első korszakának határa az 1846-ik év, utána még sokáig, sőt mai napig is tart, noha Angliában Victoria uralkodása kezdetével Byron, Scott, Moore és Keats befolyása megszűnik és Franciaországban 1850 óta nagyobb alkotásokra nem adott alkalmat.

Az 1846 előtt mutatkozó befolyást a magyar világfájdalmasak Childe Harold-korszakának lehetne nevezni, mivel a tömeges és nagy vonások e műből jöttek irodalmunkba, a következő korban Byron már majdnem minden művével hatott íróinkra. A szabadságharcz után nagyobb figyelem irányul feléje s a politikai elnyomatásban benne találták meg az erőt, a harczi kedvet, a szenvedélyt s a hazafiúi bú benne szeretett elmerülni. Az írók érettebb megértéssel fordultak hozzá, mert a sötét viszonyok inkább megértették velük félelmetes gondolatait és komor alakjait. A világfájdalmas

világnézet mellett lassankint a pessimistikus terjed el, a melyet a hatvanas években Schopenhauer ismerete, később Hartmann és Nietzsche tanai, az indus bölcsészet elterjedése elősegítettek és az élettagadás, meg az élet czéltalanságának eszméi mélyebben nyomultak a költői köztudatba. Megismerik az élet nyomorúságát, az ész tehetetlenségét, a világ gonoszságát, a történet hamis áltatásait, a vallás elégtelenségét, a mikkel együtt fölfedezik a disharmoniát és a nagyságok mellett a hosszú árnyékokat. Eddig az egyén ki akart szabadulni az egésznek hatalmából, de magára maradt siralmával, bánatával, most az egészbe beolvadva büszke, lázadó hangon eget ostromló harczra vállalkozik, melyet a kétségbeesés harsány panasza és a gúny vad hahotája kísér, míg végül az önmegadás fájó érzetében, a harcz sikertelenségének tudatában bizonyos közöny mutatkozik. A kételkedőből vad cynismus tör ki, mely ölbe tett kezekkel kaczagja a multat és minden szent törekvését, a jövőt és minden csodásabb kifejlődését.

Voltak e hangulatnak nagy ellenségei, kik szemben állottak ezzel a byron-schopenhaueri fölfogással. Már 1846-ban Szontágh Shakespearet iparkodik Byron helyébe állítani és erősen támadja a Byron és Sand György nyomában járó kínos vergődést, sikra száll az önmagukkal meghasonlott, az élet ellenmondásait ki nem egyenlítő, a fájdalomtól szétdőlt keblek, „a kedélybeteggé tevő búskomorság s rásztkórságos kétségbeesés” ellen. Müller Godofréd a byroni drámából kifejlődött francia színműköltészet ellen ír, melyben csak a lyrai öntudat szerepel, a jellemrajz gyöngé, az indokolás erőtlén, helyettök ellentétek, fordulatok uralkodnak s a természet és a világ jeleneteinek

mesteri leírása foglaltatik. Erdélyi János (1847) Byron kitartó ellensége: negédesnek, természetellenesnek találja, feszélyezi őt és nem tud sajátos világába beleszokni. Gyulai Pálban, noha ő is utánpótlói közé keveredik, burkolt, el nem titkolható ellenszenv nyilatkozik. Imre Sándor (1863) bizonyos kedvvel keresi ellenmondásait és elítéli benne a hazafit. Széchenyi Antal történeti tévedéseit tudja kimutatni. Salamon Ferencz bár fordítója, éleseszű fejtegetéseiben bizonyos hideg, objectív távlatból elemzi munkáit.

Hozzájárult ezekhez a külföld elfordulása Byrontól, minek legerősebb szószólója a skót puritán felfogású Carlyle, kinek szava hozzánk is elhatott (1865), a nagyságát élesen, de fölszínesen is bíráló Macaulay fölfogása tért hódított (1863), majd pedig Gervinus elfogult nézetei magyar elleneseinek tetszését vívták ki (1871). A magyar tudós közvélemény úgy jár vele mint Stuart Mill, a kit a vakmerő lángész zavarba hoz és inkább Wordsworth költői alkotásaiban gyönyörködik.

Ez a lekicsinylés nem fokozta le nagyságát legnagyobb költőinkben, sőt hatása még öregbedett iskolásai: Moore, Puskin, Lermontov, Hugo, Musset munkáinak és az övéinek költőibb (Arany, Szász Károly) lefordítása, végül Poe és Leopardi ismerete által.

A legelső, a ki e korszakot megnyitja: Arany János. Szilágyi Istvánhoz 1845-ben írt egyik levelében felsorolja, hogy könyvei közt Byron is megvan. Böttger fordítását érti. Később még egy jegyzetes fordítást és az eredeti angolt szerzi meg. Olvasta, tanulta és lelkébe fogadja. Színnyei szerint ismerete már az Elveszett Alkotmányban is kitetszik a humoros célzattal beleszótt sok idegen szó, az előadási mód, a gúnyban kitörő harag és bosszúságban, a mi azonban

helyenkint humorra enyhül. 1846-ban a „görög dalnokot“ fordítja le és Szilágyi unszolására neki fogna a Parisina fordításához is, de ingadozik, mert Mazeppa jobban tetszik neki. Az ajánlja az „Abydosi ara“ fordítását, mert akkor írhat „olyan Széchy Máriát, mint senki más“. Bővebben foglalkozik a „Dream“-mel is. Petőfihez írt levelében (1847) a Don Juan olvasását és hatását jelzi. Tán már a Bolond Istókra gondolt. E művében, mely Arany önéletírása lett volna, a Don Juanon kívül van Childe Harold (IV. 178.) hatás, sőt a The Deformeddel is összehasonlították. Tudjuk, hogy Byron Don Juanban az egész emberi létet akarja átkarolni, minden szennyes és aljas nyilvánulatát megrajzolni, s hogy a mű századának legnagyobb satirája, Arany Bolond Istókban saját benső világát akarja feltárni, telve ellentétekkel, harcczal, túlzással és szerénységgel, magyaros mélabúval és nem pessimizmussal. Van pathosa, dévájzkodása, cynismusa; gúny, édes humor, élczelés, okoskodás, pajkosság és mélabú vegyülnek egymással (Riedl). Mind a kettőt elválasztják jellemük, környezetük, családi és társadalmi különbségek. Az I. éneket a forradalom után (1850), a II.-at 1873-ban írja, de nem fejezi be. Byron is hosszabb megszakításokkal írja és nem fejezi be művét. Mind a kettő az ottave rimet használja, mindkettőnek van hosszabb-rövidebb kitérése, elkalandozása, a tárgy elnyújtása és hosszadalmassága. Arany úgy szól, mint Byron:

Hosszas valék, de Byront követém:

„My way is, to begin with the beginning.“

Azaz, hogy kezdem a legkezdetén;

(Ő mondja ezt, pedig különb legin' mint

A többi dudoló a sártekén;

Vagy, ha nem is, különb bizonynyal mint mink.)

Tehát ő is hőse neveltetésén kezdi (I. 6., 7.). A fel-
tünőbb hasonlóságok a következők: Arany hangulata,
emlékei és munkái (I. 1—15., 33., 74—76., 124. II.
1—19., 44—46.), humora (I. 1—4.), a phrenologia fel-
említése (I. 14.), a halál érintése (I. 18—20., 42.),
az önző bánat (I. 61.), a mai poeták (D. J. V. 52. —
B. J. I. 47—49.), a régi és modern utazás (II. 79.,
80.), Don Juan fiatalos, határtalan tudásvágya és lelki
forrongása (D. J. I. 91—93., V. 36., 38., 39. — B. I.
II. 23., 47., 48.), a halál utáni emlékek (D. J. V.
59., 63. — B. I. I. 17—20., 42.), Homéros tisztelete
(D. J. VII. 80. — B. I. I. 48.), a mulandóság (D. I.
VII. 80. — B. I. I. 48.) az emberek bolondsága (D. J.
XIV. 84. — B. I. I. 12.), a költőnek beleavatkozása
az elbeszélésbe (B. I. I. 8.), satirájának ritkán fel-
hangzó személyes éle (B. I. I. 10., II. 119.). Ezek
nem átkölcsönzött dolgok, csak a hangulatból fakadó
rokonságok. Formailag egymásra utalnak a szaggatott
átmenetek (D. J. III. 81. — B. I. I. 6.), részletezések
(D. J. VIII. 68. — B. I. I. 46.) s az idegen szók szán-
dékos szaporítása. Bolond úr és Klárcsi szerepe sem
színben, sem érzékiségben meg nem közelíti Don
Juan tündöklő szerelmeit (Hantz, Szinnyei).

Arany az ötvenes évek borongós hangulatában
írja „Katalinját“, melyről Erdélyihez írt levelében
mondja, hogy Byron-utánzás. A nyolcz-syllabás vers-
sort használja, hogy megkísérelje vajjon sikerül-e a
magyarban. Byroniassá akarta tenni és elhalmozta
képekkel. A költeményben felhangzó csata, a zaj- és
a távolságba vesző homály byroni jellegek. Szilágyi
szerint Aranyra Parisina hatott.

Ebben az időben kezdi fordítgatni „Sardanapalust“
is, de abbahagyja és Kún László korából ír költői

elbeszélést: Eduát, melynek kezdete byronias leírás és szerelmi reflexiókba való elmélyedés. „Az utolsó magyar“ Byron rövidebb verses novelláinak modorában van írva (1858), hatása a szenvedélyek megsohasításában, a természeti erők festésében, a keleties pompában és rajzban rejlik. „Az öldöklő angyalban“ a hatás a vakítóan megvilágított indulat és szenvedély széles rajzában, a talányos lelki harcokban és az érzékiségben nyilvánult (Kéki). „Buda halála“ és „Murány ostroma“ Byron felfogása szerint alkotott regényes eposok.

Borongós és ugyanerre a befolyásra visszavezethető versei: „Karácsony éjszakán“ világfájdalmas felrezdülés, „Lantos“ a költő zord sorsának festése, „Évek, ti még jövő év“ az önmegadó fájdalom kitörése, „Leteszem a lantot“ sivár, kétségbeejtő, lemondó lehangoltság, „Koldus sors“, a honfíbat felzokogása.

Aranynak van halálfélelme, fájdalma, sajátos magyar mélabúja, természetrajongása, erős jellemrajzolóképessége és bölcsellete, nincsenek meg benne Byron szenvedélyei, mánia, költői ittassága, erős vágyai, meg rázó világfájdalma, kétségbeesése, metsző sikolya, ember- és világmegvetése, gúnykaczaja, tomboló satirája, s bár rajzolta a szerelmet, nincsen szerelmi költészete. Ezekkel szemben dicsérik eposai szerkezetének erősségét, ámde Byronnál a szerkezet erőssége a lyrai hangulat egysége.

A XIX. század második felének elbeszélő költészetéről irt művében Kéki Lajos a Byron-hatásokra már pontosan rámutatott. Az ebben a korban túlságosan előtérbe lépő lyrizáló hang eredete rendesen Byron, a kitől mindenki tanul, a kinek fascináló hatása alól

kevesen tudnak menekülni, még oly megállapodott egyéniségek sem, mint Gyulai Pál, Szász Károly, Arany László és Vajda János.

Gyulai Pál „Romhányi“-jában satirikus epost akart írni Don Juan modorában, de abbahagyta. Cézálzásai-ban, lyrai áradozásaiban és kitéréseiben hiányzott belőle a könnyed, kicsapongó, kaczagtató élcz és a szellem (Riedl). Byronnal korán és igen sokat, de bizonyos óvatossággal, nagyon is józanul foglalkozott, a mivel bizonynyal elhárítani iparkodott magáról a britt költő önkénytelen hatását. Pályája kezdetén „Az arany-csinálók“ novellája török földön szerepel és egy megkeresztelt mohammedán leány lelki gyötrődéseit festi (Gyaur). Hatott reá a mintának orientalismusa és lélekfestése. „A fősvény halála“ cz. satirikus tervezetben Byron utánczóit akarja pellengére állítani.

Szász Károly, a ki a költőt teljesen ismeri és hosszú ideig tanulmányozza, nagy lelkesedéssel, sikerrel és költőileg tolmácsolja, ellenkezően járt el. A hatásoktól el nem zárkózott, sőt ezzel tette változatossá költői munkásságát. Kiválóan lyrai természet, menten minden erősebb szélsőségtől. Korának pessimismusa őt sem hagyja illetetlenül, de az jobbára hazafias borongásából eredő. Költői beszélyeinek tárgyát szereti a történetből meríteni, mert kész mesét kapott és valószínűbbnek is tünik. Eposírói munkássága „Hedviggel“ indul meg, mely mű Parisinára és Arany Katalinjára emlékeztet. Nagy Lajos leánya, Hedvig, Jagello felesége, Vilmos osztrák herczegnek volt menyasszonya, a kiről sohasem tud megfeledkezni és érte eped, elkárhozik. Érdeklődésünket a női szenvedés, hányódás a jog és kötelesség közt köti le és „mélyen érzett hangja és sok szép lyrai részlete szívünkhez szólóvá teszi“.

„Losárdi Zsuzsannában“ Byron, Puskin és Lermontov hatása alatt regényes és mystikus elemekkel vegyes epizódokat rak a főcselekmény közé. A Rákóczi-korból vett kalandos történet, fájdalmas reflexiókkal van átszőve. Ez a Lara Kaledje sorsának kiszínezése. Az író saját érzelmeit, melancholiáját és hazafias bánatát szóltatja meg egyéb alakjában is (Lámpa, Szép Szombatiné, Zrinyi a költő). „Lorántffy Zsuzsanna szőnyege“ beszélyében, a magyar Penelope rajzában, mély hitbéli meggyőződése lyrai bús érzéseivel egyesül.

E körbe tartozik Arany Lászlónak „Délibábok hőse“ eposa. Kezdeté és menetében Don Juan a példakép s vannak részletei, melyek a Childe Harold küzdelmeit juttatják eszünkbe. A költő maga sem titkolja a hatást (III.). Tárgya nem, de modora byroni. Van elmélkedő hajlama, subjectiv beleszólása a mesébe. Hőse, Balázs, nem az író egyénisége, mint Bolond Istókban Arany Jánosé, hanem a hatvanas évek ifjúságának egyik típusa. A nagy feladatokra törekvő, a meg nem érett ifjú ingatag pályáját rajzolja. A költő nem óvja meg az eposi discretiót, hanem kilép abból: korszerű igazságokat, meg félaxiomákat mondogat s hősének érzelem és gondolatvilágát tendentiosusan bírálgatja. Reflexióiba belevonja a divatos és korszerű tudományos elméleteket is, vannak politikai természetű megjegyzései is. Satirája nemcsak a közállapotokat, a kort, hanem hőségét, mint korának egy típusát és önmagát is illeti, de gúnya ritkán sujtó, hanem jóakaró és oktató hatású, inkább egyes általános jelenségekre, típusokra, mint történeti személyekre vonatkozik. Hőség nagy emberismerettel és lélektani következetességgel rajzolja. Egyszóval epos és lyra, cselekvés és elmélkedés, gúny és komolyság váltakoznak egymással, épp

úgy mint azt Don Juanban is találjuk. Külső hasonlóságok is találhatók: ilyenek az ottave rime használata, mely általánosan elterjedt és kedvelt versformává lett, a zárójelekben való idézés, az elbeszélés fonálának megszakítása és a folytatásra való önserkentés, az énekek kezdetének és befejezésének subjectiv modora, hősének utazása, kalandokba keverése szemmel látható Don Juan-hatások. Befejezése nyers, durva, de realis, ki nem dolgozott és váratlan, szinte a befejezetlenség benyomását kelti. Van benne, de különösen a IV. részben, igen sok Puskin-émlekeztetés. A „Hunok harcza“ pathos és gúny vegyüléke. Arany László Gyulai szerint Byron és utánczói modorát saját egyéniségébe tudta átolvasztani.

Vajda János „Alfréd regényében“, mint sok más költeményében, az alapvonásokban egyezik Byronnal. A lelkesedés, a megvetés, az őrült szenvedély és mély bánat, vallásos kételyei és cynismusa, a kifejezések erőteljessége és főfegyvere: a velőtrázó satira, érintkező rokon tünetek. Említett költői beszélyében a hős Lara komor másolata. A jellemzés alárendelt jelenség, hőse a viszonyok, az indulat és a vak szenvedély játékszere, akarat nélkül dobják ide is, oda is s nem tud megállapodni csakis sötét, ellenszenves felfogásaiban. Egetverő lyrai kitörések csapongnak byroni szeszélyes cynismussal és vajdai kesernyés, frivol humorral vegyest. Keresve keresi a rémletesen fenségest és az érzéki vágyak végletes kifejezését. Egyéb verseiben is (Keserű órában, Elmult időszak, Meghasonlás, Utolsó ábránd, Jubilate, Városliget, Magány, Űstökös) eredeti és nyílt pessimismus hirdetője, mely a világfájdalmas érzélgést lenézi, megveti:

Gyöngé lelkek vétkes ürügye,
 A világ s az ember hibája,
 Nem a föld sötét, beteg szemünk
 Von fekete fátyolt reája.

Az idealismus csillagmagaslatán nem érez részvétet, vonzódást az emberi bajok iránt. Költészetének ritkán van melegítő, felderítő s megnyugtató hatása és mint a béna Arnold jár az emberek közt Achilles képmásában, manfredi elkeseredettséggel minden emberi, társadalmi alkotással szemben.

Kevesebb népszerűséggel, de azért mégis komoly, költői törekvéssel találkozunk e korszak más elbeszélőinél. Balogh Zoltán (Alpári) a jellemző vonásokban Puskin tanítványa, de az eposi erő nélkül. Alakja ködbe vesző, cselekedetei kevésbé indokoltak, a szenvedély fellobbanásai meg nem győzők, leírásai elnyújtottak és előkelőbb természetfestői tehetsége alig van. Nem tud érzékibb, megragadóbb színekkel festeni. Elmélkedései sokszor köznapiak, nem magvasak s tartalmuk nem becses. Meseszövése anyeginos. Don Juanra és a Childe Haroldra ütő részletek: Alpári neveltetése, a Rajna leírása, a párisi élet, a magány dicsőítése és a versforma. — Zilahy Imre (Alvó szerelem): „családjának minden tagja Szász Károly szerint végzetesen a szellemek végzetes szövetségét kereste“, a mi gyenge életerejének megsemmisítésére is vezetett. Ebből hősébe is átment néhány vonás. Ez gyöngé Werther-imádó, sokat olvas, sóhajtoz s mikor szerelmesével ennek férjét megcsalja, erőtlen s elhervad, elpusztul. Elbeszélő tehetsége elaprózott s nem tud kifejődni mintaképe hatásából. „A költészet“ cz. verse Byron apotheosisa. Benne nyilvánuló pessimismusa ellentétekben szeret megszólalni: Ábelben minden

gyengédség s vesztével a szépség halt meg, míg Kainban az emberiség tovább élt: „Emberek közt jár, mosolyog. Künn egykedvűen, belül árván.“ Épp úgy, mint Lara és Manfred. Egyéb versei (Óh igen! csillapultabb lettem . . . Esküvőkor, Kihalt szív, Hová tűnt el . . ., Csodálatos bomlott kedély, Szeretlek, Byron emléke) majd önátkozódások, majd álmok kergetése és elérhetetlen ábrándok hajszája. — Bulcsu Károly „Viadár“-jában ki nem jegeczesedett bölcsesletekkel idylli költészetet szólaltat meg s erősebb természetrajzolásra törekszik. „A költészet korai“-ban Byront isteníti, a „Zsidó énekekben“ utánozza, „Napkelet hőisében“ Byron módjára a történeti alakok szellemeit idézi, a „Fáklyaláng“ Byronból indul ki és bizván abban, hogy a költészet szent örültség, vad világfájdalomban tör ki. „Keme Tuba“ költői beszélye Vatha korában játszik, főleg a teremtő szellem imádása, a napimádó és csillagtisztelő költő pantheistikus elragadtatása. „A britt bujdosók“ költői beszélye Szent István korában játszik, gyenge bölcséleti alapon byronias-ossziáni utánzás. „Hadúr dalnokában“ Vörösmartyra emlékeztető nyelven újabb rajongásának adja példáját. Reflexiókkal átszótt költeményeibe angol mesterét igen sokszor beleszővi (Eszthetikai Tanversezet egy magyar hölgynek). O is az Ábel- és Kain-problema költői megoldására törekszik, persze sikertelenül. — Előadásában, a költői formában erősen s nem tehetségtelenül Byron-utánzás Szász Gerő „Zetevári tragédiája“, melyet Parisina-utánzásnak tekintenek, magvát Manfredben s az abydosi ara tervében megtaláljuk. Kidolgozásában inkább Alfieri- és Shelley-motivumok szerepelnek. A tárgy komor és rideg: a testvérszerelem borzasztó története. Az apa fiát eltitkolja, de a leány nem tudja, hogy fivére,

beleszeret s mikor tudatára ébred, belehal. Sötét, borús költészet, melyet a szaggatott és gyors előadás még rémesebbé felfokoz. — Bulla János Byron kiválasztott rajongója. Előadó modorát is elsajátította. Finom lelki rajz, tömör nyelv, ragyogó természetfestések, vad erő, gúny és humor jellemzik. „Tündéröv“ cz. költeménye e sajátságok összessége. Ir egy új „Don Juant“, s megénekli Byron lányát, „Adah“-t, kinek tilos apja műveit olvasni, „Visio“ versében Byron és Shelley-hatások egyesülnek. — Byron-hatásban Széchy Károly (Szép Ilonka) a frivolitás, Regőczy Győző (Örvényes szerelem) a homály kifejezője. Ide sorolandó Kacziány Géza „Alisz“-a, melynek problémája szintén mesterére vall: „Nem a halál a tragikus hős bukása, hanem az életben vezeklés, ez a sors a halálnál is nagyobb büntetés.“ Az vétkeinek súlya alatt vész el az olvasó előtt (A kalóz), míg a halál megváltja. Sötét, visszataszító történet, „előadási módja modoros Byron-utánezat, a lélekelemzésben a francia naturalisták felé hajló“. — A sok hatás közül, mely a testvér-költőkre, Ábrányi Kornélra és Emilre, befolyt, erősen meglátszik a Byron-tanulmány. Annak „Ivánja“, melyet 30 év alatt írt, az elbeszélés kezdetén Lara, a történet folyamán pedig Parisina hatását mutatja. Maga a messzi középkor, a melyben a mese játszik, alkalomszerű, hogy az indulatokat rikítóbb színekkel és némi cynismussal írja le. A végzetes, a gonoszság sugallta kegyetlenség, az érzéki dőzsölés, a hideg, fondor számítás vetekedik néhány értékes lelki rajzzal és noha Ábrányi elhárítani iparkodik az utánzás vádját, a részletes, terjengős indokolás a Byrontól tanult satirikus szólásoknak hosszadalmas, sokszor unalmas megrögzítése. A fanyar humor, a frivol okos-

kodás a költő eredeti tulajdonsága. Ellentétekben gazdagabb Ábrányi Emil költői munkássága. Byron és Hugo Viktortól kezdve igen sok hatás alatt dolgozott. Sikeresen sajátította el a byroni szónoki hangot, mely lyrai, különösen hazafias verseiben hatásos. Elbeszélő költeményeiben ez a pathos sokszor bizarr. Idegen világot rajzol s a való életet nem érzékíti meg epikus költészetében. — —

Regényíróink közül Fáy András és Jókai Mór képezelete néha azokra a helyekre is kalandozott, hol Byron megfordult. Az elsőnek „A sulioták“ (1864) elbeszélése Tepeleni Ali országában szerepel. A helyzetek, a helyek leírása, de a személyek jellemzése (Husszein és Irén) is Byron görög-török hőseire vihető vissza. A milieu is hasonló. Romantikus meséjébe beleszötte a görög felkelést, a sulioták lázongását és Maurokordatos szereplését. Valószínűleg Byront is beleköltötte volna, hogyha albániai tartózkodásának pletykáit ismeri. — Sokkal phantastikusabb Jókai Mór „A janicsárok végnapjai“ regénye, mely Tepeleni Ali hajmeresztő történetét írja meg. Jókai munkásságának megvan a maga orientalis korszaka, mely főleg Byron-tanulmányaira vezethető vissza. Megvan a maga világfájdalmas időszaka is (1847), midőn a világból kifutni szeretne s megálmodja, hogy megölte magát s a halál eszméjével félelmetesen foglalkozik. Ez a misanthrop lehangoltság olvasmányainak és a kornak hatása. Megzavarta Byron mélységes melancholiája. (A remete hagyománya.) Nem indokolatlan állítás, hogy jellemrajzi fogyatékoságai, ködbbe foszló alakjai, angyali vagy ördögi hősei, a romantikus kalandosság, melyet oly sok művében kifogásoltak, erre a Byron-hatásra vezethetők vissza. A sokfelől kapott

hatások közt nevezetes a byronista Puskiné is, ki őt a ragyogó Kelet világából az Észak fehér országába csábítja. Ismeretes, hogy Puskit is megéneklí.

Mélyebb benyomást gyakorolt Byron Kemény Zsigmondra. Már 1842-ben alaposan ismeri. Egyik vezércikkében, melyben Berg röpiratát bírálja, így kiált fel Byronnal: „Akaszszátok fel a bölcseletet.“ (Pap F.) Tudvalevő, mily behatóan foglalkozott az angol irodalommal. Tudományos essayiben Byront sokszor említi. Egyik helyen írja, hogy Byron és Vigny Marino Falierója a bennük kifejezett alapgondolatot éppen nem meríti ki s ő tudna belőle regényt írni. Sardana-palus drámaiságának bizonyításában felismerjük egyik regényalakjának (Báthory Zsigmond) eredetijét. Különben Gyulai Pálja a Shakespeare-hatás mellett több Byron-emléket is kelt fel. A gúnyolásban, a természet festésében (Zord idők), a fenségesnek és nagyszerűnek megérzékezésében rokonságot is fedezhetünk fel. Kemény képzeletének nagysága és ereje, a megragadó kifejezésmód és a sötét hangulatok: a pessimizmusnak teljes valóságában megdöbbentő jelensége valószínűleg ebből a forrásból is fakadt. —

Az ötvenes évek lyrai költészetében Petőfi „Felhőinek“ hatása alatt újra előkerülnek a „búdalok“ és „búhangok“. Már nem Werther, s nem is Childe Harold okozói e hangulatnak, hanem a személyes indítékok mellett a politikai viszonyokból folyó hazafias bánat. A petőfieskedő lyra túlzásai és egyformasága maradandóbb lendületre nem volt képes. Elenyésző csekély nyoma van a byroni igazi lyrának. Fájdalmat adnak szenvedély nélkül s Erdélyi János szerint: nagyítások, cynismus, nyegle nembánomság, költött fájdalom, megvetés, alaptalan embergyűlölet, mulattató sanyargás és

silány teremtmőerő jellemzik műveiket. Az igazi költői hangulat, az érzés egyszerűsége és nemessége csak kevésben nyilatkozik (Tóth Kálmán, Sal Ferencz, Boruth Elemér, Nyilas Samu). Vannak, a kik Petőfin kívül előveszik a britt költő műveit és szenvedélyesen szívják belőlük elegikus érzelmeiket (Székely József, Zajzoni, Marikovszky Gábor, Lukács Ödön, Losonczy László, Szathmáry Pál, Gyórfy Gyula, Concha Károly, Borsodi László, Balogh Alajos, Kállay István, Kovách Gyula, Vida József).

Csermely Sándor (Míg én téged szeretlek, Bolyongok, A nagy szenvedések, Halálvágy, A K.-di temetőben, Furcsa napok) a bánatosok egyike. Őt is szenvedések gyilkolják, mert a léhák, a semmittevők, a buták győznek, míg a dicsők, a hősök elvéreznek. Búját senki meg nem érti sem a tömeg, sem anyja, sem az ég maga, s „a bú sötét betűi“ homlokára vannak írva. Fájdalmai majd csak a sírban szűnnek meg, mert még a madárdal sem nyugtatja meg, a világ pokol, a magányba is elhat kufárlármája, de a sírba el nem hallatszik zaja. — Udvardy Géza Lamartine, Herwegh, Freiligrath, Lenau és Hugo (Chants du crepuscule) fordítója. A szerelem bánatának forrása. Verseiben (Temetőben, Szívem lángol, Tilos olvasmány, Szegény költő) sirhantok közt „heverész“, halálvágyában a föld alá kívánczik, mert ott a holtak boldogan álmodnak, míg a földön a dal jutalma örökéletű seb, reménytelenség, az élet vigasztalása szenvedések méregpohara, az ember hiába fárad, mert csak elvérez. A költészet csak ábránd, mely a költőt is megcsalja. Ezt a sok panaszt talán csak természetszeretete teszi rokonszenvessé. Van legalább valami a mit mégis szeret. — Hasonló borongás nyilvánul Dar-

may Viktor verseiben (Lehajtom én is, Költői divatok, Vigasztalás, Angyal-démon, Temetőben, Borongások, A feledés könyvéből, Soha többé, Emlékezés egy barátomra, Hiában küzdök, Örök gúny). Szerinte az élet könyvében, annak minden lapján nincsen egyéb, csak remény, csalódás, hit és sötét gúny. A költő, ha a szellemekkel él és czimborál, keservesen elbukik, elpusztul. Nem fél a haláltól, mert az elmúlás dicső, szép és megnyugvást hoz az élet csalfa álmaira. Az életnek nincsen célja, alatta a küzdő lélek összeroskad és éj száll reá. Satiráiban ostorozza a boldogságot, az életet, még a természetet is. Ha megörülni nem akar, kacagnia kell. Fényes, nagy eszmék mellett lapos cselekedetek zavarják az embert. És így tovább. Talán csak egy érzelemnek van becse és ez a szerelem, de erről sem tud meggyőződteni. — Benedek Aladár, a ki az Athenaeum bírálata szerint azok közé tartozik, „a kik souverain lenézéssel ignorálnak minden kritikát, Byrontól lopott hangokon szidják és gyűlöltetik a világot, maga főképviselője az aláhanyatlott, elszellemtelenedett aerának“. Magából kiforgatott, meghasonlott kedély, mely kételyekkel küzdik s megnyugodni nem tud (Epilog, Szörnyű sorsban, Reggeli ébredéskor, Merengés, Az első csók). Ő már nemcsak az emberek, a világ, a társadalom megvetője, hanem a tudományt, az ismereteket az emberiség átkának, ördögének tartja (Költői levél).

Ezeken kívül még sok más átkozódva, dühöngve, sírva pengette lantját s a Byron-cultus elsekélyesedését idézte elő.

Mélységes, komoly tanulmányok és tehetség eredménye Reviczky Gynla költészete. Byronhoz igaz érzések és jogos fájdalom vezették. Ezt ő a cynikus és

bizarr költők közé sorolja, de erős vágy fogja el, hogy teljesen átérezze és ismerje. Ő már más társaival együtt (Komjáthy Jenő) Schopenhauernek „Az Etika alapproblémái” cz. műve, az indus költészet tanulmányozása, Leopardi szeretete, igaz, minden érzélgéstől ment természete, a nyugati irodalom megértése alapján új hangokat hozott a magyar költészetbe. „Szeptember” cz. befejezetlen verses regényében Don Juan volt mintaképe. Invocatiójában a múzsák helyett Byront hívja segítségül. Megértő tanítványa volt s utálta a tehetségtelen majmolókat, kik közt:

Ez Byron álmát zavarja,
S unalmas, mint a böjtölés,
Két-három rőfre nyúl a jajja
És minden hangja örülés.

Van egészséges satirai vénája s humoros öngúnya is. Pessimismusa (Világbanat) nem vak gyűlölet, hanem eszmék szeretete és lelkesedés. Tartott tőle, hogy költészetét a szenvedés, az örökös jajveszékélés és indokolatlan gyűlölség elrútítja. „A festett ideál” cz. költeményében Zdenkó gróf vázlatos rajza erős Byron-hatás. Vannak kísérletei a lét kérdésének megoldására, de sem a formát, sem a gondolatot nem fejezte ki tökéletesen (Sátán). — Czóbel Minka bájos, néha különczködő, többször bölcselkedő, de változatos költészetében Byron-hatások is találhatók. „Donna Juanna”-ban érzelmi problémák megoldására törekszik. „Maya”, az „Új Heloíse”, a „Halál könyvéből” pessimista és pantheista költői megnyilatkozások. Imádja a természetet és hangulatosan írja le. (Fehér dalok). Elbeszélő költeményeiben (Csáky Lóna, Forgách Zsuzsánna, Czinka Panna) byroni sötét rajzok váltakoznak komor hangú mysticismussal.

Sok hasonlóságot mutatnak Endrődi Sándor, Rudnyánszky Gyula, Szomory Károly, Palágyi Lajos és másoknak egyik-másik költeménye, sőt nyomait találjuk a nyugatosok atyamesterében, Ady Endrében is.

A drámairodalomban is jelentkezett hatása, azonban egyrészt Scribe, Legouvé s a francziák ut  nz  i, m  sr  sz  t a Shakespeare   s Schiller nyomdokain járó magyar dr  ma  rok Byron színműveit mintául nem ismert  k el. Lyriz  l   természet  kn  l, továbbá ama körülménynél fogva is, hogy angol és más országok színpadján kevés sikert értek el, nem kecsegtettek azzal, hogy a francia színpadi hatásokra vagy a lélektani megokol  sra kíváncsi magyar közönséget meghass  k azzal, hogy az   r     nszenved  seib  l eredő lyrai hangulatot drámai alakokban   rz  k  ts  k meg, a miért is a Byron-dráma kevés ut  nz  ra talált nálunk. Olyan k  nyvdr  m  kat, milyeneket Byron, Goethe vagy Lenau írtak, nálunk talán csak Madách tudott alkotni, az a p  r kísérlet pedig, mint P. Horváth L  z  r  , Hiador  , vagy Dobsa L  szl  e (IV. László) a meddő hatást bizonyítják.

Czakó Zsigmond, a „v  r  ssapk  s” drámaíró volna az első tehetség, ha fejlődésében tovább haladhatott volna, a mely érzelmeiben közel állott Byronhoz. Melancholikus v  ralkata, pessimista meggyőződése és egyéni k  l  nczs  ge közel sodorták hozzá, azonban végzetesen beteg ked  lyhangulata, majdnem spiritualista felfogása nem tudott igazi drámát alkotni. Világfájdalmas lelke Rousseau-, Spinoza-, Shelley-   s Byron-tanulmányokkal volt telítve. Kifakad  sainak alaphangjai többször emlekeztetnek mestereire. „Mi az élet?” kérdi, „Szenvedő tévelygés és tévelygő szenvedés laka! Kiolthatatlan szomj egy jobb l  t után,

mely csak ott fenn van!“ „A sors rendez hangversenyt, hol mindenki sír, nevet, őrvöng, gúnyol. Eljön az idő, midőn elhal a tavasz, az ősz, elhervad az élet és a gondolat.“ Leonája, hol a személyek a költő pantheismusát fejezik ki, világ- és embergyűlöletét tükrözteti vissza. Lélektani indokolásai, ha túlzottak is, beteg lelkének igaz kifejezései. Míg Byron tündöklő geniusa erőteljes és állandóan izmosodó, addig Czakóé, manfredi sorsában lassanként elerőtlenedő és elfáradó. Talán ez is kergette végzetes halálába.

Könyvdramáiróinknál (Váradi Antal, Lenkei Henrik, Palágyi Lajos) Manfred, Kain, Ég és Föld azok a művek, melyek reájuk hatottak és inspirálták.

Az egyedüli mű, mely ezeket conceptiójában és felfogásában megközelíti, „Az Ember Tragédiája“.

Madách Imre munkásságában is a byronismus hatásával találkozunk. Meddő kérdés marad, vajjon Kain, Manfred, Ég és Föld vagy a The Deformed nélkül keletkezett volna-e az Ember Tragédiája, épp oly meddő, vajjon Faust nélkül létre jött volna-e? Bizonyára nem ilyen formában és hasonlóságban írt volna mást, mert nélkülük is nagy költő maradt volna. Erre praedestínálta tehetsége. Már korán ismerkedett meg Byron műveivel, miután előbb francia iskolásaiból szívta fel pessimista felfogását. Munkáit német fordításban olvasta, innen ered, hogy több helyen előforduló hasonlósága inkább a német, mint az angol szöveggel egyező. Abban a baráti körben, melyhez egyetemi tanulmányai idejében tartozott (Lónyai Menyhért, Szontagh Pál), Byron ismerete nem volt idegen, későbbi barátsága Jámber Pálhoz nagyrészt ebből a forrásból indult ki. Otthon pedig, sztrigovai magányában, szorgalmasan forgatta az angol költő műveit. Az

itt írt költeményeiben (Ó- és újkor, Otthon, A nő terem-
tése, A halál költészete, Nabukodonozor álma, Az
utolsó ítélet) részint a tárgy azonossága, részint a
hangulat egyezése bizonyítja, hogy mennyit tanult
belőle, tanusítják továbbá könyvdrámáinak egyes nő-
alakjai (Sofra, Amra) és részletei. Egy családból valók,
megvan a külső és a belső hasonlóság. E műveinek
kézirati formájában a hatás még kézzelfoghatóbban
kimutatható. Az 1852. esztendő Madáchra, a magyar
irodalom szerencséjére, épp oly döntő hatást gyako-
rolt, mint Byron elválása nejétől az angol és a
világirodalomra. Felesége hűtlensége és az elválás
igazi költői tehetségének szárnyat adott, azt elmélyí-
tette, megtöltötte keservekkel és ennek erősebb nyi-
latkozataival. Tartalmasabbá, edzettebbé, de egyúttal
sötétebbé is válik költészete. Magányos óráiban sok-
szor fordult Byronhoz, hogy belőle haragját, gyűlö-
letét táplálja, de egyúttal magát meg is vigasztalja.
Ebbe az időbe esik az Ember Tragédiája megszüle-
tése is. Ő magát romantikusnak tartja és ösztöne azzá
is tette, ámde nagy pessimista és pantheista voná-
sokkal. Volt az Ember Tragédiájának olyan formája
is, mely zordabb és kegyetlenebb a mainál s tudjuk,
hogy ez Éva szerepén múlt, a kit a költőnek
édesanyja, Majthényi Anna, mentett meg a rút és
megvetendő jellemvonásoktól. Éván fordul meg Ádám
sorsa s ezzel Ádám kialakulása is ridegebbé és
kainabbá vált volna. A mű jelleme tehát megváltozott
és a nőgyűlölő Madách helyett a nőt, ha nem is meg-
dicsőítő, üdébb tárgyilagossággal rajzoló Madách enyhí-
tette a tragédia visszataszítóbb vonásait. A régi terv
sátánibb és Luczifer diadala majdnem teljes volt. Eny-
hítette tehát pessimistikus felfogását s vele a költe-

mény alapeszméje is derüesebbé vált. Most más alakban Ádám a Faustok, Kainok és Manfredek atyafiságához tartozik. Ő a család szelidebb, jobb, tehát többet is szenvedő fia. Van azért pessimismusa, de ez nem megriasztó, sőt jogosultabb az előbbiekéénél. Madáchnak ezt a természeti vonását legszebben fejtette ki Palágyi Menyhért a költő életrajzának „A halál költészete” cz. fejezetében. Riedl ezt a feltűnő vonást úgy enyhítette, hogy Ádám hangulatát az illúziók állandó elvesztéséből magyarázza. Beöthy Zsolt szerint Luczifer az őshazug, mert a világtörténelemből elhallgatja a szebb nyilvánulatokat. Csak a sötét oldalt mutogatja, míg a szebbik, a jobbik tartalmat nem láttatja s ezzel csak féligazságokat mond, melyekről el akarja hitetni, hogy azok teljesek. Kaint a tudás kétségbeejti, Ádámot megmenti az az érzés, hogy a fájdalom örök balzsama a kiirthatatlan szeretet, melyet Évában lel fel s a mely a sátántól, sőt némileg Istentől is függetleníti. Egyúttal a választófal Byron Luczifere, mysteriumai és Madáchéi közt. Erdélyi János egészen byroni alapon ítéli meg a művet, a midőn kifejti, hogy az alapeszme Lucziferben van meg, benne összpontosul az embervilági történelem ördögi része. Ez szerinte az Ádámokban a kaini örökség, melyet az ördög hagy neki, mert Isten eltaszította. Ugyancsak szerinte a mű mysterium, melyben az emberi tudás, ha nem is felesleges, de nem is szükséges, az erény lehető, a küzdés mindennapi és az esendőség rendszerinti. Már Madách állást foglalt e cynikus felfogás ellen és műve komolyságát megvédte. Alexander Bernát szerint már az emberi küzdés maga is tragoedia, de a szerelem kibékíti az embert az élet ellentéteivel. Ezzel Beöthy véleményéhez csatlakozik. Nála Luczifer hideg tudás, dőre taga-

dás, de sohasem csalás, mert reményt is ad s a mit mutat, nem csalfa tünemény, de nem is mondja azt sehol sem annak. Ő tehát a hazugságtalan gonosz, mely Ádámot érzelmeiben iparkodik megrontani. Greguss Ágost felfogása, hogy a költemény alap- eszméje az ember meghasonlása és ez optimistából pessimistává változik, a ki a küzdésre nem is képes, a mivel szívében találja az alapgondolatot, mert hát akkor az Ádám-emberiség ölbe tett kezekkel várta évezredekben át minden evolúcióját. Palágyi Menyhért tagadja a mű tragikái hangulatát; csak világfájdalmas, de az elmélkedés a fájdalom fölé kerekedik. Rokona Kainnak, a mennyiben a XIII. színben ez is átrepül a mindenségen. Lucifer a létezőnek isteni rendje ellen lázad és lázít s ebben lázadó társa az ember is s mégis az ember taszítja el magától az ördögöt. A lét üressége, hitványsága és nyomorult volta adja a világfájdalmas tonust, mely egyúttal elkülöníti Byron műveitől. Világfájdalmas és nem pessimista mű. Azonkívül Byron természeti, Madách pedig történeti képekben gondolkodik. Haraszti Gyula Madách embergyűlöletében találja a Byron-rokonságot, melyet ő képviselt a legnagyobb erővel.

Úgy látszik, hogy Byron művei nélkül már el sem képzelhető az Ember Tragédiája, mert ezekkel magyarázzák, hasonlóságaival a hatás fennforgását erősítik, különbségeivel pedig megállapítják a költemény mivoltát. Ezeken a nagy általános hasonlóságokon kívül a mű részleteiben is fedezünk fel egyezéseket. Számuk aránylag igen kevés, de mégis érintkező párhuzamosságok. Ilyen feltűnő hasonlóságokat már sokan kimutattak. Nevezetesen: a kosmogonia (M. 24—25. — Kain: II. 64.), Luczifer önhittsége (M. 76., 79. —

K. I. 12.), Luczifer és Isten mindenütt jelenvalósága (M. 114—132., 143., 144. — K. I. 53., 54.) Luczifer örökkévalósága (M. 108—113., 124—132. — K. II. 104.), a tiltott gyümölcs csábítása (M. 160., 161. — K. I. 17.), a nő szükségszerűsége (M. 194—196. — K. II. 93.), Luczifer világa (M. 221—223. és K. II. 99.), a tiltott gyümölcs lényege (M. 264—268. és K. I. 20., 23., 26.), Luczifer és Ádám hasonlósága (M. 224., 279. — K. I. 20., 22.), Luczifer a szellemország részese (M. 285—299. és K. I. 42.), Luczifer és az ember (M. 292—296. és K. 18., 19.), a bűn és a kigyó (M. 312., 313. — K. I. 12., II. 92.), a vesztett éden (M. 346—348. és K. III. 108.), Éva a világ anyja (M. 367., 370., 4019—4021. és K. I. 15., 46., III. 115.), Ádám küzdelme a létért (M. 371—373., 448., 449. — K. III. 113.), a tudás keserve (M. 507., 508. — K. I. 51.), a jövőendő óhajtása (M. 542—558. és K. II. 56.), Ádám emelkedett szempontjai (M. 2595—2601., 3635—3638. és K. II. 89.), Ádám örjögő repülése (M. 3607. — K. II. 67—69.), távolodás a földtől (M. 3613—3634. és K. II. 67—69.), visszakíváncozás a földre (M. 3710., 3754. — K. 66., 88., 103.), Ádám alázata (M. 3937., 3938. — K. II. 66., 88.), Ádám káprázata (M. 3943—3949. és K. III. 110., 131.),¹ a világ teremtése (M. 1—4., 63, 64. — É. F.² III. K. I. 11.), a föld a szerelem csillaga (M. 37—39. és É. F. III.), az ember hasonlósága Istenhez (M. 104., 105. — É. F. I.), a lázadó Luczifer (M. 114., 133, 152. — É. F. III. 374.), Luczifer harczá-

¹ Byron-vonatkozásokat lásd Kain. Mysterium. Győri Ilona fordításának oldalait.

² Ég és föld. W. Scott. The complete poetical works of Lord Byron kiadásának oldalai.

nak hiábavalósága (M. 138—140. és É. F. III. 375.), az égi szellemek helye (M. 291—293. és É. F. III.), a föld veszte (M. 340., 341. — É. F. III. 374.), a föld újjászületése (M. 3700—3702. és É. F. III.) a nap vérgolyója (M. 3769. — É. F. III. 375.), a XIV. színhez (M. 3758—3935. és É. F. III.), Ádám daczolása (M. 3995—3997. és É. F. I.), Luczifer gúnyolása (M. 4078—4080. és É. F. II.), a szellem lényege (M. 109., 274. — Manfred I.), Ádám öngyilkossága (M. 3999—4001. és Manfred II.). A *The Deformed Transformed*-ből is idézhetnénk néhány párhuzamot, ámde Arnold alakváltozása és repülő lovaglása elég hasonlatosság Ádám alakváltozása és a világezredeken átszáguldásával.

Ezeket a hasonlóságokat leginkább az alapotivum közössége magyarázza. Byronnál is, Madáchnál is a bibliai jelenetek, az élet fájának elvesztése, a világűrben repülés, az első emberiség megsemmisítése, a kétségbeeséstől ösztökélt öngyilkossági kísérlet, ha nem is azonos szavakat, de hasonló kifakadásokat kényszerítenek a szereplők ajkára, csakhogy az elsónél az engesztelhetetlenség, az utóbbinál az Istennel és a világgal, a végzettel való kibékülés a tendentia.

Végigkísértem Byront az ő magyar zarándokútjában és mindenféle átalakulásában iparkodtam megmutatni, hogy kikben ébresztett visszhangot az ő költészete, szenvedése, gyűlölete és nagy szeretete. Ő is szóhoz juttatta a nagy világirodalomban a magyar nevet, sőt szórványosan multjának dicsőségét is, az a koszorú, melyet a magyar irodalom font az ő fejére, mindkettőre vetett fényt és dicsőséget. Éles, kiáltó szava elhatott hozzánk is és sokan esz-

méltek fel azokra a nagy gondolatokra, melyeket először ő bocsátott világnak. Hatása nagy volt, de mégsem olyan, hogy irodalmunk nagyjait egyéniségüktől vagy eredetiségüktől megfosztotta volna a kisebbeknek törtétese, hogy hozzá hasonlókká legyenek, hogy költészetének dús virágzásából éljenek, vagy csak elejtett, mellékes jelenéseiből, nagyobb, maradandóbb alkotásokat hozzanak létre, e részben mégis meggazdagította irodalmunkat újabb költői vonásokkal, színekkel és gondolatokkal.

II.

E fejezetben közölt gyűjtemény a hirlapirodalom, a folyóiratok és szemlék repertoriumának hiányossága miatt teljességre igényt nem tarthat, azonban így is jóval meghaladja azokat és az „Egyetemes Philologiai Közlöny“-ben 1901. évben megjelent: „Byron a magyar irodalomban“ cz. összeállítást. Magában foglalja Byron műveinek nálunk megjelent fordításait, életére vonatkozó adatokat és életrajzokat, jelentősebb méltatásait, az íróinkra gyakorolt hatás kutatóinak fontosabb dolgozatait és végül azokat a költői műveket sorolja föl, melyeket a költő dicsőítésére írtak.

Nálunk Byron műveinek fordítása töredékekben indult meg.

Adataink szerint a XIX. század második évtizedében Széchenyi István gr. próbálkozott meg legelőször a Childe Harold fordításával, azonban ennek magyar nyelvű nyomaival sem Naplóinak kézirati, sem kinyomtatott alakjában nem találkozunk. A Naplóját megelőző Jegyzékekben német nyelven írt pár Spenser-strophára akadunk. Ugyanebbe az időbe (1820) esik a „Hasznos Multságok“-ban ismeretlen fordítótól megjelent néhány stanza. 1824-ben jelenik meg a „Tudományos Gyűjtemény“-ben Kainnak kis és bájos töredéke: „Kain és Adah alvó gyermekök felett“.

Ezek figyelemre érdemes és érdekkeltő adalékok.

Később a „Társalkodó“, az „Aurora“ és az „Athenaeum“ közölnek emlékezetes fordításokat. Ezek szemelvények, melyek sem formailag, sem minőség tekintetében, továbbá sem teljesség, sem válogatás szempontjából tökéletes munkáknak nem nevezhetők.

Párhuzamot állítva föl a külföldi irodalmakkal a magyar Byrontermelés terjedelemeire és a megjelenés időrendjére nézve, még ma is sajnálatos módon utolsó az európai fordítások gazdag területén. Úgy látszik, mintha a continentalis költői közvélemény nagyobb arányban nyilatkozott volna meg mint a magyarországi. Ez a tévedés eloszlik, mihelyt tudjuk, hogy költőink Byront a magyar közleményeken kívül német, francia vagy angol nyelven olvasták.

Összes munkái ma angol nyelven 113 kiadásban vannak forgalomban. Az első teljes német kiadás már 1821-ben jelent meg (van azóta összesen: 13 kiadás), ugyanakkor a francia is (van 7), az olasz 1842-ben (4), a svéd 1854-ben, a lengyel 1857-ben (2), az orosz 1864-ben (2), a spanyol 1880-ban és végül a görög 1895-ben. A magyar válogatott kiadást, mely 1842-ben jelent meg, tartalomra és minőségre nézve tetemesen meghaladó külföldi kiadások a következők: az első francia: 1820-ban (van azóta összesen: 12 kiadás), a lengyel 1820-ban (9), az olasz 1827-ben (10), a spanyol 1830-ban (4), az oláh 1834-ben, a német 1838-ban (12), a holland 1848-ban (2), a portugál 1863-ban, az islandi 1866-ban, a dán 1873-ban (3), a cseh 1885-ben, az örmény 1886-ban. Összes drámái először külön jelentek meg: olaszul 1845-ben (azóta összesen 2 kiadás), németül 1870-ben, spanyolul 1886-ban. Egyes nagyobb művei külön a következő népeknél jelentek

meg legelőször: Childe Harold: olaszul 1849-ben (van azóta 8 külön kiadás), [magyarul először 1857-ben]; The Giaour: olaszul 1819-ben (8); The Bride of Abydos: francziául 1816-ban (2) [m. 1884]; The Corsair: németül 1816-ban (5) [m. 1892]; Lara: olaszul (2) és spanyolul 1828-ban [m. 1881]; a Hebrew Melodies: németül 1820-ban [m. 1911]; The Siege of Corinth: németül 1817-ben (3); Parisina: olaszul 1821-ben (5) [m. 1873]; The Prisoner of Chillon: oroszul 1822-ben [m. 1837]; Manfred: németül 1819-ben (9) [m. 1842]; The Lament of Tasso: olaszul 1818-ban (3) [m. 1834]; Beppo: hollandul 1824-ben [m. 1905]; Mazeppa: németül 1849-ben (3) [m. 1842]; The Prophecy of Dante: olaszul 1821-ben (4); Marino Faliero: németül 1883-ban (2); Sardapalus: francziául 1834-ben; The two Foscari: spanyolul 1846-ban; Cain: francziául 1824-ben [m. 1898]; Heaven and Earth: francziául 1824-ben; Werner: oroszul 1829-ben; The Deformed Transformed: magyarul 1913-ban; The Island: németül 1827-ben; Don Juan: francziául 1827-ben (4) [m. 1892].

Nem tekintve a kisebb költeményeket: a Fugitive Pièces, a Poems of Various Occasions, a Hours of Idleness, a Poems Original and Translated, az Early Poems from Various Sources, English Bards and Scotch Reviewers, a Hints from Horace, a The Curse of Minerva, The Waltz, a Poems (1809—1813. és 1814—1816.), a Poems of the Separation, Poems of July — September 1816, Ode on Venice, The Morgante Maggiore, Francesca of Rimini, The Vision of Judgment, Poems 1816—1823, The Blues, The Age of Bronze és a Jeux d'Esprit gyűjtemények néhány darabját, elenyésző csekély számú fordítással kérkedhetünk a

holland, oláh, dán, cseh, islandi, örmény és szerb gyűjteményekkel szemben.

Byron fordítása verselő képességünket, költői kifejező tehetségünket és tudásunkat teszi próbára. Annyira concret és positiv, vagy adott esetben annyira elvont és föllengő, hogy igen sokszor minden szótáranyagunkon kívül kell a megfelelő szót vagy kifejezést keresnünk. Emellett tömörsége a fordító anyanyelvének alapos ismerőjét szinte elérhetlen cél felé sodorja, hogy megmagyarosítsa és a hűséget föl ne áldozza. Rhetorikája, semmiféle iskolához nem szegődő philosophiája pedig megköveteli, hogy vele philologiailag és bölcsészetileg talán évekig is foglalkozzunk, mert megértése bármily egyszerűnek tűnjék is, a czélzások, a korbeli ráutalások teljes és bőséges ismeretét föltételezi. Képzeletének óriási tartalomgazdagsága, a megszemélyesítésnek lélektani ezerféle megcsillanása, a képeknek úgyszólván bujálkodása mindenkor mesteri megérzöt, megértöt, egyszerűval remekíró fordítót igényel. Próbaköve annak, hogy csakis nagy költő fordíthatja le, nagy philosophus érti meg, kiváló sociologus adhatja vissza egy-egy vonatkozását, tehát az ő megszólalójában mindezek a tehetségek együttvéve egyesüljenek, hogy átültetésével magyarázzon és megértessen. Nyugoti nyelveken megjelent fordításai és magyarázóí, sőt egyes szláv nyelveken megjelent művei azt okmányolják, hogy színpompás árnyalataiban, a tőle oly nagyon kedvelt és a történetre világosságot derítő nézeteiben, a bibliás, a spinozai, rousseaui vagy kanti elmélyedésben: erkölccstanban és világfölfogásban, végül és mindenkéül a lélektani és logikai megértésben, a képzelet szivárványdús ragyogásában a világ bármely fordítása

azt bizonyítja, hogy szinte utánozhatatlan munka. Tömörségét: a fájdalomnak, elkeseredésnek, gúnynak, gőgnek, egyáltalában a szenvedélynek és indulatnak találó, megfelelő és véglegesen megállapító hangját vagy pathetikus hangulatát csakis az eredetinek commentált ismerete tudja megértetni. Innen ered talán, hogy nagy költőink, mint Vörösmarty, Petőfi, Arany és Madách, a kik pedig igen sokszor lelkesednek föl művein és az ő költői országútjára térnek, bár jól ismerték, nem igen fordították, míg másoknak kísérleteit egybevetve az eredetivel sajnálatosan tapasztaljuk a fordító művészek kiválóságának hajótörését.

Ezt a jelenséget nem a tehetség hiánya, hanem az eredetinek nyelvbeli és értelembeli sajátossága magyarázza. „Byront nehéz fordítani“, mondja Gyulai Pál. Csak hasonló méretű egyéniség foghatna hozzá. Így talán a kilátás nem is kecsegtető, hogy a teljes Byron valaha magyarul megszólaljon.

Hozzájárul verselésének bravuros technikája, a mely alkalmazkodik a byroni indulat minden föllángolásához vagy a bölcséleti elmélyedés bármely mély, komoly rezgéséhez. Ezeken a verssorokon képzelete a kelet minden ríktó színpompájában vibrál, alakjainak és érzelemviláguknak hangja ezeken a jól megcsiszolt versszakokon pendül meg, mint egy jól hangolt hárfán vagy zongorán. Idegen visszhangjuk megszólaltatásakor megremeg a fordító keze, hogy ezt a kristálytisztá versmértéket a benne letett mondatokkal együtt hiány nélkül visszaadhassa. Vegyük elő Childe Haroldját, Don Juanját és olvassuk a magyar fordítással párhuzamosan, úton útfélen le kell tennünk a könyvet, hogy a fordítók csorbáit az eredetin magunk fenjük

ki. A Spenser és Pope tökéletes verselésén felnőtt angol költőnek virtuositása szinte elérhetetlen.

Ez a nagy nehézség indokolja, hogy magyar fordítói, bármily kevesen legyenek is, a külfölddel és annak gyarló fordításaival szemben szinte dicséretes tartózkodással voltak, semhogy a teljes Byront megcsonkítsák, inkább hallgattak. Bármely szükség vagy hivalkodás kívánta volna, hogy teljes magyar Byron álljon a magyar olvasó rendelkezésére, hogy befolyása, hatása vérünkbe átszívódása alapján újabb alkotásokra vezessen, hatását csak úgy érthetjük, hogy a külföldi, főleg a francia meg a német fordításnak s ezenfelül az angol eredetinek ismeretét föltételezzük nagy íróinknál. És úgy is van: Széchenyi, Eötvös, Szemere Bertalan, Lukács Móricz, Arany, Petőfi, Kemény, kiknek munkáin kétségtelenül kimutatható hatása, az eredeti forrásnál ittak belőle.

Alábbi összeállítás, melyben fordításai felsorolvák, mutatja, hogy nagyobb alkotásainak magyar megszólalása mily változatos és többszörös. Ezt a külföldön is megtaláljuk. A jobb, a tökéletesebb fordításnak helyet enged a gyengébb. Csakis magyar nyelven a Childe Harold három, a Darkness hat, a Fare thee well négy, a Hebrew Melodies részletei hat, a Manfred három, a Mazeppa négy, a stanzák hat, a Deformed Transformed kettő, a The Dream négy, a The Prisoner of Chillon négy, a The Tear öt fordítót foglalkoztatott. Más-más formában, más hangulattal és nem teljes szöveggel: Szász Károly nem illeszkedik bele a Spenser-stanzába, P. Horváth Lázár a Mazeppát a Byrontól szívből utált hexameterben szólaltatja meg, Szemere Bertalan szintelenül fordít, sőt egyeseknél Byronra rá sem ismerünk.

Összemérve a külföldi Byron-irodalmat a magyar-
ral, aránytalanul kevés komoly kísérletet találunk iro-
dalmunkban. Ilyenek Arany, Gyulai Pál, Salamon
Ferencz, Erdélyi János, Kemény Zsigmond, Beöthy
Zsolt, Riedl Frigyes, Heinrich Gusztáv, Ferenczi Zol-
tán, Haraszi Gyula, Meltzl Hugó, P. Horváth Lázár,
Hartmann János, Barabás Ábel, Jancsó Benedek,
Palágyi Menyhért, a két Ábrányi munkái, melyekben
az értékelés a költőnek ismeretéből származik. Ezek
jobbára nem Byron-czikkék vagy monographiák, ha-
nem töredékes, szétszórt, ötletszerű megjegyzések,
alkalomszerű hozzáértéssel vagy értékes párhuzam-
okkal.

A rávonatkozó idegen művek, mint Macaulay
vagy Castelaré, a magyar olvasót alig elégíthették
ki, s innen van, hogy a fontosabb, Byronról szóló
külföldi források ismertetése elég nagy számú. Úgy
van itt is, mint a fordításoknál, a magyar tudós olvasó
soknyelvűsége nem tett kíváncsiszá nagyobb magyar
Byron-irodalmat, a mi pedig életének sensatiós for-
dulatait illeti, erre nézve kis gyűjtemény állítható
össze magyar cikkekből, hirlapi tárczákból vagy cro-
quisból.

Röviden, Byron lord megkívánja a maga kizáró-
lagos magyar monographusát. Igen sokan mentek
hozzá és bőséges kincseiből vittek magukkal, de
munkát és fáradságot keveset áldoztak érte.

1. Fordítások.

A fragment. [IV. 51.]¹ — . . . Spöner Andor.

„All is vanity, saith the preacher. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 394.]:

1. *Minden csak hiúság* . . . Igali Izidor. — Magy. Zsidó Szemle. 1887. 229. l.
2. *Hiúságok hiúsága*. Pázmány Zoltán. — Győri Közlöny. 1891. 79. sz.
3. *Kincs, hír, tudás meg szerelem. (Salamon éneke.)* Radó Antal. — P. Napló. 1910. 93. sz. és Idegen Költők Albuma. 44. l.
4. *Minden hiúság, mond a prédikátor*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 181. l.

And thou art dead, as young and fair. 1812. [III. 41.] — *Thyrza halálára*. Szász Károly. — Nővilág. 1863. VII. 15. és Műford. 78. l.

A spirit passed before me. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 406.]

1. *Elöttem elvonula egy szellem*. Igali Izidor. — Magy. Zsidó Szemle. 1887. 555. l.
 2. *Szellem szállt el*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 176. l.
- Beppo. 1817. [IV. 153.]

I. *Itália és Anglia. (Byron Beppójából.)* Bodrogh Pál. — Bp. Napló. 1905. 113. sz.

II. *Beppo*. Bodrogh Pál. — Ország Világ. 1905. 43. sz.

By the rivers of Babylon we sat down and wept. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 402.] — *Bábel vizénél*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 187. l.

„By the Waters of Babylon.“ „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 404.]

1. *Ott lent Bábel vize partján* . . . Igali Izidor. — Magy. Zs. Szemle. 1887. 555. l.
2. *Bábel vizénél*. Palágyi Lajos. — Imit. 1908. 81. l.

Cain. 1821. [V. 197.]

- I. 1. *Töredék Lord Byron Kainjából. Kain és Adah alvó gyermekök felett*. B. — Szépliteraturai ajándék a Tud.

¹ The Works of Lord Byron. Poetry. Ed. by E. H. Coleridge. London. Murray. 1903—1905. cz. kiadás kötetét és lap-számát a [] jelzi. — A magyar fordítások évszám szerint csoportosítvák.

- Gyűjt.-hez. 1824. Negyedik Eszt. Foly. Pesten. Trattner. 6. l. [V. 257. Act. III. Sc. I. 10—34.]
2. *Töredék Byron „Kain“-jából*, B. — Koszorú (Széplít. Ajándék). 1821—1828. [IV. Act. I. Sc. I. 1—333. s.]
 3. *Töredék Lord Byron „Kain“-jából*. Lukács Móríc. Athenaeum. 1839. II. 698. l.; Külf. Lant. I. 22. l. és Munkái. Bpest. Frkl. 1894. I. 25. [V. 213. Act. I. Sc. I. 1—334.]
 4. *Byron „Kain“-jából. Az áldozat*. Mikes Lajos. — Jelenkor. 1896. 15. sz. [V. 262. — Act. III. Sc. I. 162—357.]
- II. 1. *Kain. Mysterium*. Győry Ilona. — Frkl. Bpest. 1895.
2. *Kain*. Mikes Lajos. — Magyar könyvtár 128. sz. Bpest. Lampel. 1898.
- Childe Harold's Pilgrimage. 1809. I., II. 1816. III. 1817. IV. [II.]
- I. 1. Canto IV. St. 110—113. és 130. [II. 411., 425.] — *Néhány darabok Lord Byronnak ezen költeményéből: Childe Harold's Pilgrimage*. — Hasznos Mulatságok. 1820. II. 230.
2. Canto II. St. 25. 26.; 34. 35. és III. St. 97.; 114. 115. [II. 109. 110.; 120. 276. és 287.] — *Töredékmutatványok Lord Byron „Childe Harold“-jából*. Lukács Móríc. — Társalkodó. 1836. 301. l. és Munkái. Bpest. Frkl. 1894. I. 22. l.
 3. Canto. (?) — *Néhány darab Lord Byron „Childe Harold“-jából*. Töltényi. — Hasznos Mulatságok. 1842. 18.
 4. Canto III. 39. [II. 240.] — P. Horváth Lázár. Munkái 1842. I.
 5. Canto IV. 178. [II. 457.] — *Magány*. — Lyrai Alóék. Nővilág 1857. 607. l.
 6. To Inez. Canto I. 84. [II. 75.] — *Inezhez*. Ács Károly. — Szépirodalmi Közl. 1858. 5. sz.
 7. Canto IV. 179—184. [II. 457.] — *Az óceán*. Szász Károly. — Nővilág. 1865. VII. 13. sz. és Műfordításai. 58. l.
 8. To Inez. (L. 6.) — *Inezhez*. Ábrányi Emil. — Főv. Lap. 1868. 248. sz. és Nefelejts. 569. l.
 9. The castled Crag of Drachenfels. Canto III. 55. [II. 249.] — *Drachenfels*. Csepely Sándor. — Nefelejts. 1869. XI. 457. l.

10. The castled Crag of Drachenfels. — *A Rajnán. Childe Haroldból.* Ábrányi Kornél. — Föv. Lap. 1871. 163. sz.
11. Canto III. 92—97. [II. 273.] — *Zivatar.* Jánosi Gusztáv. — Föv. Lap. 1872. 122. sz. és Angol, francia és olasz költőkből. 1900. Olcsó kvtr. 1159. 1160. sz. 38. l.
12. Canto II. 2—3. [II. 100.] — *Athén.* Hegedűs István. — Föv. Lap. 1873. 49. sz. és Hegedűs István költeményei, Bpest 1891. 32. l.
13. Canto II. 95—98. [II. 161.] — *A nővér emlékezte.* Tercsi. — Hangok a multból és Byrontól énekek. Bpest. 1884. 14. l.
14. To Inez. (L. 6.) — *Inezhez.* Spóner Andor. — P. Napló. 1889. 355. sz.
15. To Inez. (L. 6.) — *Inez.* Seress Imre. — Magy. Szemle. 1890. 23. sz.
16. Good Night. Canto I. 13. [II. 26—31.] — *Búcsú. Childe Haroldból.* Spóner Andor. — P. Napló. 1890. 95. sz.
17. Good Night. — *Jó éjszakát.* Seress Imre. — Magy. Szemle. 1890. 2. sz.
18. Good Night. — *Childe Harold búcsúja.* Patyi István. — Győri Közl. 1893. 18. és Pápai Hírlap. 1905. 52. sz.
19. Good Night. — *Childe Harold búcsúdala.* Mikes Lajos. — Jelenkor. 1896. 34. sz.
20. Canto I. 1—40. [II. 15—49.] — *Childe Harold vándorútja.* Mikes Lajos. — Jelenkor. 1897. 19. sz.
21. The Dying Gaul. Canto IV. 140. 141. [II. 432.] — *A haldokló gladiátor.* Pásztor Árpád. — Föv. Lap. 1897. 55. sz.; Munkács. 1898/99. 46. sz. és Brassói Lapok. 1898. 35. sz.
22. Good Night. (L. 16.) — *Búcsú.* Havadi Barnabás. — Magy. Szemle. 1900. 42. sz.
23. Canto II. 25. 26. [II. 115.] — *Magány.* Jánosi Gusztáv. — Idegen költőkből. 1900. Olcsó kvtr. 1159. 1160. sz. 29. l. Franklin. 1900.
24. To Inez. (L. 6.) — *Dal Inezhez.* Szabados Ede. — Szamos. 1902. 33. sz.
25. To Inez. — *Inezhez.* Kosztolányi Dezső. — Egyetértés. 1906. 62. sz.

26. Canto IV. 2. [II. 328.] — . . . Radó Antal. — Kisf. Társ. Évk. 1907. 207. l.
27. Good Night. (L. 16.) — *Childe Harold búcsúja*. Köllý György. — Dunántúli Hirlap. 1910. 144. sz.
28. — — Széchenyi István gr. — (L. Beöthy Zsolt: Széchenyi és a magyar költészet. Athenaeum. 1899. 28. l.: „... megpróbálkozott a Childe Harold és Plato fordításával“.)
29. Canto IV. 179—183. [II. 457.] — (Prosa.) Kossuth Lajos. Hirlapi cikke: Tengerhez magyar.
30. Good Night. (L. 16.) — *Childe Harold búcsúja*. Szász Károly. — Műfordításai 49. l.
31. Canto II. 25. 26. (L. 21.) — *Magány*. Szász Károly. — Külföldi Lant I. 17. és Műfordításai 54. l.
32. Canto III. 88. 89. [II. 270.] — *A csillagok*. Szász Károly. — Műfordításai 56. l.
33. Canto IV. 1—15. [II. 327.] — *Velenceze*. Radó Antal. — Idegen Költők Albuma.
- II. 1. *Childe Harold. I—IV. ének*. Bickersteth Johanna (gróf Teleky Sándorné). — Genf. Puky Miklós. 1857.
2. — (Kézirat.) Csepely Sándor. — (L. Szinnyei József: Magy. Írók. II. 274. l.)
3. — *Childe Harold*. Hiador. — (Prosa.) — L. Pall. Lex. IV. 73.¹
- Damoetas. 1807. [I. 128.] — *Damaetas. Byronból*. Liszy István. — Regélő. 1842. 207. l.
- Darkness. 1816. [IV. 42.]
1. *Sötétség*. Lukács Móricz. — Társalkodó. 1834. 17. l. és Munkái. Bpest. Frkl. 1894. I. 19. l.
2. *Sötétség. Byron után*. Krupecz I. — Pesti Divatlap. 1846. 970. l.
3. *Sötétség*. Hegedűs István. — Részvétalbum. Kolozsvár. 1872. 20. l.
4. *A sötétség*. Sáfrány Károly. — Veszpr. Közl. 1889. 29. sz.

¹ A Childe Haroldból lefordított részletek: I. 1—40. — II. 2. 3. 25. 26. 34. 35. 84. 95—98. — III. 55. 88. 89. 92—97. 114. 115. — IV. 1—15. 110—113. 130. 140. 141. 178. 179—184. — Többször lefordított részletek: Drachenfels: 2; To Inez: 5; Good Night: 7.

5. *Sötétség*. Mikes Lajos. — Jelenkor. 1897. 8. sz.

6. *A sötétség*. Radó Antal. — Idegen Költők Albuma.

Don Juan. 1818. 1819. 1820. 1822. [VI.]

- I. 1. Canto I. St. 215. [VI. 77.] Petr. Horváth Lázár. — Munkái. 1842. VI. 136. l.
2. Canto III. 86. [VI. 169.] — *Az új görög dalnok*. Arany János. — 1848. — Szigeti Album. Pest. 1860. 321. l. — Külföldi Lant. Bpest. Heckenast. 1862. I. 57. — Összes költeményei. 1867. I. k. — Összes munkái. I. Kisebb közleményei. Bpest. Rath. 1883.
3. Canto XVI. 40. 1—6. [VI. 583. 584.] — *Ballada Don Juanból*. Zalánfi Kornél. — Föv. Lap. 1867. 94. sz.
4. Canto XVI. 40. 1—6. (L. 3.) — *A fekete barát*. Ábrányi Kornél. — Költemények Európa költőiből. Pest. 1868. 35. l.
5. Canto I. 5—9. [VI. 82.] — *Juan elhagyja hazáját*. Ábrányi Emil. — Szépirod. Közl. 1870. 35. sz.
6. Canto I. 192—197. [VI. 71.] — *Lord Byron Don Juanjából*. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1870. 213. sz. és Nefelejts. XIII. 589.
7. Canto III. 102. 103. [VI. 178.] — *Ave Maria*. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1871. 249. sz.
8. Canto VI. 40—43. [VI. 280.] — *Lolah, Katinka, Dudu*. Ábrányi E. — Figyelő. (Szana.) 1871. I. 27.
9. Canto VII. 14—17. [VI. 306.] — *Az orosz ármádia*. Ábrányi E. — Figyelő. (Szana.) I. 44.
10. Canto II. 183—187. [VI. 133.] — *Az első csók*. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1872. 243. sz.
11. Canto III. 102—108. [VI. 178.] — *Az est*. Hegedűs István. — Részvét album. 1872. 84. l.
12. Canto IV. 60—71. [VI. 285.] — *Haidée halála*. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1872. 142. sz.
13. Canto I. 122—127. [VI. 47.] — *Első szerelem*. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1874. 103. sz.
14. Canto I—VI. [VI. 1—301.] — *Don Juan. I—VI. ének*. Ábrányi E. — Bpest. Révai testvérek. 1885.
15. Canto XVI. 40. 1—6. (L. 2.) — *Amounderville-house*. Spöner Andor. — P. Napló. 1891. 87. sz.
16. Canto I—XIII. [VI. 1—515.] — *Don Juan. Verses*

- regény. 2. rész.* Ábrányi E. — Bpest. 1892. Révai testvérek.
17. Canto I. 192—197. [VI. 71.] — *Donna Julia levele.* Ábrányi E. — Bpesti Napló. 1899.
18. Canto I. 192—193. 195—197. (L. 16.) *Búcsú. Részlet Don Juanból.* Rexa Dezső. — Főv. Lap. 1899. 26. sz.
19. Canto VIII. 61—68. [VI. 348.] — *Boon tábornok.* Ábrányi E. — P. Napló. 189 . . .
20. Canto III. 86. (L. 1.) — *Az új görög dalnok.* Spóner Andor. — Bp. Szemle. 1891. CLXXV. 427. old.
- II. 1. Don Juan. [VI.] — *Don Juan. Lord Byron verses regénye. II. jav. k.* Ábrányi E. — Bpest. Athenaeum. 2. köt.¹
- Epistle to Augusta. 1816. [III. 57.] — *Testvérehez.* P. Horváth Lázár. — Munkái. 1842. III. 101.
- Euthanasia. 1812. [III. 39.] — *Euthanasia.* Spóner Andor. — P. Napló. 1888. 140. sz.
- Fare thee well. 1816. [III. 537.]
1. *Isten veled, ha tán örökre is.* Petrichevich Horváth Lázár. — Munkái III. Pest. 1842. 97. l.
 2. *Isten hozzád! s bár örökre.* Lukács Móricz. — Társalkodó. 1834. és Munkái. Bp. Frkl. 1894. I. 18. l.
 3. — Bródy Mihály. — Zemplén. 1904. 81. sz.
 4. *Isten veled és ha végkép . . .* Szász Károly. — Műfordításai. 61. l.
- Farewell! If ever fondest prayer. 1814. [III. 409.]
1. *Isten veled! ha legbuzgóbb fohász.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái III. Pest. 1842. 153. l. és Külf. Lant. I. 18.
 2. *Isten veled!* Szász Károly. — Nefelejts. 1863. V. 183. l. és Műford. 90. l.
 3. *Isten veled! Nem szálla föl . . .* Győry Ilona. — P. Hirlap. 1893. 91. sz.
- Fill the goblet again. 1809. [I. 283.] — *Anacreoni ének.* Bezerédy Gergely. — Versei. Buda. 1836. 97. l.
- Fragment. 1805. [I. 210.]
1. *Töredék.* — Spóner Andor. Nővilág. 1862. 376. l.

¹ Többször lefordított részletek: Canto III. 86. (2.) — Canto XVI. 40. 1—6. (3.)

2. *Töredék.* O'Egan Róza. — Athenaeum. (Beöthy.) 1874. VI. 1557. l.
- From the French. 1816. [III. 428.] — *Búcsúszó.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. Pest. 1842. 129. l.
- Heaven and Earth. 1821. Sc. III. [V. 277.] — *Byron Ég és Föld című mysteriumából.* Rónay Jenő. — Magy. Szemle. 1891. 24. sz.
- Hebrew Melodies. 1815. [III. 373.] Lásd egyenkint: „Hebr. Mel.“ jelszó alatt. Mind lefordították.
- Herod's lament for Mariamne. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 400.]
1. *Heródes siralma Máriam felett.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 282. l.
 2. *Heródes siralma Máriamnért.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 79. l.
- If sometimes in the haunts of men. 1812. [III. 46.]
1. *Ha néha a világ zaján...* Csepely Sándor. — Föv. Lap. 1864. 58. sz.
 2. *Ha néha-néha vigadók zajába.* Jánosi Gusztáv. — Föv. Lap. 1869. 48. sz.
 3. *Thyrza után.* Szász Károly. — Müford. 82. l.
- If that high world. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 383.]
1. *Ha kedvesünk túlvilágon...* Igali Izidor. — Magy. Zs. Szemle. 1887. 29. l.
 2. *Ha a világot...* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 175. l.
- Impromptu, in reply to a friend. 1813. [III. 69.] — *Egy jóbarátomnak válaszul.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest, 1842. 139. l.
- Inscription on the monument of a Newfoundland dog. 1809. [I. 280.] — *Egy eb sírjára.* Lukács Móricz. — Külföldi Lant. I.
- I saw thee weep. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 390.]
1. *Sírtál.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 85. l.
 2. *Láttalak sírni.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 177. l.
- I would, I were a careless child. 1807. [I. 205.] — *Oh! bár lehetnék gyermek én...* Ábrányi E. — Föv. Lap. 1872. 29. sz.
- Jephta's daughter. „Hebr. Mel.“ [III. 387.]
1. *Jefta leánya.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 33. l.
 2. *Jephta leánya.* Lőrinczi (Lehr) Zsigmond. — Kisf.-Társ. felolvasás. 1896 jan.

3. *Jefta lánya*. Radó Antal. — Imit. 1899. 216. l.
 4. *Jefta lánya*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 174. l.
- Lachin Y Gair. [I. 171.]
1. *Lochna gár*. Zalánfi Kornél. — Föv. Lap. 1866. 129. sz.
 2. *Loch na Gár*. Ábrányi Kornél. — Költemények Európa költőiből. Pest. 1868. 3. l.
- Lara. 1814. [III. 317.] — *Lara*. Radó Antal. — Kisf. Társ. Évk. Új foly. 1881—82. XVII.
- Lines. [I. 112.] — *Kedves Becher, azt mondd, vegyüljek embe-
rek közé*. P. Horváth Lázár. — Munkái. 1842. I. 43.
- Lines inscribed upon a cup formed from a skull. 1808. [I. 276.]
— *Egy koponyából készült billikomra*. Lukács Móricz. —
Athenaeum. 1839.; Külf. Lant. I. 76. l. és Munkái. Bpest.
Frkl. 1894. I. 25. l.
- Lines to a Lady Weeping. 1812. [III. 45.] — *Egy könnyező
hölgynek*. Rácz Soma. — Képes Családi Lapok. IV. 1882.
19. sz.
- Lines written beneath a picture. 1811. [III. 19.] — *Egy kép
alá*. Rexa Dezső. — Első és utolsó verskötet.
- Lines written in an Album at Malta. 1809. [III. 4.]
1. *Emlékkönyvbe*. P. Horváth Lázár. — Munkái. 1842. I. 37.
 3. *Emlékkönyvbe*. Vörösmarty Mihály. — Külf. Lant. I. 18. l.
és Minden Munkái. XII. 500. l.
- Maid of Athens, ere we part. 1810. [III. 15.] — *Ζώη μου εἴς
ἀγῶν*. Szász Károly. — Müford. 69. 70. l.
- Manfred. 1816. [IV. 77.]
- I. 1. Act. I. Sc. I. 192—261. [IV. 91.] — *A szellem dala
Manfredben*. Zilahy Imre. — Föv. Lap. 1865. 82. sz.
és Magyarország. és Nagyvilág. 1866.
 2. Act. I. Sc. I. 192—261. (L. 1.) — *Az átok. Manfred-
ből*. Zanathy Kálmán. — Föv. Lap. 1883. 8. sz.
 3. Act. I. Sc. I. 50—135. [IV. 87.] — *A végzetek pár-
beszéde*. Ábrányi E. — P. Napló. 1890. 353. l.
 4. *Byron Manfredjéből*. Komáromy Andor. — Erdélyi
Lapok. 1909. 8. sz.
 - II. 1. *Manfred* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. II. Pest. 1842.
 2. *Manfred*. Kludik Imre. — Szolnok. 1880.
 3. *Manfred*. Ábrányi E. — Bpest. Singer és Wolfner.
1891. és Magyar Könyvtár. 23. sz. 1897. Lampel.

Mazeppa. 1818. [IV. 199.]

1. *Mazeppa*. Byron után. — Rajzolatok. 1836. II. 809. (Pro-sai ford.)
2. *Mazeppa*. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 5. l.
3. *Mazeppa*. Péter Károly. — (Novella) Honderü. 1845. II. 262. l.
4. *Mazeppa*. Krupecz I. — Pesti Divatlap 1846. 970. (Szerinte teljesen lefordította.)

My soul is dark. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 389.]

1. *Sötét az én lelkem*. — Petr. Horváth Lázár. — Munkái III. Pest. 1842. 143. l.
2. *Lelkem sötét*. Spóner Andor. — Nővilág. 1862. VI.
3. *Lelkem sötét*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 85. l.
4. *Lelkem sötét*. Ignotus. — Olvasás közben. Magyar Könyvtár. 531—4. 135. l.
5. *Borus a lelkem*. Neugebauer Elza. — Egyetértés. 1910. 189. sz.

Napoleon's farewell. 1815. [III. 427.] — *Isten veled! Franciaország*hoz. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 129. l.

Ode to Napoleon Bonaparte. 1814. [III. 301.]

1. *Óda Napoleonhoz*. Nagy Imre. — Kisf. Társ. Évk. 1841. 277. l.
2. *Óda Napoleonhoz*. Ábrányi Emil. — Föv. Lap. 1870. 197. sz.

Oh! snatched away in Beauty's bloom. „Hebr. Mel.“ 1845. [III. 388.]

1. *Korán szakasztott szép virág*. Spóner Andor. — Nővilág. 1862. VI.
2. *Oh virulva értél véget . . .* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 227. l.
3. *Szépségeden letört virág*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 176. l.

Oh! Weep for those. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 385.]

1. Ábrányi E. — Föv. Lap. 1870. 233. sz.
2. *Sírjakok értők*. Farkas Albert. — Nefelejts. 1873. XV. 481. l.
3. *Sírasd . . .* Igali Izidor. — Imit. 1887. 30. l.
4. *Mint Babel helyén*. Mikes Lajos. — Jelenkor 1897. 4. sz.
5. *Sírv értük*. Sebestyén Károly. — Imit 1911. 175. l. (Garfunkel zenéjével) és Magy. Zsidó Almanach 1911. 140. 141.

On a Cornelian heart which was broken. 1812. [III. 48.] — *Egy tört carneol szív.* Rexa Dezső. — Első és utolsó verskötet.

On Jordan's Banks. „Hebr. Mel.“ 1845. [III. 386.]

1. *Jordán partján.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 33. sz.
2. *A Jordán partján.* Lőrinczi (Lehr) Zsigmond. — Kisf. Társ. Évl. fölolv. 1896 jan.
3. *Jordán partján arab teve legel.* Mikes Lajos. — Jelenkor 1897. 4. sz. és Magy. Szó. I. 154. sz.
4. *A Jordán mellett.* Gyulai Ágost. — Magy. Szemle. 1899. 50. sz. és Középisk. Lapok. I. 5. sz.
5. *Jordán partjain.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 188. l.

On Parting 1811. [III. 23.] — *Elválásra.* Tercsi. — Hangok a multból és Byronból énekek. Budapest 1884. 25.

On the day of destruction of Jerusalem by Titus. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 401.]

1. *Jeruzsálem pusztulása napján.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 360. l.
2. *Midőn Titus Jeruzsálemet elpusztította.* Palágyi Lajos. — Imit. 1908. 82. l.
3. *Azon a napon, a melyen Jeruzsálemet elpusztította Titus.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 180. l.

On the star of „the Legion of Honour“. 1816. [III. 436.] — *A becsület érdemkeresztjéhez.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái III. Pest. 1842. 69. l.

On this day I complete my thirtysixth year. 1824. [VII. 85—88.]

1. *Lord Byron végső sorai.* Machik József. — Új Magy. Museum. 1858. I. 37.
2. *Lord Byron hatttyudala.* Ábrányi Kornél. — Költemények Európa költőiből. Pest. 1868. 136. l.

One struggle more, and I am free. 1812. [III. 36.] — *Még egy tusa és véget ér.* Ábrányi E. — Nefelejts XVI. 37. l.

Parishna. 1815. [III. 497.] — *Parisina.* Szász Károly. — Müford. Bpest Ráth. 1873. 3—29. l.

Prometheus. 1816. [IV. 48] — *Prometheus.* Radó[^] Antal. — Idegen költők albuma.

Remembrance. 1806. [T. 211.] — *Emlékezet.* Erendits Emil. — Magy. Szalon. V. 1886. 286. l.

Remind me not, remind me not. 1808. [I. 268.]

1. *Ne mondd, ne mondd, emlékszem-e?* Csepely Sándor. — Föv. Lap. 1864. 170. sz.
2. *Dal.* Kubovics. — Sátoralja. 1895. I. 145. sz.

Saul. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 392.]

1. *Saul.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 228. l.
2. *Saul.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 188. l.

She walks in Beauty. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 381.]

1. *Szép Ő.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle 1887. 28. l.
2. *Szépségben jár.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 185. l.

Song of Saul before his last battle. „Hebr. Mel.“ [III. 394.]

1. *Saul dala utolsó csatája előtt.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 86. l.
2. *Saul éneke utolsó csatája előtt.* Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 185. l.

Stanzas for Music. I. Bright be the place of thy soul. 1815. [III. 426.]

1. *Lelked lakása . . .* Szász Károly. — Figyelő. (Szana.) 1871. I. 153. l. és Müford. Bpest. Ráth. 1873. 88. l.
2. *A fény legyen lelked hazája.* Rexa Dezső. — Föv. Lapok. 1899. 33. sz.

II. There be none of Beauty's daughters. 1816. [III. 435.]

1. *Sonnet.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 131. l.
2. *Zenére. Nincs a szépek közt.* Szász Károly. — Föv. Lap. 1871. 65. sz. és Müford. Bpest. Ráth. 1873. 89. l.

III. There's not a joy the world can give. 1815. [III. 423.]

1. *Zenére tett Stanzák.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 117. l.
2. *Stanzák zenére.* Szász Károly. — Müford. Bpest. Ráth. 1873. 85. l.
3. *Kéjt a föld . . .* Kerényi Frigyes. — Külf. Lant. I. 15. l.
4. *A föld nem adhat . . .* Radó Antal. Idegen költők albuma. 45. l.
5. *Versek zenére.* Ábrányi Kornél. — Európa költőiből. Pest. 1868. 45. l.
6. *Stanzák, zenére.* Berkovits Miklós. — Magy. Szemle. 1905. 52. sz.

Stanzas to a Lady, on leaving England. 1809. [I. 285.] — *Csak egyet . . .* Szász Károly. — Föv. Lap. 1864. 2. sz. és *A távozó* címmel. Müford. Bp. Ráth. 1873. 74. l.

Stanzas to Augusta. 1816. [III. 544.] I. When all around grew drear and dark.

1. *Testvéréhez*. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 109. l.

2. *Augustához*. Ábrányi E. — Nefelejt.

II. Though the day of my Destiny's over . . . 1816. [III. 54.] — *Stanzák Augustához*. Szász Károly. — Nővilág. 1858. és Müford. Bpest. Ráth. 1873. 65. l.

Stanzas written on the road between Florence and Pisa. 1821. [IV. 562.] — *Ne beszélj nekem nagy . . .* Szász Károly. — Külf. Lant. I. 21. és Müford. Bpest. Ráth. 1873. 68. l.

Sun of the Sleepless. „Hebr. Mel.“ [III. 399.]

1. *A héber dalokból*. Lőrinczi (Lehr) Zsigmond. — Föv. Lap. 1872. 37. l.

2. *Virrasztók napja*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 360. l.

3. *A holdhoz*. Ignotus. — A Hét. X. 27. sz. és Nyugat. 1908. 325.

4. *Álmatlanok napja*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 183. l.

The bride of Abydos. 1813. [III. 147.]. — *Az abydosi ara*. Tercsi. — Hangok a multból és Byrontól énekek. Bpest. 1884. 25. l.

The Corsair. 1813. [III. 215.]

I. 1. Canto I. 1. [III. 227. 228.] — *Kalózdal*. Lukács Móricz. — Auróra. 1835. — Külf. Lant. I. és *Tengeri rablók éneke*. Munkái. Bpest. Frkl. 1844. I. 21. l.

2. *Kalózdal*. Radó Antal. — Föv. Lap. 1882. 274. sz.

3. *Kalózok éneke*. Telekes Béla. — A Hét. 1902. 423.

II. *A kalóz*. Kacziány Géza. — Olcsó kvtr. 311. sz. 1892.

The death of Colmar and Orla. 1807. [I. 177.] — *Colmar és Orla halála*. Ifj. Zsoldos Benő. — Sárospataki ifj. Közl. XIII. 4. sz.

The Deformed Transformed. 1822. Part. I. Sc. I. [V. 467.]

I. *Lord Byron elváltoztatott idomtalanjából. Töredék*. Lukács Móricz. — Árvizkönyv. IV. 113. 140. és Munkái. Bpest. Frkl. 1894. I. 35. l.

II. *Transformáció*. Mayné Marczali Erzs. — Olcsó könyvtár. 1676—1677. 1913.

The destruction of Sennacherib. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 404.].

1. *Sennacherib pusztulása*. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 148. l. és Külf. Lant. I. 18. l.

2. *Sennacherib veszedelme*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 554. l.
 3. *Szanherib romlása*. Gyulai Ágost. — Magy. Szemle. 1898—99. 27. sz.
 4. *Sennacherib pusztulása*. — Győri Közl. 1890. 45. sz.
 5. *Szanherib pusztulása*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 184. l.
- The Dream. 1816. [IV. 29.]
1. *Az álom*. Lukács Móricz. — Társalkodó. 1834. 89. l. és Munkái. Bp. Frkl. 1894. I. 12. old.
 2. *Az álom*. Petr. Horváth Lázár. — Honművész. 1838. 417. 426. és Munkái. III. Pest. 1842. 59. l.
 3. *Az álom*. Győry Ilona. — P. Hirl. 1890. decz.
 4. *Az álom*. Popini Albert. — Magy. Szemle. 1892. 15. sz. és Temesvár. 1898. Csendes I.
- The first Kiss of Love. 1806. [I. 82]. — *Első szerelmi csók*. ifj. Zsoldos Benő. — Felsőmagyarországi Hirl. 1899. 92. sz.
- The Giaour. 787—831. [III. 123.] — *A szerzetes*. (Töredék.) Csukási József. — Magyarország. és Nagyvil. 1867 és dr. Megyery István: Lord Byron 104. old.
- The harp the monarch minstrel swept. „Hebr. Mel“. 1815. [III. 382.]
1. *Dávid hárfája*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle 1887. 28. l.
 2. *A királyi hárfá*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 186. l.
- The Lament of Tasso. 1817. [IV. 137.] — *Tasso keserve*. Lukács Móricz. — Társalkodó. 1834. 41. l. és Munkái. Bpest. Frkl. 1894. I. 6. l.
- The prayer of Nature. [I. 224.] — *A természet könyörgése*. P. Horváth Lázár. — Munkái. 1842. I. 33.
- The prisoner of Chillon. [IV. 1.]
1. *A chilloni fogoly*. Szemere Bertalan. — Összes munkái. VI. Szépirodalmi dolgozatai. 153. l.
 2. *A chilloni fogoly*. Machik József. — Új Magy. Museum. 1854. I. 37.
 3. *A chilloni fogoly*. Szász Károly. — Müford. Bpest Ráth. 1873. 30. l.
 4. *Chillon foglya*. Rózsa Dezső. — Ország Világ. 1904. 30. sz.
- There was a time, I need not name. 1817. [I. 264.] — *Oh volt idő*. Győry Ilona. — P. Hirl. 1893. 91. sz.
- The Siege of Corinth. 1815. [III. 439.] — Salamon Ferencz.

- (L. Várdai Béla: Salamon Ferencz aesthetikai dolgozatai. Kisz. Társ. kiad. 1907. 7. old. „lefordítá még Byronból *Korinth ostromát*“, mely fordítás eleje háromféle kidolgozásban is fennmaradt.)
- The spell is broke, the charm is flown! 1812. [III. 12.] — *Athénében írott.* Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest 1842. 133 l.
- The Tear. 1806. [I. 49.] — *A könny.* — Hölgyfutár. 1858. 262. l.
- The wild Gazelle. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 384.]
1. *A vad zerge.* — Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 145. l.
 2. *A zerge honját lelte.* Ábrányi E. — Föv. Lap. 1870. 233. sz.
 3. *Juda halmain.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 29. l.
 4. *Juda sok halmán.* Palágyi Lajos. — Imit. 1908. 84. l.
 5. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 171. l.
- Thy days are done „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 391.] — *Napod letűnt.* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 86. l.
- To Anne. Oh, Anne, your offences . . . 1807. [I. 246.] — *Annához.* Ábrányi Kornél. — Költemények Európa költőiből. Pest. 1868. 99. l.
- To Anne. Oh say not, sweet Anne . . . 1807. [I. 251.] — *Annához.* Ábrányi Kornél. — Költemények Európa költőiből. Pest. 1868. 100. l.
- To an oak at Newstead. 1807. [I. 256.] — *A newsteadi tölgyfa.* Payer Imre dr. — Temesv. Hirl. 1907. 114. sz.
- To Belshazzar. 1815. [III. 421.] — *Belshazzar.* Szász Károly. — Müfford. Bpest. Ráth. 1873. 71. l.
- To Caroline. Thinkst thou I saw . . . 1805. [I. 8.] — *Egy leánykához.* Ifj. Zsoldos Benő. — Zemplén. 1899. 35. sz.
- To Caroline. You say you love . . . 1805. [I. 9.] — *Te nem hiszesz nekem . . .* Kurváz Domokos. — Föv. Lap. 1870. 225. sz.
- To Elisa. 1806. [I. 47.] — *A muzulmánok.* — Torontál. 1891. 10. sz.
- To M. S. G. 1806. [I. 76.] — *M. S. G.-hez* Tercsi. — Hangok a multból és Byrontól énekek. 18. l.
- To my Son. 1807. [I. 260.] — *Fiamhoz.* Ábrányi E. — Föv. Lap. 1867. 56. sz.
- Translation of the famous Greek war Song, „Δεῦτε παῖδες τῶν Ἑλλήνων.“ — *A híres görög hadi dal, Byron fordítása szerint.* Machik József. — Új Magy. Museum. 1854. I. 37.

Vision of Belshazzar. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 397].

1. *Belsuczár látomása*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 281.
2. *Belsázár látomása*. Bodrogh Pál. — Magy. Szalon. 1904. 109. l.
3. *Belsázár látomása*. Sebestyén Károly. Imit. 1911. 178. l.

Well! Thou art happy. 1808. [I. 277.] — *Igen! boldog vagy s érezem . . .* Ábrányi E. — Föv. Lap. 1869. 234. sz.

Were my bosom as false as thou deem'st it to be. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 399.]

1. *Ha hamis vón . . .* Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 554. l.
2. *Ha volna álnokság szívemben*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 183. l.

When coldness wraps this suffering day. „Hebr. Mel.“ 1815. [III. 395].

1. *Ha majd kihül e sártömeg*. Igali Izidor. — M. Zs. Szemle. 1887. 229. l.
2. *Ha hideg fedí kínzott poromat*. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 182. 183. l.

When we two parted. 1816. [III. 410.]

1. *Midőn elváltcsúzáánk*. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. III. Pest. 1842. 111. l.
2. *Hallgatva, könnyben úszva*. Radó Antal. — Idegen költők albumából. 52. l.

Letters: 1. Hasznos Mulatságok. 1835. II. 118. 119.

2. Venezia. 1819. ápr. 27. To the Editor of *Galigani's Messenger*. [Lett. and Journ. IV. 286.].
 3. To [John Hamilton Reynolds]. 1814 febr. 20. Lett. and Journ.]
 4. 1824. ápr. 9. To Charles F. Barry [Lett. and Journ. VI. 374.]
 5. Byron levelei menyasszonyához. Magyarország. 1899. júl. 8.
- Journals: 1814. febr. 18., febr. 19., febr. 27., márcz. 6., márcz. 10., márcz. 15., márcz. 17., márcz. 22., márcz. 26., ápr. 8., ápr. 9., ápr. 10., ápr. 19. — Petr. Horváth Lázár. Munkái. 1842. 74. l.

2. Életrajzok és életrajzi adalékok.

Lord Byron. (Byron nagyatyja. A tengernagy.) — Hasznos Mulatságok. 1816. 1817.

(Manfred megírása.) Hazai és Külföldi Tudósítások. 1817. 326. l. Úszás. — Haszn. Mul. 1819. 149. l.

- (B. és Hobhouse utazása.) — Hazai és Külf. Tud. 1819. 124. I.
 Sánta Poeták. — Haszn. Mul. 1821. I. 141. I.
- Görög szabadságharcz. Haszn. Mul.; H. és K. Tud. és Magy. Kur. 1821. (Minden évben.)
- („The vision of Judgment“-je a törvényszék előtt.) — H. és K. Tud. 1823. 10. I. és 1824. 79. I.
- (B. kiköt Kephaloníában.) Magyar Kurir. 1823 nov. 4. és H. és K. Tud. 1823. 293. I.
- (B. hazaszállítása és temetése.) H. és K. Tud. 1824. 61. I. és Magy. Kur. 1824. II. 38. 53. I.
- (B. halála.) — H. és K. Tud. 1824. 324. I. és 366. I.
- A sulioták lázadása.) — Magy. Kur. 1824. I. 534. I. és H. és K. Tud. 281. I.
- (B. és Lepanto.) — Magy. Kur. 1824. 318. I. és H. és K. Tud. 330. I.
- (B. görögországi szereplése.) — Magy. Kur. 1824. 338. I. és júl. 26.
- (B. holtteste a Themsén.) Magy. Kur. 1824. 38. I.
- Lord Byron Görögországban. — Haszn. Mul. 1830. III. 334—336. I.
- Lord Byron beszélgetése Polidorival. — Haszn. Mul. 1831. 199 I.
- Byron (George Noel Gordon lord) (— t —) — Közh. Esm. Tára. II. Pest. Wigand. 1831. 499—501.
- Lord Byron a költő. (Életírás.) R. Károly. — Haszn. Mul. 1832. I. 113—116.
- Trelawny. — Társalkodó. 1833. 213. 218. 222. 230. 234. I.
- Töredékek Lord Byronról. T. L. — Társalkodó. 1833. 331. I.
- Lord Byronnak társaságok iránti idegenkedése. Regélő 1834. 589—590. I.
- Lord Byron sánta lába. — Rajzolatok. 1835. 293. I.
- Egy jelenés Lord Byron és egy barát közt Görögországban. Ifj. Horhy Mihály. — Társalkodó. 1835. 222. I.
- Lord Melbourne. — Társalkodó. 1836. 161. 162. I.
- Hobhouse János. — Rajzolatok. 1836. I. 84.
- Vonás Byron életéből. — Regélő. 1839. 440. I.
- Byron charakteristikája. (Adler.) — Társalkodó. 1839. 246. 251. I.
- Tengervihar és Byron. (Egy szemtanu után.) Pordau E. — Regélő. 1840. 587—589. 597—599. I.

- Byron lord élete és munkái. Petr. Horváth Lázár. — Munkái. I. Pest. 1842. Landerer és Heckenast. — Részletek: Regélő. 1837. 649—652. 657—661. 669—670. és Rajzolatok. 1838. I. 84. l.
- Lord Byron. Életrajz. Bajza József. — 1845. és Badics F., Bajza József: Összegyűjtött munkái. Bpest. Frklin. 1899. III. 257—259. l.
- Lord Byron. Dumas Memoire-jaiból. Ford. Vadnai Károly. — Hölgyfut. 1856. 295—300.
- Shelley. Dallos Gyula. — Délibáb. 1857. 559. l.
- Lord Byron. Dallos Gyula. — N. Kép. Napt. Emich. 1860. 76. l.
- Lord Byron és Guiccioli grófné. (Két arczképpel.) — Tarka Világ. 1869. 283. l. és Nemz. N. Kép. Napt. 1871. 71. l.
- Byron titka. Baráth Ferenc. — Főv. Lap. 1869. 230.
- Lord és Lady Byron. (Újabb leleplezések.) — P. Napló 1873. 289—291. sz.
- Lord Byron élete. Castelar Emil. Spanyolból ford. Várnai Géza. — Magy. könyvesház. Bpest. Aigner. 15—17. sz. és Figyelő. (Szana.) 1875. 40. 45—52.
- Byron életéből. Hölgyfut. 1877. 9. 10. sz.
- Byron. — Magy. Lexikon. Bpest. 1880. V. 47—48. l.
- Lord Byron és a nők. Sganarell. — Kép. Csal. Lap. 1882. 404. l.
- Lord Byron in Venedig. Leitgeb Ottó. Pest. Lloyd. 1887. 160. l.
- Részletek Byron életéből. „Álom“ cz. költeménye alapján. Popini Albert. — Zala. 1888. 3—5. sz.
- Lord Byron. Váczy János. — Vas. Ujs. 1888. 5. sz.
- Mult századi szerelmeslevelek. (Barni Arvéde után.) Szűts Ferenczné. — Főv. Lap. 1889. 185. sz.
- Lord Byron. Kaposi József. — Magyar Szemle. 1890. 37. 38. sz.
- Byron. Ábrányi Emil. — Pall. Lexikon. 1893. IV. 71—73. l.
- Byron életéből és költészetéből. (The Dream cz. költeménye alapján.) Popini Albert. — Főv. Lap. 1889. 284—285. sz. és Mármaros. 1894. 25—27. sz.
- Lord Byron pisai kalandja. — Magy. Ujs. 1893. 286. sz.
- Szomorú örökség. (Byron ősei.) Bethlen Miklós gr. ifj. — P. Napló. 1897. 391. sz.
- Lord Byron és Görögország. Bethlen Miklós gr. ifj. — Hazánk. 1897. 158. sz.
- Byron házassága. — Bp. Napló. 1899. jul. 25.

- Skót kritikusok Byron ellen. Bajza József. 1834. — Badics F., Bajza J. munkái. 1899. IV. 181. l.
- Byron levelei menyasszonyához. — Magyarország. 1899. júl. 8.
- Byron szerelmei. — Egyetért. 1900 aug. 8.
- Híres szerelmesek. Byron és Guiccioli grófné. — Vas. Ujs. 1900. 9. sz.
- Újabb adatok Byron életrajzához. Berkovits Miklós. — Szépirod. Kert. 1902. 21. 22. sz.
- Lord Byron életéből. Borsody Béla. — Rozsnyói Híradó. 1902. 3—7. sz.
- Neues über Byron. Dr. Engel Eduárd. — P. Lloyd. 1903. 274. sz.
- Lord Byron und die Frauen. Bl. H. — P. Lloyd. 1903. 53. sz.
- Byron Velenczében. Szana Tamás. — Jövendő. 1904. 4. sz. és Olasz földről. 13—25. l.
- Bonaparte, Byron und die Britten. Holzhausen Paul. — L. — S. — Bp. Szemle. 1905. 30. l.
- Byron házassága. Yolland Arthur. — Magy. Világ. 1906. 19—23. sz.
- Byron és Guiccioli grófné. — P. Napló. 1910. 121. sz.
- Byron és Augusta. Jancsó Benedek. — Élet és Irodalom. I. 22—24. sz.
- Lord Byron. — B. Egyetértés. 1888. 22. sz.
- Lord Byron. Életrajztanulmány. Megyeri István dr. — Bpest. Pallas. 1889.
- Lord Byron. Székely Salamon. — Kölcsey Egl. Évk V. 62—71. l.
- Lord Byron. — Marczali H. Nagy kép. Világtört. XI. 28. 30. l. Aczélmetszettel.

3. Méltatások és párhuzamok.

- Az angol és német Poesisról. Fenyéry Gyula. — Tud. Gyűjt. 1828. II. 111. l.
- Scott Walter ismertető vonalai Lord Byronról. — Haszn. Mul. 1833. II. 145—147. l.
- Az angol literatura kifejlésének vázlata Chaucer óta. (Ed. Rev.) T. L. — Athenaeum 1839. I. 506. l.
- Az angol költészet. — Szépirod. Szemle. 1847. 61. l.
- A chilloni fogolyról. Toldy Ferencz. — Lord Byronból. Machik Józseftől. Új. Magy. Múzeum. 1854. 37. l.
- Byron és Shelley. — Szépirod. Közl. 1859. 352—356. l.

- Néhány szó. Macaulay után. Könyves Tóth Mihály. — Debr. Emlény. 1860. 211. l.
- Byron jellemrajza Macaulay essayjéből. Kazinczy-Beöthy Paulina. — Bp. Szemle. 1863. XVIII. 357. l.
- Byron. Irodalmi tanulmány. Szana Tamás. — Magyarország. és Nagyv. 1866. 5—6. sz.
- Az elegiáról. Aigner Lajos. — Bpest. 1869. Aigner. (Byron, mint elegiáíró. 493. 494. l.) és Kisz. Társ. Évk. 1869. III. 451.
- Byron és a jelenkor. Endrődi Sándor. — Figyelő. (Szana.) 1871. 19—20. sz.
- Lord Byron és Rutilius. Gyulai Pál. — Bpesti Közl. 1874. 74. sz.
- Byron. Macaulay. Ford. B. L. — Olcsó kvtr. 30. sz. Budapest. 1877. és 1901.
- Goethe „Faustja“, Madách „Tragoediája“ és Byron „Manfredje“. Hoffman Mór. — Zala. 1878. 49—52. sz.
- Byron és a világfájdalom. Kludik Imre. — Szolnok. 1880. Bakos. és Bpest. Aigner.
- Faust, Manfred, Kain, Ádám. Jancsó Benedek dr. — Koszorú. (Pet. Társ. Évl.) 1882 nov. 436. l.
- Giacomo Leopardi, mint a német pessimismus előfutárja. — M. Philos. Szemle. 1882. 47. l.
- Byron „Kain“-ja és Hartmann E. Bölcséleti rendszere. Buday József dr. — M. Philos. Szemle. 1883. 281—300. 402—412. l.
- Byron. (e i ő). — Egyetértés. 1884. 354. sz.
- A tragikum. [Manfred: 438—441.; Kain: 449—453.; Sardana-pal: 517—519. l.] Beöthy Zsolt. — Bpest. 1885.
- Petőfi pessimismusa. Jancsó Benedek dr. — Koszorú. 1885. 659. l.
- Byron. Endrődi Sándor. — Költők világa. Nagyvárad. 1887. 1—26. l.
- Manfred széptani jellemzése. Beöthy Zsolt. — P. Napló. 1887. 354. sz.
- Az abydosi menyasszony. T. — Föv. Lap. 1888. 46. sz.
- Goethe és Byron Prometheusa. Hegedűs István. — Nemzet. 1889. I. Karácsonyi melléklet.
- Shelley és Ackermann Prometheusa. Hegedűs István. — Erd. Múz. 1890. 403. l.
- Byronismus Puskinnál. Szabó Endre. — Élet. 1891. I. 341—353. l.
- Manfred. Palágyi Menyhért. — P. Napló. 1891. 92. sz.

- Byron Kainja. Palágyi Menyhért. — P. Napló. 1891. 148. sz.
 Az asszony ideálja. (Adah, a Byron lord alakja.) Tóth Sándor.
 — Föv. Lap. 1892. 107. sz.
- Manfred. Rupp Kornél. — Györi Közl. 1892. 8. sz.
- Byron. B. E. — Orsz. Vil. 1892. 15. sz.
- Kiváló angol anakreontisták. Reményi Ede. — Egy. Phil. Közl.
 1894. 305—309. l.
- Kain. Byron mysteriuma. Gurnesevics Lajos. — Arad és Vidéke.
 1895. decz. 25.
- Byron Kainja. Palágyi Menyhért. — Jelenkor. 1896. 3. sz. és
 Magy. Szó. I. decz. 28.
- Lermontow Daemonja. Palágyi Menyhért. — Jelenkor. 1896. 53. l.
- Magyarázó tanulmány az Ember Tragodiájához. Morvay Győző.
 — Nagybánya. 1897. 101—110.
- Byron és Shelley. Popini Albert. — Bpest. Kilián. 1898.; Magy.
 Hir. 1898. 161. sz. és Magy. Szemle. 1898. 34. sz.
- Három britt lyrikus. III. Byron. Györy Ilona. — Föv. Lap. 1901.
 10. sz.
- Byron Manfredje. (A tragikum magyarázatához.) Pályi Ede. —
 Bp. Hir. 1903. 296. sz.
- Bibliai motívumok, Byron feldolgozásában. Weiss Elza. — Imit.
 1904. 158—168. l.
- Goethe, Byron és Madách. Barabás Ábel. — Bpest. 1904.
- Napoleon költői világitásban. Márki Sándor. — Uránia. 1904. 270. l.
- Lord Byron tragikuma Manfredben. Zsoldos László. — Magy.
 Szó. 1906. 18. sz.
- Byron és Szánin. Pályi Ede. — Bp. Napló. 1909. 86. sz.
- Byron és Manfred. Surányi Miklós. — Máramaros. 1909. 78. sz.
- Byron héber melodiái. Sebestyén Károly. — Imit. 1911. 162—
 189. l.
- Olaszország Byron fantáziájában. Barabás Ábel. — Az Ujság.
 1912. 298. sz.
- Lord Byron magyar Gáborja. Fest Sándor. — Irodalomtört.
 1913. 100 l.
- A „Tündérálom“ és Byron „The Dream“ (álom) című költe-
 ménye. Kardos Lajos. — Egyet. Phil. Közl. 1913. VIII. 636.
- Az angol irodalom története. Taine. Ford. Csiky Gergely. —
 M. Tud. Akad. IV. 211—288. l.
- (Egyéb kiváló méltatások: Széchenyi István gr. 1817—1820.

Tud. Gyűjt. 1822. és 1823. évf., Lukács Móricz 1833., Petr. Horváth Lázár 1842., Vahott Imre 1841., Jámbor Pál 1848. Carlyle ismertetések. 1873.)

4. Ismertetések.

- Levéltöredékek Párisból. B . . . E. után közli P—A K—y. (Byron naplói.) — Rajzolatok. 1836. I. 163. l.
- Byron élete. Elze. (—t.—) — Szépirod. Közl. 1870. 303. l.
- Visszaemlékezés Byronra. Hobhouse: „Egy hosszú élet visszaemlékezései“. Ed. Rew. — Figyelő. (Szana.) 1872. 40. sz.
- Lord Byron élete. Castelar Emiltől. — Figyelő. (Szana.) 1875. 40—52. sz.
- Lord Byron élete. Castelar E. — Tóth Sándor. — Figyelő. (Abafi.) 1876. I. 167. 168. l.
- Lord Byron és Lady Blessington. Janin G. — Tussai G. — M. Polgár. 1878. 105. sz.
- Byron és Shelley. A „Revue des deux Mondes“ után. — Délibáb. 1878. 37—39. sz.
- „The real Lord Byron. News views of the poets life.“ Jeaffreson John k. — P. Napló. 1883. 129. sz.
- Lord Byron's Einfluss auf die europäischen Literaturen der Neuzeit. Weddigen T. H. Otto dr. — Erdélyi Károly. — Egy Phil. Közl. 1884. VIII. 964—966. l.
- A magyar Don Juan. Ellenzék. 1885. 4—5. sz.
- Byron Don Juanja. Jancsó Benedek. — Föv. Lap. 1887. 150—151. sz.
- Manfred. Drámai költemény. Ford. Ábrányi. E. — Jancsó Benedek. — Föv. Lap. 1887. 354. sz.
- Manfred. Lord Byron drámai költeménye. Ford. Ábrányi E. — Lázár Béla dr. — Nemzet. 1892. 195. esti szám.
- Byron. Don Juan. Ford. Ábrányi E. — 1. Magy. Szemle. 1892. 16. — 2. Reményi Ede. — Élet. 1892. 330—331. l. — 3. Kath. Egyh. Közl. 1892. 7. sz. — 4. Magyar Szemle. 1892. 16. sz. — 5. Bp. Hirl. 1892. 106. sz. — 6. Gáspár Imre. — P. Napló. 1892. 101. sz. — 7. Haraszi Gyula. — Bp. Szemle. 1893. 73. sz. 219. 237. — 8. Endrődi Sándor. — A Hét. 1892. 4. sz.
- Észrevételek Haraszi Gyula bírálatára. Bodrogi Lajos. — P. Napló. 1893. 62. sz.

- Byron's Works. Ed. Henley W. E. Letters. — Egyetértés. 1896. 337. sz.
- Byron és Shelley. Popini Albert dr. — Gurnesevics Lajos. — Magy. Krit. 1896. I. 22. sz. és (Névtelen) Vas. Ujs. 1898. 30. sz.
- A magyar Don Juan. Ford. Ábrányi E. — II. kiad. — 1. Bp. Napló. 1899. okt. 7. — 2. Császár Elemér dr. Polt. Heti Szemle. 1899. 53. sz.
- Byron, tanulmányok. (Madame D'Haussonville „La jeunesse de Lord Byron“ és Megyery István dr. „Lord Byron életrajz tanulmány. (Robin.) — P. Napló 189. ?
- Byron Kainja. Ford. Mikes Lajos. — Gurnesevics Lajos. — Magyar Kritika. 1900. III. 5. sz.
- Lord Byron. Sein Leben, seine Werke, sein Einfluss auf die deutsche Literatur. Ackermann Richard. — Heidelberg. Winter. 1901. — Berkovits Miklós. ?
- Don Juan. Ford. Ábrányi E. — Irod. Tájékoztató. 1901. III. 1. sz.
- Lord Byron. Koepfel, Emil. Berlin. 1903. Rácz Lajos dr. — Erd. Múz. 1904. 35—57. l.
- Goethe, Byron és Madách. Barabás Ábel. — Rácz Lajos. Erd. Múz. 1904. 346. l.
- Don Juan. — Egy. Phil. Közl. 1909. 231. l.
- Die osteuropäischen Literaturen in ihren Hauptströmungen, vergleichend dargestellt. Dieterich, Karl. Tübingen. Mohr. — Balassa József. — Irodalomtört. 1911. 79. l.
- Egy új Byron-fordítás. (Transformáció.) Vértessy Jenő. — Bp. Szemle. 1913. 436. sz. 159. l.

5. Hatások.

- Levelek Emiliához. P. Horváth Lázár. — Athen. 1840. I. 670. l. és Munkái IV.
- (Byron hatása Petőfire. Gyulai Pál.) — Új Magy. Múz. 1854. I. 44. 102. l.
- Gaal József beszélyei. Badics Ferencz. — Figyelő. (Abafi.) 1881. 216. l.
- Vachott Sándor élete. Váczy János. — Figyelő. (Abafi.) 1884. 43. l.
- Humor és Arany János humora. Hautz Jenő. — Aigner. 1888.

- Lukács Móricz. Gyulai Pál. — Bp. Szemle. 1894. CCV. 5. és Munkái. Bpest. Frklin. I. 8.
- Petőfi és Byron. Leopold Lajos. — Tanulók Lapja. 1898. 27—28.
- Petőfi Életrajza. Ferenczi Zoltán. — Bpest. Frklin. 1896. II. 55. 64. 167. 212. 233. 240. 242—244. 251. 274. I.
- A budetini monda. Griesbach Ágost. — Irodalomtört. Közlem. 1897. 127. I. és Bpest. 1891. Légrády testv.
- Don Juan. Pekár Gyula. — Bpest. Athenaeum 1899.
- Vajda János élete és munkái. Kerekes György. — Bpest. 1901. 56. I.
- Széchenyi és lord Byron. Á. K. — P. Napló. 1901. 96. sz.
- Arany János. Riedl Frigyes. — Bpest. Frklin. III. k. 1904. 15. 78. 185. 250. 318. I.
- Szász Károly élete és művei. Novák Sándor. — Mezőkövesd. Balázs. 1904. 63. I.
- Szász Károly Salamonja. Kéki Lajos. — Bpest. Athenaeum 1905. 5. I.
- Ábrányi Kornél verses regénye. (Iván.) S. e. — A Hét. 1905. 335. I.
- A History of Hungarian Literature. Riedl Fr. — London. Heine-mann. 1906. 250. I.
- Petőfi. Barabás Ábel. — Bpest. Frklin. 1907. 30. 101. 102. 265.
- Magyar elemek a német költészetben. Heinrich Gusztáv. — Olcsó kvtr. 1523. 1524. sz. 1909. 30. 31. I.
- Petőfi-tanulmányok. Hartmann János. — Bpest. Frklin. 1910.
- Korhatások Petőfi költészetére. Riedl Frigyes. — Kisz-Társ. Évl. 1911. 29. I.
- Vörösmarty „Eger“ című eposa. Riedl Frigyes. — Irodalom-tört. 1912. 103—105. I.
- A magyar verses elbeszélő költészet a XIX. század második felében. Kéki Lajos. — Irodalomtört. 1912. 298—300. 306. 307. 310. I.
- John Stibbi, Shoemaker and Poet. Dr. Marót Károly. — Irod. Közl. 1912. IV. f. 413. I.
- Arany János utolsó magyarja. Kéki Lajos. — Irodalomtört. 1912. 29. 35. I.
- Arany János elbeszélő költészete. Kéki Lajos. — Bp. Szemle. 410. sz. 254. I.
- Arany humora. Szinnyi Ferencz. — Bp. Szemle. 340. sz. 57. I.

- Írói arczképek. Szász Károly. Beöthy Zsolt. — Magy. Kvtár. 371. 23. 1.
 Szemere Bertalan és Lord Byron. Morvay Győző. — A Cél. 1913. május.
 Petőfi és az ötvenes évek lyrája. (Kézirat.) Alszeghy Zsolt.

6. Byron költői műveiben.

- A kelet rózsája. Jelenkorunk egyik legnagyobb költőjének életéből. (Novella.) — Rajzolatok. 1835. 248. 1.
 Sejtés. I. fej. Byron. Novella. — Szemlélő. 1836. 321. 1.
 Byron. Sonett. Császár Ferencz. — P. Horváth Lázár: Munkái. 1842. I. 144. 1.
 Lord Byron. Novella. Gaal József. — Honderű. 1843. I. 690.
 Badics Ferencz: Gaal József beszélyei. 1881. 216. 1.
 Byronhoz. Hiador. — 1848.
 Lord Byron. (Költői beszély.) Hiador. — Koszorú. 1865. I. 364. 1.
 Byron emléke. Zilahy Imre. — Föv. Lap. 1868. 103. sz.
 Lord Byron. Vachott Sándor. — Költeményei. Athenaeum 1869. 125. 1.
 Ada. Bulla János. — Koszorú. 1885. I. 3. 1.
 Childe Harold. Heine — Palágyi Lajos. — Jelenkor. 1896. 35. sz.
 Az ember. Lord Byronhoz. Lamartine. — Ford. Geréb Kázmér. — Kath. Szemle. 1898. 89—97.
 Lord Byronnak. Goethe. — Szász Károly. Lyrai költeményei. II. 184. 1.
 Byron-Euphorion. Goethe. — Várady Antal. Faust. II. r. 5099—5243. sor.
 Childe Harold. Heine. — Tatai Adolf. Nővilág. III. 49. sz.

7. Vegyesek.

- Byron az asszonyi szépségről. — Társalkodó. 1833. 191. 1.
 Byron lord Sardanapal című szomorújátéka. — Haszn. Mul. 1834. II. 31. 1.
 Lord Byron hordója. — Regélő. 1834. I. 215. 1.
 Lord Byron szobra. Rothkrepf Gábor. — Honművész. 1835. I. 211. 1.
 Byron kedvencz hangszere. — Rajzolatok. 1836. I.
 Ivó Rend. (B. ivó koponyájáról.) — Rajzolatok. 1836. II. 687. 1.

- A két Foscari. (Ismertetés olaszból.) • Lugossy. — Athenaeum
1838. II. 634.
- A londoni játékszínek. (Werner. A két Foscari.) — Athenaeum
1838. II. 793.
- Napoleon költői. — Haszn. Mul. 1838. I. 95.
- A költők és a hangászat. — Rajzolatok. 1839. I. 117.
- Donizetti Marino Faliero operája a Nemzetiben. — 1842.
- Lord Byron unokája. — Főv. Lap. 1872. 240. sz.
- Manfred az operában. (b.) — Főv. Lap. 1887. 355. sz.; Bp.
Hirl. 1887. 21. sz.
- Manfred — Levinsky. Ábrányi E. — P. Napló. 1887. 340. sz.
- Schumann Manfredje. V. M. — Főv. Lap. 1887. 20. sz. és
Schütz Miksa. Bpesti Szemle. 135. sz. 447. l.
- Manfred New-Yorkban. — Pesti Hirl. 1900. szept. 22.
- Byron kardja. — Pesti Hirl. 1900. márcz. 13.
- Byron a magyar irodalomban. Gurnesevics Lajos. — Egy. Phil.
Közl. 1901. 218—231.
-

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abdalah* 74.
 Aberdeen 2, 5.
 Abydos 32.
 „*Abydosi ara*“ l. Bride of Abydos, the.
 Ackermann Richard 291, 377. 380.
 Ada l. Byron Augusztá Ada, B. lánya.
Adah (Háda) 206—208.
 Adeline, lady 248.
 „*Adieu, the*“ 50.
 Ady E. 344.
 „*Age of Bronze, the*“ (Bronz-kor) 235—238, 289, 354.
Aholibamah 211.
 Aigner L. 377.
 Akropolis 42, 43.
 Albán hegyek 145.
 Albánia 31, 148, 305, 315.
 Albaro 232.
 Alexander B. 347, 348.
 Alexandrinus 107.
 Alfieri 93, 144, 195, 203, 304,
 „*Mirra*“ 195, 304.
Ali Comourgi 89.
 Ali pasa (tepeleli) 31, 32, 305, 315, 339, 340.
 Allegra, B. leánya 102, 115, 160, 217, 223, 273.
 Alonzo 16.
 Alp 89, 90, 311.
 Alpheus 305.
 Alpok 132, 183.
 Alszegehy Zs. 382.
 Ambrosiana 136.
 Amerika 44, 158, 181, 284.
Amélie 8, 129.
Amoundeville Henrik lord 246.
Amoundeville house 246.
Anah 211.
 Anakreontikák 318, 319.
 Angelo Mihály 144.
 Angiolina 197—199.
 Anglia 40, 43, 46, 67, 93, 138, 156, 162, 177, 181, 182, 245, 253, 254, 265, 268, 274, 280, 284, 321, 327.
 Anna, királynő 282.
 Annabella 64.
 Annesley 10, 12.
 „*Annus mirabilis* : The Year

- of Wonders" 235.
 Apenninek 225.
 Arany J. 309, 329—332, 334, 352, 357, 358, 363, 380, 381.
 Arany L. 333—335.
 Ararat 211.
Arbaces 201.
 Archipelagus 67.
 Arcy Amália, d' (Byron Jánosné, Conyers baroness) 8.
 Argostoli 255, 256, 259.
 „Ariel“ (Lamb K.) 60.
 „Ariel“ hajó 229.
Arimanes 133.
 Ariosto 39, 58, 175. 311, 312, 320.
Arnold 223—226, 336.
 „Ars poetica“ 35.
Asmodeus 214.
Astarte 128, 129, 133.
Astharoth 136.
 Atheismus 111.
 Athén 29, 31, 45, 69, 265.
 „Athéni lány“ 45.
 „Auld Lang Syne“ 5.
 „Ave Maria“ 190.
Azo 91, 92, 93.
 Ábel 207, 336, 337.
 Ábrányi E. 121, 131—134, 168, 171, 241, 243, 245, 338, 339, 358, 360—368, 370, 372, 373, 375, 379, 380, 383.
 Ábrányi K. 338, 339, 358, 360, 363, 366, 368, 369, 372, 381.
 Ács K. 360.
Ádám 46, 170, 207, 347—350, 377.
 „Álom“ 1. *Dream, the.*
 Baál 201.
 Bacsányi J. 326.
 Badics F. 380.
 Bagna Cavallo 218.
 Bajza J. 301, 375, 376.
 Balassa J. 380.
 Balogh Z. 336.
 Balzac 302.
 Barabás A. 358, 378, 381.
 Baráth F. 375.
 Barbarigo 204.
 Barkóczy F. 316
 Barine Arvède 375.
 Barry Károly 373.
 Bath 1.
 Bayle Péter 209.
 Bechstein 318.
Belezes 201, 202.
Bellaston, lady 189.
 Benedek A. 342.
 Beöthy Zsigmond 318.
 Beöthy Zsolt 347, 358, 362, 377, 382.
 Berni 153.
 Berzeviczy A. 311.
 Bethlen M. gr. ifj. 375.
 Bezerédy G. 318, 364.
 Béranger 321, 324.
 Bérczy K. 318.
 Bikersteth J. 362.
 Bismarck Ottó 272, 286.
 Blessington, lady 249, 253, 254, 266, 291, 305, 379.
Bluebottle, lady 234.
 „Blues, the“ (A kékharisnyások) 233, 289, 354.
 Blücher 275.
 Boatswain, B. kutyája 34.
 Boccaccio 205.

- Bodrogh P. 359, 373.
 Bodrogi L. 379.
 Boissy márkíné 263, 291.
 Bolivar 236, 305.
 Bologna 181, 193, 195, 232.
 Bonnivard F. 116, 117, 309, 314, 326.
 Borgia Lucrezia 136.
 Borsody B. 376.
 Bourbon Károly 225.
 Bowles Vilmos Lisle 277.
 Bozzay P. 318.
 Böcklin 240.
 Böttger A. 291.
 „*Bride of Abydos, the*“ (Az abydosi ara) 73, 75, 76, 128, 288, 289, 330, 377.
 British Museum 43.
 „British Review the“ 232.
 Browning Róbert 140, 179.
 Bródy M. 364.
 Bruno Ferencz dr. 263.
 Brüsszel 107.
 Buday J. 377.
 Buddha 297.
 Bulcsu K. 337.
 Bulla J. 338, 382.
 Bulwer 302.
Bunting Béni 239.
 Burns Róbert: „To Mary in Heaven“ 48.
 Burgage Manor 8.
 Burun 37.
 Byron Anna Izabella lady, B. neje 62—66, 87—89, 91, 94, 95, 97, 118, 120—122, 168—173, 262, 375, 376.
 Byron Augusztá, B. nővére 8, 94, 191.
 Byron Augusztá Ada, B. lánya 94, 107, 171, 253, 261, 262, 338, 352, 378, 382.
 Byron Gordon Katherina, B. anyja 1, 4, 10, 29, 30, 34.
 Byron János, tengernagy, B. nagyatyja 3, 373.
 Byron János kapitány, B. atyja 1, 3, 8, 24.
 Byron Vilmos lord, az ötödik, B. nagybátyja 5.
 Byroni hőstípus 82, 135, 151, 219, 221, 270, 296.
 Cadix 30, 39.
Caesar, daemon 223.
 „*Cain*“(Kain) 205—211, 234, 289, 297, 300, 325, 337, 345, 347, 349, 352, 354, 377, 378, 380.
 Calderon 169.
 Cambridge 13, 14, 24, 25, 26, 34, 35, 51, 84.
 Campbell Tamás 277, 282.
 Canale Grande 157.
 Cant 285.
 „Canterbury Tales“ 218.
 Carbonari 192, 193.
 Carlisle Frigyes Howard, Earl 26, 109.
 Carlyle Tamás 284, 285, 306, 329, 378.
 Carmarthen márkí 8.
 Casa Saluzzo 232.
 Castelar 358, 375, 378.
 Castlereagh lord 173, 174, 233.
 Chateaubriand 129, 295, 304, 307, 320.
 „Le Génie du Christianisme“ 38.

- „René“ 38, 271, 129, 297.
 Chaucer Geoffroy 19, 116, 376.
 Chaworth Mária Anna, miss 10,
 11, 12, 47, 118.
 Chaworth Vilmos 11.
 „Childe Harold“ 28—30, 35—
 44, 46, 51, 52, 55, 58, 67,
 69, 76, 98, 104, 106, 107,
 108—114, 199, 140, 145,
 147—149, 151—153, 157,
 172, 251, 268, 270, 271, 280,
 284, 286, 288, 289, 297, 301—
 307, 309, 310, 315, 318, 327,
 330, 334, 336, 340, 352, 354,
 357, 362, 382.
 „Childish Recollections“ 15.
 Chillon 116.
 Churchill Károly 19, 123.
 „Churchill sirja“ 123.
 Cintra 30.
 Circe palotája 216.
 Clare János Fitzgibbon, Earl
 15, 58, 59.
 Clairmont Janka 102, 103, 111,
 115, 160, 173, 217, 227.
 Clarke Edward D. 75, 84.
 Claudianus 36.
 Clermont mrs. 101.
 Clitumnus 144.
 Cockney-iskola 283.
 Cogni Margit 138, 180.
 Coleridge Hartley 290.
 Coleridge Samu Taylor 111,
 174, „Osorio“ 18, 22.
 Colonna Olympia 225, 226.
 Colosseum 150, 320.
 Conservatívek 68, 98, 102, 111,
 209, 132, 234.
 Coppet 122.
 Coriolanus 175, 276.
 „Cornelian, the“ 49.
 Cornwall 29.
 „Corsair, the“ (A kalóz) 44, 66,
 76—79, 81, 82, 288, 302,
 312, 338.
 Crabbe György 174, 281, 283.
 „Curse of Minerva, the“ 43,
 44, 288, 354.
 Császár E. dr. 380.
 Császár F. 319, 382.
 Csepely S. 360, 362, 365, 369.
 Csermely S. 341.
 Csukási J. 371.
 Czakó Zs. 344, 345
 Czóbel M. 343.
 Czuczor G. 301.
 Dallas Róbert Károly 35, 40,
 43, 48, 290.
 Dallos Gy. 375.
 Dante 140, 144, 186—188, 190,
 241, 298, 320, 325, 326,
 „Divina Commedia“ 116, 187,
 205.
 Dardanellák 300, 305.
 „Darkness“ (Sötétség) 123, 124,
 302, 326.
 Darmay V. 342.
 Darwell Ágoston 113.
 Davies Scrope Berdmore 27.
 Deák F. 314.
 Dee-folyó 5.
 „Deformed Transformed, the“
 223—226, 230, 289, 330, 345,
 354, 357.
 Delawarr György János, Earl 15.
 Dessewffy A. 299, 301.
 Dickens 171, 287.

- Dieterich K. 380.
 Diodati Villa 113, 122, 126.
 Dnieper 159.
 Dobsa L. 344.
Don Alfonso 164.
 Donizetti 383.
Don José 162, 163.
„Don Juan“ 58, 151, 155, 158,
 161—178, 188—193, 230, 233,
 235, 240—50, 261, 266, 270,
 274, 284, 286, 289, 297, 298,
 304, 312, 314, 330, 331, 333—
 337, 343, 354, 379, 381.
Donna Inez 162, 163, 164, 171.
Donna Julia 163, 164, 165, 178.
 Döbrentey G. 299.
 Dráma 69, 193, 194, 205.
„Dream, the“ (Az álom) 12,
 106, 118, 119, 289, 302, 327,
 330, 357, 375, 378.
 Drury József N. 7. 10.
„Drury-Lane Prolog“ 68.
 Drury-Lane színház 88.
 Dryden János 174, 205, 235,
 280.
Dudu 240—242.
 Duff Mária 10.
 Dulwich 18.
 Dumas 375.
 Duna 148, 149.
*„Early Poems from Various
 Sources“* 354.
„Edinburgh Review, the“ 20,
 21, 25, 42.
 Edleston 34, 48—51.
 Egyiptom 32.
 Elgin lord 42, 43, 304.
 Elze Károly 291.
 Endrödi S. 344, 358, 377, 379.
 Engel E. 376.
*„English Bards and Scotch
 Reviewers“* 22, 277, 288, 354,
 376.
Enoch 206.
 Eötvös J. báró 299, 301, 307—
 309, 314, 357.
 Ephesus 113.
 Erdélyi J. 315, 317, 322, 329,
 331, 340, 347, 357.
 Erdélyi K. 379.
 Erendits E. 368.
 Esiek 93, 129, 160.
 Estève Edmond 291.
 Esztétika 277.
 Euphrat 202.
„Ezeregy éjszaka“ 56, 312.
Ezzelin 80—83.
Éva 206—209.
 Falcieri Tita 264.
 Falmouth 29.
„Fare thee well! and if for ever“
 99, 357.
 Farkas A. 367.
 Fáy A. 339.
 Fenyéry Gy. 299, 301, 311, 376.
 Ferenczi Z. 358, 381.
 Ferney 114.
 Ferrara 91, 139, 305.
 Fest S. 378.
 Fielding Henrik 161, 162, 176,
 269, 282.
 Flaubert 297.
 Fletcher, B. szolgája 264, 265.
Fletcher Krisztián 238, 239
Florence 45.
 Fornarina 180.

- Foscari Jakab* 203, 204
Foscolo H. 319.
Francesca 90, 91.
 „*Francesca of Rimini*“ 205, 354.
 „*Franceschini Guido*“ 179.
Francziaország 181, 284, 297, 327.
 „*Frankenstein*“ 113.
Franklin Benjamin 236, 305.
Freiligrath 297.
Frere János Hookham 153, 155.
 „*Fugitive Pièces*“ 14, 354.
Fulke Fitz herczegnő 248.

Gaál Gy. 299.
Gaál J. 301, 317, 380, 382.
Galilei 144.
Galt János 291.
Gamba Péter gróf 192, 227—229, 232, 252, 256, 258, 259, 264, 290.
Gamba Ruggiero gróf 182, 192, 227, 229, 232.
Garrick 16.
Gáspár J. 379.
Genf 107, 111.
Genfi-tó 106, 107, 109, 114, 115.
Genua 231, 232, 240, 249, 253.
Geréb K. 382.
Gervinus 329.
Geszner S. 46, 298.
Giaffir 74.
 „*Giaour, the*“ (A gyaur) 70—73, 76—78, 82, 221, 288, 312, 333, 354.
Gibbon Edmond 14, 114.
Gibraltar 30.
Gildemeister Ottó 291.

Giorgione 180.
Giraud Miklós 32.
Gladiator 148, 149.
 „*Glenarvon*“ 61, 150, 151.
Glennie dr. 18.
Godwin (Shelley) Mária 111, 113, 160, 173.
Godwin Vilmos 102.
Goethe 113, 210, 222, 223, 255, 284, 286, 297, 298, 305, 307, 344, 378, 380, 382. „*Erlkönig*“ 75. „*Faust*“ 126, 127, 129, 130, 132, 223, 226, 304, 347, 377. „*Mignon*“ 74, 75. „*Werther*“ 297, 304, 325, 336, 340.
Gogol 297.
Goldsmith Olivér: „A vakefieldi lelkész“ 135.
Gottschall 297.
Görögország 39, 40, 72, 89, 148, 240, 252, 265, 271, 300, 309, 320, 374, 375.
Gray Tamás: „*Elégia a temetőben*“ 18; „*Ode on a Distant Prospect of Eton College*“ 18.
Greguss Á. 348.
Griesbach Á. 381.
Grillparzer „Sappho” 203.
Guiccioli gr. 179—183, 186, 187, 191—193.
Guiccioli Teréz grófnő 138, 179—183, 186, 187, 202, 216, 217, 227, 231, 251, 252, 254, 262, 263, 375, 376.
Gulbeyaz 189, 241.
Gulnare 78—79, 82, 324.
Gurnesevics L. 378, 380. 383.

- Guzmics I. 299.
 György, III. 212.
 György, IV. 274, 275.
 Győri D. 316.
 Győry I. 12, 119, 360, 364, 371, 378.
 Gyulai Á. 368, 371.
 Gyulai P. 315, 329, 333, 355, 356, 358, 377, 380, 381.
 Haidée 167, 168, 178, 188, 208.
 Hallam Artur Henrik 49.
 Hahnaby 85.
 Hanson János 10, 27.
 Hanson Newton 139.
 Haraszi Gy. 348, 358, 379.
 Harnes Vilmos 52, 53.
 Harrow-on-the-Hill 7, 9, 11, 15—18, 218.
 Hartmann E. 328, 377.
 Hartmann J. 358, 381.
 Hasszán 70, 71.
 Haussonville Madame, de 380.
 Hautz J. 331, 380.
 Havadi B. 361.
 Házaselet 64, 67, 94, 95, 375.
 „*Heaven and Earth*“ (Ég és Föld) 211, 212, 233, 289, 314, 345.
 „*Hebrew Melodies*“ (Héber dalok) 86, 289, 354, 357, 378.
 Hegedüs I. 361—363.
 Heine 287, 297, 382.
 Heinrich G. 358, 381.
 Helena, B. kedvese 24.
 Hellas 146, 251, 257.
 Hellespontus 32.
 Henley W. E. 380.
 „Hercules“ hajó 255.
 Herwegh 297, 341.
 „*Hints from Horace*“ (Horatius intelmei) 35, 41, 282, 288, 354.
 „Historical Illustrations to the Fourth Canto of Childe Harold“ 148.
 Hobhouse János Cam 27, 31, 79, 95, 113, 127, 139, 148, 152, 157, 184, 231, 251, 265, 290, 374, 378, 379.
 Hodgson Ferencz 27, 32, 47, 50, 56, 64, 94, 97.
 Hoffmann M. 377.
 Holderness grófnő 8.
 Holland-House 68.
 Holland lord 68.
 Home-rule 67.
 Homér 256.
 Hoppner R. Belgrave 157, 180.
 Horatius 35, 36, 79, 282, 284.
 Horhy M. 374.
 Horváth B. 318.
 „*Hours of Idleness*“ (A télen-ség órái) 15, 20, 49, 288, 319, 352.
 Howard Frigyes 109.
 Hódító Vilmos 6.
 Hucknall Torkard 265.
 Hugo 91.
 Hugo Victor 159, 297, 307, 318, 320, 329, 339, 341.
 Hunt János 232, 235.
 Hunt Leigh 229—231, 233, 235, 291.
 Igali I. 359, 365, 367—373.
 Ignotus 367, 370.

- Imre S. 329.
„Incantation, the“ 121.
„Inez, to“ 286.
 Irinyi J. 301.
„Irish avatar, the“ 275.
 Irland 67.
„Island, the“ 238, 289, 312.
 Ismail, város 242, 244.
 Ithaka 256.
 Jancsó B. 358, 377, 379.
 Janin G. 379.
Japhet 211, 212.
 Jámbor P. (Hiador) 319, 321, 322, 344, 345, 362, 378, 382.
 Jánossy G. 38, 361, 365.
 Jeaffreson János Cordy 291, 379.
 Jeffrey Ferencz 20, 21, 42, 55.
„Jeux d'Esprit“ 354.
 Johnson Samu dr. 248, 280.
 Jones Tamás 161, 162, 189, 269.
 Jób 297.
 Jókai M. 339, 340.
 Jósika M. br. 60, 299, 300, 314, 315.
 Jungfrau 131.
 Julia 236.
 Kacziány G. 338, 370.
Kaled 82, 83, 334.
 Kant 296.
 Kaposi J. 375.
 Kardos L. 378.
 Karolina királyné 275.
Katalin czárnő 244, 245.
 Catholicismus 67, 217, 273, 274.
 Kazinczy-Beöthy Paulina 377.
 Kazinczy F. 294.
 Károly, XII. 158.
 Keats János 282—285, 327.
 Kemény Zs. 340, 357, 358.
 Kennedy James dr. 256. 261.
 Kephallonia 255, 256, 257, 261, 374.
 Kerekes Gy. 381.
 Kerényi F. 369.
 Kéki L. 332, 381.
 Kirkby Mallory 94—97.
„King Arthur and his Round Table“ 153.
 Kisértet-históriák 112—113.
 Kisfaludy K. 299.
 Kludik I. 366, 377.
Klytämnestra 120, 171.
 Koeppel E. 380.
 Kolmár I. 316.
 Komáromy A. 366.
 Komjáthy J. 343.
Konrád 77—79, 82, 219—221, 270.
 Konstantinápoly 31, 320.
 Korinthos 89, 90.
 Kosciusko 236, 257.
 Kossuth L. 299, 306, 307, 309, 362.
 Kosztolányi D. 361.
 Kölcsey F. 299, 310.
 Köllý Gy. 362.
 Köztársaság 276, 296.
 Kraszevsky 297.
 Krupecz I. 362, 367.
 Kunoss E. 316.
„Lachin Y Gair“ (Lochnagar) 5.
 Lafontaine 175.

- Lakner L. 316.
 Lamartine 297, 300, 307, 318,
 320, 341, 382.
 Lamb Karolina lady 60—62,
 88, 150, 151, 303.
 Lambro 188.
 „*Lament of Tasso, the*“ 140,
 158, 289, 302, 304, 311,
 354.
 La Mira, villa 139, 140, 148,
 153, 179, 181.
 Lancashire 32.
 Lanfranchi-palota 217, 228,
 229.
 „*Lara*“ 80—83, 221, 289, 297,
 312, 319, 334, 355, 337,
 338.
 Laura 153, 154, 182.
 Lausanne 114.
 Latomiák 265.
 Lázár B. 379.
 Leander 33.
 Lee Harriet 221, 270, „*Kruit-
 ner*“ 218, 220.
 Legouv  344.
 Leigh György 11, 25.
 Leigh Gy rgyn  65, 88, 94,
 97, 263.
 Leila 70, 71, 242, 261.
 Leitgeb O. 375.
 Lenau 297, 341, 344.
 Lenkei H. 345.
 Lenore 159.
 Leonora 140.
 Leopardi 329, 343, 377.
 Leopold L. 381.
 Lepanto 259, 374.
 Lericci 227, 229.
 Lermontov 297, 329, 334.
 Leslie István 50.
 Levinsky 383.
 Lewis M ty s Gergely: „*The
 Monk*“ 127.
 „*Liberal, the*“ 232—235.
 „*Lines on hearing that Lady
 Byron was ill.*“ 120.
 Lioni 199.
 Lipcse 236.
 Lisznyai K. 318.
 Liszy J. 362.
 Liszt F. 201.
 Livorno 228, 229, 255.
 Lope 169.
 Loredano 204.
 Lordok h za 53, 54, 67.
 Lovassy L. 313.
 L rinczy (Lehr) Zs. 71, 87, 365,
 368, 370.
 Luczifer 206—210, 301, 346—
 350.
 Lugossy 383.
 Lukács M. 316, 357, 360, 362,
 364—366, 370, 371, 378,
 381.
 Lushington István dr. 95.
 Lyra 271, 286.
 Macaulay 329, 358, 377.
 Machik J. 369, 371, 372, 376.
 Macchiavelli 144.
 Macpherson James 18.
 Macready 219.
 Macri Ter z 45.
 Madách I. 345—350, 352, 356,
 377, 378, 380.
 „*Maddalo*“ 160.
 Malta 30, 31.
 „*Manfred*“ 71, 82, 114, 122,

- 126—136, 151, 152, 196, 221, 223, 284, 289, 297, 300, 302, 304, 307, 320, 325, 327, 337, 345, 347, 350, 354, 357, 375, 377, 378, 379, 383.
- Mansop 16.
- Marc Aurél 304.
- Marczali E. 224, 370.
- Marczali H. 376.
- Marina 204.
- „Marino Faliero“ 196—200, 222, 289, 304, 305, 322, 340, 354, 383.
- „Marmion“ 23.
- Marót K. 381.
- Mary 16, 17.
- Mataxata 256.
- Matics I. 316.
- Matthews Károly Skinner 27, 34, 46.
- Maurokordatos Sándor hg. 257, 259, 262, 265, 339.
- „Mazeppa“ 113, 158—160, 289, 297, 330, 354, 357.
- Mária Lujza, Napoleon özvegye 237.
- Márki S. 378.
- Márkus-tér 157, 197.
- Medora 78, 324.
- Medwin Tamás 252, 290, 305.
- Mephistopheles 223, 226.
- Megyery I. dr. 376, 380.
- Melbourne lady 62, 63, 303.
- Meltzl H. 358.
- Merész Károly 109.
- Mickievic 297.
- Mignon 74, 75.
- Mihály arkangyal 214.
- Mikes L. 206, 360, 363, 367, 368, 380.
- Milano 136, 160.
- Milbanke Noel 95.
- Milbanke Ralph sir 61.
- Miller kiadó 23.
- Millingen Gyula dr. 263.
- Milton 175, 209, 278, 279, 306.
- Minerva 43, 44.
- Minotti 90, 311.
- Minotti Francesca 90.
- Missolounghi 257—263, 265, 300, 305.
- Mocenigo-palota 157, 159, 160, 183, 305, 322.
- Monte Cavo 145.
- Monte Nero 145.
- Morea 256.
- „Morgante Maggiore, the“ 233, 234, 354.
- Moore Tamás 22, 55, 56, 73, 77, 85—98, 99, 104, 105, 122, 179, 182—185, 251, 263, 274, 282, 291, 305, 306, 312, 318, 320, 327, 329.
- Moszkva 236.
- Murray János 23, 57—61, 91, 113, 114, 115, 136, 158, 181—184, 222, 234, 290.
- Murten 109.
- Musset 297, 329.
- Müller G. 328.
- Myrrha 201, 202, 304.
- Mytilene 113.
- Nagy I. 318, 367.
- Napló 64.
- Napoleon, I. 40, 54, 108, 236,

- 275, 288, 301, 305, 376, 378, 383.
 Napoleon, III. 174.
 Nápoly 139.
 Nemzetköziség 162, 182, 268, 275, 296.
 Neugebauer E. 367.
 Neuha 239.
 Newstead-Abbey 6, 10, 21, 24, 25, 27, 33, 34, 53, 82, 87, 156, 246, 265.
 Nietzsche 59, 328.
 Ninus 202.
 Niobe 145.
 Noel Roden 254, 291.
 Noé 211.
 Norman Abbey 246.
 Nottinghamshire 6, 13, 53.
 Novák S. 381.
 Nők 57—59.
 Nyilas S. 341.
 „Ode to Venice“ 289, 354.
 Odysseus 262.
 O'Egan R. 365.
 „On a Cornelian heart“ 50.
 „On a distant View of the Village and School of Harrow“ 16.
 „One struggle more, and I am free“ 49.
 Orlai Petrics S. 316.
 Ormós L. 301.
 „Oscar of Alva“ 18.
 Ossian 18, 297, 323.
 Osztrákok 193, 298.
 Otho 80.
 Ottave rime 330, 335.
 Oxford lady 66.
 Oxford Vilmos 20, 136, 83.
 Oceán 307.
 Ókor 149.
 Önéletrajz 183, 184.
 Palágyi L. 347, 348, 358, 377, 378.
 Palágyi M. 348, 349, 358, 378.
 Pallas Athene 31, 43.
 Pantheismus 109, 111, 147, 296, 313.
 „Parisina“ 91—94, 330, 331, 333, 337, 338, 354.
 Parker Margit 17.
 Parlamenti szereplés 53, 54.
 Parry Vilmos 264, 291.
 Parthenon 42, 43, 279.
 Patras 31, 300, 305.
 Patyi I. 361.
 Pályi E. 378.
 Pásztor Á. 149, 361.
 Pázmány Z. 339.
 Pedrillo 165.
 Pekár Gy. 381.
 Perlaky G. 316.
 Pessimismus 150, 152, 268, 269, 284, 286, 287, 296, 333, 343, 377.
 Petőfi 313, 315, 319, 321, 322—327, 340, 352, 357, 380, 381.
 Petrarca 144, 188, 311, 320.
 Petr. Horváth Lázár 302, 316, 319, 320, 322—327, 344, 357, 358, 360, 363—373, 375, 378, 380, 382.
 Péterfy J. 307.
 Philhellének 251, 254, 259, 300, 304.
 Pickersgill Joshua: „A három fivér“ 223.

- „*Pignus Amoris*“ 50.
 Pineta 205.
 Pisa 116, 217, 218, 226—231,
 240, 252, 257, 274, 375.
 Pitt 305.
 Platen 265, 319.
 Plato 362.
 Poe E. 329.
 „*Poems*“ 287, 354.
 „*Poems of Separation*“ 354.
 „*Poems on Various Occassions*“
 14, 287.
 „*Poems Original and Trans-*
 lated“ 15, 287.
 Polidori dr. 112, 113, 374.
 Polonius 154.
 Pompéji 44.
 „*Pompilia*“ 179.
 Pope Sándor 20, 35, 36, 73,
 77, 90, 174, 194, 235, 276—
 281, 283, 298, 320, „*Dunciad*“
 262. „*Rape of the Locke*“
 262. „*Essay on Man*“ 261.
 Popini A. 371, 375, 378, 380.
 Pordau E. 374.
 „*Prisoner of Chillon, the*“ 125,
 139, 140, 158, 313, 326, 354,
 357, 376.
Prometheus 124, 377.
 „*Prophecy of Dante, the*“ 187,
 354.
 Prothero Rowland E. 290.
 Pulci 153, 233, 234.
 Pulszky F. 299, 301, 310, 311.
 Pultava 158.
 Puskin 297, 329, 334—336, 340,
 377.
 Pyrker L. 299.
 Rablóromantika 221, 270.
 Raby Aurora miss 248.
 Radcliffe Anna mrs. 221, 270.
 Radicalismus 216, 276, 296, 306.
 Radó Antal 82, 124, 144, 358,
 362, 363, 366, 368, 369, 373.
Rafael arkangyal 211.
 Rajna 107, 109, 310, 320, 336.
 Ravenna 180, 181, 184, 186,
 188, 192—195, 197, 205, 212,
 216, 234, 278.
 Rác L. 380.
 Rác S. 366.
 Regőczy Gy. 338.
 Reményi E. 378, 379.
 Reviczky Gy. 325, 342, 343.
 Rexa D. 364, 366, 368, 369.
 Reynolds Hamilton 301, 373.
 Rialto 197.
 Richardson Sámuel 248.
 Riedl F. 311, 330, 333, 347,
 358, 381.
 Rochdale 33.
 Roger 174.
 Rogers Sámuel 56, 283. „*Az*
 emlékezés gyönyörei“ 73,
 281, „*Italy*“ 73.
 Roma 139, 145—149, 152, 172,
 225, 229, 274, 283.
 Romajna 179.
 Romanticismus 82, 270, 28.
 Romilly Sámuel, sir 169, 172.
 Rothkrepf G. 382.
 Rousseau J. J. 295, 298, 304,
 312, 326, 344. „*Az új Heloïse*“
 114, 297. „*Vallomások*“ 183.
 Rónay J. 365.
 Rózsa D. 371.
 Rudnyánszky Gy. 344.

- Rupp K. 378.
 Rutilius 377.

 Sal F. 341.
 Sala del maggior Consiglio 196.
 Salamon F. 329, 357, 371.
 Salona 261, 265.
 Sand 297, 304, 328.
 „*Sardanapalus*“ 200—203, 222, 289, 304, 331, 340, 377, 382.
 Sáfrány K. 361.
 Sárosy Gy. 318.
 Sátán 126, 209, 214, 343.
 Sátáni iskola 213, 214.
 Schedel 317.
 Schiller 295, 298, 348. „Don Carlos“ 93, 304. „Geisterseher“ 98, 157, 197. „Haramiák“ 221.
 Schreckhorn 136.
 Schumann 311, 383.
 Schütz M. 383.
 Scott Walter, sir 22, 23, 57, 58, 73, 74, 76, 78, 210, 273, 282, 287, 305, 311, 312, 314, 327, 376. „*Quentin Durward*“ 256.
 Scribe 344.
 Seaham-House 64, 65.
 Sebestyén J. 316.
 Sebestyén K. 358, 365—373, 378.
 Segiti Marianna 137, 180.
 Selim 74, 78, 128, 221.
Semiramis 201, 202.
 Seneca 203.
 Seress I. 361.
 Sestos 32.
 Set 211.
 Sevilla 30, 162, 163.
 Seyd pasa 78.
 Sécheron 112.
 Sganarell 275.
 Shakespeare 36, 175, 194, 195, 276, 281, 286, 306—324, 328, 340, 344. „*Coriolanus*“ 276. „*Hamlet*“ 133. „*Lear*“ 16. *Macbeth* 199. „*Velencei kalmár*“ 137.
 Shelley Percy Bysshe 40, 111—115, 126, 128, 138, 145, 147, 160, 161, 210, 216, 217, 226—230, 252, 257, 272, 282—285, 301, 304, 312, 321, 325, 337, 338, 344, 376—380. „*A Cencik*“ 283. „*Az iszlám lázadása*“ 283. „*A megszabadított Prometheus*“ 124. „*Hellas*“ 257. „*Julián és Maddelo*“ 160. „*Mab királynő*“ 123. „*Óda a Nyugati szélhez*“ 112. „*Sheridan halála*“ 289.
 Sheridan Richard: *A rágalmak iskolája* 123.
 Shooters-Hill 245.
 Shylock 197.
Siegenderf gr. 219, 221, 270.
 „*Siege of Corinth, the*“ 89, 91, 156, 311, 354.
 „*Sketch, the*“ 101.
 Skócia 5, 17, 18.
 Sligo lord 29.
 Smith Spencer mrs. 30, 44.
 Smollett Tóbiás 176, 228, 270. „*Pickle Peregrina*“ 269. „*Random Roderick*“ 269.
 Smyrna 31, 39, 113, 320.
 „*Sonnets to Geneva*“ 66.

- Soracte 144, 317.
 Sotheby 174.
 Southey Róbert 22, 23, 42,
 111, 172—176, 212—215, 222,
 282, 304, 306, 333, „Thalaba“
 30, „Az utolsó ítélet láto-
 mása“ 214.
 Southwell 9, 24, 49.
 Spencer Edmond 35, 107, „A
 tündérkirálynő“ 107, 280.
 Spenser-stropha 280, 352, 356.
 Spinoza 111, 344.
 Spóner A. 359, 361, 363, 364, 367.
 Staël, Madame de 75, 122, 304.
 „*Stanzas to Augusta*“ 103, 122,
 152.
 Stendhal 297.
 Sterne Lőrincz 176, „Tristram
 Shandy“ 177, 269, 270.
 Strahlenheim 220.
 Stuart Mill 329.
 Sue 297, 302.
 Sujánszky A. 316.
 „*Sun of the Steeple*“ 86, 87.
 Surányi M. 378.
 Suwarow 242, 244.
 Swift 230.
 Swinburne 174.
 Szabados E. 361.
 Szabó E. 377.
 Szana T. 376—377.
 Satira 55.
 Szánin 378.
 Szász G. 377.
 Szász K. 45, 47, 101, 104,
 110, 118, 147, 329, 333, 334,
 336, 357, 358, 360, 364—366,
 368—371, 381, 382.
 Szelestey 318.
 Szemere B. 301, 309, 310, 357,
 371, 382.
 Szent Anna-vendégház 139.
 Szent Ilona-sziget 236, 275.
 Szentjóni Szabó 326.
Szent Péter 215.
 Széchen A. 329.
 Széchenyi I. gróf 299, 301,
 303—306, 309, 320, 352,
 357, 362, 378, 381.
 Széchy K. 338.
 Székely S. 376.
 Szigetvár 311.
 Szilágyi I. 329—331.
 Szinnyi F. 329, 381.
 Szomory K. 344.
 Szontagh G. 328.
Szulióták 258, 260, 339, 374.
 Szüts F. 375.
 Tahiti 238.
 Taine 378.
 Tasso 129, 140, 186, 188, 298,
 304, 305, 312, 313, 320,
 „Megszabadított Jeruzsá-
 lem“ 140.
 „*Tear the*“ 357.
 Teleki L. gr. 294.
 Tennyson 49.
 Terni 361, 368, 370, 372.
 Terza rima 187.
 Thebe 69.
 Themse 8, 374.
 Theodorich 186.
 Theseus temploma 265, 279.
 Thomson James: „Az évsza-
 kok“ 280, „A lustaság kas-
 télya“ 280.
 Thorwaldsen 305.

- Thyrza-dalok* 46—50, 288.
 Tizian 180.
 Toldi F. 320, 376.
 „*To my Son*“ 24.
 Tonga-szigetek 238.
 Torquil 238.
 Torry-párt 67, 236.
 Toscana 228.
 Tóth K. 341.
 Tóth L. 301, 302.
 Tóth M. 277.
 Tóth S. 278, 279.
 Töltényi 360.
 Trafalgar 146.
 Trasimeni tó 144.
 Trelawny Ede I. 252, 256,
 262, 265, 291, 305, 374.
 Trinity College 13.
 Turgenjev 397.
 Tussai G. 379.
 Twickenham 277.
 „*Two Foscari*, the“ 203—205,
 289, 304, 305, 321, 352, 383.
 Udvardy G. 341.
 Ugolino 116, 326.
 Uhland 318.
 „Ulric and Ilvina“ 218.
 Ukraina 158.
 Urházy Gy. 316.
 Vachot I. 302.
 Vachott S. 309, 313, 314, 324,
 380, 382.
 Vadnai K. 375.
 Vajda J. 333, 335, 336, 381.
 Vajda P. 313.
 Vallásos nézetek 64, 272—275.
 „*Vampyr*“ 113.
 Váczy J. 314, 375, 380.
 Válopör 96—104.
 Várnai G. 375.
 Velence 89, 136, 137, 144—
 148, 152, 156, 157, 181—
 185, 187, 195, 200, 203, 217,
 304.
 Velino 144.
 Venus, medicei 144.
 Vergilius : „*Nisus és Euryalus*“
 18.
 Verona 136, 236.
 Verselés 76, 78, 81, 89, 159,
 352.
 Vesuv 44.
 Vértessy J. 380.
 Viareggio 229.
 Vigny 297, 304, 340.
 Vilmos, B. fia 24.
 „*Vision of Judgment, the*“ 213—
 215, 233, 300, 352, 374.
 Voltaire 114, 222, 295, 298.
 Vörösmarty M. 299, 309, 311,
 312, 337, 352, 366, 382.
 „*Waltz, the*“ 288, 354.
 Washington 236, 257.
 Waterloo 107, 108, 236, 275.
 Webster, Weddesburn 73.
 Weddigen P. H. 379.
 Weiss E. 378.
 Wellington H. 237, 249, 280.
 Wentworth, lord 87, 94.
 „*Werner, or the Inheritance*“
 219—222, 289, 304, 354,
 378, 383.
 Wesselényi M. 304.
 Wesselényi P. 301.
 Westminster 265.

- „When I Roved a Young Highlander“ 17.
Whig-párt 20, 67.
Wildmann Tamás 157.
Wordsworth Vilmos 22, 23, 42, 111, 112, 123, 173, 174, 203, 222, 234, 272, 282, 284, 285, 329.
Yahoo 230.
Yolland A. 376.
Yorkshire 85.
Young 295, 298.
- Zalánfi K. 303, 366.
Zanathy K. 366.
Zanga 16.
Zante 258.
Zeus temploma 242.
Zichy A. 317.
Zilahy I. 336, 337, 366, 382.
Zitza 39.
Zrinyi 311.
Zsoldos B. 371, 372.
Zsoldos L. 378.
Zsoltárok 297.
Zuleika 74, 128.
-

TARTALOM.

	Oldal
I. Fejezet. Gyermekek és iskolaévei	1
II. „ Az egyetem. Legelső költeményei. „A tétlenség órái.“ „Angol bárdok és skót kritikusok.“	13
III. Fejezet. „Childe Harold zárándokútja.“ „Horatius intelmei.“ „Minerva átka.“ Anyja halála. „Thyrzadalog“	29
IV. Fejezet. Szűzbeszéde a lordok házában. Moore Tamás. Scott Walter. Lamb Karolina lady. Millbanke miss. „A gyaur.“ „Az abydosi ara. „A kalóz.“ „Lara“	53
V. Fejezet. Házasélete. „Korinthos ostroma.“ „Parisina.“ Byron lady elutazása. A válás. „Isten veled!“ Clairmont Jane. Byron Angliából távozik . . .	85
VI. Fejezet. A Genfi-tónál. Shelley. „Childe Harold“ harmadik éneke. „A chilloni fogoly.“ Más kisebb költemények	107
VII. Fejezet. „Manfred“	125
VIII. „ Velence. Tavaszi útja Rómába. „Tasso panasza.“ Byron és Hobhouse La Mirában, A „Childe Harold“ negyedik éneke. „Beppo“	141
IX. Fejezet. Allegra a Palazzo Mocenigóban. „Mazeppa.“ „Don Juan“ I—II.	156
X. Fejezet. Guiccioli Teréz. Moore Tamás Velenczében: Byron önéletrajza. Átköltözés Ravennába . . .	179
XI. Fejezet. Ravenna. „Dante jóslata.“ „Don Juan“ III—V. Guiccioli grófnő válása. „Marino Faliero.“ „Sardanapalus.“ „A két Foscari.“ „Kain.“ „Az utolsó ítélet látomása“	186

XII. Fejezet. Allegra halála. „Werner.“ Goethe. „Transformatio.“ Monte Nero. Hunt Leigh. Shelley halála. Átköltözés Genuába	216
XIII. Fejezet. Genua. „The Liberal.“ „A bronzkorszak.“ „A sziget.“ „Don Juan“ VI—XVI. A philhellén mozgalom	232
XIV. Fejezet. Görögország. Kephallonia. Maurokordatos Sándor. Missolounghi. Byron halála	255
XV. Fejezet. Byron néhány mintaképe. Vallásos, politikai és aesthetikai nézetei. Dicső emlékezete	266
XVI. Fejezet. Byron nagyobb költeményeinek és költeménygyűjteményeinek időrendje	288
XVII. Fejezet. Idegen bibliographia:	
1. Legújabb és kritikai Byron-kiadás	290
2. Byron életére és hatására vonatkozó legfontosabb kútforrások. — Német fordítások	292

FÜGGELÉK.

Byron Magyarországon. (Vázlat.) Írta Morvay Győző.

I. Byron hatása	295
II. Byron és művei irodalmunkban:	
1. Fordítások	359
2. Életrajzok és életrajzi adalékok	373
3. Méltatások és párhuzamok	376
4. Ismertetések	379
5. Hatások	380
6. Byron költői műveiben	382
7. Vegyesek	382
III. Név- és tárgymutató	384

HORNYÁNSZKY V. CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
